

ВСЕ 5-6 СВІТ '15

журнал
іноземної
літератури

В С Е В І Т ' 1 5

журнал
іноземної
літератури

5-6
(1037-1038)

ВИХОДИТЬ
3 СІЧНЯ 1925 р.

VSESVIT-REVIEW OF WORLD LITERATURE

НЕЗАЛЕЖНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ.
ВИДАЄ ТОВ «ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» У КИЄВІ

Ел. пошта: vsesvit.vsesvit@gmail.com
vsesvit.journal@gmail.com

www.vsesvit-journal.com

З М І С Т

Nota Bene. ДМИТРО ДРОЗДОВСЬКИЙ. Зуби Леніна 3

ПОЕЗІЯ

ІВАН БИРЗАКОВ. Вибрані вірші 7
РОБЕРТО ХУАРРОС. Усе є розкритим оком. 15
ДЖОН МАККРЕЙ. На Фландрії полях 21

ПРОЗА

МІШЕЛЬ УЕЛЬБЕК. Покора. Фрагмент роману 23
ВІЛЬЯМ БЕРРОУЗ. Оголений ланч. Фрагменти роману 29
БОГДАН СУШИНСЬКИЙ. Шабля, освячена Римом. Історичний роман 58
ФРІДРІХ ГЛАУЗЕР. Допит. Оповідання. 133
ГАНСЙОРГ МАРТІН. Кров на манжеті. Ольга мусить померти.
Розклад руху як план убивства. Оповідання. 138
ГУСЕЙНБАЛА МІРАЛАМОВ. Історія кохання. Оповідання. 153
ЛОУРЕНС ВІЛСОН. Видовище, від якого холола кров.
Документальне оповідання. 161
ВІОЛЕТТА ГАТТІ. «GARBAGE», або Спогади гастарбайтерки. 168

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

РОРІ ФІННІН. Не про Україну... 225
МАЙЯ АЛЕКСАНДРА НАЗРУК. Україна: між несправедливими
війнами і казками. 228
ЕДГАР АЛЛАН ПО. Фрагменти епістолярію 234
ЛЮДМИЛА ГРИЦИК. Ще одна сторінка української руставеліани 243
СТЕЛЛА КРЕНЦБАХ. Живу ще завдяки УПА. 250
ІВАН ПАСЕМКО. Спогади про зустріч із Романом Воронкою в «Іл-62»
над Атлантикою. 255
СЕРГІЙ ТАРАДАЙКО. Інша філософія. Тертуліан 265
ДМИТРО ДРОЗДОВСЬКИЙ. Тяглість «метафізики зла»:
історії Світлани Алексієвич 272

НАТАЛІЯ ВИСОЦЬКА. Американський мультикультуралізм сьогодні:	
діагнози і прогнози	280
«Всесвіт» у Кембриджі: зустріч п'ята	283
Борис Шалагінов — Заслужений діяч науки і техніки України	283
Українські проекти європейської академії наук, мистецтв і літератури	284

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ДЖЕРОМ СЕЛІНДЖЕР. Чудовий день для бананорібки. Новела	285
ДЖОН ІРВІНГ. Двері в підлозі. Казка	295

На обкладинці:

- Ст.1 – 4** – репродукція картини І. Репіна „Запорожці пишуть листа турецькому султану”, олія (1878-1891).
- Ст.2** – прижиттєві портрети гетьмана Івана Сулими та Папи Римського Павла V Боргезе (1605-1621), олія, невідомі художники.
(До роману Богдана Сушинського „Шабля, освячена Римом”).

МІЖНАРОДНА РАДА ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»:

**Борис Акунін (Російська Федерація),
Гаролд Блум (США),
Мрідула Гош (Індія),
Петер Естергазі (Угорщина),
Стівен Комарницький (Великобританія),
Маріо Варгас Льюса (Перу),
Кнутс Скуенієкс (Латвія),
Олжас Сулейменов (Казахстан)**

Представник «Всесвіту» у Великій Британії – Світлана Барнс
Svitlana Barnes, S. Barnes Media Ltd, Cambridge, UK. Email: sbarnes@sbarnesmedia.com

Видано у співробітництві з

**БЛАГОДІЙНИМ ФОНДОМ ЗАХИСТУ І РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ**

**CHARITABLE FOUNDATION FOR THE SUPPORT AND
DEVELOPMENT OF CREATIVE TRANSLATION IN UKRAINE**

**Шеф-редактор Юрій Микитенко
Редактор-консультант Олег Микитенко
Головний редактор Дмитро Дроздовський
Відповідальний секретар Ніна Харчук**

Редакційна колегія:

Юрій Андрухович, Іван Бондаренко, Наталія Висоцька, Людмила Грицик, Іван Дзюба, Дмитро Дроздовський, Роксолана Зорівчак, Сергій Квіт, Юрій Кочубей, Роман Лубківський, Олег Микитенко, Юрій Микитенко, Володимир Моренець, Дмитро Наливайко, Марина Новикова, Дмитро Павличко, Оксана Пахльовська (Україна—Італія), Олександр Пронкевич, Микола Рябчук, Роман Сенькусь (Канада), Вадим Скуратівський, Максим Стріха, Лесь Танюк, Рорі Фіннін (Великобританія), Ніна Харчук, Борис Шалагінов

Редакція: Зінаїда Настенко (*гол. бухгалтер*), Любов Тютюшник (*коректор*), Михайло Іванов (*комп'ютерний набір, дизайн, верстка*).

ДМИТРО ДРОЗДОВСЬКИЙ,
 головний редактор журналу «Всесвіт»,
 кандидат філологічних наук,
 науковий співробітник відділу світової літератури
 Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

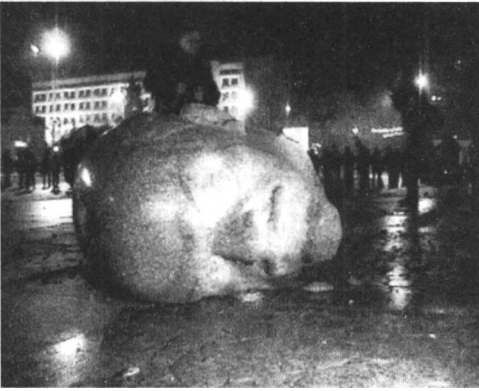
ЗУБИ ЛЕНІНА

У середині травня у Лондоні проходив кінематографічний фестиваль «Documenting Ukraine» (у ньому взяли участь Наталя Ворожбит, Сергій Буковський, Роман Бондарчук, Юлія Сердюкова, Наталія Гуменюк та інші українські режисери й продюсери). Так, 16 травня у лондонському «Frontline Club» відбувся показ кількох українських фільмів, точніше, глядачам було представлено окремі фрагменти з фільмів про Майдан і те, що він спричинив пост-фактум. Один із таких кліпів – «Зуби Леніна» («Lenin's Teeth», Катерини Горностай) – запам'ятався особливо. У ньому йшлося про стан, який було б доцільно окреслити в категоріях соціальної психології або й психіатрії.

Побачивши смерть ідола, людина вдається до психологічного ескапізму, тікаючи в якусь особливу підсвідому чи неусвідомлену реальність. Реальність власного «Я» й «Воно», за Фройдом; у світ, який визначає людську сутність і який сформований потужним радянським «вихованням» (яке насправді є пропагандою та міфотворенням). Одна жінка вигукує, що Ленін – це історія, що потрібно розрізняти живу людину і пам'ятник, що ця скульптура становить історичну цінність. Інший чоловік «дошукується правди»: він хоче, щоб новітні «революціонери» (у його сприйнятті)

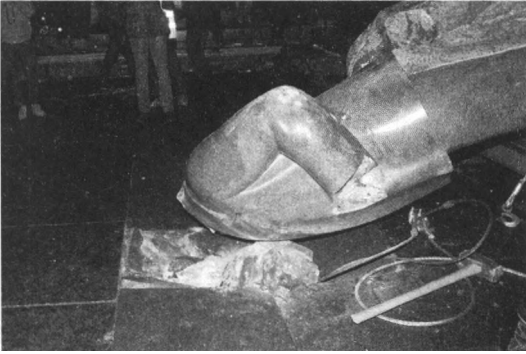

пояснили, навіщо це потрібно і що відбудеться далі. Його запитання, з якими він підходить до учасників «дійства», видаються у край ширими. Вони із глибини ества, яке вбачає в навколишньому абсурд. Цей чоловік готовий почути думку, проте інші перебувають у ейфорії народження нової істини, і їм немає діла до цього ар'єргардного суб'єкта історії, який, напевно, застряг у совдепівській епосі. А третій літній чоловік перебуває у стані цілковитого «ступору», якогось метафізичного шоку, що водночас межує з метафізичним жахом. Він тільки

повторює одне слово, немовби тантричне заклинання. Не реагує на запитання, не звертає уваги на тих, хто до нього підходить. Проте дівчата, які сідають поруч, аби підтримати, бачать, що ця людина справді потребує психологічної допомоги. Чоловік «випав» із часу у якийсь абсолютно інший вимір. У його очах навіть не запитання чи здивування, а порожнеча, чорна безодня, яка означає, що всередині зламано очню. Чоловік переживає реальний «розрив шаблону», який вганяє його у стан психопатологічний. Перед нами – вихід на поверхню якогось іншого «Я», яке десятиліттями дримало всередині, неначе там нічого більше й немає, крім власного «Я». Проте щось таки є: людина або зреклася «Над-Я», або попрощалася з «Воно». Ленін, якого уже давно немає, який у вигляді опудала уже за радянських часів спочивав усередині кремлівського мавзолею, викликаючи різні вияви «міського фольклору» та «непристойні» анекдоти (як на радянський час), виявляється живішим од усіх живих. Він тримає у своїх скоцюрблених пазурах людські душі, їхнє «психе». Падіння пам'ятника – це падіння власного світу.

Але фільм тому й цікавий, що містить, як на мене, чимало «деконструктивістських» опцій. Коли зачудований ейфорією того, що відбувається тут-і-тепер, натовп кричить «Геть комуняк», то хтось у ньому починає думати про те, що потрібно поставити на місці тирана. І от хтось із натовпу каже: тут має бути пам'ятник геноциду. А інший миттєво перехоплює: «Ні, Бандері». Ця кинута фраза розчинилася у просторі загальної мотлєнінської свхаристії, вона потонула в тисячах інших голосів. Проте режисерське око вихопило ці слова. Бандера – «останній герой» України часів В. Ющенка; людина, безперечно, українська й глибоко патріотична, злітає з уст «людини з натовпу». Це «вихоплення» видається цілковито неусвідомленим, спонтанним, механічним. На місці, де кілька десятиріч стояв тиран, який заклав фундамент кривавої імперії, міг би стояти «Інший»: антипод тирану. Принаймні «голос із натовпу» це проголошує. Мислення цього чоловіка показує, що в ньому закладено потяг до бінарності. На місці зла поставити символ добра, на місці деспота – пам'ятник визволителю і патріоту. Ці думки спадають миттєво і, по суті, свідчать про те, що «людина натовпу» перебуває у полоні ідеології, тільки з іншим знаком. Сакральний простір – а «місце Леніна» стало таким – не може бути порожнім. Одну систему цінностей потрібно замінити іншою. Язичництво має бути заміщене не порожнечою, а християнством, Ленін не може просто піти у небуття, на його місці треба встановити пам'ятник Бандері. Фільм Катерини Горностаї показує «конфлікт ідеологій» усередині людини. Бо інакше виникає провалля, чорна безодня, в яку людина поринає і звідки немає вороття.

Фільм («Lenin's Teeth») досить деконструктивістський. У ньому чітко вимальовуються дві провідні теми. Тема людської підтримки, допомоги, готовності почути іншого, й водночас мотив глухоти, відстороненості, перебування у власному світі, який, можливо, так само тримається на ідеологічних засадах.

Але життя після Майдану, після Революції Гідності априорі не може бути радянським чи пострадянським. Із людини має вийти «совок». Третнього варіанта немає. Якщо ліберальні цінності, як на мою думку, можуть співіснувати зі справжнім патріотизмом і націоналізмом у «нормальному» розумінні цього поняття, то «совок» — це антиреальність, яка підсвідомо затягує людину у трясовину. І тоді замість мозку, замість здорового глузду в людини з'являється щось

моторошне, немовби у фільмі жахів, де з очей вилазять щупальці.

Інші фільми, які були демонстровані у Лондоні 16–17 травня, — про Майдан як особливий комунікативний феномен. Після перегляду в суботу ми поверталися разом із деканом факультету україністики Кембриджського університету Рорі Фінніном, який сказав, що у цих фільмах порушено проблему комунікативного розриву. Майдан відбувся, зокрема, й тому, що певна частина політикуму перестала чути «Іншого». А коли політикум охоплює глухота, тоді «совок» виходить на поверхню і проростають насінини розбрату й ненависті. Банкова часів Януковича, «Будинок під куполом», КабМін часів Азарова — усі перестали чути людей, відгородившись від них муrom і поринувши у світ тотальної корумпованості. Майдан став чудом, бо він утвердив величезну комунікативну спроможність української нації. На Майдані дбали одне за одного, чули Іншого, на Майдані було братерство сердець. І там не було боротьби за бізнес-інтереси чи розподіл влади, там була боротьба за долю України, яка велася надзвичайно шляхетно й мужньо, героїчно. Чоловіки дбали, аби не постраждали жінки, аби не було провокацій, аби усі були згуртовані. Натомість поряд, у КабМіні, на Банковій думали тільки про те, як роз'єднати націю, як розділити народ.

Повертаючись до фільму «Зуби Леніна», скажу, що цей фільм справив на мене таке враження саме тому, що у ньому закладено намір показати реальність такою, як вона є. Світлана Алексієвич під час свого нещодавнього візиту до Києва на «Книжковий Арсенал» наголосила на тому, що «потрібно любити людину. Бо інакше навіщо писати так, щоб страждали близькі тобі люди? Потрібно кожному дати голос — і комуністу, і олігарху, і простій жінці, в якій я купувала фрукти в Києві. У кожного є своя правда». К. Горностай так само дає право сказати свою правду кожному. І той чоловік, який тремтить від метафізичного жаху, що ідол упав, у такий «патологічний» спосіб каже свою правду.

Важливо, аби Майдан навчив нас цієї надважливої здатності чути й розуміти Іншого. Двадцять три роки Україна потопала у скандалах, агресії, протистоянні, яке завершилося війною, коли чи не щодня гинуть найкращі. Сьогодні важливо не відкидати думки Іншого,

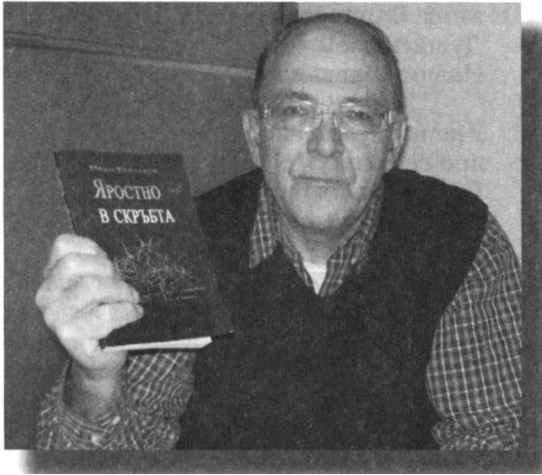
якою б дивною вона не здавалася. І «Зуби Леніна» — це не тільки про падіння імператора зла, а й про щось значно важливіше: про те, що у кожного є своя історія і свій біль. І не можна залишати людину на самоті із болем, який і так знищує «Я», травмуючи психіку. Майдан був комунікативним чудом, яке згуртувало людей. Ізоляціонізм і ескапізм — це інший бік совковості, який призводить тільки до одного: до породження зла на нашій українській землі, омитій кров'ю Героїв. Настав час солідарності.

*Птахи, котрих не існує,
знайшли своє гніздо.
Піні, що, може, й існують,
відшукали свої тіла.
Слова, які існують,
свою відновили тишу.*

(Роберто Хуаррос, з іспанської переклала Ірина Карівець)

ІВАН БИРЗАКОВ

(БОЛГАРІЯ)

МОВЧАННЯ ЧАСУ

ВИБРАНІ ВІРШІ

*З болгарської переклав
Назар Федорак*

Із книжки

«ЛЮТО І ТУЖНО»

ПРО ВСІХ НАС

(Моє кредо)

*...Смерть, вірю, навіть одного-єдиного
невинного вартує стільки, скільки й цілий океан жертв, які ні про що не здогадувались,
океан страждань і горя, яке тоді затопило
мою країну і світ.
І в новому вигляді затоплює і зараз.*

Як соромно,
що так багато мені дано,
а я нічого не зробив
і досі!
Для тих –
убитих підступно ножом у спину.
Зарубаних сокирою.
Для повішених.
Задушених.
Для мертвих тіл,
які дихають в нас.
Розстріляних –
потайки похованих,
напівживих –

аби погнили без погребу.
Для покалічених.
То є всі ми!
Для мордованих.
Для вигнаних.
Для оббреханих.
Переслідуваних,
не десятиліття –
цілу вічність!
Їхні близькі та родичі –
теж.
Ні, нічого не написав дотепер!
Про те страхітливе
прокляття

в нашій долі.
 Про підлість ту.
 Про втопане
 в багно
 розп'яття.
 Про жахіття арештів.
 Про рабство.
 Про насміхання –
 з наших душ!
 Про Злочин,
 про який
 так дуже мало
 вже говорять –
 страшно багато
 так мовчать!

Про ту Отруйну Квітку,
 яка
 сьогодні нас обхоплює
 своїми мацаками знову,
 взаємну ненависть
 нам повертає

та ще й примножує.
 Душить нас!
 Новими барвами цвіте.

І не написав нічого
 про спалених.
 Про всіх-всіх спалених.
 І про задушених.
 Принижених.
 Зневіренних.
 І колишніх,
 і теперішніх.
 На Батьківщині.
 У світі.
 Усюди.

І сильно,
 сильно я страждаю.
 Все в мені горить.

3 січня 2008 року

Від перекладача

Іван Бирзаков народився в 1942 році в Софії, де студіював англійську та болгарську філологію. Працював перекладачем, викладав англійську, читав лекції з естетики. У 1960-их роках познайомився з багатьма знаковими поста-
 тями модерного та постмодерного мистецтва, опублікувавши низку інтерв'ю
 з ними (чи не першим була бесіда зі засновником славнозвісного «нового рома-
 ну» в літературі ХХ століття французом Аленом Роб-Гріє).

Ще у студентські роки, задихаючись у затхлій атмосфері комуністичної
 Болгарії, постановив будь-що-будь емігрувати. Дев'ятнадцятилітнім, у 1961
 році, маючи неабиякий хист до плавання, здійснив першу спробу покинути
 «соцтабір», намагаючись переплисти чорноморський кордон із Туреччиною.
 Невдало. Та вже у вересні 1976 року Іван Бирзаков здійснив знаменитий за-
 плив свого життя – подолав 11 кілометрів хвилями Адріатичного моря, пе-
 ребравшись (задує при цьому про близьку присутність акул) із території
 тодішньої Югославії до портового Трієста в Італії.

У «вільному світі» для реалізації своїх планів і творчих амбіцій обрав
 Сполучені Штати Америки. Здобувши, як тепер модно казати, «додаткові
 компетенції» в галузях освіти, психології, мистецтвознавства, заснував разом
 із колегами Міжнародний інститут нових методів освіти у Сан-Франциско,
 яким керує і до сьогодні. Більшість його книг – наукового, філософського
 та педагогічного спрямування. Професор Бирзаков вільно володіє вісьмома
 мовами, а вірші пише п'ятьма з них: англійською, французькою, польською,
 російською та, звичайно, своєю рідною – болгарською.

ЧОРНІ ЯНГОЛИ

Коханій у в'язниці

*...Повертаються всі (з таборів, із в'язниць) –
Найпотрібніші – ні!
Найкоханіші
та найвірніші жінки...⁴
Володимир Висоцький*

Пальці
холодної смерті
торкаються вночі
серця твого.

хоч на день
відкласти
чорне весілля.

І даремно
благаєш

Вони йдуть.
Хіба не чуєш?
Ідуть зі своїми крилами.

⁴ Доволі вільна інтерпретація автора рядків із пісні В.Висоцького «Прощання»:
*«Возвращаются все, кроме лучших друзей,
Кроме самых любимых и преданных женщин,
Возвращаются все, кроме тех, кто нужней...»* (прим. перекладача)

.....

Іван Бирзаков – єдиний болгарський поет, уже тричі номінований на здобуття Нобелівської премії. Це при тому, що наразі світ побачили тільки три збірки його поезій. Перша з них – «Яростно в скръбта»¹ (Софія, 2009) – залишається програмною для автора. Вона поєднує філософський струмін і полум'яність слова. Друга – «В съня над пропастта»² (Софія, 2011) – найбільш ніжна та душевна, а водночас і, сказати б, найбільш болгарська. Тут автор часто звертається до тем і епіграфів своїх улюблених поетів-однодумців – класиків болгарської літератури Хріста Ботева, Пея Яворова, Пенча Славейкова, Дімітира Бояджієва та, звісно ж, Дімча Дебелянова, чи не найближчого з улюблених... Як висловився сам автор, тут є вірші, в яких «стиль – Дебелянова, а ідеї – Бирзакова». Третя книга – «Лумнали огньове»³ (Софія, 2013) – в авторській візії найбільш шляхетна. Її поезія стримана й оркестрована. Водночас вона, попри всю стриманість, можливо, є і найбільш трагічною – в сенсі трагізму романтичного (часом навіть ніцшеанського). І саме через те, як гадає І.Бирзаков, «Палахкі вогні» – «найбільш європейська» його книга.

Цією публікацією вибраних текстів із трьох згаданих збірок живий класик сучасної болгарської поезії уперше входить в україномовний простір.

Назар Федорак,
Львів

¹ У майбутньому українському виданні вона матиме назву «Люто і тужно».

² «У сні над прірвою».

³ «Палахкі вогні».

Ідуть відібрати
у мене й у мого життя
усе.

Підступають
всевладно і ніжно,

щоб тебе заховати
під чорну фату
назавжди.

Ніжно і владно
надходять...

КРИЖАНИЙ ВІТЕР

Крижаний вітер, зовсім не іззовні,
ріже душу мою
на кусні, на кусні, на кусні...

ОСТАННЄ ПРОХАННЯ

*В любові, як лід, безнадійній
горить мого серця пільма.
«Тристан»
Емануїл Попдімітров*

Від серця
відірви мого
все, що нестримно бажаєш!
Лиш одного
не забирай – себе.
Щоб смерть не стрів самотнім.

ПРОЩАННЯ З ВИГНАНЦЕМ

*Не тільки любов, але ще щось велике і владне
з останньою ласкою в сутінках нестить тебе,
прощаючись, – пристрасно так і аж так безпорадно
ніколи душі не здіймається твоєї до небес.
Дімітир Бояджієв*

«Вернися, вернися!
Прийди-бо! Вернися!» –
дерева шепочуть холодного ранку.
«Коханий, прийди, пригорни мене –
зігрій мене!
Цілуй мене довго,
і пристрасно, й сильно!
Візьми мене!
В шепіт вгорни!
Торкай мене вільно –
переобрази!
Дай любові й потуги!
Дай і віри твоєї!

Вернись до тієї,
котру ти так сильно кохаєш!
Додому вернися,
до мене й додому!
І тут залишись! Залишись!»

Серед тиші зимового
ранку, що студить,
сніжить,
чую кроки,
які роздирають
серце моє.
І я знову розумію –

як удар блискавиць
розумію –
що звершилося.
Ти мене покидаєш!
В цю мить.
І свій дім, і мене – все на світі...
Назавжди.

Кличе голос тебе
непрощення.

І, раб долі,
путівцями гнаний,
ти не бачиш,
як моя любов
сяє в небі.

Йтиме всюди з тобою вона.
У незгодах,
стражданнях –
і в радості!

І в дорозі, страшній, небезпечній,
і в далекій чужинській землі.
В океані, безкрайнім і грізнім,
у самотині
буде світлом тобі,
як маяк.
Порятує від смерті.

В ночі
туги, зблідлої з болю
нараз,
ти не бачиш моєї.
На моєму лиці ні сльози.
Ні кровини.
Не знаєш,
що без тебе помру.
До схід сонця підеш,
долі раб,
нею гнаний.
Серед тиші ранкової.

ТРУБИ

*Труби звучать із праблїйних часів,
можливо, ще від початку людського роду.*

Чи чуєш ти,
чуєш їх
у душі –
труби траурні?

Як грають.
Стишуючи лють...
Завмира все раптом.

...Тільки час немовбито
єдиний, хто іде.
Іде замислено.
Печально
посміхаючись.

Він
крок у крок іде
з утомою людини,
що все пережила –
нічого не дізналась.
Заслуханий
у мріяння стражденне
труб скорбних.

КАЗКА ПРО ХОЛОДНУ БАТЬКІВЩИНУ

*А там їм стало аж так холодно, що
Снігова Королева змилостивилась і заморозила
їхні серця – щоби не відчували холоду.
За мотивами Ганса Крістіяна Андерсена*

Іноді
ловлю себе на тому, що щезаю
в небесах,
і світлих, і теплих,
далеких...
І забуваю про безодню
і про страждання, й про волання.
І лечу, і лечу,
разом з піснею,
крізь вічність...

Аж раптом прокидаюся!

Та ще літаю...
Мрію
про молодість –
у наших думках.

Про доброту...
Вимріюю
сонце, яке би сміялось.
Тебе
і надії, які би буяли.
Людей із усмішками –
радісних!
Любов, теплоту...

І знову
здрігаюся – змерзнув!
На батьківщині.
У холоді.

січень 2011 р.

МОВЧАННЯ ЧАСУ

*Прометей украв вогонь у богів,
аби дати його людям, – і його прикували до скелі.
Інших покарали, скинувши в безодню, не відомо, за що.*

І ти, і я –
обоє ми прикуті.
В частину
мудрости
не прозирає
час.
В невидиму частинку страху,
приховану у логіці розумних.
У тягарі мовчазних нас...
Але ми є й частиною звитяги
незаперечної – у відчайдушних.
А також у безумних,
котрі силкуються злетіти до зірок.
І попеліють...

В серцях у нас, глибоко схована,
чайтєся
змія отруйна – заздросців
гидота...
І ти себе питаєш
зболено:
«Чому?
Хіба в стражданні ми не є одним?
У вічності
покарані безглуздо?»

Та час мовчить в безмежжі.

Із книжки

«ПАЛАХКІ ВОГНІ»

СУМНІВ

Далеко... від усього далеко.

Казкового ранку,
коли мої хмари
в далекому небі
порожевіли
понад узгір'ями –
так, як при заході сонця, –
засумнівався я,
чи не втратив я віри.
Чи має життя все ж прихований сенс?

Потім,
не знаю, чому,
згадав про страждання,
яке
випалює й мучить вітчизну
настрахану.

Гірко я усміхнувся.
Гостро.
Вмить зрозумів,
що нічого не втратив.

ПОСЛАННЯ

*Христові Ботеву, Пейові Яворову, Пенчові
Славейкову, Дімчові Дебелянову, Дімітирові
Бояджієву... й усім іншим після них –
принесеним у жертву!*

Поет дарує музику і дивні кольори.
Нічого сам не має – все дає.
Син свого часу,
сам народжує життя.
На всі часи.

І через те, що біль за рідну землю
і за змордований її народ –
то біль за світ цілий, –
той біль у віршах
постане іскрами краси.
А у душі
тектиме
назавжди відтоді
струмочок світла
на твоє невидиме розп'яття.

У справжнього поета вибору немає!
Його, котрий омані та обман минає,
єдиний дар – прокляття.
І носить він, мов хрест, своє послання...

Поет – страждання.

АНОТАЦІЯ ЧЕРГОВОГО НОМЕРА

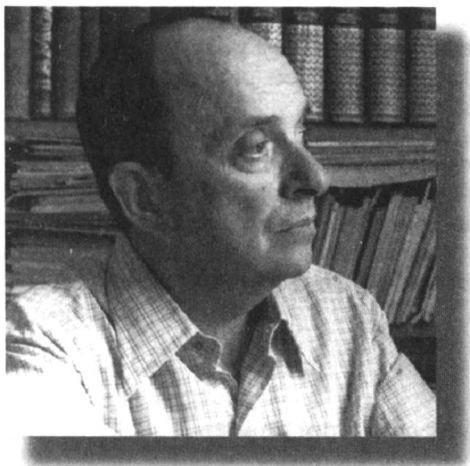
Слово і Час. – 2015. – № 2.

Номер відкривається рубрикою „Порівняльне літературознавство”. Юрій Барабаш у закінченні статті „Карпатський вузол. До проблеми етнокультурного пограниччя (Леопольд фон Захер-Мазох. Станіслав Вінценз)” аналізує перший том тетралогії С. Вінценза „На високій полонині”. Олександр Брайко з’ясовує компаративні аспекти становлення експресіонізму в українській літературі на матеріалі малої прози В. Винниченка і Л. Андрєєва.

У рубриці „XX століття” Олег Соловей висвітлює пародійний аспект роману Гео Шкурупія «Міс Адрієна». Юлія Григорчук реконструює інтелектуальний складник роману Віри Вовк «Паломник», Віталій Мацько – корелятивну модель „автор – буття” в літературно-художній практиці Ольги Мак. Олена Колінко розглядає трансформації новелістичного жанру в українській і російській літературах на рубежі XIX – XX ст.

У рубриці „Текстологія і джерелознавство” Олень Федорук досліджує історію тексту статті Куліша “Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпиграф к «Черной раде» (з додатком цензурних документів). Лариса Мірошніченко розгортає „текстологічний сюжет” про італійський романс у драмі Лесі Українки „Блакитна троянда”.

У рубриці „Написане лишається” Надія Миронець публікує родинне листування Володимира та Розалії Винниченків. Світлана Луцій рецензує книжку Ю.Лаврінєнка „Літературний світ. Передачі на радіо „Свобода”...”, Світлана Маценка – монографію О. Бандровської про англійський модерністський роман, Дмитро Дроздовський – третій том підручника Ю. Коваліва „Історія української літератури: кінець XIX – початок XXI ст.”, Олень Омельчук – збірник „Авангард и остальное”, Анатолій Шпиталь – книжку „Ізгой. Віктор Некрасов у спогадах сучасників”.

РОБЕРТО ХУАРРОС (Аргентина)

«Усе є розкритим ОКОМ»

З іспанської
переклала Ірина Карівець

Роберто Хуаррос (ісп. **Roberto Juarros**, 5 жовтня 1925 р. – 31 березня 1995 р.) – аргентинський поет, перекладач, есеїст, літературний і кінокритик, з 1984 р. – член Аргентинської академії письменства.

Відзначений почесною премією Аргентинського фонду поезії (1984), премією Жана Мальре (Марсель, 1992), премією Міжнародного бієнале поезії у Льєжі (1992).

Вивчав бібліотекознавство на факультеті філософії і літератури в університеті Буенос-Айреса, далі навчався у Сорбонні. Працював у різних країнах бібліотекознавцем для ЮНЕСКО і ОАД. Упродовж 1958–1965 років разом із Маріо Моралесом підготував до друку двадцять чисел журналу «*Poesía = Poesía*». З 1971 р. по 1984 р. керував відділенням бібліотекознавства і документації у своєму рідному університеті.

Роберто Хуаррос є автором чотирнадцяти поетичних збірок. Перша із них побачила світ 1958 року під назвою «*Вертикальна поезія*» («*Poesía vertical*»). Усі подальші збірки мають ту саму назву, до якої додається лише порядковий числівник: «*Segunda poesía vertical*» (1963), «*Tercera poesía vertical*» (1965) і аж до виданої посмертно, стараннями його дружини Лаури Серрато, «*Чотирнадцятої вертикальної поезії*» («*Decimocuarta poesía vertical*») (1997). До останньої увійшли також «*Вертикальні фрагменти*» («*Fragmentos verticales*») – незакінчені за життя поета й опрацьовані його дружиною уривки прози і поезії. «*Ідея вертикальності*, – зазначає Хуаррос в одному зі своїх інтерв'ю, – *полягає в тім, аби перетнути плаский, стереотипний, звичний вимір, прорватися, вийти за його межі і шукати інше*».

Ще в 1963 р. Хуліо Кортасар зазначив, що поезії Хуарроса «найвищі і найглибші з усіх, що були написані іспанською мовою в останні роки». Октавіо Пас теж дав вельми схвальний відгук про творчість свого аргентинського колеги: «*Кожен вірш Хуарроса є дивовижною словесною кристалізацією: це мова, зведена до краплинки світла. Видатний поет абсолютних моментів*». По багатьох роках, після виходу в світ першого тому *Poesía vertical* 1958–1982 (Emecé, Buenos Aires, 1993), Октавіо Пас додав: «*Зачудування і підтвердження: ні, я не помилився, не помилився разом із небагатьма іншими, усвідомивши в ті роки, що ми чуємо унікальний голос у поезії ХХ століття. До того ж ми не лише почули цей голос, а й побачили його. І побачили ясність*».

Поезії Хуарроса перекладалися англійською, французькою, німецькою, голландською, італійською, португальською, польською, російською та іншими мовами.

* * *

Гадаю, що цієї миті,
певно, ніхто у всесвіті не думає про мене,
лиш я про себе думаю,
і якби я зараз помер,
ніхто, навіть я, не думав би про мене.

І тут розверзається прірва,
як тоді, коли в сон поринаю.
Я – моя власна опора, і я її відкидаю.
Цим помагаю усе відсутністю вкривати.

Може, так є тому,
що думати про людину –
це ніби її рятувати.

I, 9¹

* * *

Часом не можу зрушити із місця.

Я відчуваю корені свої повсюди,
так, наче всі речі проросли із мене
чи я проріс з усіх речей.

Тоді я можу лиш застигнути
з розкритими очима, мов лицями двома,
які от-от народяться у світ,
із дрібною любові ув одній долоні
і дещицею холоду у другій.

А тому, хто минатиме мене,
подарувати можу тільки
цю відсутність непорушну,
що має корені і в ньому.

I, 35

* * *

Мало би бути неможливо
засинати, коли немає поруч
чийогось голосу, який вас міг би пробу-
дити.

Мало би бути неможливо
засинати, коли нема у вас напоготові
власного голосу, який прокинутись поміг
би.

Мало би бути неможливо
засинати, не прокидаючись
тієї ж миті, як сон стрічається
з тими розкритими очима,
котрим уже не треба спати більш ніколи.

I, 46

* * *

Усе є розкритим оком.
І я – його частина.
Але коли моє замкнеться око,
частиною чого я буду?
Можливо, замкнутого ока?

III (II, 29)

* * *

Життя малює дерево,
а смерть малює ще одне.
Життя малює гніздо,
а смерть його копіює.
Життя малює птаху,
щоб та оселилась в гнізді,
а смерть одразу ж
малює іншу.

Рука, котра не малює нічого,
гуляє поміж малюнками
і час від часу міняє щось місцями.
Приміром,
птаха життя
займає гніздо смерті
на дереві, намальованому життям.

Іншого разу
рука, котра не малює нічого,
втирає один з цих малюнків.
Приміром:

¹ Порядкові номери збірки і вірша (прим. перекладача).

дерево смерті
містить гніздо смерті,
та жодна птаха його не займає.

А іноді
рука, котра не малює нічого,
сама перетворюється
на розкішну картину
із зображенням птахи,
із зображенням дерева,
із зображенням гнізда.

І тоді, лиш тоді
не бракує нічого,
і зайвого нема нічого.

Приміром:
дві птахи
займають гніздо життя
на дереві смерті.

Чи дерево життя
містить два гнізда,
в яких живе лиш одна птаха.

Або ж одна-єдина птаха
живе в єдиному гнізді
на дереві життя
і дереві смерті.

* * *
Відкрити прозорість.
Бачити наскрізь – тіло, ідею,
кохання, шаленство,
безперешкодно прозирати інший бік,
вирватись із всюдисушої дзиги,
крутитися в якій – це бути кимсь.
Не тільки проникати оком в скелю,
а й бачити усе, що є за нею.

І це іще не все:
відкрити прозорість –
це уневажнити один і другий бік,
й нарешті виявити центр.
Тоді вже можна не іти нікуди,
бо в цім нема потреби,
бо речі не стоять вже на заваді,
бо «далі» й «ближче» об'єднались.

Відкрити прозорість –
знайти тебе на твоїм місці.

IX, 37

* * *

Одна самотність усередині,
а інша самотність зовні.

Є хвилини,
коли ці дві самотності
не можуть торкнутися одна одної.
Тоді людина опиняється посередині,
як двері,
неочікувано замкнуті.

Одна самотність усередині.
Інша самотність зовні.
А двері здригаються від стукоту.
Найбільша самотність
у дверях.

X, 22

* * *

Щоб прочитати те, що хочу прочитати,
я мав би сам це й написати.
Та я не вмю цього написати.
Ніхто не вміє цього написати.

Можливо, це якесь утрачене писання
або ж писання з майбуття?

А що як хочу прочитати те,
чого не можна написати,
чи просто те, чого не можна прочитати,
хоч би й написане було.

XI (I, 31)

* * *

Будь-який шлях відводить нас убік.
Тож не важливо, яким шляхом йти.
Ідея прибуття – це виверт думки.
Ідея неприбуття натомість –
хід на карті земних сполучень.

Може, було б доречно час від часу
розвертати шляхи,
або тих, що ними ідуть.
Лише для того, щоб відвернути неминуче.

Та за своєю суттю – це те саме:
шлях,
окрім того, що є шляхом,
це ще й місце,
місце для того, аби в нім бути,
як і у кожному місці,
не довше миті.

З другого боку,
будь-яке місце також є шляхом,
навіть якщо ми звикли там спинятись.

XI (II, 29)

* * *

Радість виривається часом,
неначе цівка крові,
коли знімають джгут.
Та відчуваємо одразу ж,
що треба перекрити цей потік,
вилив буття оцей нежданий,
бо якщо ні, він захлесне нас.

Людина вже не здатна
уповні витримати радість.
Життя – угода, що включає
обмеження всілякі: хитрі і не дуже,
навіть якщо під нею підпису нема.
І, схоже, радість, вириваючись на волю,
кидає виклик тому, що мовчить
у простінках речей.
До того ж у нас всередині є рана,
котра відкритися завжди готова,
мов квітка дика й руйнівна.

Потреба стримувати радість –
прикмета непомильна
людини як спотвореного знаку
у плетиві химернім знаків інших.

XI (IV, 3)

* * *

Усюди малював я вікна.
На мурах занадто високих,
на мурах занадто низьких,
на стінах глухих і в кутках,
у повітрі і навіть на стелях.
Малював я вікна, мов пташок.
На долівці й на завісі ночі,
на поглядах глухих увіч,
а ще на околицях смерті,
на могилах і на деревах.
Навіть на дверях малював я вікна.
Але дверей не малював ніколи.
Не хотів ані входити, ані виходити.
Адже знав, що не можна.
Хотів тільки бачити: бачити.
І вікна малював.
Усюди.

XII, 8

* * *

Шукати одне –
це завжди натрапляти на інше.
Тож, аби знайти щось,
треба шукати те, що ним не є.
Шукати птаха, щоб знайти троянду,
шукати кохання, щоб опинитись у
вигнанні,
шукати ніщо, аби виявити людину,
відступати, щоби вперед просуватись.

Ключ до розгадки шляху
не стільки в його розвилках,
у підозрілому початку
або ж сумнівному кінці,
як у гуморі їдкому
його спрямування подвійного.
Завжди приходиш,
але в інший бік.

Все здійснюється,
але навпаки.

XII, 15

* * *

Напевно, міг би я забути те, що написав,
і написати знов так само.

Міг би забути те життя, котре прожив,
й прожити знов його так само.

Міг би забути смерть, якою помру завтра,
і вмерти знов так само.

Та є завжди якась крупинка світла,
яка спиняє колесо повторень:
міг би забути я все те, що полюбив,
й не полюбити знов його так само.

XII, 18

* * *

Часом здається,
що ми перебуваємо у центрі свята.

Проте
у центрі свята нема нікого.
У центрі свята – пуста.

Але у центрі пустки триває інше
свято.

XII, 21

* * *

Сьогодні я не зробив нічого,
але багато чого відбулось у мені.

Птахи, котрих не існує,
знайшли своє гніздо.
Тіні, що, може, й існують,
відшукали свої тіла.
Слова, які існують,
свою відновили тишу.

Не робити нічого –
іноді зберігає рівновагу світу,
як щось має вагу в тебе
і на порожній чаші терезів.

XIII, 52

* * *

Більше не знати часу,
розбити клепсидру віку
і розірвати саван із хвилини,
улізливих, мов бджоли.

Як увійти у час
і йти по ньому,
неначе берегом,
море якого висохло уже?

Як здійснити стрибок у часі
й знайти опору в порожнечі
й у відсутності глибинній?

Як повернутися назад у часі
й минуле пов'язати
з усім, що проминає?

Як віднайти у часі вічність,
вічність, що вилита із часу,
з часу, застиглого у пащі крижаній?

Як наново пізнати час
й знайти те лезо невідоме,
що відтинає його миті
і ділить його рівно
посередині завжди?

XIV, 1

* * *

Завжди настає момент,
коли треба спочити від людей,
як троянді – від садівника,
чи саду – від троянди.

Як вода спочиває від води,
чи як небо – від неба.

Як черевик від своєї ноги спочиває,
чи спаситель – від свого хреста.

Як творець спочиває від свого творіння,
чи творіння – від свого творця.

XIV, 13

* * *

Із цього напівсвітла,
а чи напівтіні,
куди ми можемо піти?

На шляху до яснішого світла –
задиhaємось від досконалості.

На шляху до пiтьми –
губляться наші слiди.

І тут не можемо зостатись.
Немає іншого такого напівсвітла,
а чи напівтіні.

Звідси нікуди піти неможливо.

Хіба що трапиться нам простір,
де світло і тінь – це одне й те саме.

XIV, 27

* * *

Усяка асиметрія є тугою
за симетрією.

Як дерево є тугою за птахою,
птаха – за досконалою хмарою,
а хмара – за безхмарним небом.

Проте кожна симетрія
оспівує асиметрію.

Навіть буття – це пісня, сповнена туги
за тим, чого нема,
за тим, що є у тім, чого нема,
за тим, чого нема у тім, що є.

Адже симетрія й асиметрія –
це тільки тимчасові стани.
XIV, 37

АНТОЛОГІЯ ОДНОГО ВІРША

ДЖОН МАККРЕЙ

(1872–1918, Канада)

До Дня пам'яті
та примирення*З англійської переклав Дмитро Дроздовський*

НА ФЛАНДРІЙ ПОЛЯХ

На Фландрії полях розквітли маки
Поміж хрестів, із ряду в ряд, мов знаки,
Що тут спочили ми довічно, тут наш прах;
Хоробрі жайвори співають в небесах,
Заглушені гарматами, бідаки.

Ми мертвяки. Ген нещодавно
Стрічали схід і захід сонця справно,
Кохали й, люблені, знайшли останній шлях
На Фландрії полях.

Із ворогом боріться, небораки,
Для вас тепер цей смолоскип звитяги,
Він ваш, відчуйте лет і перемоги смак,
А тільки випустите з рук наш знак,
Не спатимем, убиті; квітнуть маки
На Фландрії полях.

Про автора та його вірш:

Підполковник Джон МакКрей (30 листопада 1872 — 28 січня 1918) — канадський поет, лікар, доктор медицини, художник. Воював під час Першої світової війни та був хірургом у Бельгії під час другої битви на Іпрі. Джон МакКрей помер від пневмонії незадовго до закінчення війни.

«На Фландрії полях» (англ. In Flanders Fields) — вірш, написаний під час Першої світової війни (автор — підполковник Джон МакКрей). Натхнення написати цей вірш прийшло до нього 3 травня 1915 року, після того, як він головував на похоронах свого друга Алекса Гелмера, забитого під час другої битви на Іпрі. Згідно з легендою, товариші по зброї відновили вірш після того, як МакКрей, незадоволений своєю роботою, викинув її. Вперше вірш було опубліковано 8 грудня 1915 року в лондонському журналі «Панч».

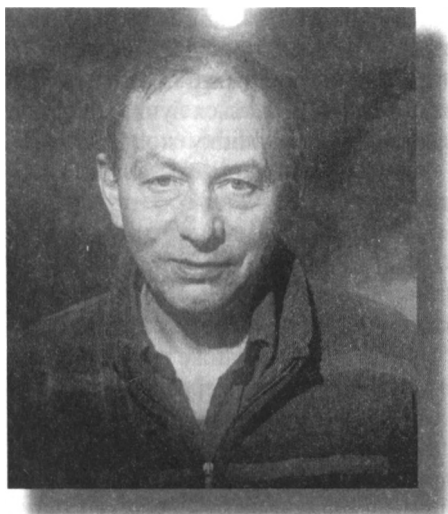
«У полях Фландрії» — один із найцитованіших віршів про війну. Згадані у вірші червоні маки, що росли на могилах загиблих, стали маками пам'яті — одним із найупізнаваніших символів пам'яті жертв озброєних конфліктів. Вірш та квітка маку стали відомими символами Дня пам'яті у всій Співдружності націй, зокрема, в Канаді, де «На Фландрії полях» є одним із найвідоміших літературних творів країни.

«Одіні ще пам'ятає, як, обґрунтовуючи необхідність інквізиторського суду над Галілеєм, Камілло Боргезе запально вигукнув: «Вже за одне те, що Галілей, як і Копернік, стверджує: «Сонце не рухається навколо Землі, і Земля не є центром Всесвіту», його варто спалити на інквізиторському вогнищі посеред Рима!».

У номері читайте новий історичний роман «Шабля, освячена Римом» Богдана Сушинського — українського письменника, якому міг би позаздрити не один зарубіжний автор!

МІШЕЛЬ УЕЛЬБЕК

ПОКОРА

Фрагмент роману¹

З французької переклав Іван Рябчій

Мовчазна і безлюдна вулиця Кардинала Мерсьє завершувалася сліпим завулком з фонтаном, обставленим колонами. З кожного боку масивні брами, очищені камерами спостереження, вели до садків у дворах. Ламперер натиснув на алюмінієвий прямокутник – певно, біометричний датчик; металева завіса відразу ж шугнула вгору. У глибині подвір'я я помітив захищену платанами невеличку віллу, розкішну і вишукану, типову будівлю часів Другої імперії. Цікаво, – замислився я, – навряд чи зарплатня старшого викладача дозволяє утримувати подібне помешкання; то в чому ж тут справа?

Я чомусь уявляв, що мій молодший колега мешкає у вилощеному мінімалістичному інтер'єрі, де переважає білий колір. Меблі ж, навпаки, цілком відповідали духові вілли: вітальню, оббиту шовком і оксамитом, було заставлено зручними фотелями, круглими столиками, прикрашеними мозаїкою та перламутром; над цяцькованим каміном пишалася величезне полотно у помпезному стилі – цілком може бути, справжній Бугеро². Я примостився на турецьку канапу, оббиту репсом пляшкового кольору, і погодився випити грушевої настоянки.

– Якщо хочете, можемо з'ясувати, що трапилося, – запропонував Ламперер, наповнюючи мою склянку.

– Ні, дякую. Я впевнений, що на каналах новин нічого немає. Можливо, знайдемо щось на CNN, якщо у вас є тарілка.

– Вже кілька днів шукаю хоч щось. Нічого ні на CNN, ні у Youtube. Проте я не здивований. Часом дещо промайне на Rutube – відео, зняте на телефон; проте це дуже ненадійне джерело – а більше я нічого не знайшов.

– Не розумію, навіщо це повне замовчування. І важко зрозуміти також, чого прагне уряд.

¹ Перекладено за виданням: Michel Houellebecq, *La Soumission*. P., Flammarion, 2015.

² Вільям Бугеро (William Bougereau, 1825–1905) – французький художник-академіст. У 2000-х роках ціни на його твори значно зросли.

– Ну, з цим, гадаю, все зрозуміло: вони злякалися, що Національний фронт справді виграє вибори. І картинка про міські повстання лише додасть голосів Національному фронту. Зараз тиск посилюють крайні праві. Не дивно, що мешканці передмість реагують миттєво; проте, якщо придивитися, щоразу, коли здійснюється буча, їй передують антиісламська провокація: паплюжать мечеть, примушують жінку зняти хіджаб – завжди щось у такому роді.

– І ви думаєте, що за цим стоїть Національний фронт?

– Ні, не думаю. Вони собі цього дозволити не можуть. Та й влаштовують усе не так. Гадаю... гадаю, з'явилася нова лазівка.

Він допив, налив нам іще і замовк. Я подивився на оригінал Бугеро над каміном: п'ятеро жінок у садку – кілька в легких білих туніках, решта майже голі – оточили оголеного кучерявого хлопчика. Одна з жінок прикривала голі перса руками; інша тримала букет польових квітів і прикритися не могла. Груди в неї були прегарні, а найбільше художникові вдалося її вбрання. Картині було вже трохи більше ста років – на перший погляд, поважний вік, тож спочатку я зацікавився перед цим незбаг-

.....

Від перекладача

Щонайменше 6,8% громадян Франції називають себе мусульманами. Авжеж, до серйозного представництва французьких мусульман у політиці ще не дійшло, але історія з «Шарлі Ебдо» є очевидним доказом впливу Ісламу на сучасне французьке суспільство. І не лише французьке – європейське в цілому. «Толерантність – жалюгідний стигмат нашого століття», – писав Мішель Уельбек у есе «Залишитися в живих» (*Restervivant*) ще далекого 1991 року, задовго до роману «Елементарні частинки» (*Les Particules élémentaires*), які піднесли його на вершину слави. Сучасне європейське суспільство «толерує» усе, що ще не так давно не було йому притаманне – але «толероване» і «толеровані», як це не парадоксально, часом виступають проти толерантності. Толерування, на жаль, завело європейців у пастку...

За сюжетом роману «Покора», на президентських виборах 2022 року перемагає лідер Мусульманського братства Мохаммед Бен Аббес. Чому за нього проголосували? Бо решта політиків – безвольні імпотенти та популісти, їхні слова – порожні бульки, які лускають, не залишаючи й сліду після виборів. Виборці втомились – і обирають єдиного, хто демонструє рішучість, волю й притомну програму.

«Революційна, але досить проста думка – яку ніколи раніше не висловлювали з такою люттю, – що вершина щастя людського полягає у повній покорі... Для мене, – зауважує головний герой роману, університетський професор, фахівець із творчості письменника XIX століття Гюїсманса, – зв'язок між абсолютною покорю жінки чоловікові... та покорю людини Богам (як передбачено Ісламом) – очевидний». Покора – це просто. Покора – це спокій і лад. Хто не кориться – тому «Голову геть!», як горлає Королева Сердець у бьортоновській кіноадаптації пригод Аліси. У ЛНР жінки мають коритися чоловікам, у переважній більшості ісламських країн – також. Покору втовкмачують у голови з дитинства. «З точки зору Мусульманського братства, економіка та геополітика – лише напускання мани. Той, хто контролює дітей,

ненням твором. Звісно, поволі можна було б спробувати опинитись у шкірі одного з цих буржуа ХІХ століття; певно, цей твір замовив саме такий поважний міщанин у сюртуку; можна було б спробувати – поглянувши на оголених грекинь – відчутти перші ознаки сексуального збудження; проте це було б складне й клопітке повернення до минулого. Мопассан, Золя і навіть Гюїсманс були значно приступніші. Певно, я мав би завести мову саме про це – про дивну силу літератури, – однак я вирішив продовжити розмову про політику; кортіло дізнатися більше, а Ламперер явно знав більше, принаймні таке в мене склалося враження.

– Ви ж були близькі до руху захисників ідентичності?

Обраний мною тон був бездоганий – світська людина просто цікавиться; така собі нейтральна добродушність із домішкою витонченої підозри. Ламперер широко усміхнувся.

– Авжеж, певно, факультетом уже пішов поголос... Справді, кілька років тому, коли працював над дисертацією, я був серед «ідентичників». Усі вони були католиками, іноді траплялися роялісти, глибоко ж у душі «ідентичники» були романтиками і – у переважній більшості випадків – пияками. Проте це давно у минулому, я втратив з ними зв'язок – гадаю, якщо потраплю на їхні збори, не впізнаю нікого.

.....

контролює майбутнє – і крапка. Тож єдина головна мета Братства, – з сумом міркує Франсуа, головний герой «Покори», – це виховання дітей... Кожен французький школяр повинен мати право на ісламську освіту».

«Покора» викликала зливу коментарів. Хтось розлючено звинувачує автора в спекулюванні на непростій ситуації зі свободами слова й совісті у Франції та на трагедії «Шарлі Ебдо» зокрема; фанати розчаровано складають блоги про те, що автор «Елементарних частинок» уже не той; а є й такі, хто вдумливо читає поміж рядків – і бачить біль автора, який картається видовищем занепаду Франції. Адже, вбивши самого себе у попередньому романі – «Карта і територія» («La Carte et le territoire»), – Мішель Уельбек, мов Фенікс, відроджується до життя, і у новому творі вбиває вже саму Францію, а разом із нею – Європу. Як і у «Карті...» вбивство – ритуальне. «Поет, – писав Уельбек майже чверть століття тому у згаданому есе, – це священний паразит; так само, як і скарабей в стародавньому Єгипті, він живиться з заможних суспільств, які перебувають у стадії розкладу... Будь-яке суспільство має свої дошкульні місця, болячки. Приставте пальця до однієї з них і натисніть. Заглиблюйтесь у теми, про які всі мовчать. Роздумуйте про закаблук життя». Одне з вірогідних послань Уельбека: свого часу проект «Європа» став можливим лише внаслідок і завдяки Реконквісті – збройного кривавого очищення Іберійського півострова від Ісламу, а Ісламська Реконкіста (також гіпотетично доволі кривава) може нести загибель проекту «Європа».

У «Покорі» Франція (а разом із нею й Європа) показана абсолютно імпотентним утворенням. Секс і його хижі обличчя – давня улюблена тема Уельбека. У новому романі вона сяє новою гранню – завдяки Ісламу кожен француз зможе мати по кілька дружин, а для ласого до жіноти Франсуа це неабиякий аргумент... «Маргінальне і є центральне», – писав свого часу Жак Дерріда. У «Покорі» маргінальне (Іслам) стає центральним...

Я методично мовчав. Коли методично мовчиш, дивлячись просто в очі та удаючи, ніби всотуєш слова, люди продовжують говорити. Вони обожують, коли їх слухають – про це відомо тим, хто проводить усілякі опитування; відомо про це також письменникам і шпигунам.

– Бачте, – вів далі він, – насправді Блок захисників ідентичності був усім, чим завгодно, лише не «блоком». Він складався з численних фракцій, які не знаходили спільної мови: католики, солідаристи, пов'язані з «Третім шляхом», роялісти, новітні погани, радикальні ультраатеїсти, які перейшли від крайніх лівих... Проте все змінилося, коли було створено рух «Тутешніх Європи». Спочатку вони надихалися досвідом «Тутешніх Республіки», та зрештою стали їхньою повною протилежністю, сформулювавши чіткий федеративний меседж: ми – тутешні мешканці Європи, перші, хто зайняв цю землю, і ми виступаємо проти мусульманської окупації; також ми чинимо опір американським компаніям та скуповуванню нашого надбання нуворишами з Індії, Китаю та інших подібних країн. Вони посилалися на індіанських вождів Джеронімо, Коучіз та Бика, що сидить³ – доволі зручна позиція. А ще в них був дуже цікавий з точки зору графіки інтернет-сайт, з захопливими мультфільмами та популярною музикою – це привернуло до них багато нових членів, переважно молодь.

– Думаєте, вони прагнуть громадянської війни?

– Без жодного сумніву. Зараз покажу вам один текст, який з'явився у Мережі...

Ламперер підвівся, вийшов до сусідньої кімнати. Відколи ми увійшли до вітальні, постріли буцімто вшухли, проте я не був упевнений, що в цьому будинку їх можна було почути, адже завулок був надзвичайно затишним.

Ламперер повернувся і простягнув мені з десяток аркушів, скріплених степлером, які містили текст дрібним шрифтом; справді, заголовок промовляв чітко: «ГОТУЙМОСЯ ДО ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ».

– Повірте, подібного роду текстів немало, проте цей – один із найбільш вдалих, тут наведено статистичні дані, гідні довіри. Цифр справді дуже багато, адже «ідентичники» розглядають аж двадцять дві країни Євросоюзу, проте висновки в усіх текстах – однакові. Якщо коротко, то головною перевагою трансцендентності є селекція: у пар, які асоціюють себе з однією з трьох «релігій книги» й дотримуються патріархальних цінностей, дітей більше, ніж у атеїстів або агностиків. Жінки в таких парах менш освічені, гедонізм та індивідуалізм менш поширені. У широкому розумінні трансцендентність передається генетично: випадки переходу до іншої віри або відмови від сімейних цінностей не відіграють значної ролі; люди переважно залишаються прив'язаними до метафізичної системи, в якій їх виховували. Отже, атеїстичний гуманізм, на якому ґрунтується світське «проживання разом», приречений на нетривале існування, а відсоток монотеїстів серед населення обов'язково зростатиме, особливо це стосується мусульман – і це ще не враховуючи імміграцію, яка тільки посилить це явище. Тож для європейських «ідентичників» цілком зрозуміло, що рано чи пізно між мусульманами та рештою населення спалахне громадянська

---

³ Джеронімо (Geronimo, 1829-1909) – відомий учасник війн племені апачі проти Мексики та Сполучених Штатів. Коучіз (Cochise, 1810-1874) – один із вождів племені апачі, який вів партизанську війну проти білих поселенців. Бик, що сидить (Sitting Bull, 1831-1890) – вождь і лікар племені сіу, один з очільників опору американському війську.

війна. І вони роблять висновок, що, аби виграти цю війну, слід, щоб вона почалась якомога раніше – за різними припущеннями, до 2050 року, а краще набагато раніше.

– Справді, ніби логічно...

– Звичайно, з політичної та військової точки зору «ідентичники» мають рацію. Залишається тільки довідатися, чи вирішили вони перейти від слів до справ зараз – і у яких країнах. Відразу до мусульман досить сильна в усій Європі; проте Франція становить особливий випадок – через своє військо. Французьке військо – одне з найбільших у світі, цього неухильно дотримувалися всі уряди, навіть незважаючи на скорочення бюджету; завдяки цьому жодний рух бунтівників не матиме шансів, якщо уряд вирішить задіяти військо. І тут ми бачимо зовсім іншу стратегію.

– Тобто?

– Військова служба є нетривалою. На даний момент усе французьке військо – сухопутне, морське та повітряне – нараховує близько 330 тисяч осіб, включаючи жандармерію. Щороку набирають двадцять тисяч нових рекрутів – отже, за якихось п'ятнадцять років склад французького війська повністю зміниться. І якщо юні активісти-ідентичники – а вони майже всі досить юні – масово підуть на військову службу, то за відносно короткий термін зможуть взяти її під свій ідеологічний контроль. Від самого початку такої думки дотримувалася політична фракція руху; і саме через це два роки тому вона посварилася з фракцією войовничих, які вимагали негайно переходити до збройного опору. Гадаю, контроль над рухом збереже політична фракція, а до войовничих перейдуть хіба маргінали з числа дрібних злочинців, які обожають зброю; проте в інших країнах – зокрема, у скандинавських – ситуація може бути суттєво іншою. У Скандинавії тиск ідеології мультикультуралізму відчутніший, ніж у Франції, там «ідентичників» більше, і налаштовані вони агресивно; військо ж не є чисельним, тож навряд чи зможе дати відсіч серйозним заворушенням. Саме так – найближчим часом у Європі спалахне загальний бунт, і прийде він, цілком вірогідно, з Норвегії або Данії; потенційно нестабільними зонами лишаються також Бельгія та Нідерланди.

До другої ночі гуркіт повністю стих, і я легко спіймав таксі. Я похвалив грушеву настоянку Ламперера – ми майже випорожнили пляшку. Авжеж, звісна річ, я вже роками, та що там – десятки років – чув подібні розмови. Вислів «Після мене хоч потоп» приписують то Людовикові XV, то його коханці мадам де Помпадур. Цей вислів якнайкраще характеризував мій настрій, проте чи не вперше мене відвідала тривожна думка: адже «потоп» міг відбутись і до мого скону! Звісно, я не розраховував на щасливий кінець життя – не було жодних шансів уникнути ні жалоби, ні хвороби, ні болю; проте досі я сподівався залишити цей світ, не ставши свідком жахливих подій.

Чи перебільшував Ламперер? На жаль, не перебільшував; на мене він справив враження людини, гідної довіри. Вранці я занурився у Rutube, проте не знайшов нічого про події на площі Кліши. Хіба натрапив на відео, яке налякало мене, хоч і не містило ніяких проявів жорстокості: група хлопців, з голови до ніг вбраних у чорне, у масках та капюшонах, озброєних автоматами, поволі рухалися, розосередившись літерою V, серед будинків, які нагадували квартал Ла-Даль в Аржантеї⁴.

⁴ Квартал Ла-Даль (LaDalle, Плита) – відомий урбаністичний проєкт 1960-х років.

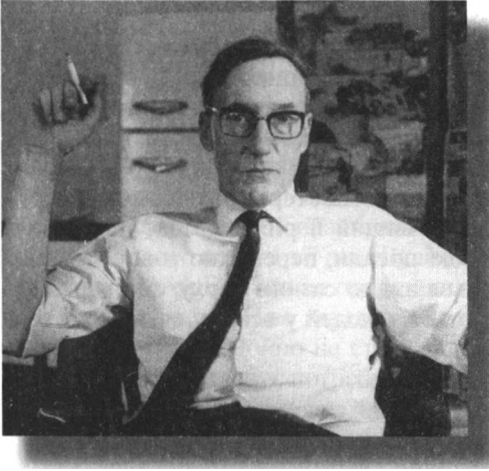

Проте це відео знімали точно не на телефон: фокус був бездоганий, та ще й ефект уповільнення додали. Єдиною метою цього статичного вражаючого сюжету було засвідчити присутність, контроль над певною територією. У випадку етнічної сутички мене було б автоматично зараховано до табору білих, тож уперше, вийшовши по покупки, я подумки подякував китайцям за те, що з самого заснування кварталу тут не було ні чорних, ні арабів; до речі, тут узагалі нечасто оселялися не-китайці, за винятком хіба що кількох в'єтнамців.

Незле було б заздалегідь подбати про шляхи втечі у випадку, якщо справи підуть зовсім кепсько. Мій батько мешкав у шале у гірському масиві Екрени в Альпах, нещодавно (принаймні, я щойно про це дізнався) він знайшов собі нову подружку. Мама нудьгувала в Невері і жодної компанії, окрім французького бульдога, не мала. Я не спілкувався з ними вже років десять. Ці двоє представників покоління baby-boom були невблаганними егоїстами, і я не мав жодного сумніву, що на мене вони не чекають. Час від часу я замислювався, чи побачу ще батьків до їхньої смерті, проте щоразу відповідь була негативною, і я сумнівався, що громадянська війна якось вплине на це – вони обов'язково знайшли б привід відмовити мені у притулку; батьки ніколи по приводи до кишені не ходили. Ще в мене були друзі, чимало, хоча, зрештою, не так вже й багато – де з ким я втратив зв'язок; нарешті, була Аліса – її я міг вважати за друга. А у цілому, після розлучення з Міріам, я був абсолютно самотній.

Найближчим часом повна версія перекладу роману українською мовою побачить світ у видавництві «КСД». Редакція журналу «Всесвіт» вдячна видавництву й перекладачеві за дозвіл опублікувати пропонований фрагмент роману М. Уельбека.

**ВІЛЬЯМ
БЕРРОУЗ (США)**

ОГОЛЕНИЙ ЛАНЧ

(фрагменти роману)¹

*З англійської переклав
Богдан Стасюк*

Вільям Берроуз (William Seward Burroughs; 5 лютого 1914 — 2 серпня 1997) — американський письменник, серед повоєнних авторів — один із найвпливовіших, належить до покоління бітників.

.....

ВСТУП (оригінальна авторська передмова)

СВІДЧЕННЯ ПІД ПРИСЯГОЮ СТОСОВНО ХВОРОБИ

Я очунав від Хвороби у віці сорока чотирьох років, спокійний, притомний та у відносно доброму здоров'ї, якщо не зважати на заслаблу печінку та плоть, що мала такий вигляд, начебто її в когось позичили — спільне для всіх, хто спромігся вижити після Хвороби... Більшість із тих, хто вижив, не пам'ятають марева в усіх подробицях. Я ж, певно, ретельно занотував і поступ хвороби, і марево. Однак точно не пригадую, як писав те, що зараз видано під назвою «Оголений ланч». Назву запропонував Джек Керуак. Аж до мого нещодавнього одужання я не розумів, що малось під нею на увазі. Вона означає саме те, що й кажуть ці слова: **ОГОЛЕНИЙ ланч** — застигла мить, коли кожен бачить, що знаходиться на кінчику виделки в іншого.

Хвороба — це залежність, і я був залежним протягом п'ятнадцяти років. Коли я кажу «залежним», то маю на увазі залежним від наркоти (загального терміна для опіатів та/або їх похідних, включно з усіма синтетиками — від димеролу до палфіуму). Я вживав наркоти в багатьох формах: морфій, героїн, ділаудід, евкодол, пантопон, діокодід, діозан, опіум, димерол, долофін, палфіум. Я курив, нюхав, колов у вену, під шкіру, в м'язи, використовував ректальні свічки. Голка не є необхідністю. Чи ти нюхаєш наркоти, куриш, ковтаєш її, а чи запихаєш собі в дупу, результат залишається однаковим: залежність. Кажучи про наркотичну залежність, я не кажу

¹ Редакція «Всесвіту» і перекладач висловлюють слова щирої вдячності американському видавництву «Grove Press» за компліментарний дозвіл на друк журнальної версії роману «Голий сніданок».

про коноплі, марихуану чи гашиш у будь-якому вигляді, про мескалін, *Bannisteria Saari*, LSD6, Священні Гриби чи будь-який інший наркотик галюциногенної групи... Немає жодних свідчень про те, що вживання галюциногенів призводить до фізичної залежності. Дія цих речовин фізіологічно протилежна дії наркоти. Прикра плутанина між цими двома класами виникла завдяки зусиллям американського й не тільки департаментів боротьби з наркотиками.

Впродовж п'ятнадцяти років залежності я уважно спостерігав, як саме поводить-ся вірус наркоти. Існує наркотична піраміда – вищий її рівень з'їдає нижчий (не випадково наркозалежні, що обіймають високі посади, переважно товсті, а вуличний наркоман завжди худий), так відбувається аж до самого верху, або верхів, бо існує багато наркотичних пірамід, що годуються з людей у всьому світі, й усі вони побудовані на базових принципах монополії:

- 1 – Ніколи нічого не віддавай задарма.
- 2 – Ніколи не давай більше, ніж маєш дати (тримай покупця голодним і постійно змушуй його чекати).
- 3 – Завжди повертай собі все, що зможеш.

Барига завжди повертає собі все. З часом залежний потребує все більше й більше наркоти, аби підтримувати людську подобу... аби відкупитися від своєї потреби.

Наркота – це форма монополії та власності. Наркозалежний тримається доти, доки його наркоманські ноги несуть його тіло в сьайві приходу до наступного рецидиву. Наркота – величина кількісна і легко піддається прорахунку. Чим більше ти її вживаєш, тим менше у тебе залишається, а чим більше у тебе є, тим більше ти вживаєш. Усі галюциногенні наркотики серед тих, хто ними користується, вважаються священними – існують культу пейоту і банністерії, культу гашишу і грибів – «Священні мексиканські гриби дають людині змогу побачити Бога» – проте ніхто й ніколи не називав священною наркоти. Не існує культів опіуму. Опіум – це річ мирська й кількісна, як гроші. Мені довелося чути про те, що в Індії колись існувала благодатна наркота, яка не викликала залежності. Її називали сома й описували як прекрасний блакитний потік. Якщо сома коли-небудь існувала, то існував і барига, котрий мав розфасувати її у пляшки, монополізувати, продати і перетворити на стару добру НАРКОТУ.

Наркота – продукт ідеальний... останній щабель торгівлі. Не потрібно жодних торгових угод. Клієнт пролізе хоч крізь каналізаційну трубу і вмовлятиме тебе продати... Продавець наркоти продає споживача продукту, а не продукт – споживачеві. Він не покращує продукт і не спрощує його збут. Він змушує деградувати клієнта і спрощує збут клієнта. В наркоти ж він вкладає.

Наркота підтверджує базову формулу вірусу «зла»: Алгебру Потреби. Обличчя «зла» – це завжди обличчя тотальної потреби. Наркоман – людина, повністю залежна від наркотиків. За певними винятками потреба взагалі не знає жодних обмежень і не піддається контролю. Словами тотальної потреби: «А ви б ні?» Ви вчинили б так само. Почали б брехати, обдурювати, здавати своїх друзів, красти, ви б стали робити що завгодно, аби лиш задовольнити всеохоплюючу потребу. Тому що перебували б у стані хвороби, тотальної залежності і не могли б поводитися по-іншому. Наркомани – це люди хворі, котрі не можуть не поводитися не так, як вони це роблять. Скажений пес не обирає, кого вкусити, він просто кусає. Самовдоволенна позиція не відповідає меті, якщо на меті не стоїть підтримувати життя вірусу нар-

коти. Наркота – це величезна індустрія. Пригадую розмову з одним американцем, котрий працював у Мексиці в Комісії боротьби з ящуром. Він отримував шість сотень на місяць, плюс відшкодування витрат:

– Як довго триватиме епідемія? – поцікавився я.

– Доти, доки зможемо її підтримувати... А тоді... можливо, ящур спалахне ще й у Південній Америці, – замріяно мовив він.

Якщо прагнете змінити або знищити піраміду чисел, пов'язаних між собою ланцюгом, ви змінюєте або прибираєте нижнє число. Тож якщо ми бажаємо знищити піраміду наркоти, мусимо почати з її дна: Вуличного наркомана, – і перестати вигадливо лаяти так звану «верхівку», кожен представник якої легко піддається заміні. Вуличний наркоман, котрому потрібна наркота для того, щоб жити, – єдиний незамінний фактор у цьому рівнянні. Щойно не стане залежних, котрі купуватимуть наркоти, зникне й наркотрафік. Доки існує потреба в наркоті, буде й той, хто її задовольнятиме.

Наркозалежних можна вилікувати або ж помістити в карантин – тобто дозволити їм вживати морфій під мінімальним наглядом, як хворим на тиф. Якщо це буде зроблено, піраміди наркоти зникнуть у всьому світі. Як мені відомо, Англія – єдина країна, в якій застосували цей метод для вирішення проблеми наркотиків. В Об'єднаному Королівстві в карантині перебуває приблизно п'ять сотень наркозалежних. В наступному поколінні, коли наркомани у карантині повимирають і будуть винайдені знеболювальні, які працюватимуть не на наркотичному принципі, вірус наркоти згадуватимуть поруч із віспою, як закриту главу, медичний курйоз.

Вакцина, що може нівелювати вірус наркоти до локалізованого мінімуму, що залишиться в минулому, вже існує. Цією вакциною є апоморфінова терапія, яку винайшов один англійський лікар, чиє ім'я я мушу приховати в очікуванні на дозвіл ним користуватися й цитувати з його книги, в якій описано тридцятирічний досвід лікування наркоманів та алкоголіків за допомогою апоморфіну. Суміш апоморфіну отримують відварюванням морфіну та соляної кислоти. Його винайшли задовго до того, як почали застосовувати для лікування наркозалежних. Упродовж багатьох років цей препарат застосовували лише як блювотний засіб при отруєннях. Апоморфін безпосередньо впливає на блювотний центр тім'яних доль головного мозку.

Я натрапив на цю вакцину наприкінці свого наркотичного шляху. На той час я знімав кімнату в Корінному кварталі Танжеру. Вже рік я не приймав ванни, не міняв і не знімав одягу, окрім як для того, аби щогодини втикати голку у сіру жилисту задубілу від довготривалої залежності плоть. Порожні коробки з-під ампул та купи сміття сягали аж до стелі. Світло й воду вже давно відключили за несплату. Я абсолютно нічого не робив. Міг вісім годин поспіль розглядати носак свого черевика. До справ я брався лише коли спливав термін дії наркоти. Якщо ж до мене навідувався який-небудь друг – а навідувалися вони зрідка, з огляду на те, що тут мало кого чи що зосталося навідувати – я сидів собі, зовсім не зважаючи на того, хто увійшов у поле мого зору – сірий екран ставав дедалі більш порожнім і гнітючим – і так само байдуже мені було, коли хтось із нього виходив. Навіть якби цей хтось просто узяв би і вмер, я б так само продовжував сидіти, втупившись у носак свого черевика, чекаючи, коли можна буде понишпорити по його кишнях. А ви б ні? Адже мені ніколи не вистачало наркоти – ніколи й нікому її не буває вдосталь. Тридцять гранів морфіну на день, і все ще недостатньо. Довгі черги під аптекою. Затримка – непорушне правило наркобізнесу. Барига ніколи не приходиться вчасно. І це не випадково. У наркобізнесі випадковостей не буває. Наркоману знову й знову показу-

ють, що з ним трапиться, якщо він буде не в змозі отримати необхідну дозу. Так чи інакше, дістати гроші. Аж раптом моя звичка почала швидко й неблаганно набирати обертів. Сорок, шістдесят гранів на день. І цього все ще було недостатньо. А платити вже не було чим.

Я стояв зі своїм останнім чеком у руці й розумів, що він – мій останній. Тоді я сів на перший же літак до Лондона.

Лікар пояснив мені, що апоморфін впливає на тім'яні долі головного мозку, регулюючи метаболізм й нормалізуючи кровообіг таким чином, що система ферментів залежності руйнується протягом чотирьох-п'яти днів. Щойно регуляція задніх доль завершена, вживання апоморфіну можна припинити і використовувати лише в разі рецидивів. (Ніхто не вживатиме апоморфін для того, щоб кайфонути. Не зареєстровано жодного випадку залежності від апоморфіну.) Я погодився пройти курс лікування і ліг у приватну клініку. Протягом перших двадцяти чотирьох годин я у прямому сенсі впав у божевілля і параною, як і більшість наркозалежних під час тяжкої абстиненції. Гарячка почала спадати після двадцяти чотирьох годин інтенсивної терапії апоморфіном. Лікар показав діаграму. Мені вводили мізерні дози морфіну, що не могли вберегти мене від суворих абстинентних симптомів, таких як судоми ніг і шлунка, лихоманка, та мого особистого синдрому, Холодного Опіку, коли мені здавалося, що величезний рій комах вкривав моє тіло і натирав його ментолом. Кожен наркоман має свій особистий синдром, котрий не піддається жодному контролю. У рівнянні ломки не вистачало множника – і ним міг бути лише апоморфін.

Я пересвідчився, що лікування апоморфіном справді працює. Вісім днів потому я покинув клініку, зміг нормально їсти і спати. Я повністю утримувався від наркоти протягом повних двох років – рекорд за попередні дванадцять. Потім через біль і хворобу я зірвався на кілька місяців. Ще один курс лікування утримує мене від наркоти й зараз, під час того, як я це пишу.

Апоморфінова терапія якісно відрізняється від інших методів. Я спробував їх усі. Раптове зниження дози, поступове зниження дози, кортизон, антигістамін, транквілізатори, лікування сном, толсерол, резерпін. Жоден із цих методів не дав можливості вистояти перед першою ж можливістю рецидиву. Можу стверджувати, що ніколи не виліковувався у метаболічному плані до того, як почав лікуватися апоморфіном. Приголомшлива статистика рецидивів у Лексінгтонському наркодиспансері призвела до того, що більшість лікарів вважають залежність невиліковоною. У Лексінгтоні лікують за допомогою зниження дози долофіну і, наскільки мені відомо, ніколи не пробували застосовувати апоморфін. Насправді цьому методу лікування приділили надзвичайно мало уваги. Не робили жодних досліджень зі зміни формули апоморфіну чи його синтетиків. Без жодних сумнівів, можна було б розробити речовину у п'ятдесят разів сильнішу за апоморфін і позбутися побічного ефекту блювоти.

Апоморфін – це метаболічний та психічний регулятор, застосування якого можна припинити, щойно він зробить свою справу. Світ переповнюють транквілізатори й стимулятори, однак цьому унікальному регулятору не приділили достатньої уваги. Жодна з великих фармацевтичних компаній не проводила з цього приводу досліджень. Я вважаю, що вивчення варіацій формули апоморфіну та його синтез відкриють новий медичний фронтір, що дасть змогу позбутися проблеми наркозалежності.

Вакцині проти віспи протистояла гучна група божевільних антивакциністів. Без жодних сумнівів крик протесту пролунає від зацікавлених індивідуумів, що втра-

тять рівновагу, щойно вірус наркоти буде вибитий у них з-під ніг. Наркота – великий бізнес; завжди є «шестірки» та ватажки. Не можна допустити, щоб ті, хто стоїть на вершині піраміди, втручалися в необхідну роботу із запровадження лікування і введення карантину. Вірус наркоти в сьогodнішньому світі – це проблема суспільного здоров'я номер один.

Позаяк «Оголений ланч» має справу з проблемою здоров'я, він за необхідності брутальний, непристойний та огидний. Хвороба часто складається з огидних деталей, що не призначені для слабких шлунків.

Деякі абзаци в книзі, що їх назвали порнографічними, написані у манері «Скромної пропозиції» Джонатана Свіфта як трактат проти смертної кари. Ці частини книги мають на меті показати смертну кару непристойним, варварським і огидним анахронізмом, яким вона, власне, і є. Як завжди ланч оголений. Якщо цивілізовані країни прагнуть повернутися до друдських обрядів повішення у священних лісах або знову пити кров разом із ацтеками чи годувати своїх богів людськими жертвами, нехай побачать, що саме вони їдять і що, власне, п'ють. Нехай побачать, що лежить на кінці цієї довгої газетної ложки.

Поки я це пишу, я вже майже завершив продовження «Оголошеного ланчу». Математичне пояснення Алгебри Потреби поза вірусом наркоти. Хоч існує багато різних форм залежності, я вважаю, що всі вони підпорядковуються загальним правилам. Словами Гайзенберга: «Можливо, це й не найкращий світ з усіх можливих, зате можна довести, що він – один із найпростіших». Та лише в тому разі, якщо людина здатна бачити.

.....

ВСТУП 2 (подається у перевиданнях після 1991-го)

ЗАПІЗНІЛІ РОЗДУМИ ПРО СВДЧЕННЯ ПІД ПРИСЯГОЮ

Коли я кажу, що не пам'ятаю, як писав «Оголений ланч», це, звісно, перебільшення, адже варто мати на увазі, що існують різні види пам'яті. Наркота – знеболювальне, вона позбавляє болю, а разом із ним насолоди володіння знанням. У той час, коли фактична пам'ять наркомана може бути досить точною і екстенсивною, його емоційна пам'ять обмежена, а у випадках сильної залежності може наблизитися до абсолютного нуля.

Коли я кажу, що «вірус наркоти в сьогodнішньому світі – це проблема суспільного здоров'я номер один», я говорю не лише про факт шкідливого впливу опіатів (який при контрольованому вживанні може бути мінімальним) на здоров'я індивідуума, а й про істерію, що її часто викликає вживання наркотиків серед простих людей, котрих уже заздалегідь підготували до такої реакції медіа та органи боротьби з наркотиками.

Проблема наркотиків, якою вона постає перед нами сьогodні, виникла в США у 1914 році після підписання Закону Гаррісона про Наркотичні Речовини. Наразі антинаркотична істерія поширилася на весь світ, і це є смертельною загрозою для свободи особистості й належних правових процедур з приводу захисту прав людини.

– Вільям С. Берроуз
Жовтень, 1991

ЧАСТИНА 1

Я ВІДЧУВАЮ, ЩО СТАЄ ГАРЯЧЕ, відчуваю, як вони рухаються, як розставляють своїх бісових підсадних краль, мугикаючи над моєю ложечкою та піпеткою, які я скинув на станції «Вашінгтон Сквер», перемахую через турнікет – і вниз – двома поверхами залізних сходів, встигаю на потяг до житлових районів по гілці «А»... Молодий, стрижений під машинку фрукт з Ліги Плюща², схожий на рекламника, притримую для мене двері. Вочевидь, я здаюся йому цікавим типом. Таким, знаєте, котрий постійно розводить теревені з барменами й таксистами, обговорюючи праві хуки та «Доджерз», котрий звертається на ім'я до касира у «Недікс». Справжній вилупок. І саме у цю мить наркослідчий у білому дощовику (лиш уявіть собі, переслідувати когось у білому дощовику – гадаю, намагався проканати за подара) дістався платформи. Я вже чую, як він сказав би, тримаючи моє причандалля в лівій руці, правицю ж – на своєму стволі: «Думаю, ти дещо загубив, друже».

Але потяг рушив.

– На все добре, лягавий! – кричу я, відповідаючи хибним уявленням фрукта. Я зазираю йому в вічі, зауважую білі зуби, флоридську засмагу, двохсотдоларовий віскозний костюм, застібнутий на всі гудзики, сорочку від «Брукс Бразерз» і реквізит у вигляді «Зе Ньюз» у руці. «Єдине, що я читаю, це – комікси про Малого Абнера³».

Йолоп прагне в'їхати в тему... Розводиться про «план» – він його час від часу покурює, завжди має трохи при собі, аби було що запропонувати легким на підйом голлівудським жителям.

– Дякую, малий, – кажу я. – Бачу, ти – один із наших.

Його обличчя спалахує, наче автомат для гри у пінбол, стає тупим і рожевуватим.

– Він мене злив, – похмуро мовив я. (Примітка: Зливати – на жаргоні англійських злодіїв означає здавати поліції.)

Я підступив ближче й узяв його своїми брудними наркоманськими пальцями за віскозний рукав.

– І нам, кривим братам по брудній голці, я можу тебе запевнити, він завинив «вискочку». (Примітка: Це – ампула отруєної наркоти, що продається залежному з метою його ліквідації. Часто її дають інформаторам. Зазвичай «вискочкою» є стрихнін, адже він на смак і на вигляд схожий на наркоти.)

– Малий, а ти коли-небудь бачив, як колють «вискочку»? Я бачив, як її загнали у Філлі Каліці. Ми встановили у його кімнаті одностороннє дзеркало з блядюжника, і брали чирік⁴ з бажаною подивитися. Він навіть голку з руки не вийняв. Вони не виймають, якщо в дозі достатньо отрути. Так їх і знаходять – зі сповненою згустками крові піпеткою, що стирчить із посинілої руки. А його погляд, коли він вмазався – малий, це було кльово....

– Ще пригадую, коли я вештався із Лінчувальником – серед наших він у гоп-стопі найкращий. Це було в Чі... Ми трусили подарів у Лінкольн-парк. І от однієї ночі

² Ліга Плюща (англ. Ivy League) – асоціація восьми приватних американських університетів, що розташовані в семи штатах на північному заході США. Назва походить від плюща, який росте на старих стінах їхніх будівель. Вважається, що члени ліги вирізняються високою якістю освіти.

³ Малий Абнер (англ. Li'l Abner) – сатирична серія коміксів про вигадане сімейство сільських жителів.

⁴ Чирік – (сл.) десятка, тут – десять доларів.

Лінчувальник з'являється на роботу в ковбойських чоботях, чорному жилеті з понтовою бляхою і лассо з петлею через плече.

– А я йому: Що з тобою? Ти що, вже вгашений?

– А він ледь глянув на мене й каже: «Бери щось у руку, незнайомиць», – і дістає старий іржавий шестизарядник, я зриваюся парком, а кулі свищують довкола. І доки його не замели фараони, він ще встиг трьох підарів повісити. Хочу сказати, Лінчувальник своє поганяло не за так отримав....

– Коли-небудь помічав, скільки висловів переходить від гомиків до вурок? От, наприклад, слово «піднятися» – коли даєш комусь зрозуміти, що ти вже йому рівня?

– Вставте їй!

– Вставте Опіоманчику, котрий парить лохам палево!

– Лахудра надто швидко його клеїть.

Чоботар (він отримав таке поганяло, бо трусив фетишистів у крамниціях взуття) каже: «Впарте лоху хоч би й змазку, і він повернеться за добавкою». А в Опіоманчика аж подих перехоплює, щойно він забачить лоха. Його обличчя набрякає, а губи багряніють, наче в ескімоса у спеку. І тоді він повільно-повільно наближається до лоха, обмацуючи його пальцями гнилої ектоплазми.

– З вигляду Селюк нагадує невинного хлопчика, це просвічує крізь нього, мов синій неон. Він зійшов просто тобі з обкладинки «Сетурдей Івнінг Пост» разом із купою таких само бовдурів, і законсервував себе у наркоті. Його лохи ніколи не бунтують, а люди з відділу боротьби з шахрайством взагалі йому голки носять. Але якось один з його клієнтів, такий собі Блакитний пастушок, починає від нього тікати, і те, що з того вийшло, змусило би зблювати працівника швидкої. Селюк доходить до ручки, бігаючи порожніми кафе самообслуговування та станціями підземки, верещить: «Повернися, малий!! Повернисьь!!», – і слідом за своїм хлопчиком шугає простісінько собі в Іст-Рівер, на саме дно, крізь гандони та помаранчеві шкірки, мозаїку газет, що дрейфують поверхнею річки, вниз, у тихий чорний мул, туди, де гангстери в бетоні та їх пістоletи, розплющені, щоб уникнути зондування пальцями хтивих експертів з балістики.

І фрукт починає думати: «Оце так тип!! Чекайте-но я розповім про нього хлопцям з «У Кларка»». Він – колекціонер персонажів, Чайку Джо Гулда⁵ слухав би стоячи. Тож я видаю йому таке за чирік і домовляюся згодом перетнутися, щоб продати цьому фруктові «плану», як він його називає, думаючи собі: «А зажену-но я шмаркачу котячої м'яти». (Примітка: Котяча м'ята, коли горить, пахне, як марихуана. Часто впарюється необережним або недосвідченим.)

– Що ж, – кажу я, стукаючи себе пальцем по зап'ястю, – обов'язок кличе. Як казав один суддя іншому: «Будь справедливим, а як не можеш судити справедливо, суди безпідставно».

Я завалююся в кафе самообслуговування, там сидить Білл Гейнз, закутаний у чийсь пальто, він нагадує банкіра-паралітика 1910-х років, і Старий Барт – обшар-

⁵ Джо Гулд – (1889–1957) Джозеф Фердінанд Гулд, ексцентричний представник американської богемі, відомий також як Професор Чайка. Здебільшого він жив на вулицях Нью-Йорка і вдавав, що написав найдовшу книгу в історії літератури під назвою «Усна історія сучасного світу», у що багато хто вірив. Він полюбляв перед публікою імітувати поведінку чайки.

паний і непримітний, своїми брудними лискучими пальцями він змочує в питві фунтовий кекс.

У мене було кілька клієнтів на околицях міста, про яких піклувався Білл, а Старий Барт знав кількох динозаврів ще з часів куріння геричу, примарних вахтерів, сірих, як попіл, фантомних прибиральників, котрі своїми повільними старечими руками миють брудні коридори, кашляючи й спльовуючи в ранковій ломці, відставних перекупників-астматиків у показних готелях, Пантопонову Роуз – стару пані з Пеорії, стоїчних китайських офіціантів, котрі ніколи не виказують, що їх ламає. Барт вишукував їх за допомогою своєї старої наркоманської ходи, наполегливої, обережної й неспішної. Саме він жбурляв у їхні безкровні руки кілька годин тепла.

Одного разу заради розваги я пройшовся з ним. Знаєте, як старі люди втрачають будь-який сором, як це стосується їжі, так, що тобі аж блювати кортить, коли спостерігаєш за ними? Старі нарки такі ж, коли це стосується наркоти. Вони мимрять і вищять, лиш забачивши її. Слина звисає їм з підборіддя, а шлунок бурчить, і всі їх киші труться одна об одну в перистальтиці, доки вони готують, доки відтягують найпридатнішу шкіру, – в будь-яку мить очікуєш, що з них вистрибне величезна крапля протоплазми й поглине наркоти. Справді верне таке бачити.

– Що ж, мої хлопчики коли-небудь стануть такими ж, – філософськи думаю я. – Чи життя не дивна річ?

Тож назад у центр, через станцію «Шерідан-Сквер» на той випадок, якщо десь у якомусь шалаші зачаївся слідчий.

Кажу, довго це тривати не може. Я знав, що вони там співають і танцюють індіанські танки, творять свою чорну фараонську магію, кидаючись моїми ляльковими копіями у готелі «Лівенвортс». «Жодного сенсу колоти їх голками, Майк».

Я чув, що Чапіна вони дістали саме за допомогою ляльки. Старий євнух-слідчий днями й ночами просто сидів собі у підвалі дільниці й вішав його ляльку, рік у рік. А коли Чапін повісився в Коннектикуті, того старого каліку знайшли зі зламаною шиєю.

– Впав зі сходів, – казали вони. Знаєте ж ці старі ментівські нісенітниці.

Довкола наркоти – магія і табу, прокляття й амулети. Я був здатен відшукати свої зв'язки в Мехіко-сіті за власним радаром. «Не ця, наступна, праворуч... тепер ліворуч. Тепер знову праворуч», – і ось нарешті він, беззубе обличчя старої баби та засліплі очі.

Я знаю, цей старий барига ходить довкола, мугикаючи мотивчик, і всі, повз кого він проходить, підхоплюють його. Він настільки сірий, примарний і непізнаваний, що вони його не помічають, а думають, що це їхній власний мозок підказує їм мелодію. Тож покупці знаходяться під «Посмішки⁶» або «Настрій кохати⁷», або «Кажуть, ми занадто молоді, щоб зупинитись⁸» чи яка б там не була пісня тієї днини. Іноді можна було побачити близько п'ятдесяти щуроподібних наркоманів, котрі ниють від ломки й біжать за хлопчиком із губною гармонікою, і барига, вмовившись у плетеному кріслі, жбурляє лебедям хліб: старому жирному трансвеститу, котрий через Східні П'ятдесяті волочить за собою афганського гончака, старому пияку, котрий сщить

⁶ «Smiles» – композиція Лі С. Робертса.

⁷ «I'm in the Mood for Love» – популярна пісня Джиммі МакГага.

⁸ «They Say We're Too Young To Go Steady» – пісня джазмена Джона Колтрейна.

на «Ель Пошто», радикальному єврейському студенту, котрий роздає листівки на Вашингтон-сквер, садівнику, що підрізає гілки дерев, дезінсектору, фрукту-рекламнику, котрий сидить у «Недікс», де він зник кликати касира на ім'я. Світова мережа наркоманів – всі ті, хто кутаються у мебльованих кімнатах, трусячись у ранковій ломці, мережа, налаштована на акорд прогіркої кінчі. (Підстаркуваті шльондри-чоловіки всмоктують чорний дим у комірчинах китайських пралень, а Меланхолійна Краля загинається від передозу часом або від ломової нестачі повітря.) В Ємені, Парижі, Нью-Орлеані, Мехіко-сіті та Стамбулі, здригаючись від ударів гідравлічних молотів та ковшів екскаваторів, вони викрикують один одному наркоманські прокляття, яких нікому з нас не доводилося й чути, їх барига висовується із вікна парового котка, а я занурюю голову у відро з дьогтем. (Примітка: Стамбул переривають і перебудовують, особливо занедбані наркоманські квартали. У Стамбулі більше героїнових наркоманів, ніж у Нью-Йорку.) Живі й мертві, у ломці чи у відкидоні, ті, що підсіли, або ті, що зіскочили, або ж ті, що підсіли знову, приходять вони на промінь наркоти, а барига жує чоп-сью на Долорес-стріт у Мехіко-сіті, вмочуючи свій фунтовий кекс у питво в кафе самообслуговування, зігнаний із пішохідної зони гавканням зграї Людей. (Примітка: «Люди» на Нью-Орлеанському жаргоні – наркорейдери.)

Старий китаєць набирає в іржаву бляшанку річкової води й змиває єн-покс, твердий і чорний, як зола. (Примітка: Єн покс – це попіл скуреного опіуму.)

Що ж, у фараонів моя ложечка і піпетка, і я знаю, що вони перевіряють мої явки – їх веде сліпий підставний, знаний як Віллі Диск. У Віллі круглий, за формою схожий на диск писок, окреслений чорними чутливими й ерекільними волосинками. Він осліп від того, що ширявся в очне яблуко, його ніс та піднебіння виїдені від куріння геричу, його тіло – сукупність пошрамованої тканини, твердої та сухої, мов деревина. Своє лайно він тепер може ковтати лише через той писок, який, іноді розхитуючись, викочується вперед на довгій трубці ектоплазми, намацуючи мовчазну частоту наркоти. Він іде моїми слідами крізь усе місто, кімнатами, з яких я щойно з'їхав, і в Су-Фолзі фараони наштовхуються лише на пару яких-небудь молодят.

– Годі, Лі! Досить ховатися за страпоном! Ми тебе розкусили, – і тут же відривають чоловікові член.

Тепер Віллі розпалюється і можна почути його постійне (функціонує він виключно уночі) ниття, відчутти жажливу нестримну потребу цього сліпого писку, який весь час щось шукає. Коли вони готуються увірватися в кімнату, Віллі цілком втрачає контроль, і його пащека прогризає у дверях дірку. Якщо копи не встигнуть спинити його шокером для худоби, він висмокче сік із будь-якого наркомана, на якого натрапить.

Як і всі решта, я знав, що на мене натравили Диска. Якщо мої хлопчики-клієнти коли-небудь скажуть у суді: «В обмін на наркоти він примушував нас до усіх можливих сексуальних збочень», – я зможу послати вулиці прощальний поцілунок.

Тож ми затарюємося геричем, купуємо потриманий Студебекер і вирушаємо на Захід.

Лінчувальник відкосив, удавши шизофреніка:

– Я стояв ззовні свого тіла, намагаючись зупинити повішення примарними пальцями... Я привид, котрий прагне того ж, чого прагне будь-який привид – тіла – після

довгих блукань провулками простору, в яких немає запаху, де життя – це лише безколірний відсутній запах смерті... Ніхто не може вдихнути і відчутти його крізь рожеві звивини хряща, зв'язаного кришталевими шмарками, лайном часу та чорними кров'яними фільтрами плоті.

Він стояв у затінку видовженої зали суду, його обличчя нагадувало пошматовану кіноплівку, подерте сотнями відчуттів спраги й голоду личинкових органів, що ворухилися всередині чутливої ектоплазмової плоті його наркотичної залежності (перед першим слуханням він упродовж десяти днів сидів на метамфетамінах), плоті, що згасала від першого ж тихенького дотику наркоти.

Я бачив, як це трапилося. Він втратив десять фунтів за десять хвилин, стоячи зі шприцом в одній руці й притримуючи штани іншою, його відречена плоть палала в холодному жовтому ореолі, це відбулося в номері нью-йоркського готелю... завалений коробками з-під цукерок нічний столик, гори недопалків у трьох попільничках, мереживо безсонних ночей, раптових потреб їжі спраглого наркомана, що пестує свою дитячу плоть....

У Федеральному Суді Лінчувальника звинуватили у самосуді, й він вшився до федеральної божевільні, яку створили спеціально для того, щоб тримати там привидів: точний прозаїчний набір об'єктів... умивальник... двері... унітаз... грати... ось вони... ось і все... всі лінії окреслені чітко... поза цим немає нічого... Тупик... І такий же тупик у виразах навколишніх облич...

Фізичні зміни, спершу повільні, невдовзі дійшли до того, що його зів'ялі тканини почали опадати чорними шматками, він втрачав риси людської подобі... Під час перебування у цілковитій темряві його рот і очі перетворилися на єдиний орган, що вистрибував уперед, кусався прозорими зубами... але жоден орган не залишався незмінним, як не залишалися незмінними його функція та місце... скрізь виростили статеві органи... прямі кишки розкривалися, випорожнювалися і закривалися... весь організм за долю секунди змінював колір і розташування органів....

За свої, як він їх називає, напади Селюк нестиме соціальну відповідальність. На нього напав Внутрішній Лох, а таку сутичку ніхто не в змозі зупинити; на виїзді з Філли він скочив за кермо патрульного автомобіля, фараони лиш глянули на його обличчя і замели нас усіх.

Сімдесят дві години, і п'ятеро божевільних наркоманів в одній камері з нами. Не маючи бажання розкривати свою значку перед цими гастарбайтерами, я мушу робити хід конем і підкупити охоронця, щоб опинитися в одиночній.

Передбачливі нарки, котрих називають «білочками», на випадок, якщо їх замуть, роблять значки. Щоразу, ширяючись, кілька крапель я струшую в кишеню жилета, шов якого вже твердий від задубілої наркоти. В черевіку я тримаю пластикову піпетку, а англійська булавка стирчить у мене в поясі. Знаєте ж, як розводяться про всі ці булавки й піпетки: «Вона схопила заскарузлу від крові й іржі булавку і продовжала величезну діру у своєму стегні, що, здавалося, розверзлася, неначе брудна, гнійна паша, чекаючи на непотребну зустріч із піпеткою, яку вона повністю занурює в зячучу рану. Проте її гальванізована потреба (голод комах у сухих місцинах) переломлює піпетку глибоко всередині плоті її знищеного стегна (що швидше нагадує зображення ерозії ґрунту). Та яка їй до цього справа? Вона навіть не намагається дістати скалки скла, розглядаючи свою скривавлену ляжку холодним

порожнім поглядом торговця м'ясом. Яка їй справа до атомної бомби, до клопів, до розгулу ракових захворювань, до Дружньої Фінансової Організації, яка лиш чекає, коли заволодіє її злочинною плоттю... Солодких снів, Пантопонова Роуз».

Насправді ж ти просто відтягуєш трохи плоті на нозі й робиш швидкий укол булавкою. Потім перевертаєш піпетку, не занурюючи її всередину рани, і вводиш розчин, повільно, щоб не вилюпалося за край... Коли я вхопив Селюка за стегно, плоть подалася як віск і зосталася там, де я її відпустив – з дірки повільно виступила крапля гною. Ще ніколи мені не доводилося відчувати живе тіло настільки холодним, як тоді Селюкове у Філлі...

Я вирішив позбутися його, якщо вдасться влаштувати «вечірку душителів». (Це такий старий англійський сільський звичай, вигаданий для того, щоб позбуватися підстаркуватих та прикутих до ліжка нахлібників. Страждаюча від таких осіб родина влаштовує «вечірку душителів», під час якої гості накладають матраци зверху старих винуватців і набухуються до відключки.) Селюк змушує індустрію буксувати, тож має бути виведеним на узбіччя світу. (Така африканська практика. Офіційно відома під назвою «Геть ватажка», вона передбачає, що старих типів виводять геть у джунглі й залишають їх там.)

Напади Селюка стають частішими. Копи, швейцари, собаки, секретарки гарчать, коли він наближається. Білявий Бог опустився до бридкої підлості. Вурки не змінюються, вони ламаються, розбиваються на друзки – вибухають матерією в холодному міжзоряному просторі, дрейфують у космічному пилі, залишаючи порожні тіла позаду. Шахраї всього світу, існує Лох, якого вам не кинути: Внутрішній Лох...

Я залишаю Селюка стояти на розі, червона цегла здіймається в небо під неспинним дощем кіптяви. «Збираюся здибатись зі знайомим «фармацевтом». Оразу ж повернуся з хорошим чистим аптечним морфічем... Ні, ти чекай тут – не хочу, щоб ви з ним почали махатися». Не має значення, як довго, Селюк, чекай мене просто тут, на розі. Бувай, Селюк, бувай, малий... І куди вони лиш діваються, коли виходять зі своїх тіл і залишають їх?»

Чикаго: невидима ієрархія розфуфирених макаронників, сморід атрофованих гангстерів, прикутий до землі привид перестріне тебе в Норсі та Голстеді, Цицero, Лінкольн-парк, жebraк снів, минуле, що поглинає теперішнє, згіркла магія гральних автоматів та мотелів.

Погляд всередину: безкрайній розподіл, телевізійні антени, спрямовані в безглузде небо. У захищених від зовнішніх подразників будинках вони опікуються молодняком, дещо підгодовують його частинкою того, що втаїли. Все необхідне їм постачає молодняк, але молодим він залишається недовго. (Крізь бари східного Сент-Луїсу пролягає мертвий фронтір, дні річкових трамваїв.) Іллінойс та Міссурі, міазми людей, котрі будують кургани, провадячи поклоніння Джерелу Їжі, жорстокі й мерзенні святкування, тупиковий жах Бога Багатоніжки з Маундвілля доходять до залитих місяцем пустель узбережжя Перу.

Америка – край немолодий: він був старим, брудним і злим, ще до перших поселенців, ще до індіанців. Зло тут чатує на всіх.

І скрізь копи: слизькі, натреновані в своїх коледжах копи, вивірена маячня перепрошувань, електронні очі, що оцінюють твій автомобіль і багаж, одяг і обличчя; буркотливі міські слідчі, сільські шерифи з м'якою вимовою і чимось чорним та загрозливим у старих очах, кольору затертої сірої фланелевої сорочки...

І завжди проблеми з автомобілями: в Сент-Луїсі проміняли Студебекер 1942 року випуску (у нього, як і у Селюка, був виробничий брак) на старий фуфловий лімузин Паккард, майже доїхали до Канзас-сіті й придбали Форд, що, як виявилось, просто жер пальне як скажений, проміняли його на джип, який ми занадто розігнали (а вони на трасі нікудишні) – і щось там у ньому спалили, пробивши довкола, повернулися до старого Форда V-8. Ми дісталися куди треба, тому ніщо не могло зрівнятися з його двигуном, жер він там пальне чи ні.

І тягар США нависає над нами, як жоден інший тягар у цілому світі, гірше, ніж тягар Анд, високогірних містечок, холодного вітру, що скочується горами із зображень на поштових марках, легкого вітерця, що неначе смерть, яка застрягла у горлі, гірше за тягар річкових міст Еквадору, малярії, сірої, як наркота, що схована під чорним стетсонівським капелюхом, гірше дульнозарядних дробовиків, грифів, що клюють брудні вулиці – і того, на що наштотуєшся, сходячи з порому «Мальмо» у Швеції (жодних тобі податків на перевезення стероїдів), воно вибиває з тебе усі ті дешеві неоподатковані стероїди й обламає: відвернуті посеред міста очі (а здається, що всі міста в Швеції побудовані довкола кладовищ), й немає чим зайнятися увечері, жодного тобі бару, жодного кінотеатру, тож я гашуся останньою паличкою танжерської дурі й кажу: «Нумо, Кей-І, повернемося краще на пором».

Та тягар США не схожий на жоден інший. Його не бачиш, не знаєш, звідки він береться. Візьміть для прикладу який-небудь із коктейль-барів наприкінці вулиці з розвилкою – в кожному кварталі є свій бар і аптека, ринок і цілодобова крамниця з алкоголем. Ти заходиш туди, й воно тебе вражає. Але ж звідки воно береться?

Не від бармена, не від відвідувачів, не від пластику вершкового кольору на барних стільчиках, не від тьмяного неонового світла. І навіть не від телевізора.

І наші звички залежать від цього тягаря так, як ти залежиш від кокаїну, щоб утриматися від коксового відходняку. І наркота тут найгірша. Тож так ми й сидимо в цьому безгероїновому місті, виключно на сиропі від кашлю. Ми вибльовуємо цей сироп, і женемо далі й далі, холодний весняний вітер зі свистом пронизує стару тарантайку, звивається довкола наших тремтячих хворих спітнілих тіл, і нас охоплює той холод, який відчуваєш завжди, щойно наркота починає з тебе виходити... І ми женемо крізь облущений краєвид, з мертвими панцирниками, розкиданими на дорозі, та грифами над болотами й пеньками кипарисів. Мотелі з сосновими стінами, газовими обігрівачами, тонкими рожевими пледами.

Мандрівні шахраї і закінчені закидозники підпалили техаських «фармацевтів»...

В той же час жоден у тверезому розумі не підніме руку на «фармацевтів» луїзіанських. Закон Штату про наркотику.

Нарешті дісталися Х'юстона, де я знав одного аптекаря. Я не був там уже п'ять років, але він підводить очі, впізнає мене з одного швидкого погляду, лиш киває й каже: «Зачекай коло каси...»

Тож я сідаю і випиваю філіжанку кави, а незабаром підходить він, сідає поруч і питає: «Що ти хочеш?»

– Кварту опіумної настоянки й сотню нембі⁹.

Він киває: «Повертайся за півгодини».

І коли я повертаюсь, він простягає мені пакунок і каже: «За це – п'ятнадцять доларів... Будь обережним».

⁹ Нембі – (сл.) нембутал.

Ширяться діазепамом – страшенна морока, спершу треба, щоб вигорів спирт, тоді гасиш вогонь і набираєш цю коричневу рідину у піпетку – потрібно колоти у вену, інакше трапиться абсцес, а зазвичай це й закінчується абсцесом, куди б ти його не колов. Найкраща тема – випити його вкупі з барбі¹⁰... Тож ми заливаємо його в пляшку «Перно» і вирушаємо у напрямку Нью-Орлеана через райдужні озера й помаранчеві спалахи газу, болота і сміттєзвалища, неонові арабески мотелів, індійських сутенерів, котрі з цих острівків сміття матюкають автомобілі, що проїжджають повз....

Нью-Орлеан – це мертвий музей. Нюхаючи валіум, ми прогулюємося пішохідною зоною й одразу ж знаходимо баригу. Це маленьке містечко, і фараони завжди знають, хто тут штовхає, тож і він знає, що все тут йому до сраки й продає будь-кому. Ми затарюємося геричем і повертаємося на трасу, що веде до Мексики.

Знову через озеро Чарльз і сповнену гральних автоматів сільську місцевість, південний край Техасу, шерифів, котрі вбивають негрів, шерифів, котрі оглядають нас і перевіряють документи на авто. Коли ти перетинаєш мексиканський кордон, тягар спадає з плечей, і раптом між тобою й навколишнім краєвидом вже немає жодних перепон, лише пустеля, гори й грифи; маленькі цятки, що кружляють довкола, й інші, які пролітають так близько, що чути, як їх крила розсікають повітря (сухий такий шурхіт), і щойно вони що-небудь забачать, зриваються з блакитного неба, цього подертого блакитного мексиканського неба, униз, націлившись прямо у чорну випускную трубу автомобіля... Їхали ми цілу ніч, на світанку прибули в теплу туманну місцину, сповнену брехливими псами й звуками стічної води.

– Томас-і-Чарлі, – мовив я.

– Що?

– Так називається це місто. Розташоване на рівні моря. Звідси нам ще тисячу футів дертиса вгору.

Я вмазався і вклався спати на задньому сидінні. Машиною Лупіта керувала добре. Це помітно одразу ж, щойно хтось сідає за кермо.

Мехіко-сіті, де вона сидить, наче ацтекська Богиня Землі, роздаючи свої лайна варті «папірці».

М Продавати – це більше звичка, ніж нагальна потреба, М каже Лупіта. – У непотрібних бариг залишається звичка контактувати з клієнтами, й цього з них не вибити. Серед агентів усе так само. Візьми Бредлі Скупника. Найкращий агент у боротьбі з наркотиками. Будь-хто мав би його за нарка. (Примітка: «Мати» у сенсі зацінити і сприйняти.) Хочу сказати, що він може підійти до бариги та просто отримати своє. Він настільки анонімний, сірий та примарний, що барига потім його й не згадає. Таким чином він зливає їх одного за іншим....

Але Скупник починає дедалі більше скидатися на наркомана. Він не п'є. У нього не встає. Його зуби випадають. (Як у вагітних, котрі годують незнайомих, випадають зуби, так і наркомани втрачають свої пожовтілі ікла, годуючи залежність.) Він постійно смочче льодяник. Особливо поціновує «Бейбі Рут».

– Бачити, як відразливо Скупник всмоктується у свої льодяники, справді бридко, – кажуть копи.

¹⁰ Барбі – (сл.) барбітурати.

Скупник набуває загрозового сіро-зеленого кольору. Його тіло виробляє свою власну наркотику чи то її аналог, і це факт. У Скупника постійні зв'язки. Можна сказати, у нього є Внутрішній Барига, або ж щонайменше – він так думає.

– Я просто сидітиму в своїй кімнаті, – каже він. – Ідуть вони всі на х... Йолопи з обох боків. Я – єдина повноцінна людина в усій індустрії.

Проте єн проходить крізь нього, неначе чорний вітруган пробирає до самих кісток. Тож Скупник впольовує молодого наркомана й за відповідні послуги дає йому «капусту».

– Гаразд, – каже малий, – то чого тобі хочеться?

– Я просто хочу об тебе потертися і вмазатися.

– Ух... Що ж, згода... Але чому б просто по-людськи не подуплитися?

Пізніше цей малий сидить у готелі Волдорф з двома своїми колегами й змочує у питві фунтовий кекс.

– Найогидніше з того, на що я зголошувався, – каже він.

– Якось він весь стає таким м'яким, наче плоть на животі, й так бридко мене огортає. А потім він вкривається чимось мокрим, наче якоюсь зеленою кінчею. Я так гадаю, він отримує щось на кшталт жакливого оргазму... Я ж, весь у цій зеленій гидоті, вдаю, що майже кінчаю й сам, а від нього смердить, як від гнилої канталупи.

– Ну ти все ж таки легко відмазався.

Малий покірно зітхає: «Так, гадаю, можна звикнути до всього. Завтра я зустрічаюся з ним знову».

Звичка Скупника стає дедалі сильнішою. Йому потрібно заряджатися кожні півгодини. Іноді він обходить діляниці й підкупує варту, щоб його впустили в камеру з наркоманами. Доходить до того, що вже жодна кількість контактів його не задовольняє. І саме тоді його викликає до себе районний наглядач:

– Бредлі, твоя поведінка стала причиною появи певних пліток – і я заради твого ж блага сподіваюся, що це лише плітки – пліток таких невимовно огидних, що... я маю на увазі жінку Цезаря... гм... справа в тому, що Відділ не має викликати жодних підозр... особливо таких підозр, причиною яких вочевидь став ти. Ти псуєш репутацію усєї індустрії. Ми вже все підготували для твого негайного переведення.

Скупник кидається на підлогу й повзе до наглядача.

– Ні, Босе, ні... Відділ – це все моє життя.

Він обцілює руку наглядача, запахаючи його пальці собі до рота (наглядач має відчуття його беззубі ясна), шепеляво жаліючись, що він втратив зуби «шаме там».

– Прошу, Бос, я підтиратиму Вам зад, я пратиму Ваші брудні гандони, я чиститиму Вам туфлі своїм носом....

– Та ж правда, це ж – найогидніше!! Невже в тебе немає власної гідності? Хочу тобі повідомити, що відчуваю жакливу відразу. Я маю на увазі, в тобі щось зогнило, і тхне від тебе, як від купи гною, – він затуляє носа ароматизованою серветкою. – Мушу попросити тебе негайно ж звільнити мій офіс.

– Я готовий на все, Босе, на все, – його понижене обличчя розпливається в жакливій посмішці. – Я все ще молодий, Босе, і, коли в мені закипає кров, доволі сильний.

Наглядач відрігає у серветку й безвільною рукою вказує Скупнику на двері. Скупник підводиться, замріяно дивлячись на нього. Його тіло починає хитатися, наче паличка в руці чаклуна. Його несе уперед....

– Ні! Ні! – кричить наглядач.

– Шльоп... шльоп, шльоп.

Годиною пізніше Скупника знаходять, він дремає у кріслі наглядача. Сам наглядач зник без сліду.

Суддя: «Все вказує на те, що Ви якимось невідомим чином е... асимілювалися з районним наглядачем. На жаль, у нас немає доказів. Я б Вас засудив до ув'язнення або ще краще – відіслав би Вас до певної інституції, проте мені не відоме жодне місце, яке б підійшло для людини Вашого ґатибу. Проти власної волі я мушу Вас звільнити».

– Такого треба тримати в акваріумі, – каже офіцер, котрий затримав звинуваченого.

Скупник розповсюджує страх у всій індустрії. Нарки й агенти зникають. Неначе кажан-вампір, він випускає наркотичні міазми, вологий зелений туман, що знерухомлює жертви і робить їх безпомічними в його всеохопній присутності. А щойно він вмажеться, на кілька днів упадає у сплячку, неначе ситий удав. Врешті-решт його упіймали, коли він саме перетравлював комісара нарковідділу, і знищили за допомогою вогнемета – суд присяжних постановив, що такі заходи були виправдані, оскільки Скупник як людина втратив своє громадянство і внаслідок цього був істотою, що не належала до будь-якого з видів та була загрозою наркоіндустрії на всіх її рівнях.

У Мексиці «фішка» полягає в тому, щоб розшукати місцевого нарка з рецептом, за яким йому видають певну кількість наркотиків щомісяця. Нашим баригкою став Старий Айк, котрий більшу частину свого життя провів у Штатах.

– Я подорожував з Ірен Келлі, вона була спортсменкою. В Б'ютті, штат Монтана, на неї напали коксові жучки, й вона бігала по всьому готелю та верещала, що за нею женуться китайці-доношики з м'ясними тесаками. Я знав одного копа, котрий нюхав кокс у формі кристаликів, блакитних таких кристаликів. І от його хапає дурка, й він кричить, що його переслідують федерали, мчить провулком і встромляє голову в смітник. А я кажу: «Що це ти робиш?» – а він каже: «Відвали, або я тебе застрелю. Мені треба надійно сховатися».

Ми отримуємо трохи коксу або якоїсь іншої наркоти за рецептом. Його, синку, треба гасити в вену. Ти відчуваєш, як він входить, чистий і холодний, крізь твій ніс та горло, потому хвиля чистої насолоди проходить крізь мозок, запалюючи коксові рецептори. Твоя голова розривається від білих вибухів. Через десять хвилин хочеться ширнутися ще... ти підеш по місту в пошуках дози. Проте, якщо ти не знаходиш кокс, ти їси, спиш і забуваєш про нього.

Це – попіл мозку, потреба без відчуття і без тіла, потреба прикутого до землі привида, прогіркла ектоплазма, що вилазить із старого наркомана, котрий кашляє та плюється у ранковій ломці.

Одного ранку ти прокидаєшся, вмазуєшся «спідболом»¹¹ і відчуваєш, як мурахи пробігають у тебе під шкірою. 1890 чорновусих копів блокують двері й нахилиються перед вікнами, кривлячи губи над блакитними, з жирними написами, рельєфними

¹¹ Спідбол (англ. speedball) – суміш героїну та кокаїну.

значками. Наркомани маршем ідуть кімнатою, співаючи мусульманську поховальну пісню, несуть тіло Білла Гейнза, стигмати його ран від уколів голки сяють блакитним вогнем. Цілеспрямовані детективи-шизофреніки нюхають твій нічний горщик.

Це – коксові жучки... Відкинися, будь холоднокрвним і вколи побільше морфіча з військової аптечки.

День Мертвих: Я відшукав своїх і з'їв цукровий череп, який належав моєму малому Віллі. Він заплакав, і мені довелося вийти за іншим. Я пройшов повз коктейль-бар, де опустили букмекера, що приймав ставки на хай-алай¹².

У Куернавака – чи це було в Тексако? – Джейн познайомилася з сутенером-тромбоністом і зникла у хмарі драпового диму. Цей сутенер був одним із тих, хто розводиться про флюїди та дієти – це означає, що він принижує жіночу стать, змушуючи своїх дівок слухати все це лайно. Він постійно розширював свої теорії... він влаштував дівці опитування і погрожував їй вигнати, якщо вона не запам'ятала кожен нюанс його останнього нападу на логічне мислення та поняття людини як такої.

– Я тут, мала, я тобі це даю. Але якщо ти не візьмеш цього від мене, то я нічого не зможу вдіяти.

Він був ритуальним планокурором і дуже по-пуританськи ставився до наркоти, як це роблять деякі курці. Він стверджував, що драп дає йому можливість відчутти суперблакитні гравітаційні поля. У нього щодо всього була своя теорія: яка білизна корисна для здоров'я, коли пити воду і як підтирати сраку. Він мав сяюче червоне обличчя і величезний довжелезний рівний ніс, маленькі червоні очі, що загорялися, коли він дивився на дівку, і згасали, коли натрапляли на що-небудь інше. Плечі в нього були надзвичайно широкі й помітно деформовані. Поводився він так, наче інших чоловіків не існувало, передаючи свої замовлення в ресторанах і крамницях чоловічому персоналу через жінку-посередника. І жоден чоловік ніколи й ногою не ступав у його задушливу «ничку».

Тож він відмовляється від наркоти й дістає драп. Я роблю три тяги, Джейн дивиться на нього, і її плоть кристалізується. Я підірвався з криком «Мені страшно!» і вибіг з будинку. Вихилив у маленькому ресторанчику келих пива – мереживо бару, футбольні таблиці й афіші боїв биків – дочекався автобуса в місто.

Рік потому в Танжері до мене дійшли чутки, що вона померла.

ЧАСТИНА 2

БЕНВЕЙ

Так мене призначили виконувати обов'язки помічника Доктора Бенвея в «Іслам Інкорпорейтед».

Доктора Бенвея запросили на посаду радника у Вільній Землі, території вільного кохання й пляжного життя. Жителі тут дисципліновані, скооперовані, чесні, толерантні й що найголовніше – чисті. Позаяк втручання Бенвея вказує на те, що

¹² Хай-алай (баск. *jai alai*) – баскська гра в м'яч, що набула популярності в США, не в останню чергу через те, що давала змогу робити ставки.

не все так добре за цим гігієнічним фасадом: Бенвей – маніпулятор і координатор символічних систем, експерт із допиту на всіх його етапах, спеціаліст із контролю та промивання мізків. Я не бачився з Бенвеєм після його поспішного від'їзду з Аннексії, де його обов'язком була Т.Д. – Тотальна Деморалізація. Перше, до чого вдався Бенвей, – скасування концтаборів, масових арештів і заборона тортур, застосування яких дозволяв лиш за певних винятків.

– Я засуджую брутальність, – казав він. – Це не ефективно. З іншого боку, тривалі знущання, трохи фізичного насилля спричиняють, якщо вміло їх застосовувати, підсилення тривожності й потрібне відчуття провини. Кілька правил, або радше керівних принципів, завжди варто мати на увазі. Суб'єкт не повинен здогадуватися, що знущання – це цілеспрямований, ворожий та антигуманний напад на його особистість. Він має відчувати, що заслуговує на те, щоб із ним робили що завгодно, тому що щось (що саме – пояснювати не потрібно ніколи) з ним страшенно не гаразд. Оголена потреба наркозалежних має бути належно прихована за безпідставною і складною бюрократією, аби суб'єкт не мав жодної можливості вступити в контакт зі своїм ворогом особисто.

Кожен житель Аннексії був зобов'язаний отримати й завжди носити з собою комплект документів, які підтверджували його особу. Мешканців у будь-який час могли зупинити на вулиці. Контролер міг бути у звичайному одязі, різноманітних уніформах, часто лише в купальнику або трусах, а іноді й повністю оголеним, за винятком прищипленого до лівого соска бейджа. Після перевірки кожного папірця він ставив на ньому штамп. Під час наступної перевірки житель мав показати вірно проставлені штампи останньої інспекції. Контролер же, якщо зупиняв велику групу людей, перевіряв і ставив штампи в папери лише кільком. Таким чином решту могли заарештувати, адже їх документи не були належним чином проштамповані. Арешт означав «термінове ув'язнення»; тобто в'язня могли випустити, коли його Аффідевіт Пояснення, належним чином підписаний і проштампований, буде затверджено Помічником Верховного Судді Зі Справ Пояснення. А оскільки ця особа майже ніколи не з'являлася у своєму кабінеті й Аффідевіт Пояснення мав бути пред'явлений особисто, пояснювачі впродовж тижнів, а то й цілих місяців безрезультатно очікували в кабінетах без опалення й туалетів.

Документи, написані чорнилом, що невдовзі зникало, вицвітали й перетворювалися на старі квитанції з ломбардів. Постійно вимагалися нові. Жителі бігали з одного бюро до іншого у шалених спробах вкластися в неможливі терміни.

Місто звільнили від лавок, вимкнули фонтани, знищили всі квіти й дерева. Величезні електричні будильники, розташовані на дахах усіх житлових будинків (всі мешканці проживали в квартирах), дзвонили кожні чверть години. Часто їх вібрації викидали людей з ліжка. Прожектори освітлювали місто цілу ніч (нікому не дозволялося користуватися темними окулярами, шторами, ставнями чи жалюзі).

Ніхто й ніколи ні на кого не дивився, адже існував закон, що забороняв докучати, з вербальним втручанням чи без, будь-кому і з будь-якою метою, сексуальною чи ні. Зачинили всі кафе й бари. Алкоголь можна було отримати лише за спеціальним рецептом, його заборонялося продавати, когось ним пригощати чи у будь-який спосіб передавати іншим особам, а присутність сторонніх у кімнаті під час вживання розглядалася ргіта фасіе, як доказ змови з метою передавання алкоголю іншій особі.

Нікому не дозволялося замикати свої двері, а в поліції були ключі від усіх дверей у місті. Разом із менталістом вони вривалися до будь-якої квартири й починали «шукати».

Менталіст приводив їх до будь-чого, що мешканець прагнув приховати: до тюбика вазеліну, клізми, обкінчаної серветки, зброї, нелегального алкоголю. І поліція завжди виконувала найпринизливіший примусовий обшук оголеного підозрюваного, що супроводжувався висміюванням і зневажливими коментарями. Багатьом латентним гомосексуалістам, одягнувши на них гамівні сорочки, набивали дупу вазеліном. Або ж чіплялися до будь-яких дрібниць. Наприклад до перочистки або колодки для зберігання взуття.

– А це ще що таке?

– Це – перочистка.

– Він каже – перочистка.

– Я й не таке чув.

– Гадаю, цього вистачить. Підеш із нами.

Після кількох місяців такої політики жителі забилися по кутках, немов невротичні коти.

Звісно, поліція Аннексії також віддавала під суд на конвєсрній основі підозрілих агентів, саботажників та політично ненадійних осіб. Стосовно допиту підозрюваних Бенвей казав ось що:

– У той час, коли я загалом уникаю застосування тортур – вони викривають супротивника та мобілізують опір – загроза їх застосування стимулює в суб'єкта належне почуття безпорадності і вдячності тому, хто провадить допит, за те, що він його не помічає. Самі ж тортури можуть бути застосовані для підсилювального ефекту як покарання, коли суб'єкта вже занадто довго лікують, аби він міг сприйняти покарання як належне. Для таких випадків я розробив кілька форм дисциплінарних процедур. Одна з них відома під назвою «Розподільний Щиток». Електросвердла, які можуть будь-якої миті увімкнутися, приєднують до зубів суб'єкта; його змушують працювати зі складним розподільним щитком, він має під'єднати дроти у потрібні гнізда, відповідно до дзвінків і спалахів ламп. Щоразу, коли він помиляється, свердла вмикаються на двадцять секунд. Швидкість подавання сигналів поступово збільшується, аж доки не переходить межу його можливої реакції. Півгодини на розподільному щитку, і суб'єкт ламається, як перенавантажений комп'ютер.

– Комп'ютери дають нам більше відомостей про мозок, ніж те, що ми можемо дізнатися за допомогою інтроспективних методів. Західна людина залишає свій слід в історії у формі електронних пристроїв. Коли-небудь вводив кокаїн у вену? Він хапає тебе за мозок, активізуючи канали чистої насолоди. Задоволення від морфію – у внутрішніх органах. Уколовшись, ти дослухаєшся до своїх нутроців. Але кокаїн – це електрика, що проходить крізь мозок, а кокаїновий попіл – це залишки мозку, потреба безтілесна та безчуттєва. Заряджений кокаїном мозок – це оскаженілий автомат для гри в пінбол, що спалахує блакитними й рожевими вогнями в електричному оргазмі. Кокаїнову насолоду може відчути й комп'ютер, це – перші прояви потаємного машиного життя, що вирує в нього всередині. Тяга до коксу триває лише кілька годин, доки стимулюються коксові канали. Звісно, ефект вживання коксу можна викликати й електричною напругою, якщо вона активізуватиме відповідні канали...

– Та через деякий час ці канали, як і вени, зношуються, і залежному доводиться шукати нові. З часом вена відновлюється, тож, уміло їх чергуючи, наркоман може впоратися з незручностями, якщо не стане жерти наркоту як скажений. Проте клітини мозку, зникнувши, вже не відновлюються, тож спаливши всі, залежний опиняється у надзвичайно х...вій ситуації.

– Вони рухаються, присідаючи на своїх старих кістках, усюди екскременти та іржавий метал, що зблискує на спекотному сонці. Оголені ідіоти просуваються до лінії горизонту. Цілковита тиша – їхні мовленнєві центри знищено – її порушують лише тріск іскор та звук лускання плоті, коли вони б'ють себе електродами вздовж хребта. Білий дим паленої плоті завис у нерухомому повітрі. Гурт дітей прив'язав одного ідіота колючим дротом до стовпа. Діти розклали в нього межі ніг багаття і стоять, спостерігають із тваринною цікавістю, як полум'я облизує тому стегна. У вогні плоть ідіота смикається в комашиній агонії.

– Як завжди я ухиляюся від теми. Наркотики все ще залишаються важливим інструментом допитувача під час його нападу на особистість суб'єкта, хоч і зумовлюють більш прискіпливе вивчення електроніки мозку. Зрозуміло, що барбітурати фактично не приносять жодної користі. Справа в тому, що той, хто ламається під такими засобами, поступиться й дитячим прийомам, які застосовують у американських поліцейських дільницях. Скополамін завжди ефективно усуває спротив, однак він пошкоджує пам'ять; агент може й бажатиме розкрити свої таємниці, однак буде цілком неспроможним їх пригадати або ж легенда та дійсність будуть нероздільно перекручені. Мескалін, гармалін, LSD6, буфотенін, мускарин здебільшого дають хороші результати. Бульбокапнін призводить до стану, наближеного до шизофренічної кататонії... Спостерігалися приклади беззаперечної покірності. Бульбокапнін гальмує роботу тим'яних долей головного мозку, ймовірно, виводячи з ладу рухові центри в гіпоталамусі. Решта наркотиків, що викликають експериментальну шизофренію – мескалін, гармалін, LSD6, навпаки, стимулюють тим'яні долі. Під час шизофренії тим'яні долі головного мозку почергово спершу стимулюються, а потім гальмуються. Кататонія часто змінюється періодами збудження й моторної активності, під час яких божевільний бігає палатами й усім докучає. На гірших стадіях шизики іноді взагалі відмовляються рухатися і проводять усе своє життя у ліжку. Розлад регулятивної функції гіпоталамусу визначають, як «причинну» (причинно-наслідковий тип мислення ніколи не зможе точно описати процес метаболізму – це обмеження, зумовлені нашою мовою) шизофренії. Додаткові дози LSD6 та бульбокапніну – бульбокапніну, підсиленого кураре, – дають найкращі результати беззаперечної покірності.

– Існують й інші процедури. Суб'єкта можна ввести в глибоку депресію, протягом кількох днів даючи йому великі дози бензедрину. Психоз можна викликати постійними великими дозами кокаїну, димеролу або ж раптово припинивши давати суб'єкту барбітурати після довготривалого їх вживання. Також можна викликати залежність від дигідро-окси-героїну, а тоді ввести залежного у абстиненцію (ця суміш має викликати у п'ять разів більшу залежність, аніж звичайний героїн, і ломка від неї пропорційно жорстокіша).

– Існують різноманітні «психологічні методи», наприклад, примусовий психоаналіз. Щодня, впродовж однієї години, суб'єкта змушують будувати вільний асоціативний ряд (в тих випадках, коли час не має вирішального значення). «Зараз,

зараз. Малий, не будь так негативно налаштованим. Інакше татусь покличе злого чоловіка. А той відведе малюка до розподільного щитка».

– Пригадую випадок із жінкою-агентом, котра втратила свою справжню особистість і змішалася з легендою – вона все ще вважає себе хвойдою, і живе в Аннексії. Це нашттовхнуло мене на таку думку: агента тренують заперечувати свою справжню особистість, заміщаючи дійсність легендою. То чому б не вдатися до психічного джю-джитсу і не зіграти в цю гру разом із ним? Припустимо, що його легенда є його особистість, й іншої він не має. Його власна ідентифікація як агента стає його несвідомим і таким чином виходить з-під контролю піддослідного; а ти можеш дістатися її за допомогою наркотиків і гіпнозу. Таким чином навіть закоренілого гетеросексуала можна перетворити на педераста... тобто підсилити і підкреслити відмову від нормальних латентних гомосексуальних потягів, у цей же час позбавивши його стосунків із пи...дами та примусивши до гомосексуальної стимуляції. А тоді наркотики, гіпноз і... – Бенвей лягнув себе по слабкому зап'ясті.

– Багато суб'єктів вразливі, коли йдеться про сексуальне приниження. Примусове оголення, стимуляція афродізіаками, постійний нагляд з метою збити з пантелику і виключити можливість розрядки за допомогою мастурбації (ерекція уві сні автоматично вмикає величезний електронний вібруючий будильник, що немов вилите на суб'єкта відро холодної води, зводить випадки нічних полюцій до мінімуму). Весело заіпнотизувати священника і сказати йому, що він має увійти в гіпостатичний союз із Невинним Ягням – а тоді скерувати старого хтивого барана просто в його сраку. Після такого допитувач отримує повний гіпнотичний контроль – суб'єкт приходиться на його свист, а після слів «Сезам, відчинись» випорожнюватиметься на підлогу. Не варто й казати, що сексуальне приниження є суперечливим у застосуванні до відкритих гомосексуалістів. (Я маю на увазі, що за цим варто пильнувати, і згадати стару добру політику... ніколи не знаєш, хто тебе підслуховує.) Пригадую одного малого, котрого я довів до такого стану, що він всирався, щойно мене бачив. Після того я підмивав малому дупу і трахав його. Це було справді приємно. До того ж він був жвавим хлопцем. А іноді міг розридатися, мов дитина, лише через те, що був не в змозі стримати еякуляцію під час того, як я його дер. Що ж, як тобі цілком зрозуміло, можливостей тут безмежна кількість, їх тут – як звивистих стежок у райському садку. І я саме насолоджувався їх пречудовими вершками, коли мене виперли ці заздрісливі кретини... Що ж, «son cosas de la vida¹³».

Я дістався Вільної Землі, де було чисто й нудно, аж Боже збав. Бенвей тут очолює Р.Ц., Реабілітаційний Центр. Я вештаюся з ним довкола й отримую відповіді на питання «Що сталося з тим-то й з тим-то?» на кшталт: «Сіді Ідрісс «Плакса» Смізерз перекинувся до партії Відправників заради сироватки довголіття. Такого дурня ще пошукати». «Лестер Строгановф Смуун – Ель Гассан – перетворився на Лата, намагаючись вдосконалити ПБП, Процес Беззаперечної Покірності. Мученик індустрії...» (Лата зустрічаються на Південному Сході Азії. Перебуваючи у здоровому глузді, Лата бездумно імітують будь-який рух, щойно їх увагою заволодіють за допомогою клацання пальців або різкого оклику. Це – форма бездумного нікому

¹³ Son cosas de la vida (исп.). – Таке життя.

непідвладного гіпнозу. Іноді вони травмуються, намагаючись імітувати рухи одразу кількох людей.)

– Перебий мене, якщо ти вже чув цю страшну таємницю...

Обличчя Бенвея зберігає свою форму лише у невловимі миті безпосередньої необхідності, готове в будь-який момент вдатися до розпаду та інших метаморфоз, які описати неможливо. Воно мерехтить, як кадр, що входить і виходить із фокусу.

– Ходімо, – каже Бенвей, – і я покажу тобі Р.Ц.

Ми йдемо довгим білим коридором. Голос Бенвея долинає до моєї свідомості не з якоїсь певної точки... це – голос без особи, що часом стає гучним і чітким, іноді ж – ледь чутним, як музика на вулиці, якою шугає вітер.

– Ізольовані групи, наприклад корінні уродженці Архіпелагу Бісмарка. Серед них немає жодних випадків відкритого гомосексуалізму. Клятий матриархат. Будь-який матриархат – антигомосексуальний, конформістський та прозаїчний. Потрапиш на територію матриархату, просувайся, але в жодному разі не біжи до найближчого ж кордону. Якщо побіжиш, тебе швидше за все застрелить коп, латентний підар із фрустрацією. То хтось ще хоче встановити безлад однорідності на руїнах потенціалів Західної Європи чи США? Ще один ї...учий матриархат, всупереч Маргарет Мід... Тут є чим попереїматись. Яюсь в операційній я бився зі своїм колегою на скальпелях. А в цей час мій асистент-бабуїн скочив на пацієнта і розірвав того на шматки. Бабуїни в сутичці завжди нападають на найслабшого супротивника. До речі, досить правильно чинять. Нам не варто забувати про нашу славетну мавпячу спадковість. Доктор Бровбек був другим за силою опонентом. Раніше він перебивався нелегальними абортами та барижив наркотою (взагалі-то за професією він ветеринар), а тепер його взяли на роботу через нестачу чоловічих рук. Що ж, весь ранок доктор провів на кухні, щипаючи за дупи медсестер, надираючись коксовим газом із клімом – а прямо перед операцією він потай вмазав подвійну дозу мускатного горіха, щоб себе підбадьорити.

(В Англії, а особливо в Единбурзі, торчки переганяють коксовий газ через клім – жахливий вид сухого молока, що смакує, як згіркла крейда – і доганяються тим, що отримують у результаті. Вони закладають усе, аби лиш мати змогу сплатити рахунок за газ, і коли до них приходять і перекивають його за несплату, їхні крики чути на цілі милі довкола. Коли торчка від цього ламає, він каже: «мене клинить» або «ця стара піч мені на спину лізе».)

Мускатний горіх. Цитую з авторської статті про наркотичні речовини в «Британському Щоденнику Залежності» (див. Додаток): «В'язні та моряки іноді вдаються до вживання мускатного горіха. Приблизно столову ложку речовини ковтають і запивають водою. Результат дещо нагадує дію марихуани з побічними ефектами у вигляді головного болю та нудоти. Серед південноамериканських індіанців поширено багато наркотичних речовин із сімейства мускатного горіха. Вони зазвичай вживаються у вигляді порошку, який вдихають через ніс. Шамани використовують ці отруйні речовини, щоб впадати у конвульсивні стани. Їх посмикування та бурмотіння вважаються пророчими.)

– Отже, я був на відходнях від Яхе¹⁴ і в жодному разі не міг сприймати те лайно, яке мені парив Бровбек. Спершу він каже, що я маю почати розтин зі спини, а не з

¹⁴ Яхе (англ. Yage) – південноамериканська лоза, сильний галюциногенний наркотик.

живота, мимрячи щось про те, що треба пересвідчитися, чи відтяв жовчний міхур, інакше той зіпсує м'ясо нах... Мабуть, уявив, що це він на фермі курку розтинає. Я сказав йому піти й запхати голову назад у плиту, а він мав нахабність підбити мою руку так, що я розрізав пацієнтові стегнову артерію. Кров бризнула й засліпила анестезіолога, котрий із криками дременує коридором. Бровбек спробував ударити мене коліном у пах, але мені вдалося перерізати йому скальпелем колінне сухожилля. Він почав повзати підлогою і колоти мені ступні й ноги. Віолет, моя асистентка-бабуїн – єдина жінка, на яку мені не начхати – зловила справжній «приход». Я ж виліз на стіл, вирішив стрибнути на Бровбека обома ногами та зачавити його – аж тут увірвалися копи.

– Що ж, ця сутичка в операційній, «цей мерзотний інцидент», як назвав його наш Комендант, ти, можливо, сприймеш за випуск пари. Вовча зграє оточила й збиралася скоїти вбивство. Смерть на хресті – ось єдина цьому назва. Звісно, я теж іноді «туплю» то там, то сям. Але з ким не трапляється? Було якось, ми з анестезіологом випили весь ефір, і нас «запалив» пацієнт, а ще мене звинувачували в тому, що я розбавляю кокаїн із «Саніфлашем»¹⁵. Взагалі-то цим займалася Віолет. Звісно ж, я мав її захистити...

Врешті-решт нас усіх випхали з індустрії. Не те щоб Віолет була *bona fide*¹⁶ «фармацевтом», та й Бровбек таким не був, навіть мій власний сертифікат поставили під сумнів. Але ж ця Віолет розумілася на медицині більше, ніж уся клініка Майо. В неї була екстраординарна інтуїція та високе почуття обов'язку.

– Тож тоді я й сів на сраку, залишившись без сертифіката. Чи варто мені було змінити сферу діяльності? Ні. Лікування у мене в крові. Мені вдалося не втратити свої навички, роблячи дешеві аборти у туалетах підземки. Я опустився навіть до того, що почав переслідувати вагітних просто на вулицях. Це було справді неетично. А потім я зустрів прекрасного чувака, Хуана Плаценту Магната Посліду. Він заробив своє поганяло під час війни за склизки. (Склизки – це недоношені, мертвонароджені або заражені телята, часто отримані на світ у антисанітарних та не гідних для цього умовах. Телят не можна продавати, як їжу, доки вони не сягнуть віку шести тижнів. До того часу вони апріорі класифікуються, як склизки. Торгівля склизками суворо переслідуються.) Так от, Хуаніто тримав флотилію вантажних суден, які він зареєстрував під прапором Абіссинії, щоб уникнути надокучливих заборон. Він узяв мене судовим лікарем на «Святі Філяріатози», найбрудніше судно, що коли-небудь плавало морями. Я оперував однією рукою, іншою збиваючи з пацієнта шурів, а зі стелі дощем сипалися клопи та скорпіони.

– І за такого стану речей хтось ще прагне однорідності. Досягти-то її можна, проте це дорого коштуватиме. Як же вони дістали мене з усім цим їхнім проектом.... А ось ми й прийшли... Алея Якорів.

Бенвей малює рукою в повітрі знак – двері відчиняються. Ми заходимо, й вони зачиняються. Довга палата сповнена сяйвом нержавіючої сталі, білих кахлів підлоги, стін, що побудовані зі склоблоків. Вздовж однієї з цих стін – ліжка. Ніхто не курить, не читає, не розмовляє.

– Підходь і подивися ближче, – каже Бенвей. – Ти тут нікого не потурбуєш.

¹⁵ «Саніфлаш» (англ. Sani-Flush) – бренд американського засобу для чищення унітазів.

¹⁶ *Bona fide* (лат.) – тут: сумлінний.

Я підійшов і став навпроти чоловіка, котрий сидів у своєму ліжку. Я поглянув йому в очі. Ніхто, ніщо не відповіло мені поглядом.

– ННУ, – мовить Бенвей. – Незворотно Нервово Ушкоджені. Можна сказати, занадто вільні... якір індустрії.

Я провів рукою у чоловіка перед очима.

– Так, – каже Бенвей, – у них усе ще залишилися рефлекси. Поглянь-но.

Він дістає з кишені шоколадний батончик, знімає обгортку і простягає його чоловікові під ніс. Той нюхає. Його щелепи починають працювати. Руками чоловік робить хапальні рухи. Слина бризкає йому з рота і звисає з підборіддя довгими цівками. Його шлунок вуркотить. Усе тіло тремтить у перистальтиці. Бенвей відступає, тримаючи шоколад. Чоловік падає на коліна, задирає голову і гавкає. Бенвей жбурляє батончик. Чоловік клацає зубами, хибить, чавкаючи, метушиться підлогою. Він залазить під ліжку, знаходить шоколад і обома руками запихає його собі до рота.

– Боже. У цих НУ немає власної гідності.

Бенвей кличе чергового, котрий сидить в одному з кінців палати і читає книжку з п'єсами Дж.М.Баррі.

– Забери звідси цих йо...аних НУ. Прикре видовище. Шкодить туристичному бізнесу.

– Що мені з ними робити?

– А мені яким х...єм знати? Я – науковець. Суто науковець. Просто забери їх звідси. Мені не хочеться їх бачити, ось і все. Вони тут заважають.

– Але як? Куди?

– Скористайся відповідними зв'язками. Подзвони окружному координатору чи як він там себе називає... шотижня новий титул. Сумніваюся, що він взагалі існує.

Доктор Бенвей зупиняється біля дверей та озиряється на ННУ.

– Наші невдачі, – каже він. – Що ж, над цим ще варто попрацювати.

– Вони коли-небудь повернуться до тям?

– Вони ніколи не одужають, ніколи не повернуться до розуму, якщо вже його втратили, – тихо співає Бенвей. – Тепер ця палата стала не «іннарестною».

Пацієнти стоять групами, розмовляючи й спльовуючи на підлогу. Дух наркоти завис у повітрі, неначе туман.

– Картина, що гріє душу, – каже Бенвей. – Усі ці нарки, що стоять і чекають на барюгу. Шість місяців тому всі вони були шизофреніками. Деякі з них не вставали з ліжка роками. А поглянь-но на них тепер. За всю свою практику я ніколи не бачив наркомана-шизофреніка, адже всі вони здебільшого шизофізичного типу. Бажаєш когось від чогось вилікувати, знайди того, хто на це не страждає. То кому не загрожує шизофренія? Наркоманам. О, до речі, в Болівії існує регіон, у якому не було зареєстровано жодного випадку психозу. Живуть там собі на своїх пагорбах, усі при здоровому глузді. Хочеться мені туди з'їздити, доки ще не загидили там усе грамотністю, рекламою, телебаченням та автозаправками. Дослідити суто їхній метаболізм: раціон, вживання наркотиків та алкоголю, сексуальні стосунки і т.д. Кому яке діло до того, про що вони думають? Закладаюся, про ті ж нісенітниці, що й усі решта.

– А чому в наркоманів не буває шизофренії? Досі невідомо. Шизофренік здатний не зважати на голод і заморити себе до смерті, якщо його не годуватимуть. Та ніхто не здатний ігнорувати героїнову ломку. Факт існування залежності нав'язує контакт.

– Проте це лиш одна точка зору. Мескалін, LSD5, розкладений адреналін, гармалін можуть призвести до стану, близького до шизофренії. Найкращий товар видобувається з крові шизиків; так шизофренія чимось схожа на наркотичний психоз. Існує метаболічний зв'язок, можеш це назвати Внутрішнім Баригою. (Зацікавлених читачів відсилаю до Додатка.)

– Під час довготривалої шизофренії тім'яні долі мозку постійно пригнічені, а лобні – майже порожні, з огляду на те, що вони активізуються лише під час стимуляції тім'яних.

– Морфій, схоже на шизу, спричиняє дію, протилежну стимуляції тім'яних долей. (Зауважте схожість абстинентного синдрому з інтоксикацією Яхе або LSD6.) Кінцевим результатом вживання наркоти – що особливо стосується героїнової залежності, коли наркоману доступні великі дози препарату – є постійне пригнічення тім'яних долей і стан, дуже схожий на довготривалу шизофренію: повна відсутність афекту, аутизм, вдавана відсутність церебральних рухів. Наркозалежний може вісім годин поспіль дивитися на стіну. Він сприймає оточення, але воно не викликає в нього емоційних конотацій і, як наслідок, жодного інтересу. Згадувати період важкої залежності – це як перекручувати аудіозапис подій, що були зафіксовані лише лобними долями мозку. Прості твердження про зовнішні події. «Я сходив до крамниці і придбав трохи рафінаду. Прийшов додому і з'їв півпачки. Вколів три грана тощо». Повна відсутність ностальгії у згадках. Хай там що, а коли вживання наркоти стає нижчим за норму, тіло охоплює ломка.

– Якщо будь-яка насолода – це позбавлення від тиску, то наркота позбавляє від усього життєвого процесу, відключаючи гіпоталамус, що є центром психічної енергії та лібідо.

– Дехто з моїх учених колег (безіменних йолопів) припускає, що ейфорійний ефект наркоти виникає через пряму стимуляцію центру, який відповідає за оргазм. Імовірніше те, що наркота призупиняє весь цикл напруження, розрядки й відновлення. Наркоману оргазм не потрібен. Нудьга, що завжди вказує на нерозряджене напруження, ніколи не турбує наркозалежного. Він може споглядати носак свого черевика протягом восьми годин. Рухатися він починає лише тоді, коли пісок наркоти в його годиннику скінчився.

У віддаленому кінці палати наглядяч відкриває залізні віконниці й кличе: «куць-куць-куць». Рохкаючи й вищачи, наркомани збігаються.

– Розумака, – зауважує Бенвей. – Жодної тобі поваги до людської гідності. А тепер я покажу тобі незначні відхилення й палату для злочинців. Так, злочинець тут – це незначне відхилення. Він не бореться із законами Вільної Землі. Просто шукає можливість обійти деякі з їх положень. Це варто осуду, але не надто серйозно. Ось цим коридором... Ми пропустимо палати 23, 86, 57 та 97... і лабораторію також.

– Гомосексуалізм вважається відхиленням?

– Ні. Пригадай Архіпелаг Бісмарка. Жодних випадків відкритого гомосексуалізму. Справжній поліцейській державі поліція не потрібна. Гомосексуалізм нікому навіть і не мислиться припустимим... За матріархату гомосексуалізм – це політичний злочин. Жодне суспільство не допускає, щоб підривали його основи. В нас тут не матріархат, *Insh'allah*¹⁷. Тобі відомий експеримент зі шурами, котрих б'ють елек-

¹⁷ *Insh'allah* (араб.). – На те воля Бога (Аллаха).

тричним струмом і занурюють у холодну воду, щойно вони починають домагатися самки. Таким чином усі вони перетворюються на педиків, ось така етіологія. І що такий шур має пишати: «Я – підаг, і мені це пуууууудобається» або «Хто це тубі член відгізав, двудігковий вигудку?» – таке пишатиме лише, так би мовити, тупий шур. Під час моєї досить короткої психоаналітичної практики – тут є над чим замислитися суспільству – один пацієнт здурів і завалився на Центральний вокзал із вогнеметом, двоє вчинили самогубство, а один помер просто на кушетці, наче тропічний шур (тропічні шурі вмирають, щойно потрапляють у безнадійну ситуацію). Тож я виписав його рідні рахунок, і кажу: «Тут ще роботи на цілий день. Заберіть вашого жмура геть. Він погано впливає на живих пацієнтів», – я помітив, що всі мої гомосексуальні пацієнти продемонстрували сильні несвідомі гетеросексуальні потяги, а всі гетеросексуальні пацієнти, навпаки, – потяги гомосексуальні. Аж мозок кипить, чи не так?

– І які ти зробив із цього висновки?

– Висновки? Жодних, і хай там що. Просто ось таке зауважив.

Під час ланчу в кабінеті Бенвея йому дзвонить телефон.

– Що там?.. Надзвичайно! Неймовірно!.. Тримайтеся і не втручайтесь.

Він кладе слухавку на місце. «Я готовий прийняти запрошення на роботу в «Іслам Інкорпрейтед». Здається, комп'ютер сказився під час гри у шестивимірні шахи з нашим техніком і випустив із палат усіх пацієнтів Р.Ц. Тож перемістимося на дах. Необхідно провести операцію «Гелікоптер».

З даху Р.Ц. нашим очам відкривається жахлива сцена, яку ні з чим неможливо порівняти. Одні ННУ стоять біля столиків кафе, довгі цівки слини звисають їм з підборіддя, їхні шлунки голосно вуркотять, інші ж еякують, лише помітивши жінку. Лата імітують рухи перехожих із мавпячою непристойністю. Нарки спорожнили аптеки й ширяються на кожному розі... Страждаючі на кататонію прикрашають парки... Буйні шизофреніки бігають вулицями з бридкими нелюдськими криками. Гурт Ч.Р. – Частково Реабілітованих – оточили кілька туристично-гомосексуалістів і усміхаються жахливими посмішками, крізь які видно їхні нордичні черепи.

– Чого вам? – кидає їм один із педиків.

– Ми хочемо вас зрозуміти.

Купа симопатів, завиваючи, гойдаються на люстрах, висять на балконах і деревах, серучи й сцючи на перехожих. (Симопат – наукову назву цього відхилення не пригадую – це людина, що вважає себе мавпою чи якоюсь мавпоподібною істотою. Це відхилення часто трапляється серед тих, хто служить в армії. Воно лікується сексуальною розрядкою). Ті, хто впали у стан амока, мчать вулицями, відрізаючи голови, з радісними виразами облич, дещо відстороненими через замріяні напівпосмішки... Чоловіки з ранньою стадією Банг-утоту¹⁸ стискають у руках свої пеніси й кличуть на допомогу туристів... Араби-заколотники, ойкаючи й виючи, каструють, виймають нутроці, жбурляють коктейлі Молотова.... Хлопчики, танцюючи, роздягаються аж до нутроців, жінки запихають відрізані геніталії собі до пи...д, товчуть їх, б'ють і стебуть ними всіх чоловіків, котрі трапляються їм на очі. Релігійні фанатики

¹⁸ Банг-утот, або Коро – психічна хвороба, під час якої людину охоплює страх зникнення геніталій.

проповідують із гелікоптерів до натовпу й жбурляють у людей кам'яні брили з безглуздими написами... Люди-леопарди кашляють й ричать, залізними кігтями вони розривають усіх на своєму шляху на шматки... Община Канібалів Квакіутля ініціює нових членів, відгризаючи їм носи та вуха...

Копрофаг просить у кафе тарілку, сере на неї, а тоді жере лайно, викрикуючи: «Ммммм, моє багатство».

Батальйон затятих зануд прочісує вулиці та зали готелів у пошуках жертв. Інтелектуал-авангардист – «звісно ж, єдині тексти, що відповідають сучасності, можна відшукати лиш у наукових доповідях та періодиці» – вколов комусь дозу бульбокапніну й збирається прочитати йому наукову статтю про «використання неогемоглобіну з метою контролю складної дегенеративної гранулеми». (Звісно, вся доповідь – це ним же сфабриковані й надруковані нісенітниці.)

Його вступними словами були: «Ви здастесь мені розумною людиною». (Ці слова завжди лиховісні, мій друже... Зачуєш їх – не готуйся, тікай одразу.)

Англійський колоніст разом із п'ятьма поліцейськими затримав суб'єкта в барі клубу: «Кажу, ти чув про Мозамбик?» – і розпочинає безкінечну історію про свою малярію. «І от лікар мені каже: «Все, що я можу Вам порадити, – це полишити країну. Інакше мені доведеться Вас поховати». Цей «фармацевт» дещо підробляв на стороні. Фабрикуючи надлишок й таким чином час від часу заробляючи». А після третьої чарки джину з лимонадом, коли вже достатньо роззнайомився, він переключається на дизентерію. «Під час неї найнезвичайніші екскременти. Більш-менш біло-жовтого кольору і такі, знаєш, в'язкі, неначе кінча».

Дослідник у тропічному шоломі звалив мешканця за допомогою духової рушници та дротика з кураре. Він робить йому ногою штучне дихання. (Кураре вбиває, паралізуючи роботу легень. Іншого токсичного ефекту воно не має, тож, правду кажучи, це й не отрута. Якщо суб'єкту зробити штучне дихання, він не помре. Кураре надзвичайно швидко виводиться крізь нирки.) «То був рік, коли від чуми рогатої худоби мерли всі, навіть гієни... І от я застряг біля витоків річки Бабуїнова Срака без жодної краплі змазки. Коли мені скинули її з літака, мою вдячність неможливо було описати... Справді. До того ж я ще ніколи жодній живій душі цього не розповідав – хитрючі гівнюки – його голос відбивається луною величезною порожньою залюю готелю, оздобленю у стилі 90-х років XIX ст.: червоний плюш, штучні рослини, позолота й статуї, – я був єдиною білою людиною, котру прийняли до зловісно відомої Спілки Агуті, і брав участь у їхніх невимовно огидних обрядах».

(Спілка Агуті влаштовувала Свято Чіму. (Чіму – це давня культура Перу, в якій значне місце посідала содомія та спонтанні криваві бійки на палицях. Кількість сутичок сягала кількох сотень випадків за вечір.) Молодняк, насміхаючись й ляскаючи одне одного по сраках палицями, виходить у поле. Починається битва.

Шановний читачу, мерзенність даного видовища має в дупу будь-який опис. Хто може бути настільки гідним жалю сцикливим виродком і в той же час злющим, немов червоносракий мандрил, аби подати ці прикрі події, як водевільний жарт? Хто здатен насрати на подоланого ворога, котрий, вмираючи, лежатиме, жертиме лайно й кричатиме від задоволення? Хто повісить слабкого пасива і ковтатиме його сперму, неначе скажений пес? Шановний читачу, я б із задоволенням тебе цього позбавив, однак моє перо має власну волю, тверду, як у закоренілого моряка. О, Ісусе, що ж це за видовище! Чи в змозі язик і перо осилити ці неподобства? Оскаженілий

молодий бандит видовбав око у свого противника і їб... його мозок. «Цей мозок уже атрофований, та ще й сухий, як пи...да старої баби».

Він перетворюється на рок-н-рольщика-хулігана. «Я трахнув стару діру – це – як вирішувати кросворд – що мені до прибутку, якщо він усе прибуває? Ти вже став моїм батьком чи ще ні? Не можу я тебе трахнути, Джек, ти маєш стати моїм батьком, тож краще було б розпанахати тобі горлянку і по-місіонерськи трахнути власну матір, а вже тоді виї...ати тебе чи vice versa mutatis mutandis, що цілком можливо, і перерізати горло матері, цю канонізовану скривавлену трубу – це був би найкращий із відомих мені способів зупинити її словесний потік і зайві витрати. Хочу зауважити мить, коли чувака упіймають між змінами позицій, тоді, коли він не знатиме чи йому кінчати у сраку татуся, чи працювати пресом над старою. Дайте мені дві пи...ди і сталевий х..., приборіть брудного пальця з мого солодкого очка – чи не думаете ви, що я якийсь там червоносракий біженець з Гібралтару, котрий згоден на все? І чоловіків, і жінок кастрував він. Хто не здатен розрізнити статть? Я переріжу тобі горлянку, білий мамойо...е. Виходь у поле, будь моїм онуком і зустрінься зі своєю ненародженою матір'ю в невіршальному двобої. Сум'яття ви...бло шедевр. Помилково я перерізавав горлянку наглядачу, він, як і мій старий, був надто ху...вим коханцем. А в темряві всі х... однакові».

Але ж повернемося на поле бою. Один молодик увійшов у свого побратима в той час, як інший ампутував найдостойнішу частину члена голови церковного приходу, аби прихожани мали змогу заповнити вакуум природної відрази й еякулювати у Чорну Лагуну, де нетерпляча піранья поглинає ще ненароджене дитя – а у світлі певних і належним чином підтверджених подій воно не народиться ніколи.)

Якийсь зануда волочить валізу, сповнену трофеями й медалями, кубками та стрічками: «А ось цю я отримав за найгеніальнішу секс-іграшку на змаганнях у Йокогамі. (Тримайте його, він втратив надію.) Сам Імператор нагородив мене нею, і в цей час у його очах блищали сльози, а всі решта учасників конкурсу кастрували себе ножами для харакірі. А цю стрічку я отримав на Конкурсі Деградації під час Тегеранського зібрання анонімних наркоманів».

– Ширнувся морфіном своєї жінки, а ту саме крутить від каменя в нирках завбільшки з алмаз «Надія». Тож даю її півдози вагаміну і кажу: «Не очікуй, що тебе повністю попустить... Закрий нарешті пельку. Я хочу покайфувати від препарату».

– Дістав опіумну свічку зі сраки своєї бабки.

Іпохондрик ловить перехожих за допомогою лассо, загортає їх у гамівні сорочки й розповідає, як у нього гние якась перетинка: «Має вийти страшенна кількість гною... просто зачекайте й самі пересвідчитесь».

Він розкриває шрами, що лишилися від операцій, так, наче роздягає жінку, направляючи через силу пальці своєї жертви.

– Відчуйте цей гнійний налив у мене в паху, там, де у мене лімфогрануломи... А зараз я хочу, щоб Ви намацали мої гемороїдальні вузли.

(Тут згадується лімфогранулома, «вищі бубони». Вірусне венеричне захворювання родом із Ефіопії. «Не дарма нас кличуть брудними ефіопами», – глузує ефіоп-найманець, маючи в анус злого, як королівська кобра, фараона. У древніх єгипетських письменах на папірусі постійно згадуються ці брудні ефіопи.

Так, в Аддіс-Абеба це захворювання було таким же поширеним, як і пісня про Джерсі Баунс, але тепер настали нові часи, Єдиний Світ. Наразі вищі бубони

з'являються як у Шанхаї, так і в Есмеральдас, як у Нью-Орлеані, так і в Гельсінкі, як у Сіеттлі, так і в Кейптауні. Проте все повертається на свої місця, серед хворих помітно переважають негри, насправді хвороба – це білявий хлопчик-расист. Позаяк ходять чутки, що жерці вуду з племені Мау-Мау готують чудо-отруту, котра викликає страшне венеричне захворювання у білих. Навіть люди кавказького походження не мають проти вищих бубонів імунітету: у Занзібарі її підхопили п'ятеро британських моряків. А в Окрузі Мертвого Єнота, в Арканзасі («Тут – найчорніший Бруд, тут – найбільші люди у Штатах. – Не дай тобі Боже, нігеру потрапити під наше сонце».) окружний коронер вкрився бубонами з носа до корми. Коли захворювання викрили, комітет лінчувальників, котрий склали сусіди коронера, запобігливо спалив його у вбиральні суду. «Зараз, Клеме, вважай, що ти – зачумлена корова». «Або боягуз із пташиним грипом». «Хлопці, не підходьте занадто близько. Від вогню його нутрощі можуть розлетітися на друзки». За короткий час захворювання поширилося у багатьох людних місцях, на відміну від деяких вірусів-невдах, котрим на роду було написано до самої смерті чахнути в кишах якогось кліща, москіта у джунглях або ж занепадати у слині шакала, що, здихаючи, ніжно виє в пустелі на місяць.

Після зараження інфекція сягає лімфатичних залоз у паху, котрі набухають і перетворюються на гнійні виразки, що днями, місяцями та навіть роками стікають в'язкою смердючою сумішшю крові й гнилої лімфи. Часто виникає ускладнення у вигляді слонової хвороби геніталій, а також були зареєстровані випадки розвитку гангрени, й тоді хворому призначали ампутацію *in medio*¹⁹ від пояса і нижче, що, однак, мало чим допомагала. Жінки зазвичай страждають на вторинне зараження ануса. Чоловіків, слабаків, тих, що невдовзі мають перетворитися на червонозадих бабуїнів, та таких, котрі мали пасивний гомосексуальний контакт із зараженим партнером, теж мають лікувати дещо незвичайним методом. Спершу проктит і гнійне випорожнення – його не уникнути – щоправда, воно може відбутися й непомітно, через зміщення – потому необхідна стриктура прямої кишки, що вимагає введення інструмента для вирізання яблучної серцевини або його хірургічного аналога, так щоб нещасний пацієнт був змушений виводити гази та випорожнюватися крізь зуби, що зумовить випадки страшного галітозу та появу відрази до нього серед представників обох статей будь-якого віку й різновидів homo sapiens. Насправді, навіть сліпого содоміта покине його поліцейський пес-поводир – донощик у душі. Ще не так давно не існувало методу лікування, який давав би задовільний результат. «Лікування – симптоматичне» – здебільшого означає, що його не існує взагалі. Зараз у більшості випадків застосовують інтенсивну терапію ауреоміцином, тераміцином та деякими нещодавно віднайденими грибками. Хай там що, а певний і досить істотний процент хворих залишається важкоплавким, як гірські горили... Тож, хлопчики, коли ці палкі язички граються з вашими яйцями й х...єм, залазять вам до дупи, наче, як сказав І. Б. Ватсон, невагоме невидиме синє полум'я оргонної енергії, ЗАДУМАЙТЕСЬ. Припиніть пихтїти й помацайте... і якщо намацаєте бубон, відсуньтеся й холоднокровно прогундіть: «Думаш, мені «іннарестно» вступити в контакт із твоєю жакливою хворобою? Мені це взагалі не «іннарестно»).

Дорослі рок-н-рольщики запрудили вулиці представниками усіх націй. Вони вриваються до Лувру та обливають обличчя Мони Лізи кислотою. Вони відчиняють

¹⁹ In medio (лат) – тут: посередині.

брами зоопарків, психіатричних лікарень, в'язниць, гідравлічними молотами пробивають труби водопроводу, вирізають дно у туалетах пасажирських літаків, вимикають маяки, підрізають дроти ліфтів так, аби залилася лиш одна тонесенька нитка, під'єднують каналізацію до системи постачання питної води, підкидають акул, електричних скатів і вугрів, а також кандіру в басейни (кандіру – це крихітна вугроподібна риба або черв, що сягає приблизно чверть дюйма завширшки й два дюйми завдовжки, розповсюджена у деяких річках з кепською репутацією, що протікають у Великому Басейні Амазонки, вона прошмигне в х..., у сраку чи в жіночу п...ду *faute de mieux*²⁰, і закріпиться всередині за допомогою гострих шипів – з якою метою вона це робить, достеменно невідомо, адже ще ніхто не наважувався дослідити життєвий цикл кандіру *in situ*²¹), одягнувши форму моряків, на повному ходу входять лінкором «Королева Мері» у нью-йоркську гавань, грають «на слабо», розганяючи літаки й автобуси з пасажирами назустріч один одному, вриваються в лікарні в білих халатах з пилами, сокирами й скальпелями три фути завдовжки; від'єднують паралітиків від апаратів штучного дихання (імітують їх кривляння, коли ті задихаються, перекочуються поряд із ними підлогою та закочують очі), вводять ін'єкції за допомогою велосипедних насосів, від'єднують штучні нирки, розрізають жінку навпіл дворучною пилою, вони заганяють орди верескливих свиней в будівлю Американської фондової біржі, вони серуть на підлогу штабу Організації Об'єднаних Націй і підтирають сраки документами про укладення угод, пактів, альянсів.

На літаках, автомобілях, конях, верблюдах, слонах, тракторах, велосипедах та парових котках, пішки, на лижах, на санчатах, на милицях і ходулях туристи штурмують кордони, невідступно вимагаючи притулку, аби сховатися від «неможливих умов існування, що панують на Вільній Землі», у Торгово-промисловій палаті, борючись із марнославством, із метою приборкання цього стихійного пориву, кажуть: «Зберігайте спокій. Це всього лише кілька божевільних, котрим удалося втекти з диспансеру».

²⁰ *Faute de mieux* (фр.) – не маючи кращої можливості.

²¹ *In situ* (лат.) – тут: у природних умовах.

БОГДАН СУШИНСЬКИЙ

ШАБЛЯ, ОСВЯЧЕНА РИМОМ

Історичний роман¹

ЧАСТИНА ПЕРША

ШАБЛЯ, ОСВЯЧЕНА РИМОМ ЛІТО 1620є

*Іван Сулима – один із тих
легендарних вождів козацьких,
слава і безсмертя яких
стали славою і безсмертям
української нації.
Автор.*

1

Гостроверхі скелі цього острівця нагадували шпилі соборів, а прямовисні схили узбережного плато поставали перед мореплавцями, наче стіни могутньої, а проте напівзруйнованої, давно залишеної і захисниками, й завойовниками її, – фортеці. Похмурі, покаянно оголені і майже безлісі, вони справляли якесь, на диво, гнітюче враження, і турецькі моряки поглядали на різкі виступи їх та гранітні урвища, мов на підступне чаклунське марево.

Хоча цей забутий богом і людьми клаптик землі посеред Адриатичного моря залишався безлюдним й умиротвореним, проте двопалубний вітрильновесловий «Ісмаїл-паша» підкрадався до нього, мов до велетенського ворожого галеона, з

¹ Пропонуючи читачам роман знаного сучасного українського письменника, «Всесвіт» продовжує редакційний експеримент з публікації творів українських авторів, у яких висвітлюється переважно іноземна тематика або які були створені під впливом зарубіжних культур, літератур, подій чи явищ. Нині пропонуємо журнальний варіант захоплюючого пригодницького історичного роману Богдана Сушинського.

капонірів якого осьо-сь мали вдарити гармати, а від бортів відчалити баркаси з воївничим десантом.

– Поглянь-но, Суліма, яка це непорушна, у первісності й незайманості своїй, земля. Непідступна й молитовно рятівна.

– ...І молитовно рятівна, – задумливо повторив Іван Сулима, не переводячи погляду на командира турецьких азабів² Ардалла і вкладаючи в значення цих слів свій, особливий, утаємничений зміст.

– Втім, буд-яка земля має сприйматися мореплавцем, як молитовно рятівна, – думав про щось своє Ардалл, усе ще блукаючи поглядом примружених, оперезаних плетивом глибоких зморшок, очей. – Тож, чому не бачу втіхи на обличчях веслярів, чому не чути молитовних псалмоспівів твоїх невільників, Суліма?

– Приберігають голоси до того часу, коли перед ними постануть береги України, – незворушно пояснив отаман веслярів.

– «України...» – з іронічною поблажливістю посміхнувся Ардалл. – Що таке твоя Україна, Суліма? Всього лиш варварська, дикунська Скіфія. А там, за цими скелями, – Рим! Вічний, могутній і прекрасний, як легіон імператорської гвардії – на марші.

– Ви говорите про це з такою погордою, ніби виховані в родині не іллірійця, а командувача римськими легіонами.

– Так, я не римлянин, – звів підборіддя командир азабів. – На жаль, не римлянин. Але все своє життя почувався римським легіонером.

– Чому саме... римським?

Ардалл стенив плечима і знову перевів погляд на острів, що повільно, але невпинно, нібито й сам змушений був скорятися вітрилам соснових скель, наближався до корабля.

На самому ж «Ісмаї-ліпаші» вітрила були приспушені, а веслярі ледь-ледь торкалися веслами води, отож корабель ледве просувався, остерігаючись, як і його команда, погибельних підводних скель. Ну, а кремезна, майже квадратова статура «римлянина»-азаба незворушно бовваніла біля «кореневища» розтровоеної ядром «венеціанця» щогли, наче статуя язичницького ідола.

Наказавши галерникам веслувати, ледь пригладжуючи хвильки, Сулима теж піднявся на цю палубу, аби краще бачити підходи до скель. Високий, широкоплечий, він видавався справжнісіньким велетнем, а вилицювате лице з широким підборіддям та прямим, ледь приплюснутим носом, надавали козацькому ватагові того суворого і воївничого вигляду, який змушував вбачати в ньому людину рішучу, з твердою волею і крутою вдачею.

– Тому що... римляни – це римляни, – хоч і запізнило, проте з якимось аристократичним піднесенням пояснив тим часом Ардалл. – Особливо ж, римляни-легіонери.

– Ви говорите про них, як про якесь осібне плем'я, осібну породу людей.

– Чи як про своєрідну касту – зі своїм особливим світом, особливим баченням та відчуттям землі і неба, життя і смерті...

---

² Азаби. Кажучи сучасною мовою, це була турецька морська піхота, загони якої супроводжували торговельні та військові кораблі, допомагаючи обороняти їх під час нападу противника. Крім того, азаби, значну частку яких складали найманці, або колишні невільники, використовувалися турецьким командуванням під час бойових дій, для висадки рейдерських десантів та створення узбережних плацдармів.

– Коли ж ви встигли пізнати все це, а головне, як зуміли переконати себе, що маєте до цього «особливого римського світу» якесь відношення? – іронічно поцікавився Сулима.

– І встиг, і зумів, але за цим приховується доволі дивна історія.

– Море надає нам достатньо часу для будь-яких оповідей, особливо ж тих, що дарують шемкі спогади про юність і рідну землю.

За рік спільного плавання морями Сулима зумів добре зазнайомитися з командиром азабів і майже здружитися з ним. Лише час од часу Ардалл раптом згадував, яке становище на кораблі посідає він, а яке – «галерник» Сулима, і поспіхом надягав на себе кірасу гонорової неприступності. Одначе втримувався у ній недовго, та й то за присутності капітана Валіда, який навіть не приховував, що недолюблює командира азабів.

Демонструючи зверхність у ставленні до галерника, Ардалл намагався утвердитись у такий спосіб в очах капітана, але це йому не вдалося. Втім, Ардалл і сам поглядав на Валіда, цього неможливого анатолійського «напівтурка», якщо не зверхньо, то принаймні поблажливо.

Сулима відчував, що іллїрійця проймає сум за батьківщиною, і взагалі, за суходолом. Він ніколи не мав наміру ставати моряком, та й командиром азабів теж призначений був не з власної волі. Отож і мореплавання, й азабська служба однаково гнітили його, але найбільше і найдошкульніше пригнічувало море та породжувана ним туга за твердю землею.

Сулима вже пройшов через неї і знав, якою незагойно вбивчою буває ця сердешна рана, яка підточувала навіть його крицеву козацьку волю. А таки підточувала. Від турків та галерників козацький ватаг ще якось міг приховати це, але ж від себе приховувати таке не вдається.

– За мого дитинства батько надавав притулок дивакуватому художнику-сербу на ймення Карбич, – мовив Ардалл, усе ще перебуваючи у полоні своїх ностальгійних спогадів. – То слов'янин цей тим і зажив собі слави, що все життя відтворював на полотні та на фресках римських легіонерів. Тільки легіонерів. Вважаючи при цьому, що в нього вселився дух котрогось із них.

– То, може, й справді вселився? – запитав Сулима, аби тільки підтримати розмову. Він добре знав, що Ардалл міг так само несподівано, на півслові, обірвати свою оповідь, як і розпочати її, і побоювався цього.

– Щось там у його душі, мабуть-таки, відбувалося, – стенив плечима іллїрієць. – Але ж не нам дано збагнути, що саме.

– То серб цей, напевне, став відомим живописцем?

– Не знаю, як там ставилися до його картин інші митці, але й досі пригадую його захоплюючі, величні полотна: «Легіон на марші», «Римські легіони перед битвою з даками на березі Дунаю», «Табір римських легіонерів у Британії» чи «Битва легіонерів Цезаря з армією галлів під Алезією»...

– Е, та, здається, ви й самі захоплювалися малюванням?

– Маєш рацію, скіфе, подеколи я теж брав до рук пензля та вдавався до якихось спроб. Карбичеві це подобалося, тому не раз засаджував мене за старовинну книжку в срібній оправі, у якій містилося з десятків малюнків із зображенням римських легіонерів, їх похідних колон, битв та привалів. Усе це повинно було надихати мене на творчі поривання так само, як надихало самого художника. Але досить швидко

з'ясувалося, що по-справжньому я захоплююся не відтворенням буття легіонерів, а... самими легіонерами. Мені дуже подобалося фантазувати: як би я поведився, коли б став римським імператором; як командував би військом, якби виявився на чолі хоча б одного з римських легіонів; чи яким непереможним був би, виходячи на гладіаторську арену...

– Легіонери та гладіатори й справді здатні заповонювати юначу уяву своїми дисципліною, витримкою та мужністю, – погодився Сулима. – Тут вони багато в чому нагадують козаків. Крім, хіба що, одного: козаки над усе полюбляють волю, а до гладіаторського рабства чимало людей подається без будь-якого примусу.

– Отож бо й воно! В римському світі завжди вистачало всіляких дивацтв. Але склалося так, що майже всі мої юнацькі мандри та пригоди пов'язані були саме з римськими фалангами. Вважайте, що я теж подався у рабство... тільки не арени, а власної мрії.

– ... Якщо зважити, що в усі віки подібний вид рабства завжди видавався найсо-лодшим... – вибачливо стенив плечима козацький отаман.

– Зате не було у серба Карбича ширішого пошановувача його творчості, ніж я. І що цікаво: серед усіх постатей римських діячів, чомусь найбільше западав у душу художникові, а відтак і мені, – Сулла. Так-так, отой, в усьому освіченому світі зна-ний Луцій Корнелій Сулла. Напевне ж, тобі, скіфе, теж доводилося чути про такого полководця?

– Не стільки знаю про нього, як хотілося б, але доводилось.

– Чомусь постійно забуваю, що теж походиш зі шляхетного роду,³ – мовив Ардалл, замість вибачення. – А про таке, про походження своє, забувати не слід.

– Не існує людини, якій хоча б потайки, в глибинах душі, не забаглося б відчутти у своїх венах блакитний хміль аристократизму, – розвів руками Сулима. – Шануймо ж блакитну кров наших предків, незалежно від того, ким вони там насправді були: лицарями, великими воїнами чи звичайнісінькими оратаями та ремісниками. Відтак відроджуймо у собі блакитну кров аристократів духу, якими всі ми, незалежно від того, ким постаємо перед людством у повсякденні, повинні усвідомлювати себе.

– Е, та ти, скіфе, не тільки маєш право, але й здатен бути вождем, оскільки володієш мовою проповідника.

– Серед козацтва, щоправда, більше шанується вміння володіти шаблею та пістолем, але й до ладу мовлене слово теж у повазі. Що ж до серба Карбича... Нам би такого вправного майстра – та на Запорізьку Січ!

– Колись і для Січі віднайдеться. У Карбича було щось зо двадцять картин і всіляких замальовок, на яких зображувався тільки один полководець – Сулла: у римському Колізеї, на привалі в Малій Азії, на шлюбному ложі зі своєю дружиною Цецилією... Пригадую, на одному з полотен було намальовано гробницю Сулли у Римі, на Марсовому полі. І на ній напис: «Тут лежить людина, котра більше, ніж хто б то не було з простих смертних, зробила добра своїм друзям і зла ворогам». Га, що скажеш, скіфе? Мудрий напис, чи не так?

³ Як вдалося з'ясувати досліднику О. Лазаревському («Сулиминский фамильный архив» // Киевская старина, ноябрь 1882), отаман Іван Сулима походив із давнього українського роду, коріння якого сягало чи не XIII століття. Батько його був польським – за титулуванням, а не за етнічним походженням своїм – гербовим (що володів родовим гербом) шляхтичем, який мав маєтності у селі Рогощі Любецького староства на сучасній Чернігівщині.

– Одчайдушний, – мовив Сулима, трішечки повагавшись, оскільки не одразу віднайшов потрібне визначення. – І, хочеться вірити, правдивий.

– Так ось, Карбич теж намагався бути справжнім римлянином. За духом своїм, за гонором. Кілька місяців я навчався у нього малярства, то мав змогу переконатись у цьому.

* * *

Матрос, який стояв на носі галерокаравели, заміряючи спеціальним грузилом глибину моря, прокричав, що праворуч по борту проглядається підводна скеля, і штурвальний та веслярі заходилися гарячково скеровувати корабель ліворуч, аби врятувати його від сутички з підводним ворогом.

– Проте в малярстві вам не вистачило... ну, скажімо так, наполегливості? – обережно поцікавився козак, почувши від дозорця, що небезпека залишилася позаду. Вжити слово «хист» він так і не наважився.

– А таки твоя правда. Виявилось, що я занадто мрійливий. Щодня перебуваючи серед витворених Карбичем легіонерів, я і сам став почуватися легіонером. Мені подобалося мріяти, але зовсім не подобалося малювати. Тож, як бачите, художником я не став. І так відбувається завжди, коли аллах наділяє талантом і мрійливістю, але не наділяє працелюбністю.

– З цим важко погодитися, – мовив козацький ватаг, – оскільки саме життя ваше підтверджує, що людина ви працюєте.

– Але Карбич... – не надав значення його словам командир азабів, – знаєте, він вражав мене не так працювитістю своєю, як внутрішнім аристократизмом, отим аристократизмом духу, про якого ти щойно мовив. Іноді мені здавалося, що переді мною справжній патрицій. І дух цього патриціанства надихав не лише його, але й мене.

– Це відчувається, – поблажливо промуркотів Сулима, проте Ардалл навіть не скосував на нього погляду, щоб переконатися, що козак не насміхається.

У ці хвилини командирові азабів байдуже було, що там думає про нього цей гяур, мало значення тільки те, що він думає сам про себе.

2

Налігши руками майже на середину столу, папа римський ось уже впродовж кількох хвилин зависав над накресленою для нього ватиканськими географами мапою, наче шуліка над беззахисним селянським обійстям. Зараз він був схожий на боязкого полководця, котрий приречено усвідомлював, що ні звернені до небесного покровителя покайні молитви, ані звернені до війська⁴ войовничі заклики виграти завтрашню битву йому не допоможуть. Про що ж він, у такому випадку, думав, схиляючись над мапою, збагнути цього вже не міг ніхто.

Останнім часом сюди, в таємну особисту бібліотеку, обладнану в «апостольській», а отже, навіть для кардиналів закритій, частині палацу, папа приходив усе частіше. У колі тих не багатьох служителів, котрі знали про існування папського закутка, його називали так само, як і пагорб, що дав назву резиденції Святого Престолу – «Mons

---

⁴ У даному випадку йдеться про тексти енциклік, тобто промов, з якими папа римський виступав перед кардиналами.

Vaticanus», тобто «місце для гадання». І це справді було так: усі свої «апостольські гадання» папа римський Павло V, у миру Камілло, з давнього княжого роду Боргезе⁵, здійснював саме тут, у «ватіканусі».

У цій, заставленій шафами зі старовинними манускриптами та пергаментними сувоями енциклік кімнаті йому завжди думалося легко й розкуто. Тут він звільнявся від набридливих для його все ще мирської, князівської душі церковних пересторог та заборон; тут являлися йому найсміливіші, «святогрішні», як називав їх особистий секретар папи архієпископ Одіні, понтифікські ідеї; у цій, далекій від непорочності ватиканських храмів та каплиць «апостольській криївці» він поринав у мрійливі лети, в яких підносив свій собор святого Петра до величі вселюдського духовнодержавницького центру, а сам Ватикан – до могутності пан'європейської столиці.

Чи здогадувався хто-небудь із кардиналів, архієпископів та всього іншого кліру, який войовник умирав під сутанною цього папи римського? Мабуть, ні, тому що й припустити чогось подібного ніхто в оточенні понтифіка не здатен був.

Вступаючи на папську службу, отримуючи кардинальську шапку, єпископство з римським вікаріатом на додачу, а згодом і папську тіару, Камілло переконував себе, що сам Господь покликав його до священницького сану, щоб він міг відмолювати всі ті гріховні діяння, які віддавна рахувалися за войовничим родом Боргезе з Сієни. А виявилось, що насправді папську тіару він сприйняв, як меч воїтеля. У душі та пориваннях своїх папа римський залишався таким самим завойовником, якими були Македонський, Цезар, Марк, Ганнібал, або й – не в апостольському пристановищі будь мовлено, – сам антихрист Аттіла.

Тільки й того, що ці правителі та полководці поклалися винятково на силу мечів та незліченність воїнства, лише зрідка звертаючись у своїх молитвах до небес; а він, папа римський Павло V, покладається на молитви свого незліченного мирянства, лише зрідка звертаючись при цьому до прихованого під сутанною меча.

Тут, занурившись у глибину безмежно широкого шкряяного віденського крісла, він обдумував свої булли,⁶ тут виношував хитромудрі релігійно-філософські пастки, в які загаяв недобррозичливців-кардиналів під час чергового засідання консисторії,⁷ тут схвалював або рішуче відторгав од тіла церковного всіх тих, кого пропонували на канонізацію у святі чи беатифікацію у блаженні.⁸

По суті Камілло Боргезе прагнув досягти того, чого досі не вдавалося жодному полководцеві та жодному папі – втілити в реальність гасло Тамерлана та багатьох інших «мрійників кривавих бойовиськ»: «Один світ – один правитель!» Ось тільки правителем цим мав стати не якийсь там обожнюваний своїми полководцями хан, король чи султан, а канонізований намісник бога на землі – папа римський.

– Чи надійшли якісь звістки від герцога де Невера? – запитав він, відчувши у себе за спиною присутність архієпископа Одіні.

⁵ До слова, папа Павло V, у миру князь Камілло Боргезе, вважається прямим предком командира італійських морських камікадзе фрегат-капітана Валеріо Боргезе, котрий, яко сподвижник Отто Шкорцені, прославився своїми диверсійними операціями під час Другої світової війни.

⁶ Булла – послання, з яким папа звертався до церковних та державних діячів світу.

⁷ Консисторія – зібрання кардиналів, які постійно перебувають у Римі. Використовується папами як дорадчий орган, а також для оголошення нових призначень.

⁸ Кандидат на канонізацію у святі повинен мати за душею щонайменше два доведені релігійні дива, а кандидат у святі – чотири. От тільки з доведеністю цих «див» у церковників завжди виникали проблеми, тим паче, що вже в ті часи знаходилися наполегливі розвінчувачі їхніх «чудес».

– Можливо, не ті, які мали б надійти.
– Хоча б якісь, – знервовано відреагував папа римський.
– Сьогодні вранці прибув гонець із Карпантри,⁹ – тільки тепер поштиво схилив голову особистий секретар понтифіка.

– Хоча мав прибути ще позавчора.
– Шляхи нині тяжкі та ненадійні. Корабель, на якому гонець добувався до італійських берегів, мало не потопили гармати османів, а загін азабів навіть спробував узяти його на абордаж! – з обуренням оповідав секретар. – Турки знахабніли до того, що діють уже й біля берегів Римської імперії. До того йдеться, що незабаром наші кораблі вже не матимуть змоги виходити з італійських портів, тому що османи блокуватимуть їх.

– У моєму розпорядженні нема військового флоту, – ледь тамуючи роздратування, нагадав секретареві папа римський. – І війська теж нема, жодного легіону.

Понтифік завжди болюче сприймав будь-які докори в слабкості Рима, відчуваючи, що за його військовою слабкістю прозоро проглядається ще й занепад могуті Святого Престолу.

– На жаль, усе ще нема, ні флоту, ні легіонів, – рішуче стеноу плечима Одіні. – Усе ще... Хоча, здавалося б...

Це був широкоплечий приземкуватий чолов'яга, жовтувате хворобливе обличчя якого ніяк не личило його міцній селянській статури. Перш ніж стати ченцем, Одіні встиг побувати в багатьох країнах, випробувати себе на мужність у кількох бойовиськах та, разом із ченцями ордену капуцинів, навідатися з місією до африканського королівства Конго. А тепер ще й мав намір інспекційно відвідати велику місію ченців ордену єзуїтів у Парагваї, які, схоже, готові були перетворити цю країну на королівство єзуїтів. Якби таке справді сталося, то він, Одіні, міг би претендувати, якщо не на посаду віце-короля, то хоча б канцлера цього окрайця землі невірних.

І хоча тепер папа не поспішав відпускати свого секретаря у тривалі подорожі, оскільки той потрібен був йому в Римі, проте не раз наголошував, що поважає його саме за прагнення «пізнавати світ», і то не книжний, а той, реальний, грішний, людський, якого більшість єпископів уже ніколи не звідають.

– Ви хоча б упевнилися, що приймали саме того гінця, якого надіслав нам герцог де Невер? – раптом підозріливо зиркнув папа на свого секретаря.

Запитання виявилось настільки несподіваним, що, перш ніж відповісти, Одіні розгублено якомсь роззирнувся, нібито воно могло бути адресованим ще комусь, крім нього. А своє «так, звичайно, це той самий...» проказав уже по тому, як несамохіть, але досить промовисто похитав головою.

– Тобто, ви не спромоглися переконатись, що гінця вам не підмінили, – констатував папа, який і справді почувався, як полководець напередодні битви.

– Щоб повідомити такі втішні для вас чутки, які приніс цей чолов'яга, нема сенсу підмінювати гінця, ваша святосте. Одначе, про всяк випадок, ми все ж таки перевіримо його.

---

⁹ Французьке містечко поблизу Авіньона. Герцог де Невер, якого вважали прямим нащадком останнього візантійського імператора Палеолога, мріяв перетворити його на столицю Ліги християнської міліції, тобто об'єднання військ християнських країн, яке протистояло б натискові на Європу з боку Османської імперії.

- І робіть так завжди, з усіма гінцями, звідки б вони не прибували.
- Як накажете, ваша святосте. А щодо звісток од герцога де Невера, то, поза весь наш песимізм, проглядається у них і дещо підбадьорливе.
- Невже? – іронічно мовив Павло V. Він давно встиг зневіритись у спроможності цього нащадка останнього візантійського імператора зрушити з місця справу, яку вони разом затіяли. І навіть не приховував цього.
- Герцог уже провів переговори з представниками правителів Франції, Іспанії, Австрії та з дожем Венеції. Налагоджує контакти з королем Британії.
- Ви не забули, що перемовини ці повинні стосуватися створення Ліги християнської міліції та хрестового походу проти військ султана, за визволення Константинополя та всіх інших православних грецьких міст і земель, османами окупованих?
- Саме про це і йдеться на зустрічах герцога з представниками монархів, або й із самими правителями. Ідея щодо міліції сприймається цими правителями та їх полководцями схвально. Особливо збадьорює те, що герцог де Невер діє з вашого благословення та за вашими вказівками, під покровительством Святого Престолу.
- Папа невдоволено прокашлявся. Він розумів, що про збадьореність європейських монархів, благословення та вказівки Святого Престолу архієпископ додав уже від себе. Сам Камілло Боргезе давно не плекав з цього приводу жодних ілюзій. Це в давні часи європейські монархи вважали за честь смиренно вистоювати в приймальні папи римського, в очікуванні відпущення гріхів, благословення, чи хоча б мовчазної згоди на черговий похід.
- Нинішні ж правителі рідко звертаються за порадами, а ще рідше дотримуються їх. І про щире – саме щире, а не блазенське – покаяння теж не дбають, тому що вважають себе володарями земель і небес. Про що він як понтифік неодноразово писав у своїх енцикліках та буллах...
- Проте, вгамувавши хвилю прикрого розчарування, уголос проказав:
- Так і повинно бути, якщо ці монархи все ще пам'ятають, з чиїх рук отримали корони і під чийм заступництвом перебувають у всіх своїх церковних та мирських справах. А ні, то Церква Господня завжди має змогу нагадати їм про це.
- До слова, при дворах кількох імператорів та королів вибуває зараз ідея хрестового походу на Константинополь, задля визволення його від мусульман.
- Висловлюйтеся виразніше: цю ідею їм нав'язує сам герцог де Невер Палеолог.
- Принаймні дає зрозуміти, що проблеми з вибором імператора Нової Візантії у них не виникатиме, – визнав Одіні. – Й оскільки існує реальний претендент на візантійський престол, то й існують моральні та релігійні підстави для його повернення природному спадкоємцеві. Словом, ідею визволення Константинополя ми повинні...
- Не про похід на Константинополь зараз має йтися, – архієпископе, – жорстко увірвав його доповідь папа римський. – Треба думати, як нам зупинити османську чуму, що вже підступила під саме серце Європи. Ось вони: тут, тут, тут!.. – врізався він вказівним пальцем у пергамент мапи, стоячи впівоберта до Одіні. – Куди не кинь оком, усюди османи, всюди мечеті, всюди полки яничарів, які чинять наругу над християнством та його святинями.
- Згоден, ваша святосте. Коли йдеться про хрестовий похід, то маються на увазі лише ті славні традиції, що були породжені цими походами.
- У більшості своїй безславними, – пробурчав Камілло, знову зависаючи над мапою. – І ви, архієпископе, чудово знаєте це.

– Відаю, ваша святосте. З-поміж них ставалися й такі, що спрямовані були на руйнацію Візантійської імперії та знищення Другого Рима.

– І цей факт змушує нас замислитися, – знову постукав пальцем по мапі Камілло, потрапляючи цього разу якраз на Босфор. А коли Одіні теж наблизився до стола, щоб і собі глянути на спеціально для Святого Престолу намальовану карту католіцького світу, папа, ледь притишивши голос, додав: – Світові завжди потрібен був тільки один Рим. І не на Босфорі, а той, посеред якого підпирають небеса хрести ватиканських шпилів. Тому, навіть якби у нас уже завтра з'явилася реальна можливість посадити герцога де Невера в нинішньому Стамбулі, нам із вами слід було б добре подумати, перш ніж зважитися на цей крок. Добре подумати і дуже довго сумніватися.

* * *

Одіні ошелешено глянув на папу римського, але, не зустрівши його погляду, заплющив очі й різко похитав головою. Досі Камілло Боргезе навіть натяку не подавав на те, що в нього існують якісь розбіжності з герцогом де Невером, тому сьогоднішня його відвертість неприменно вразила Одіні, який ось уже впродовж року залишається незмінним посередником між папою та бунтівливим і не дуже вихованим головним «міліціантом» Європи.

А ще за якусь хвилику на приставному столику Одіні помітив аркуш рудуватого пергаменту. Одного погляду його було достатньо, щоб визначити: щойно папа перечитував декрет папської Конгрегації «Індекс заборонених книжок», яким, серед інших, було заборонено книгу Миколи Коперніка «Про рух небесних сфер», через яку, власне, й розпочато було інквізиційний процес проти Галілео Галілея, що став основним пропагандистом праць Коперніка.

Архієпископ знав, що папа перечитує цей декрет ось уже вкотре за останній місяць. Очевидно, щось не давало йому спокою: чи то запальність, із якою накинувся був на Галілея, Коперніка та інших «боговідступників»; чи невпевненість у тому, що кимсь там, Господом чи апостолами, – ба, може, й самим Сатаною?! – справді дане йому право вершити суд над грішниками, які зуміли увірватися за завісу небесного таїнства.

Одіні ще пам'ятає, як, обгрунтовуючи необхідність інквізиторського суду над Галілеєм, Камілло Боргезе запально вигукнув: «Вже за одне те, що Галілей, як і Копернік, стверджує: «Сонце не рухається навколо Землі, і Земля не є центром Всесвіту», його варто спалити на інквізиторському вогнищі посеред Рима!»

Секретар Одіні намагався стримати його, натякаючи, що часи інквізиторських судів відходять у небуття, і не гоже папі римському обкурювати свою тіару і Святий Престол димами нових інквізиторських вогнищ. Зрештою, жодному папі-попереднику інквізиторські шаленства ні слави, ні святості не додали. Для інквізицій існують всі оті підступні єзуїти, затяті домініканці та хитруваті підбурювачі капуцини, від діянь яких завжди можна відхреститися. Бо тільки Господь знає, що там і навколо чого крутиться, і що там насправді становить осереддя Всесвіту.

Господь, та ще єзуїти, оскільки єзуїти, як вважають їх адепти, знають геть усе, навіть про те, про що не знає Сам!..

– Запевняємо, ваша святосте, що кардинали будуть довго й ґрунтовно сумніватися, перш ніж погодяться коронувати герцога де Невера на візантійського правителя, – нарешті сумирно запевнив папу римського архієпископ Одіні.

– І погодяться лише тоді, коли матимуть згоду Святого Престолу, – уточнив Камілло Боргезе.

– Хоча й, отримавши цю згоду, ще довго й щиросердно сумніватимуться, – осяяв своє пергаментне обличчя єзуїтською посмішкою архієпископ.

3

Десь на небокраї, під рожево-блакитним німбом, раптом вималювалися обриси корабля. Узрівши їх, командир азабів вихопив із ремінного чохла підзорну трубу і з хвилинку вдивлявся у це морське марево, аж поки воно не розчинилося у мрійливому піднебессі і не щезло.

– Тільки б дияволи не наслали на нас ще якогось «венеціанця», – похитав головою Ардалл. – Чергового нападу цих запеклих венеційських піратів нам уже не витримати.

– Аби лиш добутися до бухти, там ми протримаємося навіть супроти трьох «венеціанців», – запевнив його Сулима, проте командир азабів ніяк не відреагував на ці його слова.

Знову піднісши підзорну трубу до очей, він ще з хвилинку спостерігав за хмариною, що зійшла на море саме в тому місці, де щойно розчинився «заблудлий» вітрильник. Однак увагу самого Сулими привернула постать, яка майнула на схилі порослого чагарями пагорба, що підпірав собою дві похмурі, оголені шторами та зливами скелі. Хто б не був той чоловік, але, напевне, він давно стежив за наближенням «Ісмаїла-паші», та й тепер, мабуть, подався до села, що ховається за гористим узбережжям, аби повідомити про появу в бухті турецького корабля. Знати б тільки, якого роду-племіні люд живе в цих місцях.

– ...Насправді ж, – повернувся Ардалл до перерваної розмови, – мені хотілося стати великим воїном, як Сулла, Марк Камілл чи Квінт Серторій. Мій батько походив із роду вождів наймогутнішого іллірійського племені – далматинців, од якого, власне, й походить назва цілого краю – Далмації та котре свого часу найдовше чинило опір римлянам.¹⁰ Хто тільки з римських полководців не водив свої легіони проти далматинців: Марцій, Метелла, Сціпіон, Юлій Цезар; хоробрий, але нещасливий у далмаційських битвах Антоній, і лякливий, проте амбітний та удачливий Август. Аж раптом на чолі легіонів та великого загону найманців і союзників з'явився жорстокий поневолювач моїх предків Стацій Тавр. Не знаю, чому остаточно зламати гордих і незламних далматинців вдалося саме цьому, непомітному на тлі славетних римських полководців, консулові, чи ким він там насправді був, але історія мого племені зберегла саме його ім'я.

– Звичайно ж, хочеться, щоб завойовник теж був славетним, тоді не такою прикрою видається поразка.

– Маєш рацію, скіфе, не такою прикрою. Нашадки твої мають знати, що ми склали свої голови у боротьбі з гідним супротивником, із суворим войовником, який уславив своєю хоробрістю та нещадністю.

¹⁰ Вперше римляни загарбали частину Іллірії, яку займало плем'я ардієїв, ще в 167 році до н. е. Що ж стосується далматів, то їх римляни змогли підкорити лише після кількох походів, і сталося це в 23 році до н. е. За версією науковців, сучасні албанці є нащадками одного із іллірійських племен, якому, вже в іпостасі народу, вдалося проіснувати до наших днів.

А тим часом Сулимi пригадалася одна з тих розмов, тiльки вже про подiї з давньої iсторiї Польщi, якi зрiдка дозволяв собi вести з ним, «як шляхтич iз шляхтичем» канцлер та коронний гетьман Станiслав Жолкевський, у якого козацький отаман колись служив керуючим мастками: «Коли я безжално карав повстанцiв, – звiрявся залюблений у свою «крилату гусарiю» польський полководець, – якi виступали пiд козацькими хоругвами цього зрадника корони Северина Наливайка, то жорстокiсть моя породжувалася не тим, що вони пролили безмiр польської кровi, а тим, що з iхньої волi два великi та могутнi вiйська – Речi Посполитої i Сiчi – змушенi були витинати одне одного, в той час як землi наші пiлюндрували татарські орди, а турецький султан одверто знущався у своїх листах до Варшави зi слабкостi польської корони, змiцнюючи свої гарнiзони на морських берегах та по гирлах рiчок, аби навiки вiдрізати нас у такий спосiб од моря, вiд торговельних та вiйськових портiв, од усього пiвденного свiту».

Сулима розумiв, що вина в затяжному двобої мiж козаками та Рiччю Посполитою лягає не на «зрадливого» Северина Наливайка, вiрнiше, не лише на нього, i легко зумiв довести це. Та суть не в полемiцi, а в тому, що слова Жолкевського не раз примушували його замислюватися над долею козацтва, долею українського й польського народiв, якi й справдi щедро проливають кров одне одного саме тодi, коли конче потрiбно об'єднуватись у боротьбi проти спiльних ворогiв – вiчних i непримиренних.

– Але навiть остаточне пiдкорення ворогом наших предкiв не сприймається нами як ганьба, – повернув Сулиму на палубу «iсмаїла-пашi» голос Ардалла. – Вони скорилися силi зброї i волi богiв. Ми багато чому навчилися вiд римлян та багато чого перейняли вiд них. До речi, саме походження батька дозволило менi з часом очолити один iз загонiв iллiрiйського ополчення, що виступило проти туркiв.

– Але згодом вам дуже не пощастило, оскiльки потрапили в полон до османiв, а не до венецiанцiв чи генуезцiв, де й справдi могли б стати одним iз полководцiв новоявлених римлян.

– Генуезцi та венецiанцi – то вже не римляни. Так само, як сьогоднiшнi, пригнобленi османами греки не мають нiчого спiльного з еллінами, яких вiв у бiй цар Леонiд. Тому якомога рiдше згадуї у моїй присутностi про свою дикунську Скіфію, – несподiвано завершив Ардалл.

– Чому б вам не повернути пiдзорну трубу на схiд, побачили б свою патрицiанську iллiрiю.

– А так, справдi, патрицiанську, – незворушно пiдтвердив Ардалл, демонстративно iгноруючи вкладену в слова «скiфа» iронiю.

На «iсмаїли-пашi» всi знали, що й Ардалл, i частина його азабiв походять з iллiрiї. Хоча Сулимi так i не вдалося з'ясувати, чи то вони потрапили в азаби з мамлюкiв, чи, може, просто подалися в найманцi? Сам Ардалл про походження своє теж ранiше не розводився, мабуть, побоюючись заповзятих морякiв-мусульман, особливо капiтана. Цього зятятого ненависника «варварiв» подiбнi спогади могли б шалено драгувати.

Одначе при наближеннi ворожих кораблiв, коли з хвилини на хвилину треба було приймати бiй, його такi ж приземкуватi i такi ж мiцнi плечистi азаби-iллiрiйцi миттю скупчувалися навколо свого ватага, i тодi над кораблем, над свинцевими хвилями байдужої стихiї, лунав бойовий гiмн iллiрiйцiв – гортанно-клекотливий, як гiрський водоспад, i войовничий, як ритми бойових тулумбасiв.

Когось іншого іронічна згадка про патриціанську Іллірію, напевне, образила б, але тільки не Ардалла, яким власна незворушність і внутрішня врівноваженість цінувалася на вартість імператорської корони.

– Щоб ти знав, скіфе, я все життя дивився і далі дивитимуся на захід, на Рим, – несподівано проклекотав Ардалл своїм неповторним сміхом якраз тоді, коли Сулімі здалося, що до самого острова він уже не обізветься. Й одразу ж по тому пошматоване зморшками та рубцями худорляво-вилицювате лице його вмить закам'яніло у гордй задумі. І лише згодом додав: – Бо Рим – то єдине місто, яке здатен сприймати я і яке все ще здатне сприймати мене. Але й цього тобі, скіфе, теж не збагнути.

– Рим визнає лише того, хто приходить під його стіни з добре озброєними і навченими легіонами. Як свого часу прийшов зі своїми легіонами Сулла, – пригадав козацький ватаг оброну згадку про цей похід самого Ардалла. – Одинаків він просто не визнає, не помічає, або зневажливо розчавлює.

5

Намагаючись втамувати черговий напад кашлю, який ось уже впродовж майже року виснажував його, шістдесятивосьмирічний папа римський налив собі з блакитної карафки якогось трав'яного настою, приготованого ватиканськими лікарями, й опустився у глибоке шкіряне крісло, яке не раз правило йому за «усипальню». Тільки відкинувшись на його спинку, понтифік нарешті звів стомлені, почервонілі очі на секретаря.

– ...Але все, що тут мовилося про герцога де Невера, так у цих стінах і повинно залишитися, – попередив він архієпископа Одіні.

– Як і багато чого іншого, що тут між нами мовилося, – ввічливо схилив голову особистий секретар папи.

– Як би ми не ставилися до його імперських амбіцій, саме як спадкоємець імператора Палеолога він нам поки що й потрібен.

– І ви, ваша святосте, не раз давали йому можливість відчутти це.

Рука понтифіка ніби ненароком лягла на старовинний, у дорогій срібній оправі, фоліант. Одіні навіть не потрібно було вчитуватися у викарбувану золотом назву його, оскільки добре знав, що це трактат Нікколо Макіавеллі «Монарх», яким папа римський зачитувався вже давно, відтоді, як став вікарієм Рима і почав реально претендувати на тіару понтифіка. До провідної тези цієї праці – об'єднання всіх міст-республік, усіх земель, причому не лише італійських, під рукою одного монарха, він уже не раз підводив кардиналів у своїх письмових посланнях та промовах. При цьому Камілло Боргезе навіть не приховував, що в ролі «ідеального», згідно з Макіавеллі, монарха давно бачить самого себе.

Й архієпископ не сумнівався, що Павло V справді належить до людей, які на шляху до своєї мети не зупиняться ні перед зрадою, ні перед вбивством, ні перед чим іншим, як того й вимагають «канонізовані» нині чесноти «монарха по-макіавеллівськи».

– Під час минулої аудієнції герцог де Невер багато розводився про могутню силу отого дивовижного воїнства, підданих польського короля, що вже давно отаборилися на Дніпрі, – українських козаків...

– Для того й отаборилися, аби вивільнитися з-під польського підданства.

– Король Речі Посполитої уже не раз скаржився на них вустами своїх послів, – ледь помітно хитнув головою папа. – Але довелося нагадати польському монархові,

що свого часу ні польська влада, ані польська церква, нічого не зробили для того, аби повернути цей люд на католицьку віру.

– Навпаки, нещодавно стало відомо, що українські козаки домоглися відновлення на своїй землі православної ієрархії й одного з кліриків уже навіть висвячено на православного митрополита.¹¹

– На митрополита, кажете?.. – мрійливо примружив очі папа римський. – Це добре. Святий Престол мав би давно посприяти цьому, – а, помітивши на обличчі секретаря розгубленість, пояснив: – Пастиря завжди легше схилити на свою віру, ніж некеровану паству. Не забуваймо, що між католицькою та православною церквами постає церква уніатська, через яку ми й зможемо поступово перевести всю східноєвропейську паству під західний обряд.

Архієпископ Одіні поважно помовчав, віддаючи шану мудрості і далекоглядності папи. Ніколи не слід було забувати, що релігійна і військова потуги будь-якої держави сплітаються занадто вже міцно, щоб можна було не враховувати цього.

– Та, наразі, в образі козацтва маємо, ваша святосте, єдину силу, яка не лише рішуче протистоїть мусульманським військам на своїй землі, але й здійснює напади на Стамбул, Варну, Кафу, Трапезунд та інші турецькі і татарські міста.

– Гадаєте, що козаки справді такі войовничі, як про них розповідають?

– Причому розповідають різні люди, з різних країн, у їхньому числі й самі османи.

– Поляки, он, теж вихваляються своїми крилатими гусарами, але в битвах з яничарами вони зазнають поразку за поразкою. Та й французи, які наймали польських вояків, не в захваті від них.

– Серед козацтва поляків дуже й дуже мало. Самому мені бачити козаків у бою поки що не доводилося, тому змушений покладатися на враження інших. Але герцог де Невер якось сказав про них: «Увесь світ панічно боїться яничарів, а самі яничари панічно бояться... козаків», – із загадковою усмішкою процитував архієпископ.

– Яничари й справді все ще одчайдушно побоюються козаків, – хитнув головою папа, чи то уточнюючи мовлене герцогом де Невером, чи вголос розмірковуючи. – Тож, чому б нам не націлити козаків, цей новітній «божий бич» – та на голови невірних мусульман? Не забуваючи при цьому, що козаки теж християни, нехай і східного обряду.

– Саме того, що й мав би запанувати у Константинополі після відродження Візантійської імперії. Хочете мати в Стамбулі свого патріарха, покровителя віри православної, панове козаки? То пролийте ж за нього кров!

– Бо ніщо так не освячує наші земні справи, як вчасно та щедро пролита людська кров, – з іронічним цинізмом у голосі підтвердив Камілло, на якусь хвилюку забувши, що постає перед архієпископом у сутані папи римського, а не в обладунках войовничого князя з роду Боргезе.

Підійшовши до книжкової шафи, Одіні звернув увагу, що на приставленій до неї кафедрі осібно лежать ще два трактати Макіавеллі – «Міркування про першу декаду Тита Лівія» та «Історія Флоренції». І хоча до них понтифік звертався значно рідше, ніж до «Монарха», все ж таки радив йому, своєму секретареві, уважно пере-

¹¹ Йдеться про висвячення в 1620 році на митрополита Київського єпископа Іова Борецького, завдяки чому в Україні, зусиллями гетьмана Сагайдачного та його старшини, було відроджено митрополію.

читати й ці твори, аби проїнятися винятковою вивершеністю філософії італійських правителів, пізнати їх характери і мотиви вчинків.

– А й справді, якщо козаки настільки хоробро нападають навіть на Стамбул, то чому герцог де Невер досі не уклав угоду з їхнім полководцем, як його там величають?.. – пожвавішав Камілло, гортаючи свого настільного, щедро списаного цитатами з Біблії та інших писань, зшитка. – Ага, так, на ім'я Сагайдачний.

– Намагається укласти. Нема сенсу підозрювати, що герцог де Невер затягує з цими перемовинами, – поспішно запевнив його Одіні, вже навіть не приховуючи, що відстоює інтереси Палеолога перед папою та кардиналами. – Посли герцога вже мали кілька розмов із гетьманом Сагайдачним, і той навіть дав згоду стати на чолі війська Ліги християнської міліції.¹²

– Аж так?! Невже герцог де Невер згоден поступитися вождеві козаків мечем головнокомандувача об'єднаного європейського війська?! – недовіжливо скосував папа очі на архієпископа.

– Не згоден, звичайно ж.

– Висловлюйтеся по-людськи, архієпископе.

– Не згоден, але змушений. З умовою, ясна річ, що Сагайдачний приводитиме з собою на поля битв велике козацьке військо. Та й самі битви зможемо тоді перенести з підвладних Святому Престолові земель на землі козаків.

– Не вірю, що славолюбні європейські монархи погодяться з правом козацького гетьмана на зверхність над собою, – рішуче похитав головою папа римський. – І це суперництво здатне завадити нашій справі.

– У душі, можливо, й не погодяться. Але досі жоден із них обурення з цього приводу нащадкові імператора Палеолога не висловлював.

– Важко повірити у таке прозріння і в таку поблажливість наших монархів. Та оскільки димом поки що не повіяло, надамо подіям розгортатися так, як вони з волі божої все ще розгортаються.

– Може, тому європейські монархи й сприйняли цю звістку зі смиренням, що знають: ні поляки, ні козаки в наші дні не здатні чимось суттєво зарадити їм, оскільки самі готуються до ще однієї війни з турками.

– До ще однієї війни?!

– Так, ваша святосте. Про це вже стало відомо нашим агентам і в Стамбулі, і в Валахії.

– А в самій Варшаві?

– Воєнним чуткам із Варшави чи Кракова завжди мало віри, тому що в польських столицях постійно готуються до війни, навіть у ті дні, коли вона вже палає. Але маєте рацію: звідки вони теж надходять.

– Тому й запитую, архієпископе, що нам не потрібна «ще одна війна з турками».

– Але ж ідеться про війну з османами, війну з мусульманським світом! – з подивом нагадав папі римському Одіні.

---

¹² Історичний факт: Сагайдачному запропоновано було посаду головнокомандувача військами Ліги християнської міліції, члени якої порівнювали себе з хрестоносцями і намагалися продовжити традиції хрестових походів. Свого часу в архіві французького містечка Карпантри, у якому розташовувалася штаб-квартира ліги та самого герцога де Невера, було виявлено ділові папери, які переконливо засвідчили, що переговори з приводу цього між герцогом де Невером та Сагайдачним справді відбувалися.

– Отож і мовлю: нам не потрібна «ще одна війна» з турками, нам потрібна «велика війна» з ними. Справжня, велика війна, а не рицарські розваги під стінами котрогось із польських замків чи котроїсь із турецьких фортець. Нам святиться така війна, щоб султан Осман Другий залишився в історії світу як останній правитель Османської імперії, що впала під мечами католицького лицарства та молитвами Святого Престолу.

– Причому найперше – під молитвами Святого Престолу, – вважав за необхідне уточнити архієпископ Одіні.

4

Ардалл по-вовчому, усім тулубом, озирнувся на Сулиму, і правий куточок м'ясистих губ його, конвульсивно посіпаючи, потягся до понівеченого абордажним тесаком вуха.

– Може, й тобі теж закортіло піти на Рим, га, скіфе?

– Чом би й ні? На Стамбул із козацькими сотнями ходити доводилося, час придивитися й до Рима.

– Навіть так? Амбітні плани. Якщо потребуватимеш досвідченого ватага з легіоном азабів, – звертайся. Так чи так, а союзники все одно знадобляться. До речі, ти мав би знати, що Венеційська республіка давно ворогує з папським престолом і з Римом.

– З Римом, але... не з Ватиканом? Святий Престол, напевне, намагається припинити ці братовбивчі чвари?

– Не так із Римом, як саме з Ватиканом, – мстиво всміхнувся Ардалл. – І це надихає нас, іллірійців, на повстання. Якщо є змога допомогти італійцям знищувати венеціанців, а венеціанцям – італійців, то чому б не скористатися з цього? З цього просто гріх не скористатися, – ось що я скажу тобі, скіфе!

– Досі я живився тільки однією думкою: як повернутися в Україну і підняти українське козацтво супроти польської шляхти і яничарів. Мені здавалося, що з усіх народів найзнедоленішим був і залишається мій, український. Аж тут виявляється, що таких народів чимало, їх можна віднайти в будь-якому закутні світу.

– Іллірія – це не «закутень» світу, – шляхетно образився Ардалл. – А щодо італійців з венеціанцями, то дійшло до того, що 1608 року, з волі папи Павла V, уродженого Боргезе, Рим виставив проти Венеції військо, на чолі якого поставлений був рідний брат папи князь Франческо Боргезе.

– Аж так?! То виходить, що війну справді спровокував папа римський?

– Князь Камілло Боргезе часом забуває, що він папа римський, а не військовий авантюрист із войовничої династії Боргезе. Здолати венеціанців римлянам так і не вдалося, ті й досі володіють величезними територіями, що вбирають у себе Істрію і Далмацію. Море Адріатичне теж перебуває під контролем венеціанського флоту, сутичку з двома кораблями якого ми оце нещодавно мали. Тож, аби помститися Венеціанській республіці, папа піддав її інтердикту.¹³

¹³ Інтердикт (лат. interdiktum – заборона) – тимчасова заборона всіх церковних дійств і треб (сповіді, миропомазання, вінчання, свхаристії...) на території країни, на яку було накладено інтердикт. Якщо йдеться про окрему особу, інтердикт щодо неї називався «відлученням від церкви». Інтердикт стосовно Венеції виявився останнім в історії римо-католицької церкви щодо цілої країни.

– Ви занадто добре як на командира корабельних азабів знаєтеся на цих відносинах, – з подивом, і то цілком щиро, визнав Сулима, знову пильно придивляючись до схи-лу, на якому зринала ота таємнича постать.

Тільки цього разу козаку подумалося, що то міг бути дозорець місцевих піратів чи берегових грабіжників, якими, за твердженням моряків, численні острівці Далмації аж кишіли.

– Як на командира азабів – так, згоден, – поблажливо всміхнувся Ардалл. – Одначе ж Таємна рада іллірійських племен готувала мене не для того, щоб, вирвавшись із османського галерного рабства, я все життя прослужив азабом на турецьких гале-рах.

– Ви сказали: «Таємна рада іллірійських племен»...

– Але ти, скіфе, ніколи не чув цієї назви, тому що вона ніколи не зривалася з моїх вуст, – погрозливо насупився Ардалл, і Сулима так і не збагнув: чи то вождь іллірійців випадково обмовився, згадавши про цю раду, чи, може, навмисне «про-говорився», щоб викликати в козацького отамана більше довіри та прояснити своє становище на кораблі і своє ставлення до турків.

– Звичайно ж, не чув. Досі ми взагалі не говорили ні про що, окрім того, що ділилися враженнями від бою з венеціанцями та від красевидів отого скелястого далмаційського острівця.

– Дуже добре, що ці слова було мовлено, – поповзли вгору брови Ардалла. – Існують слова, які вже нібито нічого не додають до нашого мовчання, та все одно хочеться, аби їх було зронено.

– Ось і мені запраглося знати: йдеться про ту раду, яка хоче об'єднати рештки всіх давніх іллірійських племен і створити свою державу, свою Велику Іллірію, чи про якусь іншу, можливо, масонську?

– Так і є, ми вирішили відмовитися від племінних спадків, щоб відродитися в іпостасі єдиного, іллірійського народу. Невже не маємо права на це, хто нас позбавив його?

– Не сумніваюся, що маєте.

– Відтоді, як Іллірія стала римською провінцією Іллірік і, разом із Цизальпійською Галлією, була підпорядкована проконсулові Юлію Цезареві, наша Далмація перетворилася на суцільний бойовий табір римських легіонів, бо, як засвідчує історія Рима, на ній завжди таборилося до третини римського воїнства. У певні часи римські імператори вважали її найголовнішою і найбоєздатнішою провінцією своєї імперії. Вони принесли в багатоплемінну Іллірію дух імперії, заразили нас імперським духом, запліднили духовною ідеєю народотворення.

– От тільки, чи не занадто запізним виявилось це «запліднення»? – сумовито мовив отаман, маючи на увазі вже не так іллірійців, як свій ополячений та покатоличений український народ.

– Бо й справді, якби, запліднивши нас ідеєю творення народу, римляни допомогли у цій справі, чи хоча б вчасно полишили наші краї, можливо, більшість іллірійських племен справді витворила б єдиний могутній народ ще десь там, у другому-третьому століттях. Але ж ми знаємо, як сталося насправді. Свого часу Римська імперія тільки тому й зуміла підкорити Іллірію, що предки наші протистояли ворогові окремими племенами. Першої страшної поразки іллірійці зазнали ще 168 року до нашої ери, коли їх легіони розгромили, хоча й заповзяті і войовниче, а проте слабко

навчене та озброєне військо царя Гентія. Тоді римляни ще не проголосили Іллірію своєю провінцією, а лише взяли її південну частину, – що, за назвою нашого племені далматинців, із часом почала називатися Далмацією, – під свій протекторат. Проте відступитися від нашої землі вони вже не захотіли.

– Як свого часу не захотіли відступитися від українських земель правителі Речі Посполитої, – похитував головою Сулима, ностальгічно пригадуючи левади за батьківською хатою край рідної Рогощі, що неподалік Любеча. Або свою садибу в Кульчицях, що неподалік Самбора, в мальовничому передгір'ї Карпат, де він мріяв збудувати щось подібне до рицарського замку, засновуючи нове родове гніздище гербових шляхтичів Сулимів. І, можливо, ще зведе той замок, якщо, звичайно, розбагатіє та доля виявиться прихильною до нього.

Словом, як же йому хотілося зараз бодай на кілька хвилин опинитися у рідних краях, в Україні!

Козаку теж було що розповісти Ардаллові про свій народ, про козацтво, про безкінечні напади кримських татар і турків. Але чи варто було витратити час на безглузді плачі перед чужинцем? Він повинен слухати, він повинен навчитися вислуховувати людей, як священник на сповіді. Розкриваючись перед ним, Ардалл поступово підпадає під його вплив, стає залежним від нього.

Цей іллірієць починає цінувати в ньому вдячного слухача, людину, яка здатна зрозуміти його іллірійську душу і його бунтарський дух. Ардаллові, мабуть, здавалося, що він поступово перетворює мовчазного слухача Сулиму на свого однодумця, насправді ж це мовчазний слухач Сулима поступово перетворював на свого однодумця його самого.

– На диво, долі наших народів дуже схожі, – ожив командир азабів, у черговий раз оглянувши в підзорну трубу морську далечінь. – Під час останнього походу римлян, здійсненого на Далмацію консулом Стацієм Тавром, далматинці зуміли об'єднати навколо себе племена гіллінів, нестів, маніїв і частину автаріатів, але всі вони вже були виснаженими, а вожді їхні занадто амбіційними, щоб визнати зверхність далматинського вождя. Проте ми, іллірійці, пам'ятаємо, що колись давно Іллірія була могутнім царством, на чолі якого стояв цар Агрон із племені ардієїв.¹⁴ За його правління та за володарювання його вдови Тевти Іллірійське царство набуло такої могуттї, що виступало суперником Греції та Рима.

Сулима мовчазно всміхнувся: «Це ж треба так вознести свою богом скривджену Іллірію: вона вже, бач, навіть виступала суперником Греції і Рима!»

– Одначе тривав цей спалах войовничості та державності недовго, – застережливо погодився з ним Ардалл.

– Так само недовго тривав він і в Україні, де ми й досі не змогли сотворити єдиного могутнього царства чи королівства. Впродовж століть і століть дробилися між князями та всілякими дрібними князьками.

– От і наші правителі теж не спромоглися упокорити та об'єднати всі іллірійські племена. Та найжахливіше, що нам, далматинцям, і нашим союзним племенам, не вдалося вистояти проти римлян, а згодом проти аварів, і нарешті – супроти засилля

---

¹⁴ Про Агрона знаємо лишень, що він здійснив похід на грецьке місто Акарнанію та прилеглий до нього край і що після смерті в 231 році правити почала його войовнича вдова Тевта, яка здійснила кілька вдалих походів проти грецьких провінцій і здобула Коркіру.

хорватів, які, прибувши звідкись із вашої слов'янської землі, з Карпат,¹⁵ змусили основну масу далматинців відступити в гори або на адриатичні острови.

– І на цей ось, до якого маємо намір пристати, – теж?

– Загалом, він може виявитися й безлюдним.

– Та ні, одного острів'янина я вже встиг помітити. На схилі он того пагорба, – правцею вказав Сулима.

Ардалл знову взявся за підзорну трубу, проте нічого значущого для себе на пагорбі не виявив.

– Передбачаю, що за наших часів сотворяти іллірійський народ буде нелегко. Одні іллірійці вже давно, мабуть, «зримлянилися», інші перелицювалися на хорватів, венеціанців чи австрійків. Та й Венеція все ще повстає досить потужною силою, таким собі залишком Римської імперії.

– Але всього лиш якимсь жалюгідним залишком, «недоїдком» її, – запально пояснив Ардалл. – Венеціанці – це вже не римляни. Так само, як сьогочасні, пригноблені турками й ниці у своїх національних почуттях греки не мають нічого спільного з еллінами, яких вів у бій цар Леонід. Тому раджу якомога рідше згадувати при мені про свою Козацьку Скіфію, – несподівано завершив він. – Бо й скіфи, й козаки – всього лиш варвари, що не здатні підвестися до еллінського духу. Втім, як і до величі духу істинних яничарів, – дещо запізнило додав він.

Сулима уже звик до цих несподіваних спалахів у душі Ардалла презирства та ненависті до скіфів, і взагалі, всіх сутніх варварів, тому й цей напад його сприйняв досить спокійно.

– Тому й запитую: чому б вам не повернути підзорну трубу в той бік, у якому на вас чекає еллінська, за духом своїм, Іллірія.¹⁶

Це зауваження теж видавалося небезпечним; як син знедоленого рабством іллірійського краю, Ардалл міг сприйняти його за одверте знуцання і негайно покарати полоненця на свій розсуд. Урятувало Сулиму тільки те, що якогось особливого значення висловам козака іллірієць поки що не надавав.

4

... І цього разу капітан брав свою наложницю, як завжди: наскоком, брутально перегнувши через край стола, так що в бідної дівчини тільки дивом не зламався хребет; впинаючись зубами в розлоге, округлене плече цієї польської аристократки, якою свого часу з ним розраховався турецький купець у порту Трапезунда.

Ванда вже й не дивувалася тому, що Валід жодного разу не взяв її в ліжку, нібито боявся осквернити жіночими тілесами своє холостяцьке ложе моряка. Так само, як жодного разу не взяв її, як то належить за природою брати жінку, а так, нібито й досі спаровувався з чоловіком.

Коли турок допався до неї таким способом уперше, Ванда Оржинська ладна була списати це на випадковість і лише з часом почала розуміти, що капітан домагається її тільки в такий спосіб і страшенно нервується, коли вона пробує націлити його хіть на шлях, природою заповіданий.

¹⁵ Хорватів ми, українці, можемо вважати близькими нам по крові, оскільки доведено, що на береги Адриатики вони прийшли з теренів сучасної Західної України.

¹⁶ Іллірія – історична область на Балканському півострові, що охоплює частини сучасних країн: Хорватії, Словенії та Боснії і Герцеговини.

Й оскільки лютити його вкрай небезпечно, бо можна було капітанську каюту поміняти на трюмні лежбища матросів чи азабів, то змушена була поступово звикатися зі збоченськими забаганками капітана. І навіть почала привчатися до якогось там статевого вдоволення від цих забаганок. Бо, зрештою, що вона, галерна рабinya, наложниця цього морського розбійника, могла вдіяти? Підневільна в усьому, що вже казати про свої статеві відчуття та пристрасті (в яких жінка підневільна завжди, навіть у вишуканих аристократичних покоях столичних палаців), котрі, з волі цього ж таки корабельного розпусника, теж поступово ставали збоченськими.

Турок обоював її стегна, він шаленів від її круто вигнутої, такої зручної для його гомосексуальних утіх сідниці слов'янки. Тож Ванда змушена була звикнутися з цим, як звикаються зі страшною недугою, але не змирилась; щоразу терпіла цю наругу над своїм еством, зціпивши зуби й по-зміїному, отрутно жалячи його прокляттями, які турок, що непогано знався на українській і трохи розумів польську, але ні слова не знав французькою, мабуть, сприймав за слова ніжності.

Ось і цього разу, накинувшись на неї, капітан травмував собі поранену в бою ногу, проте біль у рані лише роз'ятрювала його шаленство; стогін зливався з ричанням, а пекучий вогонь розсіченого тіла підсилював вогонь його сексуального жадання.

Цей худорлявий та жилавий, мов із тонкого мотуззя сплетений, чолов'яга уяви не мав, що таке ніжність чи хоча б якась там чоловіча ласка. Вгамувавши свою пристрасть, він зірвав дівчину зі столу і, не дозволяючи їй ні привести в порядок свій одяг, ні хоча б просто прийти до тями, штовхнув до дверей малесенької, поєднаної зі своєю, капітанської, каютки, у якій мав би перебувати його слуга.

На відміну від інших моряків та азабів, Валід не міг і не вмів довго обходитися без жінки; він щодня накидався на Ванду з такою нестерпною жадобою, нібито був позбавлений тепла та запаху її тіла щонайменше рік, але, вгамувавшись, так само щодня зневажливо заштовхував її до цієї корабельної дівочої в'язниці. А сам певний час кидався з кутка у куток каюти з таким виразом на обличчі, начебто ревно розкаювався в своєму чоловічому прагненні, як у тяжкому гріхові.

У перші дні їхньої близькості Ванда ніяк не могла збагнути, що з ним відбувається, їй здавалося, що кожне таке шаленство викликає в турка страшний біль нутрощів, якого він не здатен утамувати. І тільки з часом полька зрозуміла, що то Валід катується не фізичним, а якимось душевним болем; що йому просто слід давати з півгодини для того, аби він прийшов до тями, опанував себе, повернув рівновагу своїй розладнаній натурі.

– Може, тобі, Валіде, краще було б займатися своєю «чоловічою справою» не зі мною, і взагалі не з жінками, а з кимсь із моряків? – насмішувато мовила вона турецькою, вкотре вже вражаючи капітана не так ризикованою підступністю свого запитання, скільки знанням його рідної мови.

У Ванди був якийсь дивовижний дар запам'ятовування слів, виразів і навіть інтонацій, з якими ті вислови являлися світові. Здається, вона здатна була запам'ятовувати стільки слів, скільки вдавалося почути впродовж дня.

– З твоїм тілом не може зрівнятися навіть жодне жіноче тіло, не кажучи вже про чоловіче, – похмуро, але напрочуд спокійно пояснив турок, зупинившись у протилежному куточку каюти та наливаючи собі горілки, яку завжди тримав у великій глиняній баклазі, в якій зазвичай тримають питну воду.

– Хіба ви спізнали його?

– Спізнав. І то досхочу.

Баронеса гидливо зморщилася, і так само гидливо похитала головою.

– Як на мене, то ви ще й не підступалися до цього пізнання.

– Моли аллаха, щоб воно, тіло твоє, не остогиділо, бо тоді розправа буде короткою...

– Як остогидає на тих кілька хвилин після нападу статевої люті, які вам краще залишатися в каюті на самоті? – грайливо поцікавилася Ванда, не зважаючи на його погрозу.

– Як на тих кілька хвилин, – майже проричав Валід, спустошуючи ще один келишок сербської сливовиці, кілька бочок якої дісталися турецьким морякам, разом із цією венеціанською каравелою, у вигляді трофеїв.

Ванда вже знала, що, дотримуючись мусульманських канонів, спиртного він звичай не вживав, виняток становили хіба що оці кілька ковтків після осоружного «статевого похмілля». Напевне, йому підвладні всі чоловіки світу, проте у Валіда це проявлялося з якимись особливими нестерпністю та покаєнням.

– Тобто ви дозволяєте мені вийти на палубу та помилуватися берегами острівця, до якого нас обох прибила доля, – підказувала йому рішення баронеса Оржинська.

– Навіть якщо кинешся за борт або повісишся на реї, мені байдуже.

– Ви безмежно поблажливі до жінки, яка дарує вам найприємніші миті насолоди, – ледь помітно схилила голову бранка, виважуючи худорляву постать хворобливого турка поглядом, сповненим презирливого прощення. – Яка так терпляче і з такою одчайдушністю дарує їх...

Валід казав правду: у ці хвилини морального катування йому дійсно було байдуже, куди вона пішла, з ким розмовляє, взагалі, існує ще на цьому світі чи вже давно розчинилася в морі. І так буде аж доти, доки тіло його не спалахне черговим нападом статевої лихоманки, доки «її турок» не озвіріє від непогамовної жаги, не втратить розум від усвідомлення близькості і доступності своєї, як осман іменував її, Вандани.

Але цей напад, ця «навіженість самця», зійде на капітана нескоро, та й до тями він теж приїде щонайменше за годину, тож це був її час, чудові миті осяйної «корабельної волі». У ці хвилини Валід-ага не ревнуватиме, навіть коли побачить її поруч із Ардаллом. Втім, ревності її не лякали. Бо й що таке ревності для жінки, яка в п'ятнадцять уже була таємною коханкою свого дядька, в шістнадцять стала дружиною сорокарічного овдовілого сотника крилатих гусарів, а через три місяці заміжжя й сама виявилася... вдовою?

Згодом вона, збідніла баронеса, з неможливої родини коменданта невеличкої фортеці, ще двічі віддавалася за різних шляхтичів і двічі ставала вдовою. На двадцять перше літо своє вона вже була знаною на всю округу «тричі вдовицею», якої сторонилися навіть найзавзятіші в краї шляхетні звідниці, вважаючи, що на Ванді фон Оржинській лежить-таки сатанинська печатка смерті – печатка «ловиці душ чоловічих». Швидко і безжальної.

Зрештою, вона вже й сама увірувала в свою «вдовину печать». І коли четвертий її чоловік (вісімнадцятирічний, прибудний аж із далекої Мазовії, шляхтич, що зібрався був на війну з козаками, але, заночувавши в маєтку подільської красуні-вдови, втратив голову й повів її під вінець) на сьомий день після весілля загинув на дуелі, відстоюючи її честь, Ванда мовила собі, що з неї вистачить: і весільних ночей, і вдівства.

З рік вона розвіювала маєтності, що дісталися у спадок від двох попередніх чоловіків, а коли відчула, що, за такого життя, на неї може чатувати тільки божевільня або жебрацька смерть гулящої під чужим тином, із Відня раптом надійшла звістка, що дід її по батьківській лінії відійшов у кращі світи, залишивши у спадок один зі своїх міських будинків. Ось тоді Ванда й вирішила, що це звістка не стільки з Відня, скільки з неба. Віщий знак її блудливий, але й досі не занапащеній душі. Переконавши себе в цьому, баронеса, раптом знайшла сили зупинитися. Якимось дивом усе ж таки знайшла в собі такі сили.

Спродавши рештки маєтностей, вона вирушила на ніколи не бачену батьківщину свого батька, етнічного, але «з'австрійщеного» поляка, що свого часу, не зрікаючись цісарського підданства, повернувся на землю предків в іпостасі «австрійського офіцера на польській службі».

Там, у Відні, на неї чекав інший світ, там баронеса фон Оржинська мала намір зажити іншим життям, позбуваючись дикої провінційності подільського містечка та прилучаючись до буття великої європейської столиці. Там вона мала забути про жахіття селянських повстань та козацьких нападів, про антикоролівські бунти амбіційної і достобіса заможної подільської шляхти, а ще – про свою сатанинську печать «вічної вдови»; там... там, у далекому, і вже такому жаданому Відні...

Проте й цього разу доля жорстоко пожартувала з нею. Занадто жорстоко, тому що, якими б тяжкими не були її жіночі гріхи, на таку наругу фортуни баронеса все ж таки не заслуговувала. Десь за п'ятдесят верст од Кам'янця на її супроводжувану валкою возів карету напали ординці. Ну а те, що відбувалося з нею далі, аж до того часу, як виявилася в наложницях якогось заможного задунайського турка, уявлялося баронесі настільки моторошним, що не бажала згадувати про нього навіть у найсумніших оглядинах свого сумбурного минулого.

...Отже, вона знала, що таке чоловічі ревності, як знала й те, що таке жіноча підступність. Ванда володіла дивовижною здатністю відчувати характери чоловіків, відгадувати найпотаємніші порухи їхніх спорохнявілих душ і гендлювати їхніми настроями та забаганками. Ось і зараз вона ладна була роздмухувати у своєму туркові жарини брутальних ревностей. Знаючи, що лишень у такий спосіб вдасться замаскувати свій справжній інтерес до цього далматинського вандала, тільки в такий...

Та навіть у ці хвилини баронеса молила господа, щоб турок не здогадувався, що насправді вона зваблює цього пихатого іллірійця не тому, що впокорена його вродою або чоловічою силою. А тому, і тільки тому, що він є командиром азабів, значна частина яких виявилася його земляками. І що лише він, амбітний нащадок якогось там ущерть вимерлого іллірійського племені, здатен, згуртувавши своїх азабів, перебити поріділу турецьку команду, за ноги повісити капітана на реї і повести корабель до італійських берегів.

Тільки робити це треба вже завтра, по тому, як теслі трішки підлатають «Ісмаїлапашу», але ще до того, як він вирушить назад, до анатолійських берегів їхньої смердючої Османії. Чом би й не ризикнути? Італія чи Венеція – он вони, поруч. Ще ближчим видається далматинський край цього іллірійця. Отож кращої нагоди звабити недоумкуватого іллірійця Ардалла волею та рідними берегами – годі й чекати.

6

Когось іншого іронічна згадка про сплюндровану ворогом Іллірію, можливо, й справді образила б, але тільки не Ардалла, яким власна незворушність і внутрішня врівноваженість цінувалися на вартість імператорської корони.

– Так, патриціанську, – незворушно повторив він, думаючи про щось своє і не бажаючи вловлювати в словах галерника іронії.

На «Ісмаїл-паші» всі знали, що й Ардалла, і більша частина його азабів походять з Іллірії. Щоправда, Сулімі так і не вдалося з'ясувати, чи то вони потрапили в азаби з мамлюків, чи, може, просто подалися до турків у найманці. Втім, це вже й не мало якогось особливого значення.

Сам Ардалл про походження своє теж раніше не розводився, мабуть, побоюючись заповзятих моряків-мусульман, зокрема капітана. Його, зятятого ненависника варварів, такі спогади могли б особливо дратувати.

Інша річ, що при наближенні ворожих кораблів, коли з хвилини на хвилину треба було приймати бій, його, такі ж приземкуваті, міцні та широкоплечі, як і їхній командир, азаби-іллійці миттю скупчувалися навколо свого ватага, і тоді над кораблем, над свинцевими хвилями байдужої стихії, лунав гімн іллійців – гортанно клекотливий, як гірський водоспад, і войовничий, як ритми бойових тулумбасів.

Сталося так, що древній іллійський княжий рід Ардалла давно поріднився з кількома знаними хорватськими родами, один із яких нібито вів свої початки від династії останнього хорватського короля Петара Свашича. Того самого, що зазнав рокової поразки від угорського правителя Кальмана Книжника у битві на горі Гвезд.¹⁷

Але річ у тім, що Ардалл так і не бажав визнавати себе хорватом, уперто стверджуючи, що, на відміну від прийшлих слов'ян-хорватів та угорців, він був і залишається... іллійцем. Уже навіть не далматинцем, а саме іллійцем, мріючи при цьому сотворити з решток різноликих іллійських племен іллійський народ.

І наврод чи хтось із моряків-турків здогадувався, що командир азабів, який лише два роки тому прийняв іслам, мріяв тепер не про нові землі для Османської імперії, а про об'єднання решток іллійських племен та визволення Іллірії від хорватів, угорців, сербів і всіх інших. А найперше – від турків, які примудрилися загнати в рабство половину Європи.

– Ми, іллійці, так само прагнемо здобути свободу, як і ви, українці, – мовив Ардалл під час однієї з тих одвертих розмов із козацьким вождем, які він сам і провокував.

– Це й поєднує нас з вами устремління, – не забув наголосити вождь запорозьких козаків

– Мабуть, так, саме це. Щоправда, іллійці ніколи не були великим народом, вони існували племенами, з решток яких ще тільки належить сотворити і справжній народ, і справжню імперію. Адже вдалося свого часу Олександру Македонському сотворити велику імперію, маючи під своєю орудою лише невеличкий народ македонський. А Рим! Могутній, нездоланий Рим, з його невмирущими легіонами!

¹⁷ Йдеться про битву хорватського війська під командуванням короля Петара Свашича в 1097 році на горі поблизу хорватського міста Купи. Після цієї поразки хорватська аристократія визнала династичну унію з Угорщиною, відтак у 1102 році угорський король Кальман Книжник був коронований на короля Угорщини і Хорватії, якою відтоді правив бан, тобто королівський намісник.

За будь-якої згадки про вічне місто патриціїв очі Ардалла спалахували якимось особливим, войовничо-мрійливим блиском. Сулима міг поклястися, що жоден італієць не здатен промовляти про місто величі своїх предків так, як цей «іллірійський варвар», який взагалі ніколи не був навіть під фортечними стінами Вічного Міста.

– Нам ще теж слід сотворити із себе народ, – задумливо мовив Сулима. – Бо хоч історія державності нашої давня, а проте розгубили ми свою славу по княжих чварах та неправедних міжособних бойовиськах. Ви, Ардалле, якось запитали, чому козаки згуртувалися на Запорозькій Січі. Так ось, вони згуртувалися з тих самих причин, з яких ви зі своїми азабами-іллірійцями мрієте згуртувати рештки ваших племен, аби відродити з них іллірійську людність.

– А маєте рацію: літописи усіх знедолених народів настільки схожі між собою, нібито всіх їх писано однією бездушною рукою.

– Напевне, так воно і є – однією, бездушною, хоч і господньою. Щоправда, я так і не зрозумів, про що ви мрієте: про те, щоб відродити Іллірію, чи про те, щоб підкорити Рим, виродившись на чистокровного римлянина?

– Якщо ти, скіфе, не зрозумів цього, значить, не зрозумієш і всього іншого, – розчаровано проказав Ардалл. – Для мене Рим – це взірєць величі, за яким слід творити свій власний «іллірійський Рим».

При згадці про «іллірійський Рим» козацький отаман лише співчутливо всміхнувся, але тільки про себе, примудрившись ніяк не проявити свого ставлення до цієї «мрії невільника».

Втім, розмова відбувалася давно, і схоже, що командир азабів устиг забути про неї.

– ... Але запам'ятай, скіфе, що Ардалл усе життя дивився і дивитиметься тільки на захід, на Рим, – несподівано проклекотав він отим своїм неповторним клекотливим голосом якраз тоді, коли Сулимі здалося, що до самого острова він уже не відізветься, і пошматоване зморшками та шрамами худорляво-вилицювате лице його так і залишиться закам'янілим у гордії задумі.

– Та вже запам'ятав, – поблажливо запевнив його «скіф», сприймаючи це найменше вже як своє корабельне прізвисько.

– ...На оте єдине місто, яке я все ще здатен сприйняти і яке здатне сприймати мене. Одначе й цього тобі, скіфе, теж не збагнути.

– Але ж Рим визнає лише того, хто приходить під його стіни з легіонами, як свого часу прийшов під нього зі своїми легіонами той-таки Сулла, – пригадав козацький ватаг самим Ардаллом обронену згадку про похід на Рим свого улюбленця.

– Нічого, дехто примудрявся впокорювати його й самотужки, без легіонів, із допомогою розуму та хитрощів.

– Імена таких мені не відомі, – стенув плечима Сулима. – Зате знаю, що одинаків Рим ніколи не визнавав і не визнаватиме; він просто не помічає їх, або й зневажливо розчавлює.

Командир азабів по-вовчому, всім корпусом озирнувся на Сулиму, і правий куточок м'ясистих губ його, конвульсійно посіпаючи, потягся до понівеченого абордажним тесаком вуха.

– То, може, й тобі, разом із твоїми гяурами, закортіло піти на Рим, га, скіфе?

– Мав би під рукою пару сотень запорожців, уже був би під його стінами.

– Ось воно – невіпокорене нахабство гяура! – одначе це своє «гяура» Ардалл ви-

мовив без обурення і презирства, тобто зовсім не так, як вимовляли його капітан, шкіпер чи штурман «Ісмаїла-паші», або як його вимовляли на невільничих ринках Кафи чи Тробзона.

Сулімі вже не раз впадало у вічі, що командир азабів уживає це улюблене слівце турків із одвертою іронією, збиткуючись над їх яничарським гонором, оскільки в його уявленнях усі вони теж були гяурами і, що найстрашніше, варварами.

– На Стамбул ходити доводилося, – мстиво всміхнувся Суліма, – то чому б не придивитися і до цього вашого, хрестом і мечем благословенного, Рима?

7

Саркастично посміхнувшись, Ардалл, очевидно, хотів відповісти Сулімі щось в'їдливо-різке, але в цей час, підтримуваний двома матросами, на палубі з'явився поранений у стегно капітан «Ісмаїла-паші» Валід-ага. Цей напівараб-напівтурок, похмурий і мовчазно-грізний, наводив жах навіть на офіцерів корабля, що вже казати про рядових моряків та азабів.

Останнім часом на палубу він піднімався досить рідко – на кораблі порядкував його помічник Чамел, – і завжди оглядав її з такою гидливістю, нібито випадково опинився на скотомогильнику. Й важко було сказати, чи то йому справді так остогидла палуба корабля, чи, може, в такий спосіб він демонстрував свою зневагу до веслярів-галерників, до своїх моряків, до яничар-азабів і самого моря.

До того ж азаби та моряки подекували, що капітанові, який усе своє життя проплавав на всім стихіям відкритих, примітивних за своєю побудовою та облаштуванням турецьких галерах, дуже подобалася затишна, аристократично вмебльована каюта на кормі цієї добре озброєної і міцної венеціанської галери-каравели. Відтак сама потреба полишати її викликала тепер у знесилоного болем та кровотечею капітана напади люті. Тож коли він врешті-решт являв свій лик команді, азабам та галерникам, появу його сприймали, як звістку про нашествя чуми.

Ось і цього разу, перезирнувшись із Ардаллом, козацький ватаг хотів було розсудливо спуститися трапом до своїх веслярів, над якими лише два дні назад (по тому, як колишній козацький полковник городових козаків, а згодом курінний отаман виявив дивовижну хоробрість у бою з венеціанцями) Чамел, за підказкою того ж таки іллірійця, призначив його старшим і навіть дозволив удень залишатися не прикутим до палуби. Проте капітан щось буркнув, і Чамел порухом руки звелів Сулімі залишатися там, де він стоїть, – біля квартердеку, поруч із командиром азабів.

У тому бою з венеціанцями і сам «Ісмаїл-паша», і його команда та рештки загону азабів уціліли тільки завдяки тому, що, вчасно звільнені від ланцюгів, веслярі, здебільшого українці та болгари, озброїлися тими ж таки ланцюгами, якимись облопами, трофейними мечами і списами, й кинулися на нападників з одчайдушністю приречених. І це вони згодом поперерубували канати, якими найняті венеціанцями араби намагалися утримувати «Ісмаїла-пашу» біля свого борту.

Призначаючи його старшим галерником, шкіпер Чамел – кістлявий, з по-котячому вигнутою спиною чоловічок без роду-племені – врізаючись нігтем вказівного пальця у груди Сулімі, проказав:

- Твій попередник Любен був слухняним і жорстоким.
- ... І жорстоким, повелителю, – визнав Суліма.
- Ти теж будеш слухняним і жорстоким.

Усе, що Чамел хотів сказати, він висловлював двома-трьома словами, різким, скрипучим голосом, вклавшись головою на праве плече і позираючи на співбесідника самим лише лівим оком – багряним від якоїсь хворі і завішаним кошлатою сивіючою бровою.

– Слухняним ніколи не був, а жорстоким зробило саме життя, – відказав Сулима, вже збагнувши, до чого хилить цей «корабельний віслюк», як називали його самі турецькі моряки, що ненавиділи і зневажали Чамела сильніше, ніж галерники.

Свого часу у Сулими сталося кілька сутічок із Чамелом. Та коли шкіпер зрозумів, що галерники з великою повагою ставляться до цього запорожця, а сам улюбленець капітана і його «правовірне вухо» на кораблі Любен побоюється й остереігається козака, він теж почав по-іншому ставитись до нього. З отаманом Сулимою Корабельний Віслюк мав лише незначні сутічки, а з придунайським слов'янином Любеном – давно й одверто ворогував. Тому й вирішив узяти Сулиму під своє крило, аби мати спільника у давній і таємній боротьбі з «правовірним вухом» капітана.

– Любена венеціанці зарубали. В бою. Тебе теж колись зарубають.

– Та ж то станеться «колись».

– І не обов'язково в бою.

– Чому б і не зарубати, якщо випаде така нагода? – з козацькою безтурботністю погодився з ним Сулима.

– Жартуєш, скіфе?

Коли Чамел замовкав, треба було негайно озватися до нього, щоб не дратувати. Той не любив, коли його співбесідник відмовчувався. За мовчанням завжди приховується підступність, безсловесність стає найпевнішою ознакою змови, а за натяками проглядає зрада.

Велике кроваво-багряне око шкіпера пропікало співбесідника, аж доки той не подавав голосу. Якщо ж не подавав його занадто довго, Чамел висмикував з-за пояса свого «оздобленого» металевими гузирями нагая.

– Та ні, просто кожного колись та рубають, – одказав Сулима, намагаючись видаватися чемним і покірним, бо розумів: якщо шкіпер зупинить свій вибір на ньому, це може не лише докорінно змінити його становище на кораблі, але й подарувати шанс на втечу. Стати «бичем божим» було недосяжною мрією будь-кого з галерників. – А далі філософськи додав: якщо тільки не вішають, або не зіштовхують за борт... пораненого.

Шкіпер одсахнувся від Сулими і багряне око його стало схожим на роздмухану ковальськими міхами жарину.

– Ти завжди все помічаєш, – вишкіривши зчорнілі зуби, поштурхав він пальцем у груди велетня-козака.

– Але не завжди... бачу, – з хитруватою усмішкою відповів Сулима. – А побачивши, не поспішаю каркати, як старий крук над свіжим падлом.

Командир азабів здивовано позирнув на одного й другого, але так нічого й не зрозумів. Зате самому шкіперові розтлумачувати натяки отамана не потрібно було. Чамел добре зрозумів, що Сулима помітив, як він зіштовхнув за борт пораненого в передпліччя Любена. Вискочивши з-за спини «божого бича», він проткнув коротким римським мечем венеціанця, а коли той вивалився за борт, зіштовхнув услід за ним і «врятованого», підступно вдаривши на прощання ножем у попереки.

– Й допоки сам ти не каркаєш круком, самі круки не каркають над тобою, – несподівано відповів Чамел по-українськи, дуже вразивши цим Сулиму.

– Ніколи досі й не здогадувався, що знаєте нашу козацьку мову.

– Коли в полоні козацькому був, охоронники мої теж про це не здогадувалися. Але не про це ми з тобою зараз говоримо, гяуре. Відтепер «божим бичем» на «Ісмаїлі-паші» будеш ти, – знову вклався щокою на плече шкіпер, – щоб вірно служити Валідові і мені. Але Валідові ти служитимеш зі страху, а мені – з відданості. Як-то служить Ардалл.

...Проте все це вже в минулому. І досить спогадів! Вириваючись із їхнього плину, Сулима знову почав стежити за тим, як, побита ворожими ядрами, напіврозтрощена каравела поволі наближається до якогось невеличкого і, на перший погляд, зовсім безлюдного острівця, що зеленавіє за кілька миль від материка. Та й поранений капітан вирішив особисто поглянути на бухточку, у якій вона повинна знайти собі прихисток.

Цього разу Валід не лютував. Він поводився так, як і має поводитись людина сувора, але вдячна долі. Капітан усе ще перебував під враженням від недавньої битви, і від того, наскільки самовідданими виявилися люди, які захищали корабель. Тож тепер, дякуючи аллахові за порятунок, він прагнув лише одного: довести свою каравелу до острова, кинути якір у першій-ліпшій бухті і бодай якось позалатувати всі ті руйнування та пробоїни, яких їй завдано. Валід не міг скласти ціни своєму трофейному кораблю, захоплюючись ним як найціннішим своїм скарбом. Він сприймав його не просто як місце служби, а як витвір мистецтва, яким міг пишатися перед усією Османською імперією.

Обвівши палубу широким жестом великого флотоводця, він сказав:

– Сьогодні я прощаю всім, хто будь-коли завинив переді мною та моїм кораблем, а отже, й перед самим султаном. Але пам'ятайте: рятуючи корабель, ви, в такий спосіб, рятуєте і самих себе. – Капітанові й так було вже під п'ятдесят, але коротка сива борідка, що обрамляла не лише підборіддя, але й вилиці моряка, ще більше старила його худорляве, хворобливо вижовкле обличчя. – Можливо, після ремонту ми здобудемо в бою ще одного такого вітрильника, і тоді двійко моїх кораблів замінить половину флоту Османської імперії.

– Для всіх нас це велика честь – отримати ваше прощення, капітане, – плеснув на нього кривавицею свого погляду Чамел, вдаючи, що не розчув буркотіння Ардалла:

– Не існує жакхливішої прикмети, ніж коли капітан починає відпускати гріхи своїм морякам, віщуючи в такий спосіб власну погибель. Хіба не так, скіфе?

Сулима не відповів. Він побоювався, що капітан поцікавиться, якого дідька вагає веслярів вештається тут, а не наглядає за своїми галерниками. А в ці хвилини гнівити капітана отаманові аж ніяк не можна, оскільки будь-що треба було вберегтися від галерних ланцюгів, якими стільки років його було прикуто до палуби. Сулима занадто дорожив цим ковтком палубної волі, щоб бездумно ризикувати нею. Особливо зараз, коли з'явилася нагода ще раз випробувати свою вдачу та звільнитися від галерного рабства.

Козак ступив на трап, що вів на веслярську палубу, але зупинився посеред нього, щоб можна було і на верхню палубу поглядати і, про османське око, покрикувати на свого помічника, молодого козарлюгу Чекана, прозваного так після битви з поляками, під час якої той трошив панцирі крилатих гусарів своїм величезним, пудовим чеканом. Щоправда, цей парубок мав страшений ганж: він був невиліковним спаньком. Під час сну, що звалив його разом із това-

ришем у козацькому дозорі, татари й пов'язали його, щоб продати на турецьку галеру.

– Як гадаєш, скільки днів знадобиться нашим теслям та вітрильним шевцям, щоб полагодити корабель і залатати вітрила? – запитав тим часом Валід.

Шкіпер пройшовся палубою, пошкріб своїми скрюченими ревматизмом пальцями запалі груди і проказав:

– Щонайменше п'ять днів, повелителю.

– Якщо кажеш про п'ять днів, то віслюки твої впораються за три.

– Але ж погляньте, капітане, який божественний острівець подарувала нам цього разу доля, – не став приховувати своїх намірів Чамел, якому вже давно остогиділи й корабель, і море, і мандрівне буття.

– Для мене землі не існує, Чамел, і ти добре знаєш це. Я зростав на батьковому кораблі і сподіваюсь померти на кораблі сина, якщо тільки доживу до тих днів, коли не здатен буду сам керувати своїм власним вітрильником.

– Мені відомо, що ваша домівка – корабель, а ваш рай земний – морська стихія, – покірно визнав шкіпер. – Якщо ваша ласка, за чотири дні «Ісмаїл-паша» зможе вийти в море, щоб повертатися до Стамбула.

* * *

Звільнившись від опіки моряків, які підтримували його під час цього виходу на палубу, Валід припав плечима до щогли і, видобувши з підвішеної до пояса торбини свій найцінніший скарб і ритуальний капітанський символ – підзорну трубу, за дві хвилини зосереджено оглядав прибережні пагорби та схили скель, що обрамляли бухту. А потім так само уважно оглянув морські небосхили, намагаючись з'ясувати, чи нема десь поблизу бодай якихось кораблів.

– Якщо венеціанські військові галеони замкнуть нас у цій бухті, вона стане нашим останнім пристановиськом, – проказав капітан, переконавшись, що жодного судна на горизонті не видно. – Тому якомога менше аборигенів повинні знати про наше перебування тут.

– Ми страчуватимемо кожного, хто прискіпливо цікавитиметься нашим кораблем, – пообіцяв Чамел.

– Чи помітив хтось із вас на березі бодай одну живу душу? – запитав капітан.

Коли погляд його зупинився на Сулімі, той лише здвигнув плечима. Ще не знаючи до пуття, чому він перетворює це на таємницю, козак усе ж таки вирішив до часу мовчати про отого вивідника, якого помітив на пагорбі та якого так і вирішив називати «піратським».

– Усе в волі аллаха. Але в нашій волі, – нагадав капітанові Чамел, – виставити вартових на прибережних скелях і бути готовими потопити кожне судно, яке насмільється підійти до цієї бухти.

– Тож нехай наша воля завжди збігається з волею аллаха, – сумирно зажадав Валід, стежачи за тим, як вітрильно-весельна каравела обережно наближається до скелі, вершина якої ледь-ледь проглядалася поміж хвилями з правого борту «Ісмаїл-паші».

Вважаючи, що висловив усе, що мав би висловити, капітан віддав ще кілька розпоряджень шкіперові і наказав відвести себе у затишну, увішану венеціанськими го-

беленами каюту, в якій на нього чекала полонянка-баронеса. Якби його хіть, узагалі не виходив би з цієї каюті, в усьому покладаючись на Чамела та його помічників.

– То й що, скіфе, він у тебе з'явився, отой твій...Рим?! – гукнув Ардалл, схилившись над трапом, що з'єднував середню палубу з верхньою та четвердеком.

Сулима простежив, як, за наказом капітана, моряки приспустили вітрила, а веслярі, розвернувши корабель носом до невеличкої затоки, прикритої від моря кам'янистою косою, почали обережно заводити «Ісмаїла-пашу» в цей морський скелястий «замок», аж тоді відповів:

– Мій Рим там, де моя воля!

– «Рим там, де воля»? – задумливо повторив командир азабів, уважно вдивляючись у прибережні розсипи чорних валунів, з-за яких ось-ось могли пролунати постріли рушниць, або посипатися град стріл. – А мені завжди здавалося, що він там, де велич.

– Це тому, що ви й досі не збагнули, що велич людини – в умінні оберігати й відстоювати свою волю.

– Виходить, що я шукав свій Рим, а слід було шукати волю?

– Схоже, що так.

– То, може, мій Рим і твоя воля – одне й те ж?

– У таке важко повірити.

– Чому ж? Мій уявний Рим і твоя уявна воля. Що неприродного в такому поєднанні?

– Мабуть, цей острів і є наш із вами Рим, гордий іллірійцю! – вигукнув Сулима, подумавши при цьому, що було б добре, якби вдалося прилучити до задуманого ним корабельного «бунту невільників» цього яничара-азаба, такого ж підневільного Високої Порти, як і він сам.

Іллірієць, що в цей час сторожко вдивлявся в прибережні скелі, різко озирнувся і зустрівся поглядом з могутньої статури воїном, який спокійно і навіть упевнено, стояв перед ним, готовий до таємної змови.

– Усе залежить від того, скіфе, що кожен із нас матиме на увазі під поняттям «Рим» і чого від того «Рима» чекатиме.

– Мудро мовлено. Отож, ми ще поговоримо про наш спільний Рим. У нас іще буде трохи часу.

– Трохи? У нас іще безліч вільного від крові бойовиська часу.

– На таку справу, до якої нам із вами треба готуватися, часу завжди бракує. І потім, ви ж чули наказ капітана: через три дні «Ісмаїлпаша» має відійти від цих благословених богом берегів

– На яку саме справу? – насторожився командир азабів, і погляди їхні зустрілися. Це вже були погляди змовників, принаймні українцеві так здалося.

Уловивши в очах Ардалла спалах цікавості, Сулима відчув, що азаб уже розуміє, до чого він хилить. Проте ні той, ні той розкриватися не поспішав. Іллірієць – тому, що не готовий був до таких небезпечних перемовин, а Сулима – тому, що боявся наполохати долю. Занадто вже довго виношував він у своїй душі план утечі з цієї турецької каравели, і занадто вже зручними видавалися час та обставини, які дарувала йому ця вимушена стоянка в бухті якогось прибережного острівця.

– На ту, примара якої неминуче постає перед кожним бранцем, щойно він опиняється на відстані денного переходу під вітрилами до рідних берегів.

Отаман розумів, що Ардаллові ще слід було добряче обмізкувати його мовчазну пропозицію, а головне, їм обом ще треба цілковито відкритися і довіритись один одному, тому що без цього бунтів на судні не стається.

- Але ж не твоїх берегів, а моїх, – зауважив командир азабів.
- Для бранця-галерника будь-який берег стає «своїм», якщо тільки з'являється хоч якась надія позбутися кайданів чи галерних ланців.
- Невже така надія справді з'явилася? З якого дива? Цей острівець – не перша земля, до якої наш корабель пристає.
- Вважаймо це моїм передчуттям, або провидінням господнім. Але відчуває моя душа...
- Не боїтеся, що викажу вас Чамелові, чи одразу ж – капітанові?
- І той, і той знає, що нема такого галерника, який би не мріяв про волю та не мавирив утечею з корабля. Отож своїми підозрами ви їх не здивуєте.
- Мені здалося, що ви довіряєте мені, – дещо розчаровано проказав Ардалл. – І готові запевнити мене в цьому.
- Та чи готові до такого запевнення ви, «гордий римлянин»? Так, прямо відповідати на це запитання не обов'язково, – застерезливо проказав козак, відчуваючи, що Ардалл справді не готовий до подібної розмови.
- У чому воно має проявитися?
- Для початку поцікавтеся у штурмана, де саме лежить цей острівець, скільки миль відокремлюють його від материка.
- Командир азабів вступився підозрливим поглядом у Сулиму, але, так нічого і не сказавши, подався до каюти штурмана Костаса, візантійця, з кров'ю турчанки у венах, що походив із Галліопольського півострова. Повернувшись через кілька хвилин, він розкрив долоню, спрямувавши пальці на північ, і пояснив:
- На схід від цього острівця лежить далматинський острівець Светац, далі – острів Вис, ще далі на схід – острів Хвар і континентальна Далмація. На півночі – знову ж таки далматинський острів Корнат, півострів Істрія та Венеціанська затока.
- Отже, на захід від цього здичавілого острівця, – повів Сулима підборіддям у бік затоки, – має простягатися – римське узбережжя, на якому мають бути Порто-Сан-Джорджо та Порто-Реканаті.
- У тебе непогана пам'ять, скіфе. Але чи пам'ятаєш, що Далмація зараз перебуває під мечем венеціанців?
- Як і те пам'ятаю, що в Хорватії все ще панують турки, – не без натяку запевнив його Сулима.
- Бідна, вічно знекровлена Хорватія... – скрушно похитав головою Ардалл.
- Якщо не помиляюся, в Істрії вам теж доводилося бувати? – запитав Сулима, щоб вирвати командира азабів зі щемких, тужливих спогадів. Завдяки майбутньому вождєві іллірійців він сподівався якомога більше дізнатися про навколишні землі, через які, можливо, доведеться незабаром пробиватися до рідних країв, до далеких кордонів Землі Війська Низового Запорізького.
- Доводилось. Дикі місця, дикі люди з варварськими, дикунськими звичаями. А ще слід пам'ятати, що між Корнатом та Істрією розкидано кілька сотень острівців, на яких гніздиться безліч піратів та узбережних грабіжників, упокорити яких далматинському паші з його загонами азабів і яничарів, так і не вдалося.
- Стараннями команди «Ісмаїл-паша» нарешті обминув підводну скелю, і тепер, ледь рухаючись, увіходив до вузької, звивистої бухти, скельні береги якої поросли соснами та чагарями. Й одразу кидалось у вічі, що поміж ними – жодного житла,

жодної рибальської хатини чи загону для худоби у видолинку поміж горами. Та й на воді теж не явилось зорові Сулими жодного човна.

«Якщо вдасться втекти, – подумалося Сулимі, – капітан навіть не наважиться споряджати за нами погоню. На цьому острові має бути якесь поселення, а отже, можна буде розжитися на човна, чи зв'язати власний пліт, аби перебраться на материк».

Каравела увійшла в бухту, сповільнено, наче велетенський кит у рибальському неводі, розвернулася лівим бортом до входу, щоб будь-якого нападника команда могла зустріти вогнем своїх гармат і, під щасливі вигуки моряків, що розсіялися по реях, прибираючи вітрила, зупинилася, злегка погойдуючись на прибережних хвилях.

9

Увесь той час, поки капітан у супроводі своїх «поводирів» роздивлявся острів і розмовляв зі шкіпером та Ардаллом, баронеса Ванда Оржинська терпляче чекала свого часу у закутку, що утворювався на кормі «Ісмаїла-паші», між каютою капітана і тісенькою каюткою, в якій обітували шкіпер та штурман корабля. Вона чатувала на командира азабів, але сталося так, що, виходячи зі свого прихистку, мало не вклалася головою на груди могутнього козацького отамана Сулими.

– Як почуваетесь в ролі «божого бича» галерників, козацький полковнику? – звернулася до нього так, як зазвичай зверталися шляхтичі там, у Речі Посполитій.

– Як і має почуватися новоявлений «божий бич», – відказав Сулима, пройшовшись поглядом по палубі.

– Тоді затримайтеся, але поведітьесь так, аби не привертати чиеїсь пильної уваги.

Вловивши занепокоєність ватага галерників, Ванда наблизилася до борту і продовжила розмову, вже стоячи спиною до нього. Сам козак відійшов до прибудови, поблизу якої стояла величезна, прикута до палуби скриня, напакована сувоями запасної парусини та всіляким корабельним причандаллям, і теж усівся спиною до баронеси.

Хтось із моряків усе ще залишався на реях, згортаючи та обв'язуючи вітрила; хтось уже спустився на нижню палубу, або згуртувався на носі корабля, поближче до берега, до землі, до розлогих дерев, дуже схожих на верби, що дотягувалися своїм віттям мало не до корабельних надбудов. І тільки штурвальний матрос улігся на канатній бухті прямо на містку, за кілька кроків од них, але мови їхньої польської не розумів, та й не виявляв до них ніякої цікавості.

Стомлені ноги, натружені руки, знудьгована душа – все в цьому чолові'язі волало про відпочинок, про бодай кілька хвилин сну. І храп, яким він уже за хвильку розганяв гамірливих чайок, що кружляли поміж кораблем та берегом, був могутнім та руйнівним, як ревище ієрихонської труби.

– Твоє ім'я підказав капітанові командир азабів, я ж лишень була не проти того, щоб саме тебе призначили старшим веслярем.

– Так і мало статися, адже, зрештою, обоє ми – невільники, баронесо. Й обоє – з Речі Посполитої, повернутися до якої теж можемо тільки вдвох.

І хоча, озирнувшись на козака якраз тієї миті, коли озирнувся й він, полька поблажливо всміхнулася, даючи зрозуміти, що добутиися до своєї далекої «ойчизни» вона здатна й без нього, Сулима відчув: знайомство з баронесою, на яке він уже навіть не надіявся, все ж таки може відбутися. Справжнє знайомство. Адже раніше він міг спостерігати за нею тільки здаля, та й то дуже рідко, бо ж на палубі вона

майже не з'являлася. А якщо й виходила зі своєї корабельної темниці, то на нижню палубу, де вкривалися потім і мозолями галерники, не спускалася. Може, тому, що цього їй не дозволяв капітан, а може, тому що вважала негідним себе з'являтися поміж нищими рабами.

– Проситимеш, щоб поговорила з Ардаллом?

– Ти й без мого прохання знайдеш спосіб поговорити з ним.

– Але ж не про те, про що маєш намір просити мене. У мене власні забаганки, жіночі.

– Втеча на волю до цих забіганок не належить?

– Не тобі знатися на них, галернику, – входила в свою звичну роль нескореної гонорової аристократки баронеса, але, схаменувшись, негайно змінила тон. – Чого тобі треба від мене? Окрім хіба що того, що завше потрібно зголоднілим та здичавілим чоловікам. Скористайся з нагоди.

Почувши ці слова, Сулима зрозумів, що від цієї миті вони з баронесою спільники.

– Передусім, мені потрібно те, що й усім «зголоднілим» чоловікам, – не став розчаровувати палку капітанову наложницю отаман. – Одначе про тілесні забаганки поговоримо згодом.

– Зрозуміло, що через мене ти хочеш підступитися до командира азабів, аби разом організувати втечу.

– Можемо обійтися й без Ардалла, – сказав він. – Але тоді треба було б підказати капітанові, аби частину азабів відпустив на берег. Усе ж таки легше буде впоратися з рештою.

– На цьому кораблі він почувається таким самим невольником, як і ви, полковнику.

– Ардалл дав мені це зрозуміти.

– А бунт здійснити маєте намір уже завтра, щойно теслі трішечки підремонтують корабель?

– Навряд чи завтра капітан відпустить когось на берег, поки судно не приведуть до тями, адже роботи вистачить усім. Хіба що спорядить зо дві бригади лісорубів за деревиною, аби мати достатньо дошок. Валід оголосив, що відводить для ремонту чотири дні.

– Це і є ті чотири дні, які відводить нам доля, щоб звільнити галерників, захопити корабель, перебити екіпаж та азабів і податися до італійських берегів, або шукати порятунку на цьому острівці, – поспішливо проказала Ванда.

– Саме про це й думаю.

– То якого ж дідька проказувати це повинна я, а не ви, найвідважніший з-поміж козацьких полковників? – саркастично поцікавилася баронеса.

– Я не міг знати ваших настроїв, пані Оржинська. Тим паче, що ви – не козачка, і навіть не українка.

– Не забудьте нагадати, що, на відміну від вас, я ще й католичка, – вже одверто познушалася з нього Ванда.

– Церковникам поки що даймо спокій.

– Одне слово, чим можу бути корисною, полковнику?

– Мені не хотілося б піддавати вас ризику.

– Якщо бунт вам не вдасться, мене все одно повісять на одній реї з вами, найобережніший з козацьких полковників.

– Проти вас у капітана не буде жодних доказів, якщо, звичайно...

– Бунт треба розпочинати вночі. Вбити Валіда я не здатна, хоча дуже прагну цього. Зате можу відкрити двері свого притулку, щоб через нього пропустити вас до капітанської каюти. Попередньо викравши обидва пістолі, меча та кинджал Валіда. Зрештою, там у нього цілий арсенал. Тобто, передусім, ви повинні вбити цього негідника, причому зробити це тихо. Тоді ви й озброїтеся, і залишите команду без капітана.

– Зрозуміло, що на ніч нас зачинять у трюмі для галерників, ключі від якого зберігаються у капітана. То чи не з'явилося якогось морячка чи азаба, який би заховався у вашу вроду, баронесо?

– Навіщо вам знати про це?

– Саме такого, безнадійно закоханого, можна було б приставити до трюму як вартового.

– Ви ж добре знаєте, що капітан зарубає кожного, хто накинє на мене оком.

– А такого, хто допоміг би організувати цей бунт, теж не знаєте?

– Натякаєш на Ардалла?

– Невже не довіряєш йому?

– Слизький, балакучий і непевний. Хоча, зізнаюсь, якби не ця зустріч із вами, найнадійніший з-поміж козацьких полковників, то спробувала б підбити на бунт саме цього іллірійця. Іншого виходу не бачила.

– А ніколи раніше не спадало на думку ось так узяти й поговорити зі мною?

– Ви ж були звичайнісіньким галерником. Це після загибелі Любена вас возвисили і, бодай на якийсь час, звільнили від галерних ланців. Та навіть після цього я ще не впевнена була, що наважитесь ризикувати головою.

– Невже ви ніколи не чули про звитяжність козаків, баронесо?

– Мені доводилося бачити різних козаків. І чути про них від польських аристократів – теж різне.

Сулима помовчав, аби дати змогу й Ванді, і собі заспокоїтись та повернутись до плану корабельного бунту.

– Якби Ардалл хоча б погодився відправити побільше своїх азабів на берег, тоді можна було б здійснити бунт удень. Потім іллірійцям ми допомогли б дістатись іллірійського берега, а турків-азабів залишили б на острові.

– Краще нехай би азаби-іллірійці повбивали азабівтурків.

– Поки ми готуватимемо азабівіллірійців до такої різанини, капітан і його наближені дізнаються про бунт і вдарять першими.

Цього разу паузу тримала Ванда. Сулима ж не підганяв її. Та коли, мовивши: «гарзд, спробую поговорити з цим недоумкуватим іллірійцем», баронеса рішуче подалася назад до своєї каюти, зрозумів, що ні про які конкретні дії вони так і не домовилися.

10

Одіні давно підозрював, що, залишаючись у своїй «папській каплиці» на півторагодинну вечірню молитву, Камілло Боргезе насправді не молиться, чи майже не молиться, а, навпаки, відпочиває від світу, від набридливих кардиналів і не менш осоружних молитов.

Архієпископ був одним із небагатьох в оточенні папи римського, хто давно переконався: папство для князя Боргезе – всього лиш... чиновницька служба Святому Престолові. Саме чиновницька, оскільки в душі він так і залишився мирянином.

Втім, турбувало його зараз не це. «Папа служить Святому Престолові, а ти служиш святому...папі!» – ось та формула, яку архієпископ давно вивів для себе і якої мав намір непорушно дотримуватися доти, доки залишатиметься особистим секретарем понтифіка. При тому, що обіймати цю посаду він мав намір довго, бо й посада, і платня, і становище в суспільстві його цілком влаштували.

Зазвичай капличне бдіння Павла V не дозволялося порушувати нікому, навіть самому Одіні. Проте сьогодні архієпископ одчайдушно порушив це непорушне правило, розуміючи, що йдеться про особливий випадок.

– Якщо вже ви наважилися увійти сюди, Одіні, то мало статися щось надзвичайне, – одразу ж помітив його мовчазну появу в каплиці, у себе за спиною, папа римський.

– У світі завжди щось стається, – сумирно визнав Одіні. – Та далеко не все здатне докотитися хвилиною що підніжжя Святого Престолу.

– Проте сьогодні докотилося?

– Вважаю, що так.

Папа невдоволено покректав і запитав так, як, за всього свого природного гумору, міг запитати лише в особистого секретаря і лише наодинці з ним:

– Хочете сповістити, що інквізиторські кати, не дочекавшись суду, спалили непокаянного еретика Галілея просто перед собором святого Петра; чи, може, світові в черговий раз явилася свята Діва Марія?

– Мені відомо, як багато важить тепер для вас прихильність до Святого престолу та ненависть до мусульман запорозьких козаків, один із ватажків яких, гетьман Сагайдачний, має очолити Християнську міліцію для хрестового походу на Константинополь. Ось чому...

– То цей гетьман уже в Римі? – нетерпляче перебив його папа.

– Ні, гетьмана Сагайдачного нема.

– Шкода, – щиро пожалкував папа. – Радо прийняв би разом із усім його християнським військом. І обов'язково – у присутності турецького посла.

Мовивши це, Боргезе не зміг приховати войовничої, на гріховній мстивості настояної посмішки, котра осявала його лик щоразу, коли йшлося про Османію, або й про самого султана, що вважав себе володарем мусульманського світу. Хоча й не був ним.

Папа уже відчував, як із кожним днем життєві сили все підступніше полишають його, і затявся на думці, що новітній хрестовий похід на столицю Османської імперії був би гідним вінцем його служіння Христу, а відтак, і дуже доречним рядком у хроніці його святопрестольного правління, а отже і в хроніці Ватикану та всього іншого християнського світу.

– Однак ці християнські воїни ще можуть прийти сюди, – зауважив Одіні. – І не так уже й важливо, приведе їх полковник Сагайдачний чи якийсь інший козацький офіцер. І в похід на Стамбул він піде з-під стін Рима, чи з-під стін Києва.

– Проте з благословення Святого Престолу, – негайно застеріг папа. – Обов'язково з благословення. Це має сприйматися світом, як черговий, тепер уже справді останній, хрестовий похід.

– Саме так, ваша святосте, як останній і хрестовий.

Папа знову невдоволено покректав, і худорляве пергаментне лице його зайшлося густим мереживом неглибоких, безладно проораних долею зморшок.

– То й з чим ви, зрештою, прийшли сюди, архієпископе? – сухо поцікавився папа, привстаючи у своїй, відгородженій від зали, бібліотечній «сповідальні», і через приземкувату кафедру подаючись до секретаря.

– 3 «ким», – уточнив Одіні. – З єпископом Руженом, ще одним особистим представником майбутнього командувача об'єднаним військом християнської міліції герцога де Невера.

– Князь і сам уже мав би понудитися у вашій приймальні, – пробурчав папа.

– Така нагода йому ще випаде, – войовниче запевнив його архієпископ.

– І з якою ж місією прибув наш єпископ?

– Я міг би й відтворити суть його місії, – сумирно визнав Одіні. – Проте ситуація в Європі і статус герцога де Невера вимагають, щоб Ружен особисто виклав прохання свого світського патрона. Сам факт прийому його посланця папою... До того ж під час хрестового походу на Стамбул єпископ, очевидно, претендуватиме на чин головного капелана християнської міліції.

– Але ж його призначення залежатиме від герцога, який уже дав зрозуміти і нам, і королю Франції, що не терпітиме жодного втручання у підготовку до «останнього хрестового походу».

– Заздалегідь названого де Невером «вселенським». Що ж до призначення, то й сам єпископ зацікавлений, аби ініціатива його сходження на страдницьку похідну Голгофу належала Святому Престолові. Впевнений, що інші рицарі-хрестоносці прагнутимуть того ж.

Свого часу Одіні заповзявся стати нунцієм, тобто послом Ватикану, в Парижі. Запрошуючи його на співбесіду, папа не сумнівався, що відмовить йому в цій посаді, пославшись на відсутність будь-якого дипломатичного досвіду. І, після досить тривалого, як на аудієнцію у понтифіка, спілкування, справді відмовив йому в цій посаді. Але тільки тому, що зрозумів: жоден практичний досвід не замінить того природного дипломатичного хисту, яким володів цей чоловік, і що кращого претендента на перо особистого секретаря йому не знайти. Зараз Боргезе тільки тому й пригадав цю давню історію, що вкотре переконався – вибір секретаря був правильним. Хоча зазвичай із добором ватиканських чиновників йому не щастило.

– Зрозуміло, що вустами єпископа герцог де Невер проситиме не так благословення для свого війства, як грошей на його спорядження, – пробурчав папа, з сумом пригадуючи недавню доповідь ватиканського скарбничого.

– І грошей – теж, не без цього, – із притаманною йому незворушністю, визнав секретар.

Одного погляду папи на єпископа було досить, щоб визнати: на раменах цього кременого чолов'яги сутана виглядає ще неприродніше, ніж на його, князя Боргезе, власних. Принаймні, папі не вірилося, що на грудях єпископа під чорним сукном не приховується кіраса. Бодай парадна, з найтоншої криці.

Не менше вразило Павла V і висловлене єпископом прохання герцога де Невера. Той просив не грошей, і не благословення для місіонера-капелана, а термінового посольства в землю запорозьких козаків. Майбутній командувач християнською міліцією вже переконався, що – коли по-справжньому та по ширості – жодного з європейських правителів ідея хрестового походу й досі не надихнула. Тож, як свідчив гонець, поки що де Невер мав лише тверді запевнення від трьох французьких графів та якогось німецького барона, які у визначений день обіцяли прибути на пункт збору хрестоносців зі своїми загонами або ж приєднатися до війська вже під час походу.

Ще з півсотні лицарів-авантюристів, у чеканні поклику військових сурм, устигли скупчитися по заїжджих дворах і садибах Карпантри. Проте гаманці майбутніх

хрестоносців катастрофічно пустіють, і, судячи зі способу життя цих лицарів, у похід їм доведеться вирушати без коней та бойового спорядження, у натовпі селян, озброєних ціпками.

Та найтривожнішим для герцога виявилася не тимчасова байдужість європейських можновладців, а той дивний факт, що всі вони прискіпливо цікавилися: братиме чи не братиме участі у війні проти османів степове лицарство з південних земель Королівства Польського.

– Складається хибне враження, – звірявся папі єпископ Ружен, – що без підтримки степового воїнства з-над Дніпра європейське лицарство просто не здатне протистояти османській навалі.

– А герцог де Невер упевнений, що здатне? – скрадливо поцікавився Камілло Боргезе.

– Самі лише французькі графства здатні виставити десятки тисяч добірного воїнства, – з такою натугою поворушив плечима єпископ, ніби завдавав на них по в'язанці дров.

– То чому ж не виставляють? – так само скрадливо, майже улесливо, допитувався папа. – Якщо князь упевнений у силах французького, іспанського, нормандського чи ще якихось там лицарських орденів, то в чому річ? Нехай збирає загони і вирушає з ними на Балкани.

– Герцог, може, й упевнений, проте не впевнені в них ні європейські правителі, ані предводителі самих цих лицарів, – намагався Ружен обходити словесні пастки, розставлювані Камілло Боргезе.

Єпископ просто не розумів, до чого понтифік веде, що намислив собі, тому й поводився, як недосвідчений дипломат, котрий ніяк не здатен підлаштуватися під спосіб мислення опонента. І хтозна, скільки часу спантелечений єпископ тримав би паузу, якби на допомогу йому не прийшов Одіні.

– Отже, єпископе, ви прибули до вселенського владика з проханням про апостольське посольство?.. Чи не так?

11

Ні з чотириденним ремонтом, ані з більш-менш прийнятним відпочинком, у турків на цьому острові не склалося. Вже наступного ранку азабивидники доповіли капітанові, що поблизу бухти, у лісистому каньйоні, з'явився чималий гурт підозрілого люду. Швидше за все – зграя місцевих грабіжників, яка, напевне, готується напасти на корабель. На доказ цього марсовий матрос, що сидів у своїй бочці на вершині щогли, двічі попереджав про наближення до бухти якихось озброєних чоловіків.

Сулима настільки втішився цим повідомленням, що навіть помітно занервував. Він раптом усвідомив: сьогодні або ніколи! Якщо він не скористається цим випадком, іншого в найближчі роки може й не трапитися.

Розуміючи, що, перш ніж вдатися до абордажу, грабіжники почнуть із берега обстрілювати судно з рушниць та пістолів, капітан наказав Ардаллові спорядити частину азабів у нічні засідки. Всім іншим звелів латати корабельні борти і надбудови.

Згоди на участь у бунті обережний командир азабів так і не дав, але, ніби між іншим, обронив при Сулимі, що висадить на берег здебільшого неіллрійців та ненадійних. А всі інші азаби мирно спатимуть у своїй трюмній казармі.

– Що б там не сталося, ми їх не чіпатимемо, – запевнив Сулима.

– Як і вони вас.

– Спробуйте переконати капітана, що хоча б частину веслярів варто тримати на палубі, а не заганяти їх до трюму. Від розбійників їм не буде помилювання, так само, як і морякам, тому битимуться не згірше, ніж билися з венеціанцями.

– Це може насторожити Валіда. Дізнавшись про зграю берегових розбишак, він захвилювався. У минулому бою дев'ятеро його матросів загинуло, ще шестеро поранено, корабель не на веслах і не під вітрилами... Старим морякам завжди здається, що справжня небезпека чатує на них не в морі, а на березі.

– І все ж таки ми покладаємо на вас певну надію.

– На мене чи на зрадливу баронесу?

Сулима зиркнув на нього поглядом з-під густих, завчасно посивілих брів і криво всміхнувся.

– Не розумію, до чого тут ваша таємна коханка Оржинська? Якби мені вдалося якось прихилити її до себе, то, можливо, обійшлося б і без вашого співчуття, іллрійцю.

– А мені чомусь здалося, що ти вже прихилив її, скіфе, – процідив командир азабів. І козацький отаман зрозумів: ще кілька необережних слів, і в особі Ардалла наживе собі непримиренного ворога.

– Якщо на реях виявимося не ми, а капітан і кілька його прилеглих, то баронесу ви зможете взяти з собою в Іллрію, – якомога м'якіше пояснив він іллрійцеві.

– Можливо, разом із кораблем, оскільки пройти через турецькі моря та дві контрольовані турками протоки аж до Чорного моря, до Дніпра, нам все одно не вдасться.

– Баронесу, разом із кораблем? – розплився у мрійливій посмішці Ардалл. – Заманливо.

– Не забувайте, що ваші іллрійські береги значно ближчі за береги моєї Козацької Скіфії. Втім поки що не варто загадувати.

– Дещо все ж таки слід «загадати». Якщо ця ніч виявиться невдалою для тебе, скіфе, я зречуся тебе і власноруч потягну до шибениці. Переконати капітана в тому, що нібито ми були спільниками тобі не вдасться.

– З якого дива я виявився б таким говірким, та ще й стоячи під шибеничним зашморгом? – здвигнув плечима козацький ватаг.

– Побачимо побачимо... – невизначено якось проказав Ардалл і знову перервав розмову, так і не давши Сулимі чіткої відповіді. Втім, козак уже визначився: головне полягає не в тому, щоб дочекатися підтримки іллрійця, а в тому, щоб він не втручався у перебіг корабельного повстання.

...Ну а далі події розгорталися стрімко. Під вечір, оглянувши зроблені впродовж дня «бортові заплати», Валід, ніби передчуваючи лихе, наказав усіх галерників, разом із Сулимою, загнати до веслярського трюму і зачинити. При цьому Ардалл, що разом із Чамелом супроводжував капітана, так і не наважився замовити слівце за «бича аллаха». Тільки тому й не наважився, що зачинити козака запропонував Чамел, а сам капітан виглядав роздратованим та розлюченим.

Для отамана ж цей наказ Валіда виявився несподіваним, адже його попередник на посаді старшого галерника Любен завжди користувався таким привілеєм – не спускатися до веслярського трюму разом з іншими, а ночувати поблизу нього, у невеличкій комірчині наглядача чи де йому заманеться. Тобто капітан брутально порушив давно усталену традицію.

Ще сумніше стало на душі в Сулими, коли побачив, що замість одного охоронця Валід виставив біля невільницького трюму двох. Козак уже вирішив було, що цієї ночі здійснити бунт не судилося, і почав обмірковувати свої подальші дії, плануючи бунт на наступну ніч. Аж тут сталося непередбачуване. Перебивши азабські заслони, великий загін грабіжників здолав гірський перевал і, посипаючи кулями та стрілами палубу «Ісмаїла-паші», лавинно скотився майже до його бортів. Ще почувши перші постріли на перевалі, Валід наказав негайно звільнити галерників і засадити їх за весла.

– Що робитимемо? – запитав Чекан, щойно пролунав наказ капітана повернути невільників до весел. Разом із Сулимою він уже встиг згуртувати навколо себе близько півсотні козаків-відчайдухів, які готові були кинутися хоч на команду корабля, а хоч на берегових піратів. Ще з півсотні веслярів-іногородців ладні були приєднатися до них, якщо, звичайно, відчують, що перемога буде за українцями, та що азабі-ллірійці проти них не виступатимуть.

– Зараз починати не можна. Поки битимемося з турками на палубах, пірати захоплять корабель, щоб перерізати тих і тих.

– А якщо вдатися до перемовин з ними?

– Не встигнемо, – рішуче похитав головою Сулима.

– Чому аж так безнадійно? А раптом?!

– Занадто багато ворогів, а ми поки що беззбройні. Бачиш же, що все складається не так, як усі останні дні марилося. Та й хтозна, що то за народ такий на березі?! Мабуть же, тим шкуродерам, що гарцюють схилами гір, не козаки, з їхньою волею, потрібні, а корабельні трюми чи, може, й сам корабель, на якому завтра ж з'явиться чорний прапор із черепом.

– Правду кажеш: небезпечно, – погодився Чекан, дещо провагавшись. – Навіть якщо той череп на прапорі належатиме капітану Валіду, все одно варто перечекати.

– Та й після цього бою турків та азабів поменшає, – приєднався до їхньої ради Сотник – худорлявий, але жилавий і меткий козак з-під Черкас, що й справді стояв колись на чолі звенигородської сотні черкаського реєстрового полку. Козаки, що потрапили в галерники разом зі своїм сотником, казали, що сорокарічний чоловік цей умів арканити вправніше за будь-кого з татар, і знімати вартових ножем, як жоден із козацьких пластунів. Звенигородці, ясна річ, могли й приборкувати, але всі троє негайно приєдналися до бунтарів. – Зо три десятка їх накладе головами ще на березі.

– Або й уже наклали, – підтримав його Сулима. – Зараз головне зберегти наших козаків.

Поки частина моряків-наглядачів із батогами в руках заганяла галерників на їхні місця за веслами, на обох палубах турки вже згуртувалися поблизу правого борту і відкрили стрілянину по піратах, що насадили на них із досить крутого, лісистого схилу. Та, лише пробившись із допомогою Ардалла, який увесь час намагався тепер триматись поблизу нього, на верхню палубу, Сулима зумів оцінити справжній розвій цієї сутички.

Нападників було зо дві сотні, і поки одні з них тримали під обстрілом палуби, проріджуючи лави захисників, інші, перебігаючи від дерева до дерева, поступово наближалися до судна. До того ж вихід кораблів з бухти вже перегороджували два баркаси, галасливі екіпажі яких теж заходилися стріляти в бік судна. І хоча кулі їхні борту «Ісмаїла-паші» поки що не досягали, проте змусили турків знервовано палити по них з усіх шести бортових гармат. У той час як гармати правого борту відкрили вогонь по схилах прибережних гір.

Відтягуючи разом з Ардаллом від борту одного за одним трьох забитих моряків, Сулима встиг засунути за пазуху зарядженого пістоля, а за пояс – ножа. Ще одного ножа і дві шаблі він поклав на дах прибудови, сподіваючись, що ніхто з турків їх там поки що не помітить чи просто не зверне на них уваги.

– Де капітан? – запитав він Ардалла, коли той, побачивши, як Сулима накопичує зброю, розгублено відійшов до тієї частини палуби, за якою були каюти офіцерів.

– Поки що не знаю.

– Треба було б дізнатися, – мовив козак таким тоном, щоб той зрозумів: слід або ж убити капітана, або ж постійно контролювати його дії.

– Я не зачіпатиму Валіда, – раптом попередив його іллірієць, знову наблизившись, але тепер уже досить погрозово, до старшого весляра. – Зараз це небезпечно, та й треба думати, як урятувати корабель.

– Роби, як знаєш, – процідив Сулима, подумки сказавши собі: «Цей хоче здобути корабель кров'ю твоїх козаків, ніяк при цьому не ризикуючи. Він уб'є тебе, щойно побачить, що твої веслярі й справді зможуть захопити корабель. І тоді «Ісмаїл-паша» виявиться в руках азабів, а вцілілі веслярі знову перетворяться на галерників».

Вони зустрілися поглядами. І хоча вже сутеніло, проте Сулима не побачив, а якийсь внутрішнім чуттям уловив: це погляд зрадника і підступного боягуза. Однак зупинитися отаман уже не збирався.

– То ти з нами, чи ні?! – проревів він.

– Не я з вами, а ти зі мною, скіфе, – насмішкувато проказав командир азабів.

– Зараз не час з'ясовувати, хто з ким та хто главенствує. Обидва стоїмо перед корабельною шибеницею.

– Поки що взагалі не час...

– Але ж іншої такої нагоди у нас не буде.

– У тебе не буде її, скіфе, у тебе. Невже не розумієш, що після цього бойовиська, – повів підборіддям у бік правого борту і берега, – і втрат, яких зазнає команда Валіда, бунт я можу підняти й без тебе, силами своїх азабів-іллірійців, залишивши твоїх козаків та інших невільників такими ж галерниками, якими вони й були, тільки вже на моєму власному судні? – різко відповів іллірієць і, гордо звівши підборіддя, подався на бак корабля, на якому згуртувалися рештки його азабів.

– Он воно що! – пробурчав Сулима. – А я не міг збагнути, в чому справа! – а вже подумки продовжував: «Ти давно виносив задум бунту, але підняти його мав намір без мене і моїх веслярів. Але в такому разі дійде черга й до тебе!» – войовниче зиркнув услід командирові азабів.

Тепер і справді полковник нарешті зумів пояснити собі «дивацькі викрутаси» в поведінці Ардалла. Виносивши задум бунту, командир азабів був здивований, дізнавшись, що до такого ж бунту має намір вдатися й він, Сулима. Не до втечі з судна – одному чи в спілці з кількома козаками, а саме до бунту, з захопленням

корабля. Й увесь той час, поки тривали їхні перемовини, іллїрієць вирішував для себе, як йому вчинити: приставати з азабами до бунтівних веслярів; чи, може, дати веслярам перебити частину турків, щоб потім придушити бунт разом із рештою команди Валїда, й остаточно ввійшовши в довіру йому, криваво скористатися з неї, залишивши при цьому прикутих ланцюгами до веслярських лав невільників такими ж рабами, якими вони й були?..

Так остаточно й не з'ясувавши для себе, якого ж плану дотримуватиметься Ардалл, полковник заходився роззброювати пораненого моряка, що осїв на палубі поряд із ним, аж раптом звідкись вигулькнув Чамел і, вигукуючи: «Гяур! Зрада!», кинувся на нього з абордажним, схожим на коротку шаблю, кортиком, яким озброювалися венеціанські моряки та середземноморські пірати. Лише в останню мить Сулима зумів пропустити його руку повз себе і, захопивши її правицею, ребром лівої врубався в кадик. Ще два удари по голові він завдав рукояттю широколезого турецького кортика, але з такою силою, що розкроїв йому череп.

– Ти що робиш, гяуре?! – звереснув один із двох моряків, що простежили за цією сутчкою з квартердеку. – За ноги роздеру!

Та, щойно він спустився, щоб розправитися з Сулимою, як тієї ж миті упав під кулею з пістоля Чекана, а другий дістав у груди ножа, вправно кинутого Сотником. Ще за хвилику обидва вони та приземкуватий, могутньої статури козак, на ймення Чернець, поспішливо озброювалися трофеями.

– Як вам вдалося вирватись? – запитав Сулима. – Чому вас не взяли в ланці?

– Наглядача вбило кулею, – пояснив Чекан. – А вартового, що намагався зупинити нас біля трапу, я просто задушив.

– Підняв у повітря, задушив і кинув за борт, – доповнив його розповідь Чернець, не приховуючи, що захоплений силою та вчинком свого товариша.

– Там, серед галерників, ще троє незакутих козаків, – нагадав Сотник. – Вони сидять неподалік трапу: спускає, озброю і спробую привести сюди. Туркам тепер не до нас. – І, прихопивши два абордажні кортики, пістоль та ятаган, метнувся до трапа.

– Иди з ним, – звелїв полковник Чеканові. – Що більше знищите турків, то швидше заволодіємо кораблем.

12

– А так, справді, я прибув сюди з проханням про посольство, – утішено проказав Ружен, звертаючись до папи, але з вдячністю косуючи при цьому на його особистого секретаря Одїні. – Я вже, власне, говорив про це, але дещо відволікся.

– Про посольство у козацькі степи, – нетерпляче нагадав йому тепер уже сам Павло V, виявивши, що й він теж відволікся від сутї розмови. Цей велемовний посланець-єпископ здатен заговорити кого завгодно.

– Герцог, ваша святосте, просить спорядити до українських козаків свого нунція, який би там, на Сїчі, тобто у таборі-фортеці степових лицарів, провів переговори про входження козацького війська до християнської міліції. Чи хоча б про спільні бойові дії проти армії султана і кримських татар.

– Сам він уже намагався вести з ними переговори? – запитав папа, позбувшись нарешті недоречної іронїї. І не тільки тому, що пройнявся вагомїстю питання, з яким прибув до нього цей святенник із французької Карпантри.

Одіні помітив, як рвучко папа наклав долоню на праве підребер'я, й одразу ж збagnув, що в патрона розболілася печінка, яка останнім часом турбує його все частіше. Та так, що ні настої з трав, які готують для нього ватиканські лікарі, ні навіть молитви вже не допомагають: чи то трави, які збирають для його медикусів гірські відлюдники не такі, як треба, чи молитви кардиналів «на здоров'я і многая літа» папи – не такі, як Господь заповідав. Одне достоменно було відомо секретареві – біль у підребер'ї завжди віддавала знервованістю душі і розуму Камілло Боргезе.

– Тепер, коли постарілий полководець Сагайдачний перестав захоплюватися ідеєю хрестового походу, – провадив тим часом посланець герцога де Невера, – ми навіть не знаємо, з ким саме із козацьких вождів слід вести переговори.

– Так, ми маємо достатньо відомостей про Сагайдачного, – поспішив секретар папи не так запевнити в цьому посланця де Невера, як прийти на допомогу Павлу V. – З'ясувалося, що серед козацьких офіцерів у нього віднайшлося кілька авантюрних суперників.

– Герцог здатний надати вашому посланцеві збройний супровід і прилучити до посольства свого особистого представника. Причому не виключено, що вибір де Невера зупиниться на мені.

– Чому б князеві не звернутися до французького посла у Варшаві, – страдницьки зморщив і без того зморшкувате обличчя папа, – який знає ті краї, а головне, знає, з ким саме з-поміж козацьких очільників провадити переговори.

– На жаль, він теж уже не знає, з ким саме вести переговори.

– Як таке може бути?!

– Нещодавно посол прибував до Франції кораблем, і герцог мав нагоду обмінятися з ним думками з приводу прилучення козаків до міліції. Я був присутнім на цій зустрічі і можу засвідчити, що посол почувався розгубленим. Гетьман Сагайдачний, хоча й був командувачем реєстрових козаків, тобто козаків, які перебували на утриманні королівської скарбниці, проте зажив серед українців такої слави, що зумів підпорядкувати собі й козацтво, яке живе по містах, але не підлягає реєстру, а також полки, що сформувалися на землях, що належать Запорізькому козацтву, і навіть вічних бунтівників, а проте найдосвідченіших воїнів, січовиків, які, не маючи ні майна, ні родин, ані домівки, все життя своє стоять гарнізоном на Січі, або вдосконалюються у походах.

– Причому реєстрові козаки майже весь час ворогують із запорожцями, – визнав секретар за потрібне втрутитися у монолог Ружена, – та з іншими нереєстровими козаками, бо ж саме шаблями королівських козацьких полків польські аристократи зазвичай придушують усі антипольські повстання. Адже йдеться про різні народи, та ще й відчужені один від одного різними християнськими конфесіями, примирити які нам поки що не вдається.

При згадці про цю задавнену рану на тілі вселенського християнства папа відняв долоню від підребер'я, полегшено зітхнув і подумки перехрестився. Духовний біль, породжуваний отим давнім розкольницьким рубцем, завжди виявлявся вразливішим, аніж тілесний біль того, хто покликаний поєднати і примирити ці дві споріднені, але церковно такі нетерпимі одна до одної, конфесії.

– Тому й кажу, – вчасно збадьорився єпископ Ружен, – що ні французькому послові у Варшаві, ні вашому нунцієві у Польщі запорозькі козаки не дуже то й зрадіють.

– А переговори, – задумливо підтримав його секретар Одіні, – слід вести саме з ними, на Січі, тому що вождем, рівним за славою та авторитетом Сагайдачному, на козацькому лану поки що не вродило.

Боргезе знову взяв до рук чотки, що на певний час були відкладені на кафедру, і погляд його застиг на сторінці відкритого Євангелія. Одіні вже безліч разів помічав: щоразу, коли папі потрібно було відволіктися від розмови і взагалі відсторонитися від реалій марнославного світу, щоб спокійно осмислити своє майбутнє рішення, він удавав, що заглиблюється в читання Святого Письма. Нібито й справді намагався відшукати поміж його увічненими древніми канонами відповідь на суєтні питання грішного буття.

Причому застиглий погляд очей Павла V, його завмерлі чотки та закам'янілий вираз обличчя, свідчили саме про те, що «читання» його було удаваним. Здається, що й Ружен теж викрив цю його хитрість, оскільки заклично поглянув на папського секретаря, мовляв, зроби щось, аби повернути понтифіка до розмови, рятує ситуацію! Та саме в ту хвилинку, коли архієпископ Одіні нарешті наважився потурбувати свого патрона, той здригнувся й, остаточно розвіюючи прихований од стороннього ока «сон з розплющеними очима», своїм сухим скрипучим голосом проказав:

– Передайте герцогу де Неверу, що і воїнство його християнське, і хрестовий похід я благословляю. Що ж до апостольського посольства в землі православного козацтва, то воно може бути спорядженим тільки тоді, як командування міліції остаточно визначиться з особою полководця, який здатен очолити козацькі загони.

– Знову ж таки, – додав Одіні, – підступатися до цієї войовничої постаті слід з допомогою французького посла та папського нунція у Варшаві, які добре знаються на ситуації в країні та на взаєминах між королем Владиславом IV і Січчю. А ще слід пам'ятати про коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, тобто про головнокомандувача польських військ, – пояснив уже винятково для папи. – Не забувайте, що, крім усього іншого, нашому католицькому посольству доведеться вирушати у степи, в яких панують загони мусульман-ординців та православних козаків.

– Саме так, – рішуче завершив цю аудієнцію Камілло Боргезе, – ми не можемо відряджати своє посольство у степову незвідь, де його ніхто, крім ворогів, не чекає.

Коли, дещо спантелечений такими відмовками, Ружен залишив папську бібліотеку, понтифік знову хворобливо зморщився і наклав долоню на підребер'я, але, все ще перебуваючи під впливом розмови з посланцем герцога, проказав:

– Щось я не чув, щоб дружина польського короля Владислава Марія Людовіка Гонзага, з роду Бурбонів, одійшла у кращі світи, або щоб цей амбітний поляк вимагав од церкви розірвання шлюбу з нею.

– Нічого подібного і не відбувалося, ваша святосте. Марія Людовіка при здоров'ї, і все ще досить упевнено почувается при троні Речі Посполитої.

Боргезе пригадав собі останню зустріч із цією французькою красунею, ще, як на його власний вік, досить молодою, і гріховний блиск у його очах не змогла пригасити навіть осяйна блаженна посмішка.

– То зверніться з листом до цієї юної інтриганки, адже з прилученням козацтва до християнської міліції зволікати нам і справді не слід. Нехай же не лишається осторонь нашої богоугодної справи. До того ж нам слід рішучіше окатоличувати цих степових схизматиків.

– Такого листа буде відправлено з найближчою нунціальною поштою, – чемно схилив голову Одіні.

– Нагадайте від себе, скільки зусиль довелося докласти понтифікатові, щоб польською королевою стала саме вона, з не завжди дружнього нам роду французької династії Бурбонів, а не якась там угорська чи нормандська красуня, – забувши про печінку, наліг папа римський на кафедру, подаючись у такий спосіб до секретаря. А витримавши належну паузу, раптом запально проказав: – Зрештою, запросіть її до Рима, подаруйте аристократці з провінції хоч якийсь промінчик мрійливої надії.

13

Поки турецькі моряки снували навколо шпиля,¹⁸ намотуючи на нього якірний канат, пірати зуміли розправитися з тими турками, яких капітан залишив на узбережжі, аби вони не допустили втечі когось із невільників, а також із тими азабами, яким вдалося втекти з перевалу, – і кинулися на абордаж.

Зазнаючи втрат, команда відбила їхній напад, але незабаром з'ясувалося, що це була лише перша хвиля грабіжників, які вирішили захопити «Ісмаїла-пашу» з ходу, не дочекавшись решти свого загону. А ті, обстрілюючи корабель, поступово спускалися в вершин, погрожуючи ще однією, значно потужнішою хвилею атаки.

Водночас моряки навіть не підозрювали, що за спиною у них уже визріває грізний бунт веслярів. Та й сам Сулима не поспішав, розуміючи, що час, який минав між нападом піратів і виходом корабля з бухти у відкрите море, належить їм, невільникам-бунтівникам. От тільки розпорядитися ним слід було мудро – щоб і від піратів урятуватися і, проріджуючи лави турецьких моряків, зберегти власні сили. До того ж існували ще дві особи, які не давали йому спокою: командир азавів і капітан «Османа-паші».

Але, якщо отаман знав, що Ардалл зі своїми азабами відбиває напад турків, перебуваючи на носі корабля, що майже впирався в берег, то де в ці хвилини перебував капітан Валідага, – залишалось для нього загадкою. Зачаївшись разом із Ченцем за прибудовою, біля величезної палубної скрині, він вирішив почекати прибуття козаків, діючи при цьому залежно від обставин.

Тим часом корабель почав поволі розвертатися і відходити від берега. Зрозумівши, що здобич вислизася у них з-під рук, частина піратів уже кинулась у воду й намагалася видертися на його борти. Їх підбавлювало те, що в бухту знову увійшли баркаси і що тепер їх уже було чотири. Вони намагалися перегородити судну вихід на середину бухти, а всі три десятки піратів, які перебували на них, були озброєні рушницями, пістолями та луками.

– Чому ви тут?! – вигулькнув у них за спиною штурман, якому й на думку не спало, що перед ним уже стоять заколотники. Він пам'ятав, що в бою з венеціанцями Сулима показав себе чудовим абордажним бійцем. – Чому не на веслах, чому не б'єтесь?

– Де капітан?

– У себе в каюті. Ми з ним, а також боцман і кок, відстрілювалися, стоячи біля вікна. Боцман загинув, а я... – він хотів мовити ще щось, але, не бажаючи втрачати часу, Сулима ударив його в живіт ножем і, відштовхнувшись до борту, скомандував своєму товаришеві:

¹⁸ Коловорот, завдяки якому моряки піднімали якір.

– До каюти капітана!

Вже завертаючи до того закутка, з якого починався прохід до каюти Валіда, полковник побачив, як корабельні гармати розстрожили ядром один із піратських баркасів, але зараз його це мало обходило. Інша річ, що гармати заглушили той пістолетний постріл, яким він звалив котрогось із наглядачів, що з вигуками: «Бунт! Гяури збунтувалися!», піднявся по трапу, котрий вів до палуби галерників.

– Вандо, де капітан? – узрів перед собою баронеса.

– У каюті, – напрочуд спокійно відповіла полька, вражаючи Сулиму своєю незворушністю. Що там творилося у неї на душі, він не знав, але зовні баронеса трималася досить упевнено. – Мені довелося заряджати їм пістолети і мушкет. Ледве вирвалася, щоб відшукати вас.

– Повернися до каюти, але заряджений пістолет даси мені, коли увірвемося.

– Та ж вас лише двоє!

– Не лише.

– Ось запасний, капітанський ключ від галерних замків, якими прикуті веслярі, – тицьнула Сулімі якесь велике, незграбне заліззяччя. Але отаман одразу ж передав його Ченцеві і наказав бігти на допомогу сотнику.

До каюти капітана він увійшов саме в ту хвилину, коли звідти один за одним пролунали два постріли. Третій зробила Ванда, стріливши капітанові, який повернувся до неї, щоб узяти заряджений пістолет, просто в лице. Побачивши це, кок – тлустий чолов'яга з відвислим підборіддям, – завмер від жаху, проте стрілити в нього з другого пістолета баронеса чомусь не наважилася, люті і сміливості в неї вистачило тільки на свого давнього кривдника. Втім, турка це вже не рятувало: Суліма в стрибку проштрикнув його абордажним кортиком, а потім ним же врубався в голову якомусь піратові, що намагався вдертись на корабель через вікно.

Вони з Вандою саме заряджали пістоль та мушкет, коли до каюти постукали і на порозі з'явився заступник Ардалла, азаб Ларжич. Побачивши замість капітана козацького полковника Сулиму, він перевів погляд на тіла Валіда та кока і, намагаючись вихопити з-за пояса пістоля, позадкував до дверей, проте однією рукою Суліма перехопив його озброєну руку, другою підніс ножа до горла.

– Я не маю наміру ворогувати з азабами. Тому й запитую: хочеш жити?

– Звичайно ж, хочу, пане Сулімо.

– Ардалл послав тебе, щоб повідомити капітана, що на борту бунт веслярів? – для Сулими не було таємницею, що в Ларжича з Ардаллом уже двічі мало не доходило до збройної сутички, тому говорив із ним дуже впевнено і спокійно.

– Саме так, я мав засвідчити перед капітаном його вірність.

– Так от, знай, що він обіцяв підтримати наше повстання проти турків, щоб повести вас в Іллірію і сформувати там повстанські загони.

– Ардалл, як завжди, зрадив, – різко відповів Ларжич, відчувши, що в бік йому впирається ще й пістоль Ванди. – І вас зрадив, і нас, тих, хто повірив йому і готувався до спільного виступу разом із галерниками.

– Але ж ти теж належиш до княжого роду, і сам міг би очолити повстання проти поневолювачів Іллірії та всієї Хорватії.

– Ваша правда, – підтвердив Ларжич. – Я належу до давнього роду, котрий однією гілкою своєю родичається з династією великого князя Бранимира,¹⁹ тобто правителя Хорватії, вперше визнаного Святим Престолом.

– Гадаю, що папі римському, з яким я маю намір зустрітися, таке родичання припаде до душі. То ж навіщо нам мати справу зі зрадником Ардаллом? Скажи йому, що капітан звелів привести сюди десять азабів, для його охорони, – порадив Сулима, віддаючи молодому хорватському княжичеві пістолета, відібраного у Ванди. – Але підбери серед воїнів тих, що вірні тобі і не мають наміру оплакувати Ардалла.

– Я застрілю Ардалла і приведу всіх азабів, які все ще знаходяться поруч із ним. Усіх інших, що розпорошені зараз по кораблю, візьму під свою руку пізніше.

– ... А задум у мене такий, – завершив ці поспішливі перемовини Сулима. – Полонених турків подаруємо папі римському, а корабель дістанеться вам, азабам, оскільки ми з козаками піратувати в Середземному морі не збираємося.

Нарешті «Ісмаїл-паша» розвернувся кормою до берега, але, разом із місячним сяєвом, яке проникало тепер з-за острівного перевалу, в оповиту вечірніми сутінками каюту увірвалася куля, що розстрошила обшивку каюти між обличчями двох чоловіків, а за нею – стріла, що вп'ялася поряд із плечем баронеси Оржинської.

– Ви сказали саме те, що мені дуже хотілося почути від вас, пане Сулимо, – проказав Ларжич, переконавшись, що на цьому обстріл з берега їхнього вікна припинився. – Відтепер ми союзники, але, на відміну від цього недорізаного «римлянина» Ардалла, я не зраджую.

– Подобиці нашого союзу обговоримо згодом, щойно корабель опиниться під нашим із вами командуванням, шкіпере і командире азабів, великий князю Хорватії.

Вийшовши удвох із каюти, вони побачили кількох турків, що, відбиваючись ятаганми від веслярів, відступали до каюти капітана.

– Я – Сулима! – попередив своїх отаман і, разом із Ларжичем, кинувся на турків. – Що там на палубі веслярів? – запитав він, коли всі п'ятеро османів виявилися під ногами повстанців.

– Там уже порядкують Чекан і Сотник, – пояснив Чернець, який очолював гурт бунтарів. – Нас, українців, підтримали й інші веслярі, отож ми пробивалися на допомогу вам. До речі, зо два десятки турків уже склали зброю і стоять на колінах, інші перебиті. П'ятеро чи шестеро азабів теж приєдналися до нас, але Ардалла серед них нема.

– Зате з нами князь Ларжич, його заступник. Супроводжуй його до Ардалла, пам'ятаючи, що, як би той не повівся зараз, перед тобою – зрадник. Інші ж козаки нехай залишаються тут.

14

... Хоча на світанку бунтівний «Ісмаїл-паша» й зумів вирватися з піратської бухти і лягти в дрейф за дві милі від острівної коси, проте видовище він являв собою жахливе. Палуби встелені тілами вбитих і пораних; вітрило, яке морякам вдало-

¹⁹ Князь Бранимир (879–892) продовжив об'єднання хорватських земель, розпочате його попередником князем Трпимиром I. Але, справді, Бранимира першим з-поміж правителів Хорватії було визнано Ватиканом. Папа Іоан VIII навіть надав йому титула «dux Croatiae», визнавши правителем доти роз'єднаних Паннонської та Далматинської Хорватій.

ся підняти ще в бухті, пошматоване кулями; стіни кают і борти теж пробиті ними. Сутички між бунтівниками та екіпажем стихали, проте корабель усе ще залишався нічийним.

Так, майже вся палуба галерників уже була в руках веслярів, і з півсотні полонених османів вони вже навіть зуміли зачинити в невольничому трюмі. Проте кілька десятків турецьких гармашів забарикадувалося в носовому трюмі. Судячи з усього, довго протриматися вони не могли, та все ж таки одчайдушно боронилися, хоча, як пояснив Сулимі один із азабів, у тому трюмі все ще залишалося вдосталь гарматного пороху та ядер, але не було таких потрібних для їхніх пістолів і мушкетів куль.

Ще двічі групи моряків намагалися здобути штурмом закуток з офіцерськими каютами, проте корабели, що зводили цю галерокаравелу, потурбувалися, щоб, у разі бунту, командний склад судна мав змогу успішно протистояти нападам у вузьких закапелках. Отож обидві атаки було відбито, і зараз решта команди виявилася між стволами мушкетів та пістолів двох груп: козаків, на чолі з Сулимою, й азабів, на чолі з Ларжичем. Але, побачивши, що серед майже чотирьох десятків моряків, які згуртувалися навколо середньої щогли, знаходиться шість-сім азабів, Ларжич досить швидко переконав їх перейти на його бік. Ті охоче полишили оточених і, супроводжувані прокляттями турків, перейшли до князя хорватів. Причому останній із них зумів вирватися із гурту лише по тому, як поранив ножом якогось турка, що намагався вбити його. Вирвалися й тих двоє азабів, що опинилися у гурті моряків, котрі залишалися під прицілами веслярів на штурвальному узвишші.

Ще складнішим виявилось становище обох цих груп, коли з палуби галерників піднялося, з пістолями та луками в руках, півтора десятка веслярів. Підперши двері двома бочками з порохом і пригрозивши висадити їх у повітря, якщо моряки намагатимуться вирватись на свободу, вони тепер почувалися як ніколи вільними. Частина веслярів кинулася вибивати турків із кормового трюму та всіляких кубриків, а частина прийшла на допомогу Сулимі. Причому троє найзавзятіших одразу ж подерлися на щогли, на яких кілька турецьких моряків, очевидно, вирішили перечекати весь бунт.

Відрізані від арсеналу, в якому були запаси пороху, куль та стріл, зражені азабами, моряки, що згуртувалися навколо середньої щогли, виявилися приреченими. Єдине, що їм залишалося, це кинутися в останній рукопашний бій, але Сулима попередив, що до фехтування справа на дійде, його люди просто перестріляють їх усіх. Якщо ж вони здадуться, то обіцяє передати їх італійцям як полонених.

Котрийсь із турків зверхньо «хлюпнув» отаманові в обличчя: «Ти кому це погрожуєш, шолудивий гяуре?!» і підняв абордажний кортик, щоб кинутися на нього, але той негайно всадив у моряка кулю зі свого двоствольного пістолета і ще раз попередив:

– Якщо через три хвилини ви не складете зброї, вдаримо по вас залпом. Тому обирайте: життя в полоні або смерть у гордині. Якщо складете зброю, життя вам гарантоване, слово дворянина.

Щойно він мовив це, як гримнув постріл на бізань-щоглі і звідти, з жахливим зойком, зірвався і впав на палубу, прямо під ноги оточеним морякам, ще один приречений. Сам вигляд понівеченого, закривавленого тіла був настільки вражаючим, що з гурту оточених турків негайно почулося:

– Годі, годі, ми припиняємо спротив, пане Сулимо!

- Здаємося на вашу милість, пане полковнику!
- Всі здається?
- Всі, всі! – долинуло одразу кілька голосів, услід за якими під ноги бунтарів почала падати зброя.
- У такому разі припинити стрілянину! – наказав козацький ватаг своїм воїнам. – Оглянути весь корабель, усі каюти і матроські кубрики, всі трюми!
- Щойно турецька зброя лягла на палубу, як її негайно підбрали невільники, котрі ще залишалися беззбройними, а полонених спровадили до невільницького трюму.
- Через півгодини «Ісмаїл-паша» буде нашим, – підійшов до Сулими схвильований Ларжич. – Чув, що свого часу ви ходили через море на Стамбул.
- І таке траплялося.
- Вам і бути капітаном, а мене майте за шкіпера, свого помічника.
- Наполягатимете, щоб одразу ж іти до іллірійських берегів, пане шкіпер?
- Навряд чи нам вдасться підійти туди без сутичок з турецькими або венеціанськими кораблями, а наша галеро-каравела занадто знесилена, щоб протистояти їм. Потрапляти ж у полон до тих чи тих – радості мало.
- Відтак у нас залишається один шлях: на Рим! – войовниче вказав абордажним кортиком на північ отаман козаків.
- Згода, прориватимемось до італійських берегів. Тільки християн-італійці є зараз нашими більш-менш надійними союзниками.
- До речі, що сталося з «заповзятим римлянином» Ардаллом? – раптом спохопився полковник, згадавши, що на певний час забув про існування командира азабів.
- Ларжич ураз спохмурнів.
- Негаразд якось вийшло з ним.
- Невже зумів утекти на берег?
- Побачивши, що наближаюся у супроводі твого козака і двох азабів, які приєдналися до нас, Ардалл усе зрозумів. Коли я наказав йому скласти зброю, він вихопив пістолет, але пострілу чомусь не пролунало. Ще за мить він кинувся за борт.
- То чому ж ти похмурий? Можливо, він уже лежить на дні.
- Хтось інший уже, напевне, лежав би, але тільки не він. Цей будь-що дістанеться берега і виживе. З Ардаллом треба було покінчити ще на кораблі.
- Невже цей мрійник і досі становить якусь небезпеку?
- Принаймні для мене. Він обов'язково зрине в Іллірії, і мені ще доведеться мати з ним справу.
- Згоден, існують люди, з якими на своїй рідній землі краще не зустрічатися, – мовив Сулима, маючи на увазі тих своїх недругів, з котрими неминуче доведеться зіткнутись уже в Україні, після повернення.
- Якщо на батьківщині в мене щось піде не так, пробиватимусь до вас, у Польське королівство, до козацького табору, що на Дніпрі. Як він там зветься? – поляскав пальцями.
- «Січчю». У нас кожен воїн, та що там, кожен хлопчак, мріє піти на Січ, аби стати справжнім січковим козаком.
- Отож і питаю, полковнику: як прийду зі своїм загonom, аби разом турків громити, приймеш?
- І негайно зарахую до свого полку.

– То, може, одразу й добуватися до українських степів разом із тобою, «прихопивши» всіх добровольців-азабів? Тоді й пробиватися разом буде легше, й кістяк полку ще під Римом сформується.

– Аби тільки зважився та азаби пішли за тобою. Але раджу добре обміркувати цей крок.

– Чи не однаково, де винищувати османів, в Іллірії чи в Україні? Проте в українських степах легше, тому що там уже сформоване добірне військо.

– То, може, час уже сформувати його і в горах та лісах Іллірії, в яких і згуртувати повстанців, і оборонятися значно легше, ніж у степах.

– Підняти на повстання народ, який за століття намертво звикся з рабською покірністю, здатен лише предводитель, що має славу досвідченого полководця.

Почувши це, Сулима сумовито зітхнув, оскільки й самого його проймали точнісінько такі ж роздуми і такі ж сумніви. Чи багато ще залишилося на Запорожжі тих, що пам'ятають його, в чийй уяві ганьба османського полону не затьмарила його давньої полковницької, отаманської слави, хто й досі ладен іти за них на повстанські битви, на тортури, на смерть?

– І все ж таки впевнений, – прагнув полковник розвіяти власні сумніви, – що згодом тисячі й тисячі іллірійців згуртуються навколо тебе, славного хорватського князя Ларжича, який навіть в османській неволі зумів очолити бунт проти яничарів, та ще й привести на рідну землю загін надійних, досвідчених воїнів.

15

Багряно-золотава півкуля сонця стрімко зароджувалася на блакитному, обрамленому двома скелястими острівцями, небокраї, перетворюючи штильовий простір між ними на палаюче морське гніздівля. Сулима вдивлявся в нього з таким же по-тайним забобонним острахом, з яким зазвичай вдивляються у чаклунське полум'я січового віщуна-характерника; і вбачалися у ньому отаманові і зблиски осяйної лицарської слави, що зароджувалася на світанні його козацької долі, і провісники якогось страшного, сокирою ката увінчаного занепаду її.

Тим часом битва за корабель поступово згасала. Моряки, що зачинилися у носовому трюмі, здалися вже за годину по тому, як Сулимі вдалося порозумітися із новим командиром азабів Ларжичем. Щоправда, ще й потім пролунало кілька пострілів десь у глибині трюму, проте Сулима навіть не став з'ясовувати, що там відбувається. Скількох опальних моряків пощастило віднайти по трюмних сховках – його вже теж не цікавило.

«Невже нам справді вдалося заволодіти цим величезним кораблем?! – з подивом запитав себе отаман, коли останні постріли затихли, і котрийсь із козаків, піднявшись по канатній драбині на рею, заволав звідти: «Усе скінчилося: корабель наш! Ми на волі, бо корабель тепер – козацький, січовий!» – А ще вчора сама спроба звільнитися з корабельних кайданів видавалася галерникам облудною мрією божевільних і самогубць».

Поки останню групу моряків, що здалися, переводили до трюму невільників, до Сулими, що разом із Ларжичем спостерігав за тим, як турки складають зброю, наблизився командир гармашів.

– Пане полковнику, маю честь відрекомендуватися: я – саксонець за походженням, але австрійський підданий, капітан, граф Віктор фон Штафен, – по-турецьки проказав він, ледь помітно схиливши голову.

- Нам не вистачало вас, графе.
- Як ви помітили, пане полковнику, я не чинив опору вашим людям і намагався утримувати від цього своїх артилеристів.
- Навіть якби й чинили його, капітане... Тепер це вже не має особливого значення. Хочете бути корисними нашій справі? – недовіриливо окинув поглядом його дбайливо витесану Всевишнім статуру козацький отаман.
- Маю такий намір.
- Це найважливіше. Всьому іншому не надаваймо зараз ніякого значення. Саксонцеві було за тридцять. Дещо худорлявий і невиразний з лица, він і справді вдався статурою, і якби не оця його ледь помітна, а проте неофіцерська сутулість, міг би придатися навіть для особистої гвардії короля.
- Якщо «Ісмаїлу-паші» доведеться приймати бій, вам, пане полковнику, не обійтися без вправного морського артилериста, – несподівано перейшов фон Штаффен на польську.
- Без вправного – так, не обійтися, – погодився Сулима, розуміючи, що, чим менше залишатиметься на цьому кораблі ворогів, тим краще.
- То, даруйте за нескромність, але він – перед вами.
- Мав змогу пересвідчитися в цьому під час вашої дуелі з артилеристами «венеціанця».
- Тому й чекаю наказу.
- Відберіть серед гармашів тих, хто згоден служити під моїм... і вашим, командуванням. Але це мають бути цілковито надійні люди.
- Тільки надійні, пане полковнику.
- «Полковником» іменуєте мене, тому що так порадила баронеса Оржинська?
- Хочете сказати, вона помиляється, невірно називаючи ваш козацький чин? – насторожився граф. – Що ви дворянин і навіть володієте родовим гербом – у цьому баронеса переконана.
- Можете не сумніватися. До того ж мені справді даровано було гетьманом чин козацького полковника, за якого «отаманство», згідно з європейською традицією, слід вважати посадою. Просто незвично чути, як мій козацький чин вимовляють на цьому кораблі.
- В Європі це досить поважний чин, – полегшено зітхнув граф. Ясна річ, як аристократ він волів підлягати полковникові, а не якомусь там бунтівному, чи не розбійницькому, «отаманові». – Принаймні полковницький чин – знаний і зрозумілий європейській аристократії, на відміну від незрозумілого титулу «отаман», чи навіть «гетьман». Хоча не маю сумніву, що мрієте стати не лише козацьким, але й коронним гетьманом Речі Посполитої.
- Переконали: надалі титулуйте мене «полковником», – стримано мовив Сулима, – бо й справді, для європейського розуміння так доступніше.
- Хтось там із полонених поривався випросити собі право перемовитися словом із новим капітаном судна, проте Сулима зневажливо махнув рукою: «Усі каяття, сповіді і запевнення – згодом!», і прикладами мушкетів настирного бідаку заштовхали до в'язничного трюму, слідом за іншими.
- Передайте туркам, – гукнув Сулима Сотникові, що став тепер за старшого серед козаків, які вартували бранців, – що всі вони будуть помилувані, якщо тільки поведимуться, як і належить полоненим!

– Та ж не варті вони помилювання, отамане! – обурено проказав Сотник своїм хрипким басом. – Скількох бусурманів перевішаємо, на стількох Османія їхня й збідніє. Що не кажіть, а запорожцям нашим легше буде.

– Нехай поки що живуть. Передамо їх італійцям.

– Та на якого біса їм, правовірним католикам, потрібні живі бусурмани?

– Може, навіть за великий викуп, віддамо, – хитрувато примружився Сулима. – Принаймні варто буде поторгуватись.

– Не сумнівайтесь, що під мою оруду пристануть геть усі артилеристи, – поспіхом заговорив саксонець, неприємно вражений поведженням козаків із полоненими, наче побоювався, що і його отаман бунтівників накаже заштовхати до того ж трюму. – Щойно запевню, що ви згодні прийняти їх на службу. Причому без будь-яких утисків, щоб вони почувалися...

– Більшість козаків тямиться на гарматній справі не згірше ваших вояків, – перебив його Сулима. – Й оскільки мені буде кого поставити коло ядер, то важливо, щоб ці ваші гармаші виявилися не лише добре навченими артилеристами, але й не зрадили в бою.

– Не зрадять. А котрий наважиться, то... – войовничо вхопився капітан за руків'я свого абордажного кортика.

– Зважте, що я ще не впевнений навіть у вашій особистій надійності, графе. Не кажу вже про моїх запальних козаків. Досі я, власне, не був знайомий з вами.

– Події на цьому кораблі змінюються дуже швидко. Як і погляди та настрої людей. Важливо, що з цієї миті я служу під вашим командуванням, пане полковнику. Причому підпорядковуюсь вам під слово честі офіцера і дворянина.

– Дещо дивно чути таке на палубі цього заплямованого безчестям судна, проте затямте собі, капітане, що «слово честі» я привчений шанувати.

– Не смію сумніватися в цьому.

– А ще зважте, що за кожного зі своїх людей відповідатимете особисто.

– На жаль, так ведеться в усьому світі, – покірно стенив плечима фон Штаффен.

Одразу ж відчувалося, що цей чолов'яга не був позбавлений аристократичної зверхності, проте роки, проведені в солдатському середовищі, привчили його вдало маскувати непогамовний шляхетський гонор під машкарою поміркованої стриманості.

– Непогано володієте польською. З якого б то дива?

– Певний час служив у найманській австрійській роті, що входила до гарнізону Кракова. До речі, саме там я по-справжньому навчився артилерійської справи.

– У поляків? – скептично уточнив козак. – Вправні фехтувальники серед них ще зрідка трапляються, але вправні гармаші?! Кому не відомо, що вся польська артилерія завжди трималася на германських найманцях-рейтарах?

– Вдатних артилеристів серед них справді віднайшлося б небагато. Але ж я не в поляків – у війни вчився, – зауважив саксонець. – А ще ж мав над собою командира-баварця.

– То інша річ, – примирливо погодився капітан «Ісмаїла-паші». – Війна всьому навчить.

– До того ж довелося походити на польських бойових кораблях, на яких оволодівав наукою морського артилериста. Як з'ясувалося, саме таке поєднання – артилерії з морем – мене якраз і влаштує.

16

Усі подібні аудієнції кардиналам і єпископам Павло V давав у присутності двох писарів, котрі, нечутні і незримі, поскрипували собі перами у добре замаскованій конторці, й особистого секретаря, що сидів за відведеним йому боковим столом, ладний за першим звертанням, чи навіть запитальним поглядом понтифіка, прийти йому на допомогу. Причому не раз ставалося так, що всі запитання прохачеві, – котрі подеколи перетворювалися на справжні інквізиторські, за дошкульністю та підступністю своєю, допити, – ставив саме архієпископ Одіні. Він же й визначав ставлення свого патрона до візитера та його клопотань. Не дивно, отже, що й побоювалися особистого секретаря значно більше, ніж ватиканського владики.

Проте цього разу Одіні десь завівся. Як і посланий за ним кур'єр, із тієї зграї гінців, що завжди чекали своєї черги у приймальні. А було б непогано, якби в ці хвилини архієпископ марудився на своєму службовому місці, бо його втручання зараз, ой, як знадобилося б!

Упродовж майже чотирьох місяців ця нездара, кардинал Соledo, інспектував кілька монастирів у приморській частині Каталонії, на діяльність яких надходили скарги чи то від самих ченців, чи від місцевих судів та можновладців. Здавалося б, свята місія. Але ж у тім-то й річ, що замість чіткого прояснення ситуації по кожному з монастирів, більшість із яких судилися за земельні наділи та просили у понтифіка заступництва, кардинал тепер занудливо розводився про добродійства їхніх настоятелів та вселенський занепад християнської моралі, котра волає про апостольське відродження когорти інквізиторських агентів-вивідувачів, і, що найжахливіше, без кінця вдавався до цитування Євангелія та усіляких папських енциклік. Не справляло на нього враження навіть те, що папа двічі переривав його монолог, вимагаючи говорити по суті.

Боргезе уже мав намір перервати його втретє і востаннє, але несподівано задрімав, а коли схаменувся, щоб узятись за дзвіночок, виявив, що секретар сидить у кабінеті й уважно слухає кардинала. Причому довго чекати на його реакцію не довелося. Вже на другій розлогій, але неточній цитаті інспектора, Одіні хижо всміхаючись, зупинив кардинала словами:

– Ваша оповідь занадто всебічна і ґрунтовна, щоб сприймати її на наш зрадливий слух. Ще перед вашим від'їздом до Каталонії ватиканські правники письмово виклали ті запитання, котрі їх найбільше цікавлять. Вони ж і допоможуть вам сьогодні стисло, а головне, докладно, сформулювати відповіді на кожне з них.

Соledo хотів, чи то щось додати до свого звіту, чи заперечити архієпископові, проте папа поспішливо проказав своє традиційне: «І нехай так і буде, з волі Господа нашого», щоб, на прощання, осінити його напутнім хрестом.

Амбітний кардинал – ще відносно молодий, кремезний і добре освічений – зрозумів, що його стараннями знехтувано, проте сперечатися з папою та його секретарем «інквізитором» не наважився, лише похмуро пройшовся поглядом по обох і, пихато наставивши підборіддя, пройшов повз Одіні з такою рішучістю, нібито мав намір ударом плеча відкинути його до прочинених дверей. Іспанець знав, чому ці двоє недолюблюють його, – тому що ніколи не приховував своїх надій стати спадкоємцем Павла V на апостольським троні. Ще й ревно молив Господа не зволікати з датою цього триумфального сходження на «ватиканську Голгофу».

– Наші правники – люди терплячі, тож нехай помарудяться з ним, – мстиво проказав йому вслід особистий секретар і, вже звертаючись до понтифіка, додав: – Упевнений, що в Святого Престолу з’явилися справи нагальніші.

– Знову щось пов’язане з клопотами герцога де Невера? – лінкувато поцікавився Павло V, навіть не намагаючись маскувати втому і збайдужіння людини, котра вже чимало ночей страждала від безсоння.

– ...З тим, що допоможе протистояти словесному натискові його посланців.

– Хотілось би, – ледь помітно хитнув головою понтифік. – Ну й кажіть уже, кажіть...

– Прибув «крилатий гонець» з Ортонського монастиря.

– Із тих, що пов’язані соколиною поштою з ватиканським сокольничим у Кастель-Гандольфо, – спробував князь Боргезе відтворити хід його подальшої оповіді.

– Одним із шести таких поштових монастирів, – нагадав йому архієпископ, ледве стримуючись, щоб не згадати й про те, з яким скепсисом поставився свого часу папа до ідеї створення такої пошти при своїй літній резиденції. Ідеї, котра звичайно ж, вимагала і мисливського будиночка, і певного штату знавців соколиного полювання, не кажучи вже про кошти на утримання всього цього «крилатого поштарства».

Мовби вичитавши його думки, Камілло Боргезе поблажливо всміхнувся.

– Визнаю, архієпископе, визнаю: ви зуміли переконати мене, що, зрештою, соколина пошта – варта грошей, які на неї витрачено, хоча...

– Я теж із приємністю згадую, – розвів руками Одіні, – яку кількість разів нам вдавалося вражати і наших кардиналів, й іноземних послів та монархів своєю дивовижно швидкою, просто-таки блискавичною поінформованістю про найрізноманітніші події, що ставалися в різних куточках Італії та Франції. За наявності стількох агентів, скількох має наша церква, соколине чи голубине листування – найдовершеніше з усього, що тільки людство спромоглося вигадати у своїх шпигунських екзальтаціях.

– На бога, у нас інші наміри, – владним порухом руки застеріг свого секретаря Боргезе, – богоугодніші, котрі не мають нічого спільного з ним вивідництвом.

«Невже в світі може існувати ремесло, благословенніше і корисніше для справи церковної за шпигунство?!» – щиро подивувався архієпископ, стинаючи плечима. А проте вголос мовив:

– Так ось, не хотів турбувати вас раніше, але тепер саме час. Кілька днів тому крилатий гонець із монастиря святого Бернардина приніс інтригуючу звістку. Мені, ясна річ, довелося перевірити її, вдаючись при цьому й до інших джерел.

– Не вподібнюйтеся до кардинала Соледо, – войовничо пробурчав папа. – Говоріть, без посилання на джерела.

– Виявляється, в Адріатиці, – не дозволив збити себе з пантелику Одіні, – поблизу острівця Ордарія, сталася дуже важлива для нас подія. Колишній козацький предводитель на прізвище Сулима, – польський дворянин українського походження, а до того ж полковник на козацькій службі, – зчинив бунт на турецькій галері, на якій перебував у полоні, і, захопивши близько трьох сотень турків, підійшов до італійських берегів.

Тільки тепер понтифік рішучим порухом голови розвіяв свою дрімоту і з цікавістю поглянув на секретаря.

– То він, цей козацький ватаг, що, справді відомий у своїх краях, про нього знають у Варшаві?

– Принаймні повинні були б знати і при королівському дворі, і в оточенні коронного гетьмана, тобто головнокомандувача польськими військами. Втім, для нас куди важливіше, щоб про нього пам'ятали в козацьких землях.

Натужно, по-дідовськи, кречучи, Павло V підвівся з-за столу, перехрестився на ікону з розп'яттям, і так і залишився стояти спиною до архієпископа.

– Хочете сказати, що відтепер нам уже буде до кого посилати на Січ апостольське посольство?

– Якщо станеться так, що, повернувшись до своєї Рутенії-України, цей козацький офіцер, знову виявиться на чолі тамтешнього степового лицарства.

– То допоможіть йому в цьому сходженні, якщо, звичайно, Сулима гідний цього, – ледь помітно всміхнувся папа, все ще стоячи спиною до Одіні.

– Гідний, інакше я не стояв би оце перед вами.

– Настільки гідний, що, демонстративно підтримуваний нами, здатен притлумлювати непогамовний гонор польського короля? – скрадливо провадив своєї Камілло Боргезе.

– Годі й сумніватись у тому, що полковник Сулима виявиться саме тією постаттю. Шляхетного, як уже мовилося, роду, і ревний християнин, полковник уже кілька разів водив ескадри козацьких кораблів на Стамбул та інші міста Османської імперії. Тобто з часом він якраз і може виявитися тим вождем, воїном Церкви Христової, якого ми давно прагли виплекати в козацькому краї. Саме так: мудро віднайти, старанно виплекати і далекоглядно вознести.

– Йому, що, й справді, вдавалося досягати Золотого Рогу? – остаточно збадьорився князь Боргезе.

– ...І навіть випалювати передмістя Стамбула. До речі, здійнявши бунт, він зумів визволити до сотні бранців, більшість яких теж походить із козацької Рутенії.

– Тому й кажу: потурбуйтеся, аби полковник і його воїни повернулися до козацького воїнства з шаблями, освяченими понтифіком, Римом, самим Господом.

Почувши ці слова, Одіні переможно посміхнувся. Секретну інтригу з козацьким полковником задля того й затіяно було, щоби врешті-решт князь Боргезе мовив їх.

– Мислю, що й самі ті козаки, які найближчим часом побувають у Ватикані, стануть «шаблями, освяченими Римом».

17

Уже й по тому, як доля командира корабельних гармашів була остаточно вирішена, полковник ще певний час уважно вислуховував його розповідь і, з поваги до капітанового ремесла, статечно похитував головою. Сулимі не раз доводилося вести артилерійські дуелі з турецькими галерами, тому знав, як це непросто: принорувитися з козацькими фальконетами до морської хитавиці та вітрильної рухливості човнів «чайок» і ворожих кораблів. А ще він бачив, як старанно і вміло навчав фон Штаффен своїх бомбардирів і як холоднокровно повадився під час бою.

– Гарзд, пане граф, я одразу ж відчув, що ви не маєте бажання безславно гинути на якомусь там турецькому судні під час придушення бунту полонених галерників, – заспокійливо підсумував своєрідний процес укладення угоди Сулима. – Та й надалі нам із вами вигідніше бути союзниками, ніж ворогами.

– Саме на цьому я і хотів наголосити, пане полковнику, – чемно схилив голову австрієць. – Чув, що маєте намір іти до берегів Італії. Це правда?

– Ми вже йдемо до них, – повів Сулима підборіддям у той бік, куди був націлений ніс корабля. – Вам це не до вподоби?

– Навпаки, радію. Річ у тому, що мені вже доводилося бувати в Римі, в особистій охороні австрійського цісаря.

– Навіть так, в особистій охороні?! – недовірливо пройшовся поглядом по сутулуватій спині графа.

– Ні-ні, це не природна сутулість, – уловив його погляд фон Штаффен. – Вона з’явилася вже в Польщі, після поранення в груди. Проте лікарі запевняли, що й вона теж минеться.

– Тоді великодушно даруйте. Просто... постава є постава, для офіцера вона багато важить.

– Згоден, вона дуже важлива, – майнула губами командира гармашів іронічно-поблажлива посмішка. – І для офіцера, та й просто для будь-кого з дворян.

– Чому ж так швидко опинилася поза ротою королівських гвардійців?

– Маєте рацію, охороняв я свого імператора недовго; вже за півроку остаточно змудився у лавах цього парадно-мундирного війська. Та річ не в моїх вояцьких забаганках і амбіціях. Повідомляючи про відвідини Рима, я всього лиш хотів наголосити, що добре володію латиною і міг би прислужитися вам під час переговорів з папою римським.

– Під час моїх переговорів з папою?! – вражено запитав Сулима. – Дякую, звичайно. Але з якого дива ви, графе, вирішили, що вони повинні відбутися; що вони взагалі можливі?

– Хіба ви не маєте наміру домагатися аудієнції папи римського?! – у свою чергу, здивувався капітан.

– Не знаю, з ким там, зрештою, доведеться вести перемовини, проте головне для мене – домогтися вільного проходу мого козацького загону через італійські землі.

– Принаймні ви повинні оголосити італійським чиновникам, що маєте намір зустрітись з понтифіком, щоб подарувати йому полонених мусульман.

– І на якого ж дідька понтифікові ці бусурмени?! Він же не генерал, а папа римський.

– Е, полковнику, так не годиться. Ви повинні усвідомити, що, приставши до італійських земель, неминуче опинитесь в тенетах далекоглядної політики Ватикану. Мабуть, ви не знаєте, що нинішній папа, в миру – князь Камілло Боргезе, готується до своєрідного хрестового походу проти османів, аби боронити християнські землі від турецької навали. Тому ваша, полковника-християнина, поява в Римі з кількома сотнями полонених турків, – яких легко можна обмінати на європейських вельмож, що катуються в османському полоні, – може сприйматися ним як подія знакова, як провіщення небес.

– Невже Рим і справді готується до великого походу проти турків? – заінтриговано уточнив Сулима.

– Вам одразу ж дадуть про це знати.

– А що, папа римський справді міг би об’єднати війська кількох монархів і, як колись у давнину, послати ці легіони в Палестину або й на Константинополь, на грецькі землі. Міг би й козаків українських запросити, бо ж ніхто так не привчений до війни з турками і татарами, як ми.

– Саме про це свого часу представники папи і герцога де Невера вели переговори з гетьманом Сагайдачним. Кажуть, що у створювану герцогом міжнародну Лігу християнської міліції Сагайдачний вступив²⁰ разом з усім запорозьким козацьким військом. Як незабаром з'ясувалося, цей акт виявився всього лиш дипломатичною формальністю, хоча герцог був не від того, щоб командувачем війська цієї Ліги було призначено саме гетьмана Сагайдачного.

– Чому ж формальністю?

– Як сказали б у таких випадках картярі: так уже лягла їм обом, герцогу і гетьманові, карта, в даному випадку, європейська. На жаль, Франція виявилася втягнутою у війну за «іспанську спадщину»²¹, а Польща та Сагайдачний зі своїми козаками – у війну з Московією.

– Переговори герцога і папи з гетьманом Сагайдачним? Для мене це новина. Невже європейські монархи погодилися б віддати свої полки під прапори українського полководця? – нашорошено засумнівався Сулима.

– Герцог де Невер, із візантійської імператорської династії Палеологів сам, через свого представника, ясна річ, запропонував йому цю посаду. Це були дуже серйозні, таємні переговори, котрі герцог вів із благословення самого папи. Мій рідний брат перебуває на дипломатичній службі в австрійського імператора, тож, із його слів, можу підтвердити, що і понтифік, і герцог де Невер навіть уявити собі не могли на чолі загонів християнської міліції когось іншого, крім гетьмана Сагайдачного. Але такою видавалася ситуація два роки тому, зараз обставини змінилися. Коли під час останньої зустрічі з братом Куртом у Стамбулі я сказав йому, що разом зі мною на борту «Ісмаїла-паші» перебуває полонений український полковник Сулима, він одразу ж пригадав, що ви прославилися у битвах під стінами дунайських османських фортець Ізмаїла і Кілії, до яких підходили з моря, на човнах. Це справді так?

– Не знаю, наскільки я там уславився, але в морські походи під стіни цих фортець козаків я вдовив, що було те було.

– Брат наполягає на тому, щоб я теж переходив на дипломатичну службу, і, для початку, пропонує попрацювати в австрійському посольстві у Варшаві.

– То, може, й варто погодитися?

– Остаточного рішення я ще не прийняв, – якось занадто вже поспішливо відрубав граф. – Можливо, певний час послужу в польському війську, щоб здобути чин полковника. До речі, під впливом вашого імені Курт розповів мені чимало цікавого про Сагайдачного. Зокрема повідомив, що наразі його підтримує лише незначна частина реєстрових, що на королівському утриманні перебувають, козаків. А серед іншого козацтва у нього сформувалася досить сильна опозиція. І хоча, перед загрозою нападу турецької армії на польські землі, король Сигізмунд III усіяко підпирив у цьому внутрішньому протистоянні кандидатуру Сагайдачного, значна частина запорожців

²⁰ Цей формальний акт було здійснено 1618 року, причому без згоди польського короля та всупереч Вільшанській угоді (1617 року), згідно з якою козаки не мали права самостійно, без королівського дозволу, виступати проти Османської імперії чи Кримського ханства. Це відбувалося напередодні польсько-московітської війни 1618–1619 років, у якій із загоном козаків брав участь у битві під Москвою і гетьман Петро Сагайдачний.

²¹ Ідеться про Тридцятирічну війну 1618–1648 років, основними супротивниками в якій були Франція та Іспанія. Нагадаю, що змальшовані в романі події відбуваються 1620 року.

та городових козаків схиляються на бік його головного опонента-отамана, – поляскав він пальцями, – на прізвище, якщо не помиляюсь, Нерода²².

– Знаю такого, «Бородавкою» його прозивають.

– Не буду й далі розводитися про запорозькі інтриги, – проказав капітан, – але переконаний, що і герцог де Невер, й оточення папи римського перебувають зараз у пошуках козацького полководця, яким безболісно можна було б замінити Сагайдачного на європейській арені.

– Таке теж неважко припустити.

– Не знаю, як у цьому європейському пасьянсі ляже ваша карта, проте дуже хотілося б, аби цим полководцем виявилися ви, пане Сулимо.

Полковник аж відсахнувся від несподіванки, проте досить швидко опанував себе і спочатку замислено подивився на саксонця, а потім раптом мрійливо відвів погляд. І графові фон Штаффенові раптом подумалося: щойно на місці гетьмана Сагайдачного, на місці командувача армії новітніх хрестоносців, полковник Сулима й справді уявив себе. І віднині він бачитиме на цій посаді тільки себе, і нікого іншого.

18

Одіні не був упевнений, що козацькому полковникові дійсно вдавалося випалювати хоч якусь там часточку стамбульських передмість, але яке це мало тепер значення? Очевидно, в нього були якісь інші заслуги перед козацтвом й усім християнським світом, про які він як особистий секретар папи, незабаром дізнається. Саме здобуття в бою турецького корабля «Ізмаїла-паші» чого варте! Тож, коли Павло V поцікавився, чи можуть звістки про його подвиги підтвердитися якимись ватиканськими або турецькими джерелами, впевнено доповів:

– Це вже підтверджено нашим стамбульським агентом, який нещодавно повернувся з Туреччини, а також нашими венеціанськими... агентами, – з посмішкою доповів архієпископ, ледве втримавшись від того, щоб не мовити: «Нашими венеціанськими шпигунами», нагадавши при цьому папі, що агенти, які діють у ворожому стані венеціанського дожа, є лише скромною ланочкою того величезного шпигунського ланцюга, яким він, архієпископ Одіні, заповнює зараз у кайдани весь досяжний йому світ. – Крім того, відомо, що він здобував штурмом такі могутні дунайські твердині османів, як Ізмаїл і Кілія.

– Дуже важливо, щоб усі ці звістки виявилися вірогідними, – наголосив Павло V, знаючи: якщо вже Одіні мовив оце «слово про славетні походи Сулими», то не відступиться від нього, навіть якщо доведеться самому повести козаків на стіни і вежі Стамбула чи Ізмаїла.

– До речі, наші платні венеціанці попереджають, що їхній правитель-дож уже запропонував Сулимі стати його особистим гостем.

Тільки тепер папа несподівано озирнувся, і вони зустрілися поглядами. Одіні відчув, що Князь Церкви, як іноді називали папу в колі «чорної ватиканської знаті», сумнівається, що таке запрошення справді пролунало. Він відчував, що особистий секретар у черговий раз шантажує його, причому робить це з ангельським смиренням на обличчі, проте виказувати сумніви свої не став. Зрештою, якщо досі дож і не

²² Ідеться про відомого козацького ватажка, гетьмана Якова Нероду, більше відомого історикам під іменем Яцька Бородавки, страченого влітку 1621 року за особистим наказом Сагайдачного.

запросив цього Сулиму, то завтра неминуче запросить; венеціанським адміралом зараз дуже потрібна підтримка козаків, які здатні відволікати своїми нападами значну частину турецького флоту. Ось чому Павло V філософськи уточнив:

– Пропонуючи цьому козацькому вождеві стати його особистим гостем, венеціанський правитель, у такий спосіб, пропонує йому стати особистим ворогом папи римського.

– Нагадуючи при цьому Сулимі, що йому, православному, не годиться схиляти коліна перед Святим Престолом католиків.

– Чого прагне дож, мені зрозуміло, а ось чого прагне цей козацький воїтель?

– Щоб ви прийняли його, вислухали і благословили.

– Він сам виявив таке бажання? – засумнівався папа, пам'ятаючи про те, з якою люттю ворогували між собою католики та православні, піддані Речі Посполитої. Скільки повстань було піднято на цьому ґрунті в Україні, скільки крові християнської пролито!

Архієпископ красномовно здвигнув плечима, але, вловивши, що така відповідь папу не влаштовує, пояснив:

– Ми з вами добре знаємо, що бути прийнятим та вислуханим самим папою римським – найвища земна мрія кожного християнина, незалежно від конфесії.

– Гаразд, приймемо його, вислухаємо та благословимо, а згодом допоможемо дістатися до козацького краю... Що далі?

Саме цього запитання Одіні й домагався.

– Відтак через певний час увесь козацький люд знатиме, що вперше за всю історію і Ватикану, й козацтва папа римський удостоїв православного козацького предводителя своєї високої милості, – вдячно схилив він голову, чекаючи не так похвали, як розуміння свого задуму. – Причому я звелю, щоб козацького вождя доправили до Ватикану разом із тими трьомастами, чи скільки їх там, полоненими мусульманами. Нехай монархи Франції, Германії, Італії, Іспанії і всіх інших країн бачать, що під штандартами Святого Престолу з'являються лицарі, які, не чекаючи, поки остаточно буде сформовано європейську Лігу християнської міліції, вже рішуче винищують невірних і навіть дарують Святому Престолу захоплених на околицях християнського світу ворогів-невільників.

– Згоден, поява в Римі такої маси полонених у вигляді «дарунку» папі має справи враження на всіх, навіть на декого з наших кардиналів.

– У свою чергу, нам слід гідно вшанувати та обдарувати цього козацького вождя.

– Зізнайтеся, що ви вже продумали, як саме нам слід це зробити, архієпископе?

– Ким я як особистий секретар поставав би у ваших очах, якби навіть у такій суто мирській справі чекав вашої преосвященної підказки? Зрозуміло, що передусім цьому козацькому вождеві знадобляться гроші та одяг, і про це слуги трону вашого вже дбають.

– Під вашим молитовним наглядом, – рішуче нагадав йому папа, відсторонюючись від цього клопоту.

– Під молитовним, ясна річ, – запевнив його Одіні. – А ще воїтелям знадобиться ваша божественна допомога в тому, щоб його воїнство щасливо добулося до свого Дніпра. І на цьому далекому шляху їм знадобився б ваш охоронний лист, а ще – хтось із місіонерів у гідному церковному чині та в іпостасі вашого посланця.

– Пошліть такого, котрий би знався не лише на молитвах, але й на зброї, козакам це імпонуватиме.

– Якщо потрібно буде, ми пошлемо туди трьох горлорізів у сутанах, які пройшли вишкіл у Палестині, в одній зі східних сект...

– Навіщо ці подробиці, Одіні? – зморщився папа римський.

– Прошу пробащення, ваша святосте, проте мирські справи вимагають мирського мислення.

– Мислення, але не слів, – повчально уточнив папа.

Схиливши голову, Одіні витримав належну в таких випадках паузу, далі злодійкувато роззирнувся, нібито побоювався, що в папській каплиці може виявитися ще хтось, окрім них, і притишивши голос, мовив:

– Зараз нам дуже потрібні козацькі шаблі, а щоб шаблі ці у нас з'явилися, маємо приручити одного з їхніх вождів. Щоправда, ці козаки й досі залишаються схизматиками, не піддаючись католицькій церкві Речі Посполитої...

– Шаблі віри не мають, – знову повчально мовив папа, поблажливо всміхаючись. – Не віри вони прагнуть, а крові, османської крові. Тому зараз нам потрібні козацькі шаблі, а не козацькі молитви чи козацькі душі.

– ...Яких вони, так чи інакше, а позбуватимуться во славу Господа нашого.

– В ім'я і во славу Святого Престолу, архієпископе, Святого Престолу. Маєте ще якісь прохання?

– Бажано було б, щоб ви одарили Сулиму золотим медальйоном зі своїм портретом – найвірнішим підтвердженням того, що цей воїн-християнин справді був удостоєний вашої аудієнції і що віднині він постійно перебуває під вашим покровительством. До того ж це стане гучною популяризацією й імені вашого, і Святого Престолу серед віруючих східного обряду!

– Далекоглядно, далекоглядно... – погодився папа римський, й Одіні не треба було нагадувати, що в устах володаря папської тіари ці слова завжди зринали, мов найвища похвала. – Як саме слід здійснювати цей задум, я вам теж не підказуватиму; робіть усе швидко, впевнено та посилаючись на моє благословення.

– Для мене це найвища честь, – знову вклонився архієпископ, задкуючи до виходу.

«... Цікаво тільки, навіщо Одіні все ж таки знадобилося організувати цей візит козацького полковника? – підозріливо зиркнув йому вслід папа. – Адже досі він не виявляв особливого прагнення сформувати християнське військо та організувати ще один похід хрестоносців. Навпаки, з неприхованою іронією ставився до намагань герцога де Невера сформувати Лігу християнської міліції. А тим паче, до його наміру поставити на чолі цього папського воїнства козацького гетьмана Сагайдачного. То, може, й справді має рацію кардинал Соledo, стверджуючи, що мені давно слід позбутися свого особистого секретаря, оскільки, нехтуючи волею папи, Одіні вже й сам почувається владикою світу, тож і поводиться відповідно?»

Й анітрішечки не здивувався, коли Одіні раптом проказав:

– Якщо нам вдасться повернути на католицтво хоча б частину цих русичів-козаків, – це вже виявиться значним поступом віри нашої на Схід, до глибини слов'янського світу.

Проказавши це, архієпископ аж завмер з розтуленими вустами, знаючи, що, торкнувшись улюбленої теми папи, неминуче спровокує його на нестримний словесний потік з приводу остаточного християнського впокорення східнослов'янського та кавказького церковних світів. І, як завжди, не помилився.

19

Ларжич справді бачив, як, рятуючись від нього, Ардалл стрибнув за борт, але помилявся, вважаючи, що той, або загинув, або ж дістався берега. Командир азабів спочатку націлився було на косу, що чорніла посеред освітленої місяцем заводі, проте на міліні до нього кинулися одразу троє піратів.

Убивши абордажним кортиком²³ одного з нападників, Ардалл кинув зброю, пірнув, і плив під водою, скільки дозволяли його могутні легені. А коли випірнув, побачив, що від берега на судно насувається нова хвиля острів'янинів. До того ж вода видалася досить прохолодною, у такій довго не протримаєшся, тим паче що з острівних гір повіяв на диво холодний вітер.

Остаточне рішення до командира азабів прийшло лише тоді, коли він побачив, що з правого борту, поблизу корми, звисає уривок каната. Затиснувши між зубами останню свою зброю, ножа, іллірієць спритно добувся нижньої палуби, причому допомогли йому двоє турків-моряків, які, впізнавши Ардалла, вирішили, що він просто випав за борт під час бою. А ще за кілька хвилин, ніким із азабів не помічений, Ардалл постав перед баронесою Вандою Оржинською.

– Я не вбиватиму вас, а ви надасте мені притулок і не посмієте виказати Сулими чи Ларжичу, – коротко висунув свої умови іллірієць, щойно Оржинська відчинила двері своєї мініатюрної каютки.

– Як це милостиво з вашого боку, мій ніжний, але невдатний коханцю!

– Зараз не час для словесних баталій чи кпинів.

– А для абордажних? Особливо, якщо зважити, що на кожен приступ жінки ви, «забе азабів», кидаєтеся, наче на рішучий абордаж?

– Краще дайте слово аристократки, – поспіхом викручував сорочку.

– А «слово піратки» вас не влаштує, мій найхоробріший з-поміж хоробрих? – і далі глузувала з нього баронеса, забуваючи про те, як небезпечно ризикує.

– Влаштує, – приставив вістря ножа їй до горла Ардалл. – Навіть слово піратки. Але запам'ятайте, що в такому разі й каратиму вас за суто піратськими традиціями.

– Зараз ваш абордажний кортик дуже знадобився б там, біля борту, – зауважила полька, і тільки тепер Ардалл відчув, що в обидва боки йому впираються дула пістолетів.

Хтозна, як розгортався б їхній діалог далі, якби поряд із каютою не з'явився якийсь миршавенький чоловічок, який волав щось по-італійськи. Баронеса миттю відвела один із пістолетів від змокрілого тіла азаба і всадила кулю у нападника. А коли той упав, наказала Ардаллові:

– Заберіть у нього зброю, знадобиться, – і стрілила ще в одного чоловіка, навіть не намагаючись з'ясувати, хто він, у біса, такий.

Поки азаб обеззброював та обшукував загиблих, баронеса спокійно заряджала пістолети набоями, які мала в кишені офіцерської куртки, та прислухалася до того, що відбувається на нижній палубі, де все ще вирував бій. Каюта Ванди була внутрішньою, вона не мала ілюмінаторів, зате й кулі до неї теж не проникали.

²³ «Абордажними кортиками» в ті часи називали короткі, ледь вигнуті шаблі, з розширеними лезами, якими справді зручно було фехтувати під час абордажних боїв. Ось чому особливою шаною ці кортики користувалися у піратів.

Втім, Ардалл уже не вперше звертав увагу на те, з яким спокоєм ставиться баронеса Оржинська до всього, що відбувається на судні під час бою або сильного шторму.

– Ви вже спокійно могли б очолити команду піратського корабля, – знову наблизився він до освітленої ліхтарем пройми дверей, зіштовхнувши обох небіжчиків за борт. А, переконавшись, що поблизу нікого нема, почав поспіхом перевдягатися у штани, здерті з одного з конаючих нападників.

– І не лише піратського, – холодно відреагувала баронеса на його сумнівний комплімент. – Якщо тільки здобудете його для мене, підневільний азабе.

– Ще недавно я був близький до такого здобуття.

– Це в той час, як рятувалися втечею з корабля?

– Втеча – лише один із прикрих випадків, які трапляються навіть під час найщасливіших авантур.

– Саме так: авантур, – наголосила Ванда. – На одну з яких ви й намагаєтеся спровокувати мене.

– Знайдуться азаби, які підтримають нас, якщо тільки ви остаточно вирішите, що...

– Корабель уже по суті перебуває в руках полковника Сулими, – увірвала його мрійливі міркування Оржинська.

– А мав би перебувати в наших, – по-вовчи вишкірився іллїрієць. – Так було б справедливіше. У мене, командира вільних та озброєних азабів, було значно більше можливостей для корабельного бунту, ніж у Сулими з його ланцюговими галерниками.

– Вгамуйтеся, мій «азабе азабів», – наказала баронеса, знову послуговуючись нею самою вигаданим титулом. – Ще один такий бунт, – і ми переб'ємо одні одних, на втіху всім нашим кровожерним ворогам, – і далі вражала найманця твердістю і розсудливістю своїх слів. – Тепер треба думати, як би нам усім разом вирватися з цієї острівної затоки та добутися до материка. Наш порятунок – там, а не на цих диких скелях.

– Отже, ви не готові, – майнув у голосі азаба повів легкого розчарування.

– Якби я мала намір здійснити корабельний бунт, то здійняла б його без вашої допомоги, «азабе азабів», – швидко і рішуче.

– Гаразд, гаразд, вірю! – спробував заспокоїти її Ардалл, розуміючи, що не в його інтересах нервувати зараз цю войовничу даму. – І, на Бога, погасить ліхтар.

– Не варто, – рішуче заперечила баронеса, беручи дубові двері каюти на крицевий засув. – Нехай знають, що я тут, і не сплю.

– Зізнайтеся, що боїтесь залишатися у темряві наодинці зі мною.

– ...Тільки тому, про всяк випадок, попереджаю: якщо наважитесь домагатись мене, дістанете таку ж відсіч, як оті двоє, що впали під дверима! Тому ліхтар усе ж таки горітиме.

– Двічі домагатись однієї й тієї ж жінки? – зухвало вишкірився Ардалл. – Такого зі мною ще не траплялося.

Ванда сприйняла цю заяву «азаба азабів», як ляпаса, проте мужньо промовчала. Якщо вже вона надала цьому іллїрійцеві притулок, то мусила терпіти. Хтозна, як поведеться Ларжич, довідавшись, що в неї переховується його ворог, але вже нічого не вдієш, доводиться ризикувати.

– Пардон, мадам, але мені все ж таки треба викрутити й підсушити власний одяг, чужий виявився тіснуватим.

– Та викручайте вже, тільки не дуже заливайте мені каюту. Мабуть, така вже моя доля: переховувати в себе невдах із усіх середземноморських берегів, – іронічно відреагувала на цю його потребу баронеса. – Даремне ви не приєдналися до полковника Сулими. Тепер були б одним із переможців, корабельним офіцером.

– Мене мало не застрівив Ларжич, – протисся повз неї до того закутка, де чорнів прибитий до стінки каюти стілець. Ще недавно такий грізний, командир азабів поводився тепер, як переляканий підліток, що не знав, де йому сховатися у тісній комірчині. – Головне – уникнути зараз сутички з ним. А з Сулимою мені, можливо, вдасться домовитись. З Сулимою – так, але не з Ларжичем. І не зараз, ясна річ, а згодом.

Рушничні та пістолетні постріли нарешті вщухли, що могло означати лише одне – черговий напад берегових піратів було відбито. Підтвердженням цього став і гарматний залп, яким корабельні пушкарі розвіювали по узбережних виярках рештки нападників.

– А чому ви вважаєте, що з полковником Сулимою домовитись усе ж таки вдасться? – ревниво якось запитала Ванда, перечекавши другий, і останній, залп бортових гармат.

– Сулима – чоловік шляхетний і хоробрий; такий знає ціну життя і смерті.

– Ларжич, наскільки мені відомо, теж походить із давнього, аристократичного, можливо, навіть князівського, роду.

– Або це йому тільки здається, що походить. Здавна повелося, що кожен другий іллірієць вважає себе нащадком князів-засновників Іллірії.

– Справжня шляхетність полягає в тому, щоб не лише усвідомлювати давність і знатність свого роду, але й шанувати високорідність інших. Дехто називає це «аристократизмом духу».

– І все ж таки... – не став полемізувати з нею Ардалл. – Ми багато спілкувалися з полковником Сулимою...

– Відбираючи у нього саме той час, який полковник мав би витратити на спілкування зі мною з жартівливим докором проказала баронеса.

– До того ж, наші шляхи скоро розійдуться, і ні мені з ним в Іллірії, ні йому зі мною – в Україні ділити нічого.

– А тут, на судні, є щось таке, що здатне посварити вас або що б вам хотілося поділити?

Азаб зрозумів, до чого вона хилить, проте відповів стримано і сухо:

– Піратствувати в Адріатиці наміру в мене нема, у полковника Сулими – теж; нам обом «Ісмаїл-паша» потрібен лише для того, щоб якомога швидше дістатися до континенту.

– О, так, звичайно, – уперлася обома пістолами в боки баронеса, – якщо між чоловіками не постає жінка, ділити їм більше нічого.

– Про яку жінку йдеться? І взагалі, до чого тут жінки? – пробурчав Ардалл, востаннє викручуючи штанини.

– Вважаєте, що жінка між вами поставати вже не може? Що її просто не існує? – не змогла приховати образи баронеса Оржинська.

– Не про те ми зараз говоримо, – намагався вгамувати її Ардалл. – Не про те! Хоча пірати нібито й відступили, проте ми обоє все ще в небезпеці. Та й взагалі, невідомо, чим увесь цей бунт закінчиться.

– Тим, що я поговорю з Сулимою, а з Ларжича візьму слово, що не зачіпатиме вас.
– Я сам здатен поговорити з одним і другим. Але не тепер, згодом, коли обоє трішечки заспокояться.

– Тоді, як ви уявляєте наше співіснування у цій комірчині? – забувшись на мить, скося зиркнула на оголений торс чоловіка. Вбратися у закривавлену сорочку нападника він так і не наважився, тож тепер змокріле тіло його ледь помітно здригалося від холоду.

– Коли нас мало не застав капітан, я заховався у закутку за рундучком, – з розгубленою посмішкою нагадав азаб про давню любовну пригоду. – Цього разу теж знайдеться для мене місце.

– Можливо, й знайдеться, але не надовго, – кинула іллїрійцеві грубу повстану накидку. – Допоки сюди ніхто не вриватиметься, сидітимеш он там, у кутку, між мою лежанкою і скринєю.

Гордого Ардалла таке поводження, звичайно ж, образило, але зараз йому було не до гонору, тим паче, що, образивши його, Ванда тут-таки милостиво наділила кількома ковтками вина. Тож, зарядивши трофейного пістоля, колишній «азаб азабів» загорнувся у накидку, покійно всівся на підлогу і замовк. Зараз йому йшлося тільки про те, як би вижити.

20

...І цього разу шанобливо вислухавши папу римського, архієпископ Одіні витримав належну паузу, аж тоді поважно підсумував:

– Як уже мовилося, нам давно слід було молитовно упокорити Східну Слов'янію, ваша святосте. Тож тепер – саме час.

– «Молитовно упокорити»? – з ледь уловимою іронією перепитав папа. Він, можливо, як жоден із єпископів, умів цінувати вдало мовлене слово. – А хто заважає, архієпископе? З Божою поміччю! Упокорюйте, і не лише молитовно. Нехай хоч увесь світ схилиться до ваших ніг.

Одіні відповідь не сподобалася. Папа римський одверто відсторонювався від цієї справи, у той час як архієпископ чекав од нього натхненного благословення.

– І розпочинати слід з козацького краю Речі Посполитої, тобто з Рутенії, або з Русі-України, як називають цю землю тамтешні знавці давнини, – проказав він, притлумивши в собі хвилю невдоволення. – Така нагода зараз трапляється.

– Ви настільки увірували в зорю цього вашого козацького полковника, як його там?..

– Сулиму, ваша святосте.

– З чого б це?

– Не так часто море прибиває до італійського берега козацьких вождів. Та, якщо вже воно прибило одного з них, то чому б із цього не скористатися? Не в полковника Сулиму я вірую, а в нашу з вами спроможність витворити з цього бранця-галерника істинного поборника ідей понтифікату.

– Молитовно витворити, – хитнув головою папа римський. І хоча Одіні не міг бачити його обличчя, проте внутрішнім зором усе ж таки розрізнув на ньому іронічну посмішку.

Архієпископ невдоволено похитав головою, подумки докоряючи собі, що не здатен переломити ставлення папи до богоугодного задуму. Хоча досі не раз мав змо-

гу переконалися, що до подібних замислів понтифік завжди ставився з належним розумінням.

– Чи ж існує у ватиканського престолу більш величніша ідея, аніж ідея навернення до віри нашої тих народів? Тому годилося б...

– Благослови вас Господь на ваші проповіді, – ввічливо та водночас жорстко перебив його папа, – проте не наважуйтеся читати їх у моїй присутності.

– Даруйте, ваша святосте, – спантеличено пробурмотів архієпископ, вважаючи, що розмова остаточно зайшла у глухий кут. Та саме в той час, як він уже намірився залишити папський кабінет, понтифік раптом цілком спокійно проказав:

– А чи не є цей ваш задум черговим християнським маревом? Адже не ви перший, кому запроглися взяти під крило Ватикану цю непокірну землю, та щоразу з'ясовувалося, що, чи то народ цей молитовно не дозрів до сприйняття понтифікату, чи, може, навпаки наш римський понтифікат не дозрів до того, щоби «молитовно упокорити» цей народ.

– Так воно насправді й відбувалося, ваша святосте. Але ж ми не можемо весь час озиратись на невдачі і невдах. Тому вірно, що врешті-решт істинне слово Боже досягне-таки храмів древнього Києва.

– То й що вимагається від мене? – різкувато запитав папа, проте в голосі його вже вчувалися інтонації, властиві чоловікам із князівського роду Боргезе. З роду «чорних князів»²⁴ Боргезе.

– Найвища милість, яку Господь сподобив папу явити цьому грішному світові, – його благословення. Все інше буде зроблене з вашим іменем на вустах. Тому й чекаємо вашого... напутнього божого слова.

Перш ніж відповісти, понтифік, який усе ще стояв спиною до архієпископа, віддаючи перевагу розмові з Господом, нерозбірливо проказав якісь слова, які Одіні напевне мав би сприймати за молитовне звертання до Всевишнього.

– Якщо й справді вдасться навернути до католицизму цілий народ український, чи хоча б його славетне воїнство, – твердо вилунювали його слова в папському кабінеті, – вас, архієпископе, зустрічатимуть у Римі як одного з найвидатніших місіонерів нашого часу.

«Чому ж лише як місіонера? – подумки заперечив Одіні. – Краще вже нехай як месію!» Проте вголос молитовно пробубонів:

– Матимемо надію, що саме так колись і зустрічатимуть.

– Мені подобається, що не лукавите, приховуючи свої амбіції. У цьому – одне з ваших достоїнств.

«Одне з...» – відзначив про себе Одіні особливість цієї папської похвали.

– Бо ж не в своє ім'я церкві служимо, ваша святосте, а в ім'я Христове.

– Воно так, але що вдієш, якщо до Святого Престолу неминуче мусимо йти через сан кардинала? І скільки доль пастирських було загублено на підступах до нього, – навіть Господові не відомо.

– Традиція церкви нашої, – розвів руками Одіні, сприймаючи нагадування про сан кардинала, як брутальний натяк на його, вже далєбі не потаємне, прагнення. Проте

---

²⁴ Рід Боргезе належав до «чорної знаті», як називають аристократичні роди Італії, що споріднені з котримось із понтифіків. Традиційно представники «чорної знаті» обіймають найважливіші посади як у самому Ватикані, так і в його представництвах. Нерідко саме вони стають послами (нунціями) Святого Престолу в католицьких країнах.

папа має рацію: нічого не вдієш, шлях до Святого Престолу справді пролягає через кардинальську гординю, і бачить Всевишній, що не він, Одіні, торував його, не йому святилося були першим. Навпаки, він – лише самотній пілігрим на цьому тяжкому, крем'янистому путівці.

– А де титули, – задумливо провадив своєї понтифік, – нехай навіть церковні, там і гріховність помислів.

– Там і гріховність, – незворушно погодився Одіні. Це вже давно стало одним із дипломатичних прийомів архієпископа: коли розмова заходила в глухий кут, або коли він прагнув уникнути полеміки, завжди повторював останні слова співбесідника, злегка перекручуючи їх зміст і збиваючи його у такий спосіб з пантелику. – Причому не лише помислів.

– Ви хоча б упевнені в тому, що цей ваш?..

– ...Козацький полковник Сулима, – підказав Одіні.

– Що він хоча б належить до ревних християн?

– Для мене значно важливіше знати, що він не належить до ревних магометан, – сухо зауважив архієпископ. – Бо йдеться до того, що незабаром шукатимемо підтримки навіть в османських лавах.

– Принаймні в чомусь ви все ж таки впевнені.

– А головне, знаю, що після турецького полону полковник Сулима ненавидітиме турків так, як, можливо, не проймався ненавистю до них ніхто і ніколи. Бо ж і до полону ненависть свою він щедро здобрував козацькою відвагою і мусульманською кров'ю.

Тільки тепер папа римський повернувся до Одіні своїм зморшкуватим пергаментним обличчям церковного затворника.

– А щоб ви знали, ненависть до свого кровного ворога іноді, як жодна інша сила, наvertsає месника до істинно християнської віри.

– Правдивіше кажучи, – покійно схилив голову архієпископ, – допомагає нашим місіонерам наvertsати до віри і служіння папському престолу навіть таких непогамовних бунтівних воїтелів, якими постають запорозькі козаки.

– Тож гартуймо таких місіонерів.

– Їх ніколи не бракувало.

– Маю на увазі таких місіонерів, які здатні були б наvertsнути до нашої віри цих, нікому не підвладних розбишак, на яких уже не раз скаржилися нам і польський король, і турецький султан. Це повинні бути місіонери, які б і самі добре знали на військовій справі та на звичаях козаків.

– Слушне зауваження, ваша святосте, – проказав архієпископ.

«Сам Господь послав мені цього козацького шибеника, – пограв він жовнами. – І нічого, що папа вважає, буцімто Хреститель змиловився саме над ним. Головне, що ми обидва зацікавлені в появі тут, перед воротами собору святих апостолів, цього, як його там?.. Ага, так, Сулими. Яку ще нагоду можна було б вигадати, щоб так порозумітися із мовчазним і підозрливим Камілло Боргезе?»!

– Якщо нам удасться наvertsнути русичів-козаків на католицтво, то я міг би прислужитися вам у ролі кардинала, що представлятиме у Ватикані цю людність.

– Тобто в ролі кардинала новонаvertsнених у католицтво козаків? – скептично всміхнувся Павло V.

– А що в цьому прагненні моєму дивного? – раптом із викликом відповів Одіні? – Хіба що те, що «козацьких кардиналів» у Ватикану досі не було? То з'являться.

– «Козацьких кардиналів»?! – журливо якось усміхнувся папа римський. – Ні, таких в історії понтифікату справді ще не було. Хіба що, може, запровадити такий особний сан – «козацький кардинал», першим носієм якого призначити саме вас, архієпископе Одіні?

21

На небокраї з'явилось якесь вітрило, і Сулима поспішливо взявся за підзорну трубу. На перший погляд, то було випадкове суденце, що рухалося в бік Далмації, проте полковник негайно звелів козакові, що сидів на вершині щогли у вимощеному в бочці «воронячому гнізді» уважно стежити за цим вітрильником. Полковник добре знав, до яких «викрутасів» іноді вдаються пірати, аби приспати пильність своєї майбутньої жертви.

– Слухав я оце ваші натяки на можливу зустріч із понтифіком. Але ж до папи, он, і королям пробиватися нелегко, – з удаваною безтурботністю нагадав він графові. Проте фон Штаффен зрозумів, що полковник будь-що намагається продовжити розмову, аби, у такий спосіб, вивідати у нього якомога більше відомостей про володіння Святого Престолу та їхнього правителя.

– Папі зараз не королі потрібні, а воїни, якомога більше загартованих воїнів.

– А то з якого дива? Невже віруючих забракло, то хоче мечем повернути кілька «свіжих» народів?

– Віруючих понтифікату нашому в усі часи вистачало, але завжди бракувало вірних.

– От тільки вірних мечем не набудеш.

– Хіба всіх інших не мечем до Святого Престолу прихилили? От тільки меч той був освячений молитвами. Тобто схилених до папського трону амбітних, коронованих голів папі римському теж не бракує, але ж час би з'явитися біля нього й непокірним козацьким оселедцям! – задумливо мовив фон Штаффен, уважно придивляючись до простреленого в кількох місцях вітрила фок-щогли. – Дуже вже не вистачає їх зараз Святому Престолові! Папа навіть не приховує цього.

– А так, правда ваша, капітане, переводиться європейське лицарство, – стримано проказав Сулима, – по замках та дуелях переводиться, замість того, щоб гинути у боях з османами, за віру христову.

– Та, передусім, доведеться вам мати справу з архієпископом Одіні, – не став австрієць зупинятися на відспівуванні шляхетного лицарства.

– Одіні? А це хто такий?!

Капітан загадково всміхнувся і, пригадуючи щось своє, ще загадковіше похитав головою.

– Казав уже: архієпископ, особистий секретар папи римського Павла V, в миру – князь Камілло Боргезе.

– Он як! Виходить, що архієпископ – теж дуже поважний чоловік, – уже одверто провокував його полковник на подробиці.

– Найбільший інтриган із часів заснування Ватикану – ось хто такий Одіні.

– Невже більший за польського короля?..

– Проте вам обов'язково доведеться мати справу саме з ним, з Одіні, – невдоволено зморщився граф при згадці про польського монарха, якому ще зовсім недавно вірно і хоробро служив.

Зараз фон Штаффен був далекий від того, щоб обговорювати можливості і політичні забаганки архієпископа, під кістлявою рукою якого перебуває тепер уся папська закордонна агентура; та й більшість рішень папи теж зароджується саме в сутінках його службової келії.

Що ж до цісарського візиту до Ватикану, то фон Штаффен міг би пригадати у зв'язку з ним чимало цікавого і повчального. Ну, хоча б те, що досить скоро з'ясувалося: показні перемовини цісаря з папою були лише даниною поваги цих людей одне до одного, тому що в цей час, неподалік, велися справжні переговори.

– То де ж вони могли вестися, ці ваші «справжні переговори»? – зацікавився цією історією Сулима.

– Справжні, – поблажливо всміхнувся фон Штаффен, – провадилися у кабінеті архієпископа. Знаю це напевне, тому що доводилося правити на них за тлумача.

– При імператорському дворі аж так покладалися на вас, простого офіцера палацової гвардії? – щиро подивувався полковник.

– Мабуть, тільки тому й покладалися, що й сам належу до імператорського роду, – аж тепер пихато звів підборіддя граф. А зустрівшись із недовірливим поглядом українського бунтаря, поспішливо попередив: – Нні, як спадкоємця трону сприймати мене не варто.

– Чому ж так безнадійно? Не наважитесь пробитись до трону та заволодіти імперією?

– Імперія – це вам, полковнику, не корабель, – філософськи всміхнувся граф, знову мрійливо поглядаючи на вітрила, під якими вгиналися реї грот і фок-щогли.

– Бунтом веслярів нею не заволодієш, і половину країни у трюми не позаганяєш.

– Зате хоча б якусь частину імперських «галерників» звільнити від кайданів можна. Саме для цього мені й потрібен був цей корабельний бунт. А що стосується спадкоємців трону... Так, справді, для сходження на трон галерного бунту недостатньо. Але ж дехто справді примудряється, з невеличкого бунту починаючи, і престолу захоплювати, і народ, та що там, подеколи десятки народів, у покорі тримати.

– Правда ваша: примудряються.

– Тож не поспішайте зрікатись корони, граф фон Штаффен. А знадобиться підмога – шліть гінця на Січ, кличте отамана Сулиму.

По тому, як фон Штаффен сумовито всміхнувся, козак зрозумів, що насправді від ідеї посісти трон чи хоча б наблизитися до нього, граф іще не зрікся, от тільки не має мужності боротися за нього.

– Істинних спадкоємців трону, пане полковнику, давно визначено династичною комісією імперії та визнано іншими династичними родами Європи. Цей процес дуже складний і болючий. Подеколи навіть кривавий, з усілякими можливими інтригами. Тож не моя провина в тому, що імені мого в когорті обраних не виявилось.

– І вас це не засмучує?

– Я офіцер, а не придворний аристократ, і ставлення до палацових інтриг у мене відповідне.

– Саме тому вояцький вишкіл свій навмисно проходите в арміях тих країн, з якими австрійській короні найближчим часом неминуче доведеться воювати? Адже в тих, потенційно ворожих? Ви ж не станете заперечувати цього, граф?

– Оскільки немає в цьому сенсу.

– Тобто провадити своєрідну розвідку, після завершення котрої, будучи особою імператорського роду, розрахуєте щонайменше на чин генерала, а там, дивись, і на посаду головнокомандувача.

Граф поважно пройшовся перед Сулимою. При цьому він двічі здвигнув плечима, як людина, що подумки сперечається сама з собою чи принаймні щось доводить собі.

– Не приховую: мені справді хочеться дослужитись до генерала, – нарешті сказав він. – Чи хоча б до полковника. Як свого часу вам хотілося здобути булаву кошового отамана або й гетьмана.

– Непогано знаєтеся на козацьких звичаях.

– Самі завважили, що намагаюся вивчати устрій, характер і тактику чужинського війська. Й оскільки мені довелося служити під прапорами польського війська, то козацтво виступало ще й в образі війська ворожого, устрій, зброю і можливості якого повинен знати кожен поважуючий себе польський офіцер.

– Ясна річ, – ледь чутно проказав Сулима.

– Відтак і прагнення дослужитися до генерала «війська цісарської корони» – всього лиш мій родовий «шлях воїна», на який маю цілковите право. Щоправда, важко повірити, що колись доживу до цієї днини, але...

– Доживете, бароне. З часом ви ще й запрошуватимете мене з козаками до Австрії, щоб спільно воювати з османами.

– А що можемо стати супротивниками, – такого не припускаєте?

– Мене це не ображатиме, оскільки переді мною виявиться гідний противник.

– Можете не сумніватися, гідний, – войовниче повів плечима фон Штаффен.

– Але вам добре відомо, що з українськими козаками австрійцям ворогувати нема через що. Спільних ворогів у нас вистачає – це інша річ. Причому могутніх і затятих ворогів.

– Ніщо так не здатне єднати полководців, як спільні вороги, – охоче погодився граф фон Штаффен.

* * *

Захопившись розмовою, Сулима не одразу звернув увагу на появу Ларжича. Командир азабів стояв за два кроки від них, не наважуючись вриватись у спілкування. – Щось сталося? – нарешті запитав його новий капітан «Ісмаїла-паші».

– Хотів доповісти, що судно очищене від тих, хто намагався чинити опір, і тепер цілковито перебуває у вашій владі.

Причому полковник не міг не помітити, що в словах і в голосі іллірійця уже вчувалися ледь помітні нотки ревнощів.

Загалом Сулима розумів його настрої: ще недавно Ларжич уявляв себе правцею капітана, тому не бажав бачити поруч із ним цього самовпевненого графа-австрійця. Проте полковникові не хотілося, щоб ревниве протистояння між цими двома спільниками нагально переростало у неприязнь та призводило до ще одного розколу команди.

– У нашій владі, шкіпере, у нашій з вами... владі.

– То вас уже призначено шкіпером? – без особливого подиву поцікавився фон Штаффен, теж переводячи погляд на командира азабів.

– Якщо тільки мені не причулося.

– Вітаю, – сухувато процідив австрієць. – Упевнений, що ми з капітаном можемо розраховувати на вашу старанність, а головне, на вашу вірність.

– Розраховуйте, графе, якщо тільки вітання ваше не позбавлене щирості, – процидив Ларжич.

– Інакшим воно й бути не може, – відповів за австрійця Сулима, вирішивши, що час втрутитися в їхню розмову. – Посидьте півгодини в каюті шкіпера та складіть перелік тих, кого вважатимемо офіцерами та унтер-офіцерами. Але це мають бути люди, завдяки яким усі корабельні служби завжди залишалися б під нашим пильним оком.

– Годі з цього судна й одного бунту, – погодився з ним іллірієць.

– Особливо зверніть увагу на пошуки штурмана, боцмана та стернових.

– А як щодо азабів? – запитав Ларжич, і Сулима знову помітив, як напруглося його обличчя. – Здається, вони залишилися без командира.

Зопалу капітан мало не порадив йому самому підшукати претендента на посаду ватага азабів, але вчасно стримався, відчувши, що, в такому разі, неминуче припустився б помилки.

– Може, запропонувати, щоб вони самі обрали собі командира? – випередив його іллірієць.

– Хіба досі азаби коли-небудь обирали собі командирів?

– Досі такого не траплялося, командира їм завжди призначали.

– От і я подумав, що азаби – не козаки, до вольниці степової не звикли. Та й взагалі, у цьому нема потреби, – пояснив Сулима. – Тож нехай азаби й далі залишаються під вашим командуванням, пане Ларжич. – А побачивши, як просвітліли очі владолобного іллірійця, додав: – Так буде надійніше.

– А головне, мудріше.

– Про помічника подбайте на власний розсуд.

– Обачливе рішення, капітане, – із вдячністю мовив Ларжич і застережливо додав: – Не варто віддавати азабів у чужі руки, ой, не варто: занадто вже це небезпечно!

– Саме цими міркуваннями я і керувався.

– Мудро й обачливо, – переможно поглянув Ларжич на австрійця, знову почувачись правицею капітана.

22

Щойно Ардалл трішечки просушив одяг та зігрівся порцією рому, як Оржинська наказала йому зачинитися у каюті і відчиняти тільки на її умовний стук.

– А куди це ви зібралися, баронесо? – насторожився іллірієць.

– Після опівночі, можливо, повернуся. Все залежатиме від того, як сприйме мою вечірню появу капітан «Османа-паші» Сулима.

– Ви ж не можете залишити мене тут одного.

– А тож чому? – знову врізалася йому в боки ців'ями пістолетів Ванда Оржинська.

– Ви теж повинні залишатися, – пробубонів Ардалл. – Звідки я можу знати, що не викажете мене? І потім, я не бажаю, щоб ви ночували в каюті Сулими.

– Забуваєш, що я наложниця капітана судна, хто б там ним не був, а не якогось там азаба, який рятується у мене під лежанкою, – зневажливо проказала Ванда, пістолетами відтісняючи Ардалла від дверей. – Та й потім... Ти ж не збираєшся переховуватись до кінця плавання? А якщо й збираєшся, то не май наміру відсиджуватись у моїй каюті.

– Але ж тепер ми вже далеко в морі, без човна до берега не добутися.

- Згодна, не добутиися. Тому залишається тільки одне: впасти до ніг Ларжичеві.
- Чому ви вважаєте, що я здатен на це? – внутрішньо спаленів Ардалл, відроджуючи в собі «гордого римлянина».
- А чому ти вважаєш, що мені приємно буде висіти на одній реї з тобою, колишній «азабе азабів»? Із полковником Сулимою – інша річ, – уже одверто нервувала його баронеса. З ним я згодна навіть на рею.
- Тобто збираєшся виказати мене Сулимі, – знічено якось проказав іллірієць.
- А ти чекав, що приведу сюди Ларжича з його горлорізами, більшості з яких ти добряче насолив?
- Як же я вас усіх ненавиджу! – по-бичачому похитав головою Ардалл, намагаючись утамувати свої люті і безсилля.
- З такою ж люттю всі інші на цьому кораблі ненавидять тебе, азабе. Вважай, що це вже не звичайнісінька каравела, а Ноїв ковчег вселенської люті.
- Козака, що чергував біля каюти Сулими, баронеса впокорила досить швидко:
- Потерпи, – грайливо мовила вона, поводючи пальчиком по його грудях, – до тебе теж дійде черга. А поки що на мене чекає полковник Сулима.
- Та мені вже, мабуть, не дочекатися, – зітхнув стомлений боєм козак.
- Поява баронеси виявилася настільки несподіваною для нового капітана «Ісмаїлапаші», що з ліжка свого він піднімався так, мовби посеред ночі побачив перед собою привида. Він уже справді заснув, але не настільки глибоко, щоб віддатися сновидінням.
- Ви, баронесо?! Не чекав. Занадто вже несподівано, – промурмотів він, усе ще стоячи біля постелі.
- Зате я змушена була чекати, – з незрозумілим Сулимі гнівним докором пояснила Ванда. – Що ж ви за переможець такий, що, напившись крові свого суперника, не прийшли, аби заволодіти головним призом?
- Я ним уже заволодів, – обвів поглядом каюту. – Цей корабель іде під козацькими вітрилами.
- То ваш приз – всього лиш оцей жалюгідний корабель?! Мені соромно за вас, полковнику, – впритул підійшла Оржинська до Сулими. – Справжній лицар так поводитись не повинен. Невже вам не відомо, що найсвятішим призом в усіх справах чоловічих повинна залишатися жінка?
- Це все тому, що в козаків інші «призи» й інші святині, – відбувся іронічною посмішкою капітан вітрильника.
- Яка жорстока зухвалість! – удавано обурилася баронеса, але це не завадило їй усадити Сулиму на лежанку і притиснути його голову до грудей. – Проте сьогодні, мій полковнику, вам прощається навіть це.
- Мабуть, такий уже щасливий день випав мені сьогодні, – стиха проказав Сулима, п'яніючи від давно забутої близькості жіночого тіла. Молодого, налитого, по-справжньому звабливого...-тіла. Ще недавно сподівання на таку близькість видавалися настільки примарними, що бранець-галерник навіть перестав марити ними.
- Тільки відтепер – ані слова, – схвильовано попередила баронеса, – бо інакше не лише втратите свого приза, але й стратите саму мрію про нього!
- Наче боячись порушити цю заповідь, Сулима оголював її мовчки, тремтячими руками обмацуючи кожен вигин пружних, по-дівоному твердих грудей, кожен м'яз

її опуклих стегон. Захопившись, полковник упустив ту мить, якої, втративши терпіння, жагуча полька сама зірвала з себе решту одягу, й, обхопивши коліньми його торс, примусила лягти.

А ще за кілька хвилин вони, оголені і безпечні, лежали в обіймах одне одного, і каюта їхня похитувалася чи то у ритмі адриатичних хвиль, чи у ритмі їхніх спраглих до кохання тіл.

– Напевне, я не повинна була говорити вам цього зараз, у нашу ніч, – проказала Ванда, відчувши, що обійми чоловіка остаточно зів'яли, – але й відкладати цієї справи не можу. Склалося так, що у мене в каюті шукає порятунку Ардалл.

– То він на судні?! – рвучко зів'яв на лікті Сулима. – Як він тут опинився?

– Піднявся на борт одразу ж по тому, як урятувався втечею від Ларжича.

– Але чому він опинився у твоїй каюті?

– А якби вам, мій полковнику, довелося рятуватись, до кого б ви ще подалися, як не до беззахисної жінки, до найбеззахиснішого на цьому кораблі створіння? Хто ще надав би вам притулок, ризикуючи при цьому бути повішаним на реї?

– Згоден, вибір був би невеликий, – неохоче якось погодився капітан «Ісмаїлапаші». Не подобався йому такий поворот їхнього побачення, рішуче не подобався.

– Його взагалі не було б, мій полковнику, – збуджуюче провела тремтливими пальцями по низу живота чоловіка.

– І з якими ж намірами Ардалл повернувся на корабель?

– Швидше, зі сподіванням. На помилування. Проситиме, щоб дозволили дійти на цьому судні до Італії чи до будь-яких інших берегів, крім того острівця, на узбережжі якого ледве врятувався від зграї піратів. Сподіваюсь, ви не стратите його? – нашорошено поцікавилася Ванда.

– Не знаю, побачимо, як він поведеться.

– Але ж ви чомусь не страчуєте полонених турків, яких тримаєте в трюмі, – враз посуворішав голос баронеси. – Хоча це вони, а не Ардалл, перетворили вас на раба-галерника.

– Поява на борту Ардалла може розколоти азабів на тих, хто за нього, і тих, хто за Ларжича.

– І все ж, я помітила, що «азаб азабів» ставився до вас полюдськи, – не бажала сприймати його доводи баронеса Оржинська. – Ви навіть потоваришували. І потім, ви повинні знати, що капітан на кораблі – це бог. У вас досить влади, щоб примусити Ларжича змиритися з вашою волею.

– То це Ардалл прислав вас сюди? – запитання пролунало незле, проте баронеса все ж таки відчула в ньому певну загрозу. – Спочатку переспав, а потім умовив...

– Я переспала з безліччю чоловіків, мій полковнику, і поява серед них цього дикого іллірійця особливої втіхи мені не принесла б. Але правда полягає в тому, що Ардалла я до себе поки що не підпустила. Поки що... А прошу про нього, тільки тому, що надала йому притулок.

– Добре, нехай вранці зайде до мене. У крайньому разі до італійського берега пересидить у трюмі, разом із полоненими.

– Що ж, покладатимусь на ваше слово лицаря, мій полковнику.

Вважаючи, що місію свою виконала, баронеса мовчки і занадто поспішливо, як на таке побачення, одяглася.

– Щоб остаточно розвіяти ваші сумніви і підозри, мій полковнику, – проказала вже від дверей, – можу додати, що просити про помилування Ардалла я могла б і вранці.

– Тоді що ж привело вас до мене посеред ночі? Бажання відновити свій статус наложниці капітана?

– Відновити статус? А що, у мене тут є суперниці?

– На жаль...

– Оце «на жаль» свідчить тільки про те, що ви, Сулимо, негідник, – тоном ображеного дівчиська заявила баронеса. – І не думайте, що я аж так захоплена вами як чоловіком. Насправді мене привела сюди хтива жіноча помста. Капітан цього судна гвалтував мене мало не щодня. То чому я не маю права хоча один раз згвалтувати капітана?

Двері баронеса Оржинська зачиняла під мстивий регіт мужчини, який раптом відкрив для себе, що його, бачте, «згвалтовано»!

23

– З чим прийшов, гордий римлянине? – суворо поцікавився Сулима, побачивши вранці на порозі своєї каюти Ардалла.

Іллірієць похмуро, спідлоба, зиркнув на капітана вітрильника, важким поглядом обвів його пристановище і виразно стенив широкими, покатими плечима.

– Мій легіон поліг, а я – перед вами, полковнику, і чекаю на вирок.

– Він не поліг, римлянине, він зрадив тебе, втікши з поля бою. І жодна децимація²⁵ змити ганьбу твого воїнства вже не здатна.

– Може, й так, може, й зрадив і через те навіки зганьбився, – стомлено погодився Ардалл. – Одначе не про зрадливий легіон мій тепер ідеться, а про мене і... мою власну зраду.

Проказавши це, іллірієць покаянно глянув на капітана судна, але той чи то не надав уваги його словам, чи просто вирішив уникати розмов про вчорашні події.

– В останні дні на судні відбувалося чимало такого, що слід залишити в минулому, – сказав він по нетривалій задумі, під час якої неспішно вимірював кроками хистку підлогу каюти. – Саме це я і примудрився зробити.

– З вашого боку це благородно, полковнику.

– То що заважає продемонструвати таке ж благородство вам, іллірійцю? – жорстко запитав козацький ватаг.

– Від сьогодні тільки його й демонструватиму, – таким самим жорстким тоном відповів Ардалл, а, дещо повагавшись, додав: – Принаймні щодо вас, козацький полковнику.

Сулима поглянув в ілюмінатор. Палаюча півкуля сонця повільно «виплавлювалася» із глибини моря, вішучи ще одну спокійну погожу днину. Легенький бриз неспішно переорював неглибоку борозну, яку полишав по собі «Ісмаїл-паша», і вчорашній галерник пригадав, що такі тихі, богочестиві світанки веслярське товариство завжди сприймало з прокляттями, оскільки знало: на вітрила капітан не покладатиметься, треба буде налягати на весла.

Задивившись на цю морську «борозну», полковник на певний час забув про існування колишнього «азаба азабів» і, лише коли той нагадав про себе покашлюванням, озирнувся.

²⁵ В армії стародавнього Риму існувала така непорушна традиція: якщо якийсь легіон знеславив себе в бою, змити цю ганьбу він міг лише пройшовши через децимацію, тобто страту, за відліком або жеребом, кожного десятого.

– Широ кажу: дізнавшись, що ти, азабе, кинувся в море, я пожалкував. Хотілося, пройтись вулицями омріяного тобою Рима опліч тебе.

– Справді? – подивувався Ардалл. – Але ж сталося так, що я пішов проти вас. Якщо правдивіше, то навіть не супроти вас, а супроти Ларжича.

– От бачиш, у ці хвилини ти все ще думаєш про ворожнечу з Ларжичем, а мав би думати про побачення з найвеличнішим містом світу – Римом. Омріяним і возвеличеним тобою Римом.

– Мною, але ж не вами, – майнула вустами Ардалла ледь помітна усмішка. – Чи вже й вами?

– Зараз ми вийдемо на палубу вдвох, – не став заглиблюватися в такі душевні екскурси Сулима. – Причому вдаватимемо, що нічого особливого не сталося.

– Благородно, – одразу ж зумів іллірієць оцінити цей хід полковника. – Мудро і благородно.

– І на судні ти провів цю ніч під моїм патронатом. Баронеса має залишатись поза підозрою.

– До речі, можу поклястися, – поспішливо мовив Ардалл, виходячи слідом за капітаном на палубу, – що ні до, ні після відвідин баронесою вашої каюти між нею і мною нічого не було.

– Тільки нікому більше не зізнавайся в цьому, – процідив Сулима, – бо засміють. – А по тому, як іллірієць ницо проковтнув цей його словесний ляпас, продовжив: – І запам'ятай: якщо тебе й повісять за моїм наказом на одній із цих рей, – повів підборіддям у бік щогли, – то не за те, що наважився загравати з колишньою наложницею колишнього капітана корабля.

– Чому ж «колишньою»? – не стримався іллірієць. – Я б так не сказав.

І щастя його, що словесному випадкові цьому жодного значення Сулима не надав.

Коли Ларжич побачив капітана у супроводі Ардалла, він буквально заціпенів від подиву. Сулима помітив, як зблідло обличчя суперника «римлянина» і як рука його потяглася до абордажного кортика. Навіть те, що «азаб азабів» з'явився на палубі неозброєним, не зупиняло його, і лише поява біля капітанського мостика графа фон Штаффена трішечки вгамувала холодний безсловесний спалах його гніву.

– Не моя провина в тому, панове, – якомога твердіше і суворіше проказав Сулима, – що доля звела вас на палубі цього судна. Але якщо тільки ви дозволите собі не те що збройну, а хоча б словесну сутичку, я накажу повісити вас обох, на пострах усім іншим гарячим головам.

– Звідки цей чоловік узявся на судні? – запитав Ларжич, намагаючись не дивитися у бік іллірійця.

– Це вже не має жодного значення. Доки ми не дістанемося італійських берегів, ви обидва перебуватимете під моїм командуванням. І як мені доведеться вчинити з вами в разі конфлікту, ви вже знаєте. А вам, фон Штаффен, наказую: щойно помітите, що ці двоє офіцерів конфліктують, негайно заарештовуйте обох.

– Наказ буде виконано, пане капітан.

– Якщо стратите їх ще до моєї появи на палубі, вам це пробачиться.

– У такому разі пропоную перевести пана Ардалла у моє підпорядкування. Мені саме потрібен лейтенант артилерії.

– Ваші амбіції, іллірійцю, дозволяють вам служити під командуванням командира гармашів? – скоса зиркнув Сулима на Ардалла.

– Вважатиму за честь.

Вирішивши, що конфлікт залагоджено, полковник хотів піднятися на капітанський місток, аж раптом помітив, що Ардалл різко озирнувся на прохід, який вів до капітанської каюти, і теж рвучко перевів туди погляд.

У провітку між надбудовами, по-чоловічи широко розставивши ноги, стояла баронеса Ванда фон Оржинська. Руки її впевнено лежали на пістолятах, засунутих за широкий пояс моряцьких штанів.

Сулима й Ардалл презирнулися. «Цікаво, за кого вона мала намір заступатися?!» – читалося в їхніх очах.

24

Дві доби по тому, коли в підзорну трубу Сулима вже міг розгледіти на видноколі обриси вершин італійського острова Треміті, з лівого борту з'явилася пара турецьких галер. Щойно це з'ясувалося, фон Штаффен негайно наказав своїм гармашам готуватися до бою, а Сулима розставив на обох палубах мушкетерів та лучників, що гуртувалися поблизу бочок із піском, та корабельних скринь, які мали захищати їх од ворожих куль.

– Якщо виявиться, що й той корабель, який уже півдня поштиво тримається за три милі від нашої корми, теж належить туркам, – наблизився Ларжич до капітана, – у нас залишиться тільки один вихід – прориватися до острівної мілини, щоб рятуватися, хто як може.

– Чи не міг би ти порадити це туркам, гордий іллрійцю?

– Втім, навряд чи той корабель, що переслідує нас, належить туркам, – одразу ж засумнівався у правдивості свого припущення шкіпер. – З побудови видно, що це «римлянин», або «венеціанець».

– Наше судно теж важко сприймати за османське, – пробурчав Сулима, – але ж саме таким воно й розбишакувало в Адріатиці.

– До речі, він наближається. Схоже, що досі той капітан-римлянин навмисне йшов із приспущеними вітрилами, а тепер наказав підняти їх та налягти на весла.

– Простеж, щоб і наші турки-веслярі не лінькували, нехай звикають. А щодо «римлянина»... Зараз дізнаємося, що він собі намислив.

Наказавши взяти курс на західний окраєць острова, Сулима розвернув свого «Ісмаїла-пашу» так, що турецькі галери виявилися у нього майже за кормою. І був здивований тим, що «римлянин» хоробро продовжує йти напереріз ворожим галерам. Звелівши веслярам пригасити швидкість, козацький ватаг почав очікувати. Все з'ясувалося по тому, як «римлянин» загрозово пальнув у бік турків одразу з трьох гармат.

З такої відстані досягти ворожих суден римські ядра, ясна річ, не могли, зате в цей спосіб капітан каравели попередив турків, що їм краще припинити своє полювання, а капітана «Ісмаїла-паші» повідомив, що має його за союзника.

Зрозумівши це, Сулима негайно наказав розвернути судно і йти назустріч галерам. Ще за півгодини він так само звелів стрілити в бік османів з трьох гармат одразу. Цим він теж давав туркам зрозуміти, що не має наміру встрявати в бій, якщо тільки вони заберуться геть.

Переконавшись, що протистояти двом могутнім, добре озброєним каравелам вони не зможуть, турецькі капітани й справді розвернули свої невеличкі суденця

і подалися на схід, убік берегів Далмації. Ще якийсь час каравели переслідували їх, водночас зближуючись між собою, проте Сулима не хотів вдаватися на своєму «зраненому» кораблеві до тривалої гонитви.

Демонстративно націлившись убік острова, він одначе негайно ліг у дрейф, явно запрошуючи капітана «Святого Лаврентія», як звали «римлянина», на переговори. І той не забарився послати за ним човна.

Сулима намірився пливати один, проте граф фон Штаффен встиг застерегти його:

– Вам знадобиться охоронець і перекладач, пане полковнику. І потім, не гоже капітану бойового судна вирушати на борт чужого корабля без ад'ютантазброєносця.

– А маю бути впевненим, що станете захищати мене?

– Не примушуйте щоразу наголошувати на тому, що перед вами – людина слова і честі. Щоправда, іноді доводиться піддаватись обставинам, але то вже не від нас залежить.

– Переконали, – кризь зуби процідив Сулима, перевіряючи свої двоствольні пістолети. – В човен!

Поки веслярі обходили каравелу, щоб наблизитись до того місця, де був спущений трап, козацький ватаг прискіпливо оглядав її борти. Він раптом упіймав себе на тому, що прикидає, як би краще пристосуватися до абордажного штурму «Святого Лаврентія». Сулиму це вразило, він раптом відчув, що входить в образ пірата.

«То, може, й справді залишишся в водах Адріатики? – запитав себе капітан «Ісмаїла-паші» і не вловив у цьому запитанні жодного натяку на іронію. – А що, створиш піратську флотилію з трьох-чотирьох кораблів та, обравши своєю базою котрийсь із далматинських острівців, наганятимеш жах не лише на турків, але й на все місцеве купецтво».

– Здається, я здогадуюсь, про що ви зараз думаєте, пане Сулимо.

– Чи вдасться вирватися з добровільного полону, в якому за кілька хвилин обидва опинимося?

– Не про це, – рішуче похитав головою австрієць. – Хоча і таку можливість теж слід мати на оці.

– Все інше не варте уваги, – застережливо проказав полковник.

– Чому ж, дещо варте. Ви розміялися. І не про подорож до свого Дніпра, а про власну флотилію. Про піратську флотилію – от у чім річ. «Непогано було б узяти під своє командування і цю каравелу!» – ось про що ви думаєте зараз, адріатичний адмірал!

– Подібні наміри ви, графе, звичайно ж, осуджуєте?

– Навпаки, охоче прийняв би з ваших рук, адріатичний адмірал, – припав графові до душі ним-таки вигаданий для козацького ватага титул, – підзорну трубу і мапу капітана цього «мореплавця», – кивнув фон Штаффен у бік італійського судна.

У відповідь «адріатичний адмірал» лише загадково всміхнувся. Йому подобався цей саксоно-австрієць.

– Смілива заява, – тільки й міг він сказати, вже бачачи на палубі напроти себе кількох італійців, – а, головне, доволі несподівана. Мені справді хотілося б мати свою флотилію, але не біля італійських берегів, а в гирлі Дніпра, щоб можна було перекрити всі підступи до нього турецького флоту. До нього, а з часом і до Криму. Ось про це я ладен мріяти щоденно. Чи не маєте бажання взяти під свою команду одну з каравел чорноморської козацької ескадри, капітане фон Штаффен?

– Якби ж то була змога прорватися через Дарданелли та Босфор. Наш «Ісмаїл-паша» якраз і міг би стати першим бойовим кораблем козацької ескадри.

– Доведеться точнісінько такого захопити десь поблизу Стамбула або Очакова.

– Та це буде згодом. А поки що, з вашого дозволу, «адриатичний адмірал», спробую якомога пильніше придивитись до цього судна, його артилерії та команди. Про всяк випадок.

«Адмірал» нічого не мовив у відповідь, проте австрієць зрозумів, що він не заперечує. Можливо, він ще й не усвідомлює себе володарем Адриатики, проте не заперечує.

* * *

– Маю честь бачити перед собою командира козаків пана Сулиму? – на обличчі огрядного чолов'яги в чорній сутані вимальовувався вираз такої підступної смиренності, яка одразу ж виказувала в ньому єзуїта.

– Полковника козацьких військ Сулиму, якщо ваша ласка, – відрекомендував свого командира фон Штаффен, не надавши ваги тому, що вже почув прізвище ватажка бунтарів із вуст єзуїта.

– Саме так, полковника козацьких військ, – незворушно прийняв це уточнення австрійця чернець.

– Вам відоме моє ім'я? – теж латиною запитав Сулима. – З якого дива?

– До мене ж завжди звертаються однаково: «Настоятель Валеріо», – з єзуїтською ввічливістю схилив голову чернець, уникаючи прямої відповіді.

– Тобто ви знали, який корабель переслідували і що на ньому відбувається, настоятелю Валеріо? – спробував полковник підступитися до розгадки свого імені у вустах італійського ченця.

– Не переслідували, а наздоганяли, – зі ще більшою смиренністю уточнив єзуїт. – І, наздоганяючи, супроводжували. Така формула сьгоднішньої події вас влаштовує, пане полковнику козацьких військ?

– Вважатимемо її прийнятною.

– Тоді з першою частиною наших перемовин, а отже, й нашого знайомства, покінчено.

Сулима був іншої думки, йому не давало спокою власне прізвище, що так несподівано зірвалося з чернечих вуст. Звідкись же воно зринуло у пам'яті цього італійського ченця!

Єзуїтові давно перейшло за п'ятдесятє літо, і це був приземкуватий плечистий чолов'яга, з широкими засмаглими вилицями, одну з яких неглибоко розсікав вузлуватий бойовий шрам, і невисоким опуклим чолом. Саме через ці риси, обличчя настоятеля Валеріо втрачало будь-які ознаки аристократизму. Втім, чернець, здається, і не потребував їх. З нього досить було ознак служителя ордену єзуїтів. А ще, незважаючи на позірну чемність і сумирність, у рухах і погляді ченця вбачалися рішучість і чимала фізична сила, які Сулима навчився уловлювати виразно і майже миттєво, як не раз уловлював їх під час кінної атаки чи звичайної сутички з татарами або поляками.

Ось і зараз Сулима відчув: якби з цього настоятеля Валеріо зняти сутану, він, мабуть, постав би в іпостасі старого морського вовка, наснаженого пригодами пірата, а, можливо, й капітана італійського судна. От тільки справжній капітан стояв за два

кроки від єзуїта, й, оглядаючи в підзорну трубу краєвид, в якому поступово розчинялися турецькі галери, не звертав на прибульця жодної уваги. Він уже віддав наказ своїм матросам припинити гонитву за нападниками, і тепер два кораблі, його і бунтівників, мало не торкаючись бортами, повільно рухалися у бік материкових берегів.

– Питання не в тому: наздоганяли ви мій корабель чи супроводжували...

– Ви сказали «мій корабель», – недоречно впіймав його на слові єзуїт, і Сулима так і не зрозумів: схвалює чернець таке ставлення до «Ісмаїла-паші» чи приховано насміхається над ним.

– Бо тепер він справді мій, – відрубав Сулима. – Хто здатен довести протилежне? Проте суть не в цьому.

– У чому ж тоді? – єлейно поцікавився настоятель Валеріо.

– Хочу знати, – не дав збити себе з пантелику козацький полковник, – коли і від кого ви змогли дізнатися, хто саме командує цим турецьким кораблем.

– Якби я не знав цього, то навряд чи наш корабель врятував би вас од піратствуючих османів.

«Ах, ти ж, старий вовкулако в сутані! – подумки обурився Сулима, відчуваючи, що єзуїт вкотре уникнув прямої відповіді. – Якщо вже ти запросив мене на борт, то якого дідька мережиш переді мною свої єзуїтські таємниці?»

– Яюсь не складається у нас розмова, настоятелю Валеріо, – посуворішав голос Сулими. Причому впевненості йому додав ледь помітний порух голови графа фон Штаффена, який привертав увагу полковника до того, що діється на «Ісмаїлі-паші».

А там уже знову відкрили всі гарматні портики правого борту, і група козаківабордажників на чолі з Сотником та Ларжичем пильно придивлялася до того, що відбувається на борту італійця. Настоятель Валеріо теж помітив цю настороженість офіцерів бунтівного корабля.

– Навпаки, у нас із вами приємна зустріч. Втім, продовжити розмову ми зможемо в каюті капітана, куди високодостойний пан Коддасіо наполегливо запрошує нас, – мовив єзуїт, хоча за час їхнього спілкування капітан і рота не розтулив, удаючи, що його анітрішки не цікавить ні сам єзуїт, ні його гість, цей ватажок заморських бунтівних рабів, ні все те, що відбувалося навколо них.

Закінчення читайте в наступному номері

СУЧАСНИЙ НІМЕЦЬКИЙ ДЕТЕКТИВ

ФРІДРІХ
ГЛАУЗЕР

ДОПИТ

Оповідання

*З німецької переклав
Анатолій Ролік*

Як вам усі підкоряються, пане слідчий. Один ваш жест – і моїх мучителів немов вода зміла. Ви собі навіть уявити не можете, чого я натерпівся за ці декілька годин. Вони накинулись на мене вшістьох і жалили своїми питаннями. Допікали ними до живого. Спочатку я намагався відповідати, та потім облишив. Навіщо? Вони однак мене не слухали, ці пролетарі юстиції. Я змагавав від спраги, а води мені не давали.

Ні-ні, я не базікало. Це просто реакція. Уявіть собі лишень, як би вам було на душі, коли б довелось стати перед революційним трибуналом, а вашими інквізиторами були злочинці, волоцюги, п'яниці, з якими ви не раз зустрічались на своєму віку. Думаєте, вас би по голівці погладили? Як би не так! А ваші комісари, інспектори, детективи – в їх званнях я не розбираюсь – так от, усі ці люди для мене натовп, плебеї... каналії, як говорили раніше. Для них блаженство мучити людей в краватках та випрасуваних брюках. Мене, незаплямованого підприємця, що справно платить податки, цей лисий комісар, чи хто він там, наслідують назвати вбивцею. Я вбивця? Прошу вас, пане слідчий, невже я схожий...

Ви мовчите, пане слідчий. Якою приємною є ваша мовчанка... Мені важко говорити. З учорашнього вечора у мене й рідки в роті не було. Чи не були б ви такі ласкаві подати хоча б склянку води – як тільки я трохи оговтаюсь, то розповім вам все настільки детально, що ніяких причин затримувати мене більше не виявиться...

Можна ще попрохати вас подати мій портсигар? Він лежить поруч із вами. Його відібрали ваші підлегли, так нібито в ньому схована якась небезпечна зброя. Хе-хе-хе... Що може бути в портсигарі, крім цигарок? Чи ваші люди думали, що там динаміт?

Ви цілком праві, пане слідчий, будемо серйозні. Посміялися й досить. Я ще повинен оповісти вам свою пригоду. Вибачте, як вас величати? Шафрот?! Чудернацьке прізвище, викликає асоціації з ешафотом, вам не здається?

Ну що ж, ось моя історія. Вчора мав виїхати нічним експресом до Італії. Літак я не перенішу, а автомобілем о цій порі, коли ожеледиця і перевали заметені, скори-

статись не міг. Тож узяв квиток другого класу, хоча, звичайно, подорожую третім – знаєте, по суті своїй я демократ. Та вночі краще їхати другим, щоб можна було виспатись.

Звичайно, мені треба було їхати у спальному вагоні... Та що ви хочете, зараз економічна криза.

Так, справа в Італії була нагальною, інакше я б послав свого заступника. Дружина провела мене на вокзал, а перед цим ми повечеряли в ресторані.

Так, моя дружина значно молодша за мене. Самі бачите, скроні мої посивіли. Мабуть, ми з вами однакового віку, пане Ешафот, чи, пак, Шафрот. Можете собі уявити, у нас ніколи не було сварок. І дитина в нас є. П'ятирічний хлопчик. Можливо, він стане митцем...

Отже, дружина провела мене на вокзал. Ішов дощ. Знаєте, цей бридкий осінній дощ, який ще й досі стукає в шибки. Зайшли у вагон. Знаходжу вільне купе, шукаю провідника, даю йому п'ятірку та обіцяю ще одну, якщо до ранку мене ніхто не потурбує. Потім прогулявся з дружиною по вагону. І тут звернув увагу на одного пана. Сидів у купе сам, встромивши носа в газету. Я ще звернувся до дружини:

– Ірено, подивись-но, якийсь він дивний. Сидить так, начебто хоче сховатись від поліції.

Можливо, він справді хотів перейти кордон. Ви ще не встановили його особу? Поки що ні? Я його в усякому разі не знав.

.....

Від перекладача

Ставлення німецької літературної критики до так званої масової літератури протягом дуже тривалого періоду було здебільшого негативним чи зверхнім. Проте починаючи з середини 60-х років ХХ ст. у цій традиційній літературознавчій тенденції починають спостерігатися суттєві зміни. Головним фактором, який мав наслідком перегляд літературної оцінки детективного жанру, було протиріччя між його неймовірною популярністю практично серед усіх верств населення. Так, на початку 60-х років загальний тираж творів детективного жанру становив у Німеччині 15 мільйонів примірників, і повністю ігнорувався чи негативно оцінювався літературними експертами. Зміна ставлення до детективу відбувалась у ході дискусій стосовно напрацювання нових підходів до масової літератури в цілому, які мали яскраво виражений ціннісний характер. Руйнуванню стереотипних поглядів традиційного літературознавства на літературу та її суспільні функції значною мірою сприяло те, що з першими спробами аналізу й захисту детективного жанру виступили самі письменники, автори творів, які заслужили визнання літературної критики. Як свідчать дослідження, найбільшим фактором впливу творів детективного жанру є ідентифікація з головним позитивним героєм – детективом. Інші персонажі тільки ускладнюють і урізноманітнюють цю рольову ідентифікаційну гру, дозволяючи читачеві програвати в ході читання різні, як звичні, так і абсолютно незвичні для себе рольові сценарії.

Серед німецькомовних авторів першої половини ХХ ст., які працювали в жанрі детективного роману, за значенням і рівнем художньої майстерності безумовно виділяється швейцарський письменник Фрідріх Глаузер. У його художньому арсеналі можна знайти гумор і сатиру, іронію й пародію, карикатуру і гіперболу. Та все ж головна сила Глаузера-письменника полягає в людяності та ширості, яка, у свою чергу, викликає в читача по-

Чому я на цьому наголошую? Але, перепрошую, пане слідчий, я ні на чому не наголошую. Просто ваш слух загострився від недовіри. Коли тебе звинувачують, то треба користатись кожною нагодою для захисту. Чи не так?

Поїзд рушив. Я стою біля вікна і прощально махаю дружині, як раптом двері мого купе відчиняються, і заходить літня жінка. Зразу видно, що другий клас не для неї. І що ви думаєте: тримаючись за спідницю, забігають двоє дітлахів. Кондуктор хотів вирядити їх, та я заперечив. Можливо, ця дама, це я висловлююсь фігурально, на-шкребла грошенят на квиток другого класу. Отож відпускаю кондуктора і відразу ж пригадую того самотнього пана.

«Ми чоловіки, – подумав, – уже якось порозуміємось». Узяв чемодан і пішов з купе. Бо з двома дітьми в купе цілу ніч – я б цього просто не витримав.

Коли я зайшов у купе, він усе ще ховався за газетою. Навіть не підвів голови, як я перечепився через його ноги. Промимрив щось нерозбірливе на моє вибачення. Я поклав чемодан на полицю і сів навпроти.

Ви питаєте, чи були у нього якісь речі? Наскільки можу пригадати, у нього був великий шкіряний портфель. З чистої свинячої шкіри. Я ще й досі відчуваю її запах.

Так, так, портфель, тепер я точно пригадую. Бо коли повернувся, після того, як трапилось нещастя... тобто вбивство, чомусь зовсім про нього забув. Однак підсвідомо зафіксував, що полиця, де він лежав, порожня.

Портфель не знайшли? Що ж, це підтверджує мою гіпотезу про пограбування.

.....

чуття довіри. Не випадково Глаузер так часто, особливо у своїх оповіданнях, вдається до прийому сповіді. Цей прийом доведений ним майже до досконалості. Той, хто сповідається, полегшує душу, намагається довести свою правоту, викликати співчуття до себе, проте той, кому адресоване зізнання, не поспішає з демонстрацією солідарності, слухає мовчки, ніяк не проявляє свого ставлення до справи. Утворюється ніби вакуум, в який поступово потрапляє читач. Він починає ідентифікувати себе зі слухачем, переймає на себе функцію розслідування і разом з автором втягується в складний, проте такий необхідний для збереження людяності процес пошуку істини та справедливості. Завдяки цьому виникає почуття співтворчості, дотичності до гуманістичного мистецтва. Оповідання «Допит» («Verhört») взяте зі збірника «Глаузер Ф. Избранное: Сборник / Сост. В.Д.Сидельник. – М.: Радуга, 1988. – На нем. яз. – С. 361–378» і пропонується у скороченому перекладі.

До числа найбільш успішних німецьких авторів детективного жанру другої половини ХХ ст. входить, зокрема, і Гансйорг Мартін. Його перу належить більше десятка детективних романів, більшість з яких була екранізована, а деякі перекладені багатьма іноземними мовами. Твори Г. Мартіна схвально сприймаються навіть тими літературними критиками, які вбачають у детективах не лише розважальну функцію. Вони знаходять у них ґрунтовний аналіз соціального середовища та реалістичний опис суспільних відносин.

Пропоновані українському читачеві оповідання «Кров на манжеті», «Ольга мусить померти» та «Розклад руху як план убивства» взяті із його другої збірки оповідань «Кров на манжеті» (Hansjörg Martin. Blut an der Manschette. Kriminalstories [2323]. – Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbeck bei Hamburg, 1974. – S.7–15, 49–59, 107–115). Як і його перша збірка, вони створювалися впродовж тривалого часу, так, ніби між іншим, проте ні в чому не поступаються його романам і написані у властивій Г. Мартіну манері.

Не буду вам лестити, пане слідчий, але ваше зауваження свідчить про ваш талант комбінувати. Звичайно, вміст портфеля міг би навести на слід. Міг би. Проте в цьому полягає основна проблема. Адже до цього часу портфель не відшукали? І ніяких слідів? А що говорять свідки? Ну, наприклад, провідник?

Та що ви кажете! Ні, ваші підлеглі про це не говорили... Значить, він свідчить проти мене? Звідки у нього така впевненість?

Ні-ні, я не впадаю в істеріку. Що ви, я абсолютно спокійний. Продовжую. Я зняв черевики, дістав пантофлі, різдвяний подарунок Ірени, вдяг халат і зібрався заховати портмоне в кобуру пістолета. Разом з пістолетом воно не вміщалось, тож я витягнув револьвер і поклав під подушку. Глянув на супутника. Той не відривався від газети. Я ввічливо поцікавився, чи не завадить йому, якщо я закурю. Інакше просто не зможу заснути. Він щось буркнув і ледь помітно кивнув.

Так, цілком можливо, що мене могли побачити через вікно дверей, пане слідчий. Бо в цій історії є лише одна серйозна зачіпка: вбивство вчинили з мого револьвера. І на ньому знайдено відбитки лише моїх пальців. Проте це цілком зрозуміло, адже я підняв пістолет, коли повернувся в купе.

Я не повинен був чіпати його? Вам легко говорити. Все трапилось інстинктивно. Це ще нічого не доводить, пане Ешафот. Пардон, Шафрот.

А ось і кінець моєї історії. Перш ніж поїзд прибуде на наступну станцію, я вирішив сходити в туалет. Вийшов у коридор.

Нікого не зустрів, це правда. Мене не було десь хвилин з десять: поки вмився, почистив зуби. Повернувся назад. Годинник показував за півгодини дев'яту. На дверях купе висіли штори, що мене досить здивувало. Я ще подумав: «Мій супутник, мабуть, уже скінчив читати. Слава Богу, можна погасити світло і нарешті заснути».

Почувався стомленим. Вранці дуже рано встав, мав багато справ. Обережно прочинив двері. Світло яскраво горіло. Моя подушка була відкинута. На підлозі, як я вже розповідав, валявся револьвер.

Де він лежав? Хвилинку... Перед ногами чоловіка, який з роззявленим ротом заляк у своєму кутку. Розгорнута газета зяяла круглою діркою... І я вперше побачив його обличчя. Нічим непримітне, ретельно виголене, досить молоде. На подушці, поруч з лівою рукою вбитого, лежали сірі замшеві рукавички.

Ні, більше я нічого не помітив...

Обривок фотографії? Ні, ніякого обривка я не бачив...

Чому мені не пощастило? Не розумію вас...

Де, де ви це знайшли? Це ж... Ні, я цієї дами не знаю. Просто випадкова схожість. Спочатку здалось, що це Ірена. І саме цей обривок було знайдено в купе? Неймовірно...

Я не знав цього чоловіка, повторюю ще раз. Це образа моєї дружини, пане... слідчий, пане Шафрот. Ні, у моєї дружини немає ніякого друга. Я не дозволю подібних інсинуацій. Ви, мабуть, гадаєте, що ваш спосіб тортур більш дійовий, ніж у ваших плебейських попередників...

Злорадно посміхаєтесь... Ну що ж, питаєте далі, я ні в чому не винен, мені боятися нічого.

Мовчите... Не буду вам заважати...

Хоча чи не здається вам, що вже пора б піти спати? Надворі ж бо сіріє...

Ваша мовчанка стає дедалі нестерпнішою... Це що, ваш метод розв'язувати язика?

Сірі замшеві рукавички... Вони лежали поруч з убитим... Був таким елегантним. Який збіг обставин. Тиждень тому дружина попрохала мене сходити з нею в магазин і вибрати рукавички для подарунка її батькові до дня народження.

І ми купили сірі замшеві рукавички... Збіг. Рукавички вбитого також були новими. Ви все ще мовчите. Можна ще раз глянути на фотографію? Можливо, що це все-таки вона, Ірена, але я ніколи не бачив у неї такої щасливої усмішки... Звичайно, я бачив цю фотографію, вона лежала поруч із вбитим. Я розірвав її на шматки й викинув у вікно. Я не хотів, щоб... Та вітер зіграв зі мною поганий жарт. Саме обривок із зображенням голови заніс у купе...

Я вже давно спостерігаю за вами, ви чогось очікуєте... Овва, ви теж нервуєте. Ви почули кроки, хтось іде сюди і щось несе... Мене цим зненацька не захопиш, я знаю, що мають принести... Буду тримати себе в руках. Дозвольте ще сигарету! У мене там мало лишитись декілька штук.

Ні, дякую, я закурю лише тоді, коли з'ясується ваша несподіванка. Шкіряний портфель... Видно, річка не дуже глибока, якщо ви його так швидко знайшли. Гаразд, пане слідчий Шафрот, я вже запам'ятав ваше прізвище й не переплутаю його, дозвольте довіритись вам у знак вдячності за вашу дружелюбність. Не поспішайте відкривати портфель... Вислухайте спочатку мене...

Ви праві, спочатку закурю. О, я зовсім зжував сигарету, це від хвилювання... Відкривайте портфель. Там листи. Поки ви читаете, я зберуся з думками...

Так, любовні листи моєї дружини...

Єдине, що можу сказати на своє виправдання – я захищався. Але, бачите, навіть цього не можу довести. Вимкніть, будь ласка, диктофон, він більше не потрібен. Завтра я з задоволенням дам свідчення... якщо в цьому ще буде потреба...

Три дні тому я знайшов серед своєї кореспонденції лист моєї дружини. Очевидно, він потрапив туди цілком випадково. Жінки бувають інколи такими необережними. Лист був адресований на абонементну скриньку, прізвище не було вказане.

Зміст? Приблизно такий: моя дружина повідомляла якомусь Клоду, що через два дні я від'їжджаю до Італії. Вказала поїзд, описала все детально. Нагода сприятлива, Клод повинен її використати.

Я взяв новий конверт, надрукував на машинці адресу й відіслав.

Нагода... Лист був ніжним... На залізниці нині часто трапляються нещасні випадки, так що великого галасу не було б. Хіба кілька рядків у місцевій газеті. Я не подав і вигляду...

Даремно стараетесь, пане Шафрот. Ви його не знайдете, бо я його спалив. Ті, що в портфелі, досить банальні. Можете тлумачити їх, як вам заманеться, однак Ірені ви ними нічого не доведете. Вистачить з вас і мене одного. Ви отримаєте свій скандал, запевняю вас.

Стає душно. Мабуть, від недосипання. Поспішу, може, хоч тоді дасте мені спокій.

У чому суть справи? Клод виявився шантажистом.

Як я його впізнав, незважаючи на те, що ніколи не бачив, та й він заховав своє обличчя за газетою? Я розповідав вам, що ми прогулювались по вагону. Перед його купе Ірена мимоволі здригнулася... Я зараз говорю досить незв'язно... Справа в тому, що Клод запропонував мені купити листи. Він не збирався мене вбивати. Шантаж набагато простіший і ефективніший за вбивство.

Але я вибрав убивство? Убивство? У мене багато пом'якшувальних моментів. І якби не цей обривок фотографії, то ви б і не стали шукати портфель... Ось і все...

Проте одного ви не помітили. Ви надто поспішали прочитати листи.

Сигарета, так-так. Тепер ви починаєте розуміти... Я туди поклав дещо... про всяк випадок... Мій друг лікар, він уже помер, подарував мені... Симпатичний препарат, діє швидко й непомітно. Лише невеликий тиск над серцем, та він минає...

Так, сірі замшеві рукавички... по них я впізнав би його. Впізнав би, навіть якби Ірена не видала себе. Ці рукавички...

Як спритно може обманювати жінка...

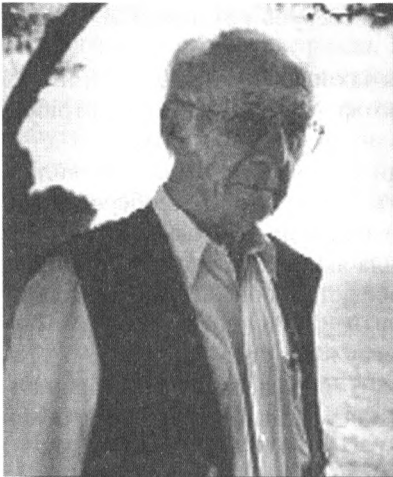
Хоча ми всі ошукані, більшою чи меншою мірою... І ви теж, мій дорогий поборнику правди...

Мені вас навіть трішки жаль. День за днем вам доводиться шукати правду, яка врешті-решт не є нею... Бо правда не має нічого спільного зі словами... Вам так не здається?

Дозвольте відкланятись, пане Шафрот...

О, не турбуйтеся, лікар прийде вже запізно...

Як хочеться спати. Доброї ночі, пане слідчий Шафрот, чи, точніше, доброго ранку. Вже світає.

ГАНСЙОРТ МАРШІН

КРОВ НА МАНЖЕТІ

Оповідання

Пройшло вже більше двох місяців, проте я ніяк не можу позбутися спогадів про ту ніч. Правда, я вже не відчуваю того страху, як у перші дні. Зараз мені здається малоймовірним, що поліція може запідозрити мою причетність до смерті Дорет.

На моє щастя, там завжди було безлюдно. Так що навряд, щоб хтось міг мене побачити. Тим паче, що я з'являвся здебільшого у вечірніх чи ранкових сутінках, коли Дорет забирала мене своїм авто з сусіднього вокзалу.

Найгіршим у всьому цьому був не страх бути викритим, хоча це могло б майже повністю зруйнувати мій бізнес. Бо якби стало відомо, що я того вечора був з Дорет, моєму шлюбу настав би кінець. Як і моєму бізнесу, адже він на 60 відсотків належав батьку моєї дружини Еріки.

Найгіршим був також не переляк від нічного вторгнення і бійка з грабіжником. Найгіршим був і не крик, що вихопився з грудей Дорет та кров на її голові, яка капала на її красиві груди.

Все це не йшло ні в яке порівняння з моторошною тишею, що настала потому!

Ця страхітлива тиша продовжувала звучати в моїх вухах протягом усіх цих двох місяців.

У будинку ніщо не порушувало нічної тиші. Навіть годинник не цокав. Свій наручний годинник я розбив під час сутички, а великий годинник у вітальні, як завжди під час моїх відвідин, був зупинений.

– Поки ти зі мною, час повинен зупинитися, – завжди говорила Дорет.

На неї часто таке находило.

Від фраз типу: «Ми одне тіло, любий!» чи : «Моя кров пульсує лише для тебе!» Мене аж судомило, проте я мирився з ними, оскільки її інші достоїнства були куди вагомішими.

По-перше, вона була гарненькою... Звісно, вона вже була далеко не дівчинкою. Дорет ніколи не називала мені свій вік, а я ніколи її про це не питав. Я знаю лише, що вона була за зодіаком Овном. Мабуть, їй було за тридцять. Можливо, навіть більше. Проте на неї справді було приємно дивитися.

По-друге, вона була достатньо забезпеченою після дев'ятирічного шлюбу з багатим підстаркуватим тираном, щоб мати підстави для побоювань, що вона може повиснути на шиї фінансовим тягарем.

По-третє, по-четверте, по-п'яте і так далі вона дуже зголодніла за ласкою.

Ну, як ото мала сирітка за цукерками. І я намагався дати їй ці цукерки – і шоколадні, і карамельки.

Будинок, який їй дістався внаслідок від покійного (я навмисне не кажу «чоловіка», бо асоціації, які викликає це слово, до нього аж ніяк не пасують), стояв на околиці містечка, яке лежало якраз посередині між Франкфуртом та моїм рідним містом (до якого я навідувався по роботі двічі – тричі на місяць).

Це була якраз та нагода, про яку кажуть, що вона робить злодіїв. Затишно облаштована, з розкішним ліжком та наповненим холодильником – тільки євнух чи монах не скористався б з неї.

І я не встояв, коли мені випав шанс. Трапилося це після одного з наших сімейних скандалів, коли я в черговий раз їхав у справах до Франкфурта. Намагаючись приглушити в собі неприємні спогади, я рушив до вагона-ресторану, щоб перехилити чарчину – другу. Там я й познайомився з Дорет.

Вона сиділа одна за столиком і вочевидь нудьгувала. Отож вона не заперечила, щоб я сів поруч з нею. Не відмовилась вона і від запропонованого мною келишка коньяку. Через півтори години вона була не проти, щоб я вийшов разом з нею і допоміг їй піднести валізу до таксі, а потім і до дверей її затишного будинку, а від дверей до спальні з розкішним ліжком. Отам я вперше і перевів подих... Ну, а вона постаралась, щоб я знову його втратив.

Отак усе й почалося десь рік тому. Це був справді чудовий рік. Я насолоджувався подвійним життям, здавався собі неймовірно розбещеним і не тямив себе від радості, коли знову зустрічався з Дорет. Я почувався не менш щасливим, коли через 12 чи максимум 24 години знову сідав у поїзд і повертався додому, де все відбувалося куди

спокійніше і де ніхто мені не говорив оті страхіття про одне тіло... Ні, чесно кажучи, мені зовсім не важко було розставатися з Дорет, хоча я кожного разу запевняв її у протилежному. Та чого не зробиш ради любові до ближнього.

Також було б неправдою, якби я сьогодні стверджував, що наше розставання в ту ніч два місяці тому далось мені без проблем. Але ж то було ніяке не розставання, а втеча. Втеча від жахливого, від мертвої, від страхітливої тиші, в якій навіть не було чутно цокання годинника.

Я першим побачив грабіжника. Тобто я побачив його тінь.

Ми лежали в нашому розкішному ліжку і насолоджувалися першим тайм-аутом. Дорет притислася до мене і легенько посопувала. Її гола рука лежала на моїх грудях. Я обережно прикрив її покривалом, щоб вона не застудилася, адже була ще досить прохолодна травнева ніч, а ми залишили відчиненими двері на терасу, щоб насолоджуватися запахом бузку.

Спочатку я помітив руку, яка трималася за тюль гардини, а потім – тінь від постаті на порт'єрі.

Дуже велику тінь, як мені здалося... Голова грабіжника поволі просунулася між порт'єрою та гардиною в кімнату.

Я не міг чітко розгледіти постать, оскільки місяць сліпив мені очі своїм яскравим світлом. У чоловіка було хвилясте волосся, яке вибивалося з-під блейзера. Одягнутий він був у щось схоже на комбінезон. Обличчя ховалось за козирком блейзера, і тільки раз, коли він повернув голову вліво, я розгледів його ніс. Це був довгий прямиий ніс, майже класичної форми, як у Давида з картини Мікельанджело... Навіть не можу пояснити, як мені спало на думку таке порівняння, адже в ту мить я взагалі ні про що не міг думати.

Мені потрібно було б зіскочити з ліжка чи принаймні закричати ще тоді, коли він був у спальні.

Тоді б він, вочевидь, швиденько накивав би п'ятами і я й сьогодні міг би насолоджуватись принадами ліжка Дорет... Проте всі ці «як би» мертвого з могили не піднімуть і минулого не змінять.

Я не закричав. Я не зіскочив з ліжка, щоб прогнати грабіжника. Я тихо лежав біля дримаючої Дорет, яка лежала спиною до нього, і спостерігав за ним.

Він не міг нас бачити, бо ліжко стояло в темряві, в ніші на кшталт алькова. Грабіжник обережно прокрався через спальню до дверей передпокою. У мене ще й сьогодні виникає питання, звідки він так добре знав розміщення кімнат. Можливо, він був сантехніком чи електриком і вже бував раніше у будинку. В передпокої, поруч з дверима до вітальні, стояла скляна шафа, в якій Дорет тримала дорогу порцеляну. В нижніх шухлядах, які закривались простим ключем, що до того ж часто стирчав у замку, лежали прикраси Дорет та чоловіка. Здається грабіжник про це також добре знав. Я почув, як у замку тихенько повернувся ключ. Заскрипіла шухляда. Ледь чутно дзенькнула порцеляна.

Мене охопила лють. Ну, постривай! Так просто тобі не вдасться... Я обережно встав з ліжка. Хвильку подумавши, я голий-голісінький навшпиньках підійшов до дверей передпокою і прочинив їх.

Грабіжник сидів навпочіпки біля шафи і при світлі кишенькового ліхтарика спокійнісінько складав свою здобич у хустку, яку він розіслав на підлозі.

Я зробив найдурніше, що тільки можна було придумати.

– Руки вгору! – сказав я.

Грабіжник перелякано підскочив, вимкнув ліхтарик і стрибнув на мене. Я пере-чепився через стілець, який з грюкотом відлетів і впав на підлогу, відчайдушно відбиваючись від ударів грабіжника, який навалився на мене зверху.

Тут з'явилася Дорет.

Допоможіть! – сказала вона. Ні, вона не крикнула, вона просто сказала : - Допоможіть!

Потім Дорет увімкнула світло і почала стягувати грабіжника з мене. Вона також була абсолютно голою.

Мені вдалося копнути грабіжника коліном у пах.

Він зойкнув від болю і відпустив мене. Атакований з двох боків, він несамовито відмахнувся бронзовою статуеткою, яку він схопив зі столика. І тут сталося не-повправне. Грабіжник поціливі статуеткою прямо у висок Дорет.

Якусь мить вона стояла як закам'яніла. Кров стікала з її чола і капала на груди. А потім, не мовивши ні слова, вона впала на підлогу.

Грабіжник налякано хрипів.

Дорет! – закричав я і підскочив до неї. Коли я схилився над нею, грабіжник скори-стався моментом і шмигнув повз мене на вулицю.

На червоному персидському килимі гойдалась бронзова статуетка. Потім її хи-тання стихло і вона лежала непорушно. Її очі згасли. Я сидів біля неї навпочіпки у холодному передпокої і намагався дати хоч який-небудь лад моїм розбурханим думкам.

– Поліція! – майнула думка. – Скандал! – відразу змінила її інша. – Кінець... Крах... – у мою голову закрадався панічний страх.

Ні, я не можу ажніяк бути замішаним у цю історію...

Моїми подальшими діями керував лише страх. Тремтячими руками я почав одя-гатися. Коли я хотів застебнути манжету сорочки, то запонка випала в мене з рук і покотилася через передпокій до закривавленої голови Дорет. Це нагнало на мене ще більшу хвилю переляку. Про те, щоб витерти відбитки своїх пальців, я навіть не ду-мав, адже тоді треба було б вимити весь будинок. Я лише помив свій келих, з якого ввечері пив коньяк, і висипав в унітаз недопалки з попільнички. Потім я вимкнув світло і причинив за собою двері будинку, який зненацька став таким страхітливим і з яким були пов'язані такі спогади... Але все це було в минулому. Тепер геть, геть звідси!

І я біг по безлюдних нічних вулицях до вокзалу, забувши про все на світі, з єдиною метою – опинитись якомога далі. На моє щастя, мені майже не довелося чекати. О третій десять ішов потяг «Париж – Копенгаген», який зупинявся в моєму місті. Отож вранці я вже був удома. Зіславшись на те, що захворів у дорозі, я відразу ж захотів заховатись у ліжку, щоб уникнути зайвих розмов. Моя дружина Еріка при-несла мені свій цілющий напій проти всіх хвороб – склянку гарячого молока з ме-дом. Мені довелось зібрати всю свою мужність, щоб якомога швидше позбутися її.

Еріка була дуже задоволена. Коли вона виходила з кімнати, то забрала мій одяг, щоб як зазвичай випрати його.

– А що це з твоєю сорочкою? – зненацька запитала вона.

– З сорочкою... Що ти маєш на увазі?

– Ну, ось ця пляма, – відказала вона, – на манжеті. Щось дуже схоже на кров.

– Кров? На манжеті? – у мене аж подих перехопило. – А, це я, мабуть, порізався, коли голівся у вагоні. Ну, ти ж розумієш, там таке смикання.

– З яких це пір ти голишся, одягнувши сорочку? – здивувалася Еріка. Проте не стала розвивати тему і залишила мене наодинці з моїми думками.

З тієї ночі вже пройшло вісім тижнів. Якщо бути зовсім точним, то 57 днів.

За весь цей час нічого не трапилось. Отож, як я себе запевняв, я аж ніяким чином не міг бути пов'язаним зі смертю Дорет.

Заспокоївши себе подібним чином, я вирішив, що заслуговую на келишок коньяку. Чому б не випити за упокій душі Дорет. Ах, які часи були! Аж слинка котиться. Ну, Дорет, за тебе!

Ледь я встиг відставити чарку, як зайшла Еріка і принесла пошту.

– З яких це пір ти жлуктиш зранку? – східно поцікавилася вона.

– З оцих, – відказав я і налив собі ще, хоча мені зовсім не хотілося. – Тобі налити?

– Так, – відказала вона на моє велике здивування, до цього вона ніколи не пила.

Я підвівся і дістав ще одну чарку.

– Будьмо! – сказав я.

– Будьмо! – спокійнісінько відповіла Еріка і перехилила чарку.

– Мені треба подивитись до печені, – сказала вона. – Ну, ти ж мені скажеш, якщо в пошти щось важливе, чи не так?

– Звісно, – запевнив я.

Найважливішим був лист із містечка, в якому жила Еріка. Надіслав його адвокат і нотаріус доктор Шуберт.

Ось цей лист:

Вельмишановний пане Янзен.

Унаслідок цілого ряду нещасливих обставин наша контора лише п'ять днів тому дізналась про трагічну смерть нашої клієнтки пані Дорет Бервінкель 26 травня. Це пояснюється тим, що вельмишановна пані доручила нам лише свій заповіт, а всі цінні папери та нерухомість були в іншій нотаріальній конторі.

При відкритті даного заповіту встановлено, що фрау Б. своїм головним спадкоємцем призначила Вас. Оскільки йдеться про значний капітал, то я маю до Вас велике прохання, якомога швидше зв'язатись зі мною, щоб ми могли врегулювати всі правові аспекти, пов'язані з вашим вступом у спадок.

Щиро Ваш. Підпис.

Пресвята Богородице, – вихопилось у мене. – Оце так сюрприз... Що ж мені робити?

Тремтячими руками я налив собі ще одну чарку і підніс її до рота. Коли я пив, то мої зуби цокотіли, а серце калатало мов несамовите.

Зайшла Еріка. Я ледве встиг заховати злощасний лист.

– Щось важливе? – поцікавилася вона.

– Та ні, нічого особливого...

– Ах, так, – мовила Еріка, – ледь не забула. Коли ти був у душі, то подзвонив якийсь дивак. Я так і не зрозуміла, з якої він установи... Він хотів дізнатися, чи ти був у поїзді 26 травня. Я відповіла, що не в курсі і що їм краще запитати в тебе самого. Він сказав, що заїде сьогодні до обіду... А де ти був 26 травня?

– Ну, так зразу й не скажеш. Адже я часто подорожую.

– А чи не тоді ти повернувся хворим? Та ще й порізався при голінні, так що поставив пляму на манжеті...

– Можливо, можливо, – знизав я плечима. А на душі було хоч лягай та вмирай.

– І навіщо йому все це знати? – не вгавала Еріка. – Дивно... А в тебе є якась ідея?

– Ні, – відказав я. – Слухай, мені здалося, що... –

– Так, – підтвердила Еріка. – У двері подзвонили. Сиди. Сиди, я сама відчиню...

ОЛЬГА МУСИТЬ ПОМЕРТИ

Оповідання

Ні-ні, Ольга не мусила страждати, стосовно цього Ервін Шотмайстер не мав жодних сумнівів. Вона мала померти швидко і безболісно. Зрештою, вона сімнадцять з половиною років була його дружиною і вони пережили разом багато щасливих годин. Щоправда, було це вже дуже давно, і сьогодні, дивлячись на огрядну й неохайну Ольгу, в це важко вірилось.

Проте ніяких передсмертних мук, ні-ні!

Вона не повинна була страждати ще й тому, що Ервін Шотмайстер не міг дивитись на кров, не витримував галасу, та й узагалі йому було осоружне будь-яке насильство. Навіть слова, в яких містився який-небудь натяк на насильство чи вбивство, викликали в нього алергію.

Подібна антипатія до крові і будь-яких проявів насильства та вроджена любов до порядку й акуратність звичайно ж відбилися на підготовці до вбивства, чи краще: на підготовці Ервіном Шотмайстером переходу своєї дружини в потойбічний світ.

Він розробляв свій зловісний задум з такою педантичністю, ніби йшлося про ринковий аналіз для якого-небудь товару – приміром, деодорованого мила для чоловіків.

Спочатку він дістав цілий ряд наукових книг, які описували людський організм, його будову та функціонування. Він також придбав спеціальну літературу про різні види отрут. Були в нього й книги про будову людського черепа. Отож він активно вникав у проблеми хімії та біології.

Звичайно ж, робилося все це під завісою цілковитої таємності. У своїх намаганнях засекретити власні дії він дійшов до того, що, йдучи до спеціалізованого книжкового магазину, обов'язково вдягав чорні окуляри і говорив з продавцями зміненим голосом. Якщо ж йому доводилось кілька разів заходити до одного й того ж магазину, то щоразу він наклеював бороди різного фасону. Все це робилось для того, щоб у разі чого його ніхто не зміг би ідентифікувати.

Адже він, зрештою, планував убивство – знову це ненависне слово! – він планував що госпісну допомогу не лише тому, що Ольга йому набридла, а перш за все, щоб нарешті дістати змогу вести справді вільний і справді чоловічий спосіб життя.

А це могло стати дійсністю лише у разі справді бездоганного вбивства, коли на нього, Ервіна Шотмайстера, не впаде і тінь підозри. Бо вільне життя можливе лише на волі.

Отож Ервін Шотмайстер хотів позбутися своєї Ольги, щоб розпочати нове життя. І саме тому, що він думав про нове, вільне, чоловіче життя, хоча нам не відомо, який

сенс він вкладав у це поняття, саме тому цей педант планування дійшов висновку, що смерть Ольги повинна виглядати як очевидне самогубство.

Проте дуже скоро Ервін зрозумів, що повернути справу подібним чином до дідька складно! Перш за все – як дістати стопроцентне алібі у вигляді прощального листа Ольги: «Я добровільно покидаю цей світ і йду з життя, бо...» Ні, від Ольги цього не добитися. Незважаючи на всю комплекцію гіпопотама, вона зберегла не тільки невимовну жагу до життя, а й природжену підозрілість, що унеможливило будь-які кроки в цьому напрямі.

Отож після того, як Ервін перепробував різні варіанти підробки прощального листа, хоч-не-хоч йому довелося відмовитися від цієї ідеї й шукати інших шляхів. Ну що ж, думав він, тоді все має виглядати як нещасний випадок. Як свідчить статистика, з багатьма домогосподарками трапляються нещасні випадки.

Проте який нещасний випадок міг трапитися з Ольгою? Ніхто з необережності не може завдати собі смертельного удару. Ніхто не може зненацька задушити себе мотузком від гардин чи підсипати в каву миш'яку, переплутавши його з цукром... Який нещасний випадок не викличе ані найменшої підозри?

Випадок допоміг Ервіну Шотмайстеру знайти вирішення цієї проблеми.

Якось дорогою до своєї пивнички, де він майже щовечора ховався від набридлого базікання Ольги, того надокучливого безперервного базікання, властивого більшості домогосподарок, яким цілий день було ні з ким і словом перемовитися, а головним чином уникаючи її шестипудових об'ємів, він натрапив на юрбу людей, які стовпилися біля входу в одну з багатоповерхівок.

Він зупинився і побачив, як з під'їзду до карети швидкої допомоги на ношах винесли тіло, накрите простирадлом.

- Що сталося? – запитав він в однієї з жінок, які, перешіптуючись, стояли поруч.
- Це фрау Оттінг, – відповіла та.
- Вона отруїлася газом, – поспішила повідомити друга.
- Ви чули про її сина? – втрутилась третя.
- Він став на манівці, – доповнила перша.
- Так, у деяких випадках тільки й лишається, що відкрутити газовий кран, – підбила підсумок друга.

З цими ключовими словами – «газовий кран» – Шотмайстер залишив місце події. Він ледь не підстрибував від радості, просвітлення й полегшення.

Проте він не став форсувати події. Спочатку зі звичною ґрунтовністю почав терпляче вивчати дану проблему. Про ейфорію не могло бути й мови.

Дістати потрібну літературу, зважаючи на смертельну дію газу, виявилось важче, ніж він думав спочатку. Не міг же він зателефонувати в газове господарство і попросити дати йому необхідну інформацію.

Після багатьох невдалих походів до книгарень та бібліотек (з накладними бородами і без них) Шотмайстеру все ж таки вдалося натрапити на потрібну брошуру, в якій містилася необхідна для нього інформація, а саме за яких умов, від якої кількості і протягом якого часу людина може померти від газу. Це залежало від багатьох факторів. Наприклад, від стану здоров'я, діяльності серця та легень, не останню роль відігравала й вага людини. Однак проштудіювавши брошуру, Ервін дійшов висновку, що це саме те, що було йому потрібно.

Бо, як ми зауважили на самому початку, Ольга мусила померти без страждань.

Приготування, окрім розроблення детального плану та точного терміну, який мав забезпечити Ервіну залізне алібі, передбачали також придбання ущільнювальних матеріалів для дверей та вікон. І, звісно, треба було знайти вірогідне пояснення, чого це він раптом серед літа зайнявся роботою, яку зазвичай роблять восени.

Тому він розіграв цілий спектакль: спочатку він просто голосно лаявся через вічні протяги на кухні та у вітальні.

– При таких щілинах незчуєшся, як тебе самого видме прямо на небеса, – репетував він.

Наступний акт був ще драматичнішим: два дні він бігав зі скривленою шиєю та перекошеним від болю обличчям і розповідав скрізь і всім, що в нього страшенний простріл, і це все через цей клятий протяг, такий підступний саме влітку, коли ти весь обливаєшся потом від спеки...

Після цього, на превеликий подив Ольги, він заходився заклеювати всі щілини. Потім, коли Ольги не було вдома, що траплялося дуже рідко, він вирішив усе перевірити.

Ервін не на жарт перелякався, відкрутивши кран – газ зашипів так гучно, що Ольга, зважаючи на її уважність та підозрілість, відразу б відчула лихе.

І якби Ольга щось запідозрила стосовно його намірів, то про другу спробу годі було й думати. А це б означало, що він мав прожити поруч з нею ще 20 чи 30 років... Бррр!

Отож щоб виключити найменший ризик, Ервін Шотмайстер, попри всю відразу до насильства, все ж таки вирішив до нього вдатися – але до м'якого, нетривалого насильства. Ніжного насильства за допомогою молотка, обмотаного м'якими ганчірками... щоб його дружина тихенько втратила свідомість. І коли план визрів повністю, Ервін ще раз переглянув «Анатомію людського черепа», щоб остаточно визначити точку для удару, після якого б усе скидалося на травму від падіння, і визначив точну дату.

Ольга мусила померти завтра, коли він увечері, як завжди двічі на місяць, буде в кегельбані.

Молоток, обгорнутий ганчір'ям, лежав наготові під газовою плитою – все було продумано до дрібниць. Правда, ще треба було позбутись медичних книг і перш за все брошури про вплив газу на організм людини, але з цим можна було зачекати до завтра.

Завтра!

Завтра Ольга Шотмайстер, запалюючи газову плиту, несподівано знепритомніє, падаючи вдариться скронею об край плити і помре, вдихнувши смертельну дозу газу, який буде виходити з відкритого крана. Все буде виглядати так, ніби вона збиралась спекти пиріг. На кухонному столі стоятиме тісто, лежатимуть приправи – несподівана трагедія...

Спочатку Ервін Шотмайстер планував провести останній вечір їхнього спільного життя поруч з Ольгою. Чому б їм не зіграти в карти, як колись у ті забуті добрі часи? Він навіть мав намір сказати їй кілька приємних слів і пригостити Ольгу її улюбленим смородиновим вином. Влаштувати, так би мовити, прощальну вечерю перед стратою...

Але коли він о четвертій повернувся з роботи, то цей гармонійно спланований вечір був безнадійно зіпсований Ольгою, яка знову затягла свою стару безкінечну

пісню, пересипану докорами й звинуваченнями типу: «Ти ще пам'ятаєш, що ти мені обіцяв? Якби я лише знала...» та «Мама мене з самого початку попереджала...» Збожеволіти можна!

Спочатку Шотмайстер спробував, як він завжди робив у подібних випадках, усамітнитися у своєму маленькому кабінеті, але Ольга тупцювала біля його дверей і починала входити в раж, що траплялося кілька разів на рік і чого Ервін боявся, як вогню.

Коли її арія прокльонів досягла кульмінації і вона почала звинувачувати його в тому, що він зіпсував їй життя, Шотмайстер більше не витримав. Він схопив капелюх і плащ, прожогом вискочив з квартири, грюкнувши дверима так, що аж посипалась штукатурка, і побіг сходами вниз.

Коли він біг сходами, то з подивом відзначив, що в його квартирі все раптом стихло.

Він довго блукав вулицями, поступово заспокоюючись. Тепер, після сьогоднішнього інциденту, він як ніколи був сповнений рішучості покласти всьому край – і зрештою звільнитися від цієї жінки.

Так – саме завтра!

Завтра о цій порі вона помре.

Після цього Шотмайстер завернув до вайнштубе, де замовив хліб із сиром та келих вина. Потім другий і третій. Повільно відсьорбуючи вино, малював пальцем на столі веселих чоловічків і мрійливо розмірковував про те, що робитиме післязавтра, через тиждень, через рік.

Знову одружитися? Красенько дякую, цього йому аж ніяк не хотілося, бо хто йому міг дати гарантію, що сьогоднішня мила дівчина через кілька років не перетвориться на сварливу бегемотиху.

Він ходитиме по гарних ресторанах, проводитиме вечори та вихідні так, як йому заманеться, подорожуватиме, куди захочеться, приходитиме після роботи в спокійну квартиру, йому більше не доведеться протискуватися та на кухні повз це шестипудове опудало і лякатися її пронизливого вереску... Чудесно!

Шотмайстера охоплювала дедалі наростаюча радість, хоча присутні цього б не сказали. Його обличчя залишалось серйозним, навіть похмурим.

За кілька годин Ервін повільно наблизився до свого будинку, хоча всередині у нього все танцювало. Його п'янило передчуття швидкої свободи. Випите вино також сприяло тому, що майбутнє уявлялось рожевим. Лишилось тільки виконати завтра неприємну частину плану, потім пережити кілька перших днів, поховати Ольгу, прибрати квартиру від речей, які нагадували б про неї, і потім... Він ледве стримувався, щоб не підстрибнути від радості.

Звернувши за ріг на свою вулицю, він заляк від несподіванки.

Перед дверима його під'їзду стояла юрба людей, яка лиховісно нагадала йому про ту юрбу, що дала йому ідею з газом... Він пришвидшив ходу і протиснувся крізь збуджений натовп, що оточив три авто, серед яких була карета швидкої та поліцейська машина.

Саме в цей момент з будинку винесли ноші, які прогинались під вагою тіла, що лежало на них.

– Ах, яке нещастя, пане Шотмайстер! Ваша дружина... – упівголоса зойкнула жінка, що стояла поруч.

Ервін Шотмайстер заскочив у будинок, прожогом побіг сходами нагору, проскочив повз поліцейського, який стояв біля входу в квартиру. Всередині стояв дивний со- лодкуватий запах.

Газ.

Від бігу в нього злегка запаморочилося в голові, так що він на хвилику заплю- щив очі. Коли він їх знову розплющив, то з подивом втупився у високого пана в цивільному, який підійшов до нього і запитав:

– Гер Шотмайстер?

– Так, пробелькотів Ервін, – що трапилось? Що з моєю дружиною?..

– Я змушений заарештувати вас, – відповів чолов'яга, витягнув з кишені поліцейський жетон, тицьнув його Ервіну під носа, поклав йому свою праву руку на ліве плече і нерозбірливо відрекомендувався.

– Я заарештовую вас за підозрою у вбивстві своєї дружини, – додав він.

Від несподіванки Ервін не міг вимовити й слова. Попервах це здалося лихим сном, викликаним постійними роздумами над його проблемою та впливом випитого вина.

Проте слова поліцейського не залишили Ервіну більш ніяких сумнівів у тому, що це йому не сниться.

– Хочу вас офіційно попередити, гер Шотмайстер, що ви маєте право мовчати, маєте право на адвоката і давати свідчення тільки перед судом, – ви мене зрозуміли?

– Так, так, – відповів Ервін Шотмайстер, – але я ще й досі не розумію, що власне...

На кухні господарювало декілька чоловіків. Один посипав білим порошком мо- лоток, який Ервін поклав під плиту. Другий проводив крейдою лінії по підлозі, що нагадували обриси тіла. Третій уважно вивчав листок паперу, який лежав на кухон- ному столі поруч з авторучкою Ольги. Четвертий переглядав складені на стільці книги. Ервін пополотнів, побачивши зверху брошуру про газ.

– Ну, то що будемо робити? – поцікавився поліцейський. – Що будемо робити, пане Шотмайстер? Будете зізнаватись чи мовчатимете?

– Мені ні в чому зізнаватись, – сказав Ервін.

– Ага, зауважив поліцейський, – то ви хочете сказати, що молоток, обгорнутий ганчір'ям, і ці книги тут ні до чого? Що ваша дружина цілком випадково вдарилась об край плити, після того як відкрила кран? Можливо, це не ви нещодавно ущільнили всі двері і вікна, щоб газ не вийшов із приміщення, після того як ви оглушите свою дружину? Чи, може, ви будете заперечувати, що у вашій сім'ї вже давно були про- блеми, а сьогоднішній скандал був особливо гучним? Ви хочете це заперечити, гер Шотмайстер? Ви що, серйозно думаєте, що ми повіримо у вашу непричетність до смерті вашої дружини? В такому разі вам треба було діяти хитріше. Ви хоча б доду- мались знищити лист, який ваша дружина почала писати своїй сестрі в Дармштадті.

– Лист? Який лист? – розгубився Шотмайстер.

– Ви його, мабуть, не помітили в гарячці, – констатував поліцейський. – Вона пише, що вже давно відчуває постійну загрозу з вашого боку, і якщо з нею раптом щось трапиться, то це ваших рук діло.

– Я божеволюю, – прошепотів Шотмайстер і відчув, що у нього підкошуються коліна.

– Почекайте, доки не сядете у в'язницю, – незворушно відказав поліцейський. – Лист, який ваша дружина почала писати незадовго до смерті, лежав під газетою... Не пощастило, голубчику! Ну то що ви на це скажете? Але пам'ятайте, що все, що

ви скажете, може бути використане проти вас у суді. Чи, може, ви хочете зробити зізнання? Це було б найпростіше... Агов, гер Шотмайстер, ви мене розумієте?

– Так, – ледь чутно прошепотів Шотмайстер хрипким голосом.

– Що так? – продовжував наполягати поліцейський. – То ви зізнаєтесь?

– Ні, – заперечив Ервін, – я вас зрозумів...

– Наволоч, – подумки вилаявся він. – Так підставила мене. Вона про все здогадалась. Вона все знала. І зробила все сама... От клята наволоч!

* * *

Адвокат старався з усіх сил. Він доводив, що на молотку були лише відбитки пальців Ервіна Шотмайстера, проте не було виявлено ніяких слідів крові, волосся чи часточок шкіри. На газовому крані було знайдено лише відбитки пальців загиблої. Крім того, на голові вбитої не було жодних слідів від удару.

Проте медексперт не міг назвати точний час смерті, а кельнер з ресторану – пригадати, о котрій годині Ервін прийшов туди.

Адвокат намагався довести, що книжками могла користуватись і сама померла, готуючись до самогубства.

– Так, вона, мабуть, вивчала й анатомію свого черепа, – східно просичав обвинувач. – А що стосовно листа сестрі?

* * *

Уже третій адвокат за останні сім років домагається повернення справи на додаткове розслідування. Важко сказати, чи це йому вдасться.

РОЗКЛАД РУХУ ЯК ПЛАН УБИВСТВА

Оповідання

Коли в Альфреда Альгерніссена з'явилось майже все, чого може побажати людська уява, в поле зору волошкових очей потрапило розкішне тіло Лоні Ляйзеганг.

І його серце, чого раніше ніколи не траплялось, раптом захотіло вискочити з грудей. І все його багатство, розкішні лімузини, шикарне бунгало на березі річки перестали його тішити. Він збайдужів до всього, окрім Лоні. На його виправдання, правда, можна сказати, що, дивлячись на Лоні, втратив голову не один чоловік.

Густе каштанове волосся й зелені очі вже самі по собі здатні розбурхати чоловічу уяву. А якщо до таких очей та такого волосся додати ще й струнке засмагле тіло амазонки, то можна довести до шаленства навіть чиновника з фінансового управління.

Проте Альфред Альгерніссен був не фінансовим чиновником, а фінансовим маклером, і тому, хто був обізнаний з його статками, не було потреби пояснювати різницю між ними. Та шаленство найшло й на нього.

У цьому не в останню чергу була провина чи, якщо хочете, заслуга, Лоні Ляйзеганг, яка на тій вечірці, коли він поїдав її своїми волошковими очима, дала йому недво-

значну відповідь зустрічним поглядом, порухом стегон, ледь помітною усмішкою, що вона не проти шаленства. У всякому разі не проти певного виду шаленства та таких крутих шаленців, до яких вочевидь належав Альфред. Та чи ця схильність Лоні до насильства, до певної форми насильства, вже в той момент поєднувалася з думкою про овдовіння, наразі не може бути встановлено.

Хельфрід Ляйзеганг, законний благовірний Лоні, до того ж відзначався неабияким здоров'ям, щоб давати поживу подібним думкам. Якщо не брати до уваги схильність до повноти, то можна було б сказати, що він аж пашів здоров'ям.

Його єдиною – на превеликий жаль Лоні – справжньою пристрастю було віскі. Через таку свою пристрасть він кілька місяців тому позбувся вояцьких прав.

Не розумів він і того, що через цю пристрасть він міг втратити й дружину.

За два тижні після пам'ятної вечірки доля любителя віскі була вирішена, бо протягом цих двох тижнів Альфред Альгерніссен тричі шукав і тричі знайшов нагоду переконатися в тому, чи зможе він компенсувати Лоні відсутність пристрасті, від якої вона потерпала.

Це йому вдалося настільки, що фінансовий маклер вирішив заволодіти нею повністю. А оскільки Ляйзеганг і на гадці не мав добровільно відмовитися від своєї Лоні, то активний Альгерніссен спрямував усі свої зусилля на розроблення плану, щоб безпечно приборати... усунути свого суперника.

Альгерніссен відзначався холодним і ясним розумом, тож і планував він набагато продуманіше, ніж це властиво чоловікам, у яких голова пішла обертом. Та оскільки його не приваблювало довгорічне перебування в замкнутому просторі, то його план дозрівав поволі, видозмінювався, перероблявся, вдосконалювався, допоки не став майже бездоганним планом вчиненого коли-небудь убивства. Полягав він ось у чому.

Альфреду Альгерніссену було відомо, що всі прибутки зі свого підприємства Хельфрід Ляйзеганг намагався вкладати в земельні ділянки з метою перепродати їх з великим зиском. Отож одного прекрасного вечора він зателефонував благовірному здорованю й повідомив, що в нього є земельна ділянка площею 12 000 квадратних метрів. У майбутньому вона планувалася під забудову. Зручне розташування, ціна символічна. Інформація, звичайно, суворо конфіденційна.

Ляйзеганг аж загорівся від інтересу.

Альгерніссен підкинув йому ще парочку наживок.

Кандидат у мерці проковтнув їх не пережовуючи.

Вони домовилися післязавтра спільно оглянути ділянку. Як повідомив Альгерніссен, вона була за 100 кілометрів від міста, тобто в годині їзди.

Ляйзеганг пообіцяв зберігати таємницю, перш за все, у власних інтересах. Альгерніссен сказав, що заїде за ним на машині вранці десь о пів на восьму. О'кей? Дякую!

Увечері напередодні запланованої поїздки Альгерніссен зателефонував іще раз.

– Мушу вибачитися, любий Ляйзеганг, але моя машина зламалась. Я сьогодні після обіду якраз їздив стосовно ділянки...

– Що таке? – злякано перебив Ляйзеганг. – Її що, продали?

– Та ні, що ви – але... моє авто застрайкувало. Щось із загорянням. Я в цьому абсолютно не розуміюсь. Я залишив його там, в одній майстерні, яка мені здалася більш-менш професійною. Вони доставлять його завтра вранці на вокзал. Другий ключ

запалювання у мене є. Тож нам доведеться – звісно, якщо ви в цьому зацікавлені, – поїхати туди поїздом, а вже назад повернемося на моєму авто. Шкодує, але...

– Перепрошую, – втрутився Ляйзеганг, – можливо, нам краще було б узяти машину напрокат... чи...

– Я ж не зможу одночасно вести дві машини, – терпляче пояснив Альгерніссен. – У вас, наскільки я пам'ятаю, посвідчення водія забрали, чи не так?

– Дідько б їх забрав, – вилаявся Ляйзеганг, – ну, що ж, поїдемо поїздом. Ви вже ознайомилися з розкладом руху чи мені треба самому?

Звісно ж, Альгерніссен ознайомився. Він уже навіть вибрав дуже гарний маршрут. Майже дві години просидів над розкладом, перш ніж знайшов підходящий до його плану поїзд чи, точніше, поїзди.

Отож, він повідомив, що о 8.24 з головного вокзалу вирушає поїзд, який прибуває на місце призначення о 9.48.

Вони домовилися зустрітися на пероні. Після цього Ляйзеганг випив три чарки віскі – останні в його житті – і близько одинадцятої ліг у ліжку поруч з дружиною. Він швидко заснув, а вона ще читала. Можна припустити, що вона нічого не знала, хоча, з другого боку, не виключено, що в неї були якісь здогадки.

Тим часом Альгерніссен спакував валізу, ще раз уважно продивився розклад руху, згорнув його, зарядив невеликий пістолет, поставив його на запобіжник і поклав у кишеню широкого плаща з подвійною підкладкою. Пістолет він купив минулого тижня в одного торговця у Франкфурті-на-Майні, коли їздив туди у справах.

Наступного ранку десь біля восьмої Альгерніссен сів у пасажирський поїзд до Мюнхена, який, як він довідався, подавався на посадку за півгодини до відправлення.

Він пройшов кілька ще порожніх вагонів, перемовився з провідником, пригостив його сигаретою і, зрештою, знайшов купе другого класу, в якому вже сиділи пасажири. Це була літня подружня пара. Він поклав валізу на полицю над вільним місцем біля вікна, зав'язав розмову з подружжям, посміявся над собою, що він завжди ось так завчасно приходить, щоб не спізнитися, а потім півгодини стовбичить на пероні... Ось і сьогодні до від'їзду поїзда ще цілих півгодини. Але ж краще на 30 хвилин раніше, аніж на 30 секунд пізніше. Хе-хе-хе!

Отож він люб'язно попрохав сусідів наглянути за його валізою, поки він швиденько збігає за газетами та сигаретами, а потім сходить у вагон-ресторан поснідати.

– Думаю, що доки ми доїдемо до Ганновера, я вже повернуся, – сказав він, дізнавшись, що вони їдуть до Вюрцбурга.

О 8.13, за двадцять хвилин до відходу пасажирського поїзда на Мюнхен, він вийшов на перон і хутко побіг до одинадцятої колії, одягнувши на ходу сонцезахисні окуляри, незважаючи на відсутність сонця, де вже нервувався від очікування Ляйзеганг. Вони увійшли в поїзд, який за три хвилини від'їхав. Крім того, дорогою він вивернув плащ світлою стороною всередину і таким чином з поїзда вийшов у темному плащі і в сонцезахисних окулярах.

Ще готуючись до висадки, він попрохав товстуну Ляйзеганга самому пройти до його машини, поки сам про всяк випадок збігає на вокзал, щоб дізнатися про зворотний поїзд. Це якщо попри обіцянку його машину не відремонтували.

Нічого не підозрюючи, Ляйзеганг спокійнісінько подався до машини, яку йому описав Альгерніссен. Це було сіре, нічим не примітне, проте швидке авто,

яке Альгерніссен купив десять днів тому, почепив фальшиві номери і поставив напередодні на стоянці вокзалу, де завжди було чимало машин.

За п'ять хвилин вони вже сиділи в машині.

За десять хвилин вони вже виїхали за місто.

За 14 хвилин Альгерніссен звернув на дорогу, яка вела до ліска, метрів на 200.

Заїхавши в лісок, він зупинився посеред буків, беріз та ялинок.

– Це тут? – спантеличено запитав Ляйзеганг. – Ви ж не хочете сказати, що тут планується будівництво, пане Альгерніссен, чи як?

– Хвилинку, – заспокійливо мовив Альгерніссен, – давайте вийдемо, і я вам усе покажу!

Ляйзеганг засумнівався – можливо, це був просто інстинкт або ж раптова недовіра супроти Альгерніссена, обличчя якого було таким застиглим і холодним.

Але потім він усе-таки вийшов з машини.

Альгерніссен, який також залишив машину, хутко підійшов до нього, вихопив пістолет і двічі вистрелив.

Він навіть здивувався, що постріли не були такими гучними, як він побоювався. Вдома, у підвалі свого замиського бунгало, де він багато вправлявся у стрільбі, вони лунали набагато гучніше.

Ляйзеганг навіть не встиг злякатися. Він помер відразу.

Альгерніссен відтягнув важке тіло під високу розлогу блакитну ялину, нашвидкуруч замів сліди, вскочив у машину і помчав назад до автобана, де витиснув з мотора все, на що той був здатен.

На вокзал у Ганновері він приїхав якраз у той момент, коли з гучномовця на пероні жіночий голос оголошував:

– Увага! На третю колію за кілька хвилин прибуває пасажирський поїзд до Мюнхена. Будьте уважні та обережні!

– Час – це гроші, – мовив сам до себе Альгерніссен і перефразував прислів'я: час – кохання, хоча звучало це по-дурному, не кажучи вже про відсутність будь-якої логіки.

Він заховався за колоною на пероні, аж доки поїзд не зупинився. Потім зайшов до вагона-ресторану, зняв вивернутий тим часом назад плащ – світлою стороною назовні, і сів за вільний столик.

Глибоко вдихнувши повітря, замовив гоголь-моголь, каву, булочки з маслом. Чекаючи на замовлення, нахилився за запальничкою, яка випала з кишені і з переляком побачив на штанині голку з ялинки. Непомітно викинув її геть.

Нашвидку поснідавши, подався в купе, у якому подружжя наглядало за його валізою.

Жінка спала, а її чоловік ледь кивнув у відповідь на вдячні слова Альгерніссена.

Альгерніссен дбайливо повісив свій двосторонній плащ і зручно вмовстився на своєму місці. Намагався трохи поспати, але це йому не вдалося. Через деякий час він знову піднявся і пішов у тамбур, щоб перекурити.

У Вюрцбурзі подружжя вийшло, привітно попрощавшись із ним. Альфред Альгерніссен зійшов у Мюнхені. Поселившись у готелі, він зателефонував одному зі своїх ділових партнерів і домовився про зустріч, але перед цим на нього очікував ще один неприємний сюрприз: пістолет зник з кишені плаща.

Примусив себе заспокоїтись – мабуть, залишив його в машині, яку поставив на стоянці вокзалу в Ганновері.

Коли увечері наступного дня Альфред Альгерніссен хотів відчинити дверцята свого авто в Ганновері, він був заарештований.

Його арешт був наслідком швидких та ефективних дій кримінальної поліції. А дівтя вона почала на підставі такої заяви:

Я випадково пішов слідом за чоловіком, який сів у купе до мене з дружиною, щоб перед відправкою пасажирського поїзда до Мюнхена купити собі на дорогу газету. У мене викликало подив те, що на пероні він одягнув темні окуляри, хоча на вулиці було хмарно, а також зняв світлий плащ і, вивернувши його темною стороною назовні, знову одягнув. Крім того, він не пішов, як говорив у купе, до газетного кіоска, а побіг на іншу колію, де зустрівся з огрядним чоловіком і разом з ним сів на швидкий поїзд, який відразу ж потому від'їхав.

У Ганновері цей чоловік, дії якого видалися мені підозрілими, очікував наш поїзд на пероні. На ньому був плащ знову світлою стороною назовні, і він був без окулярів. Він зайшов у вагон-ресторан, а за півгодини прийшов у купе, роблячи вигляд, наче весь час перебував у поїзді. Коли він – нервуючись – вийшов у туалет, я перевірів кишені його плаща і знайшов там проїзні документи, з яких дізнався вказану нижче адресу та пістолет «Сміт і Вессон» калібру 7.65, з якого нещодавно стріляли, як я міг встановити.

Бюрцбург, 26.05.19..., 16.15 запроTOCOLьовано в дільниці кримінальної поліції, Генріх Гафермас, головний комісар кримінальної поліції у відставці.
З моїх слів записано вірно.

ГУСЕЙНБАЛА МІРАЛАМОВ

ІСТОРІЯ КОХАННЯ

Оповідання

*З азербайджанської переклала
Інна Рзаєва*

Присвячую моєму другу Чінгізу Мухтарову

Раптовий крик Гюнай серед ночі пробудив її матір від сну. Пані Летафет, підвівшись із ліжка, швидко пішла до кімнати доньки. Увімкнула настінну лампу. Гюнай, яка також прокинулася від власного голосу, гірко-гірко плакала. Було враження, наче доньку вколов скорпіон, вона зблідла, шкіра стала білосніжною, наче лист паперу. На чолі, на шиї виступив піт. Хоч вона трохи і заспокоїлася, побачивши матір, її серце тріпотіло від хвилювання, руки-ноги тремтіли. Мати її обняла:

– Донечко, що сталося, щось наснилося? – запитала.

Гюнай, наче немовля, поклавши голову на груди матері, прошепотіла:

– Не сон, мамо, мені жахіття наснилося... Жахіття! Всюди темрява була, непроглядна темрява. Здалеку долинав голос Хаяла, так ніби він потрапив у біду... Можливо, був тяжко поранений. Ридаючи, кликав мене на допомогу. Його голос, що бився об гірське каміння, доносився відлунням. Я в темряві не знала, в який бік мені йти. «Хаяле, Хаяле, де ти!» – наче божевільна, шукала його...

Мати підвелася та принесла води:

– Візьми, випий, доню, ти лягла спати, глибоко задумавшись, ось тобі й наснилося. Не бійся, все буде добре! Ця проклята війна теж скоро закінчиться. Твій наречений живим-здоровим повернеться, влаштуємо ваше весілля. Потерпи. Не муч себе, бо так зовсім зляжеш.

Хоча Гюнай трохи і заспокоїлася, глянувши на обручку, що була в неї на пальці, занурилася в сумні думки. В душі вона думала: «Треба було мені теж з Хаялом іти, якби померли, то померли б разом». Вона засуджувала себе, вважала винною. Хитала головою, з жалем глибоко зітхала. Летафет від доньки не відходила, була поруч. М'яко гладила її чорне волосся. Ближче до світанку Гюнай від маминих ласок заснула. І знову уві сні почула голос Хаяла. Але це був голос семи-восьмирічного Хаяла, що грав із сусідськими дітьми у «війну».

Викрикуючи гучним голосом, він давав ровесникам накази: «Вперед!», «В атаку!»). Потім видавав звуки куль, кричав: «Урра! Урра!». Гюнай же, відклавши свої ляльки, наближалася до вікна, дивлячись на нього, посміхалася. Так перша любов

та перші почуття, без її відома, того квітучого літнього дня потрапили до її серця, наче насіння почали помалу проростати...

Уві сні дівчина побачила ті безтурботні часи дитинства, смак яких ще залишався в пам'яті, і на її обличчі з'явилася посмішка. Побачивши це, мати заспокоїлася і пішла на кухню, щоб приготувати сніданок.

***

Після переїзду до нового району Гюнай деякий час не могла бачитися з Хаялом. Доля звела їх знову в університеті. Гюнай навчалася на першому, а Хаял – на третьому курсі.

До самого приходу війни вони щодня бачилися, ночами довго-довго розмовляли по телефону. Хоча вони й кохали одне одного, батьки Гюнай лише через тривалий час, після кількох візитів дали схвальну відповідь сватам Хаяла. Коли заручені почали готуватися до весілля, спалахнула Карабахська війна... Коли під час їхньої останньої зустрічі в Гянджинському парку Нізамі Хаял взяв її руки і сказав, що піде воювати проти ворога, приєднавшись добровольцем до оборонного полку, Гюнай обняла його і сказала: «Я теж піду з тобою».

Хаял ані трішечки не сумнівався, що вона каже ці слова абсолютно щиро:

– По-перше, твої батьки не дозволять тобі залишити інститут наполовину. По-друге, дорога моя, це війна, не дитячі ігри.

– Я буду тебе захищати, а ти – батьківщину.

– Якби всі заручені дівчата думали так як ти..

– Що було б?

– Було б те, що ми б проти ворога вийшли не групками, а великим військом!

На літньому майданчику парку лунала мелодія пісні «Розлука». Так, ніби хтось чекав цього моменту прощання двох закоханих.

– Я цю пісню дуже, дуже-дуже люблю, – промовила Гюнай.

– Кожне слово було проникнуте горем батьківщини, тугою за батьківщиною. Ті, хто був змушений залишити рідний краї, перенесли в різні країни цю тяжку тугу, кожного разу, слухаючи Ягуба Заруфчу, ллють сльози.

– Чомусь мені більше подобається ця пісня у виконанні Гугуша. Так, ніби Гугуш сумним голосом, сповненими горя очима кричить: «Послухайте мене, почувте... Подумайте, знайдіть вихід з цієї туги, люди!»

– Гюнай, не засмучуйся, дасть Бог, на нашому весіллі спочатку цю пісню, а потім «Вагзали» (азерб. весільна пісня – пер.) музики заграють.

Так вони розлучилися під мелодію пісні: «Найгіршою з усіх бід є розлука...» (з пісні «Розлука» – пер.).

Перші дні вона дуже сумувала. Уявляла, як разом з Хаялом слухала пісню «Розлука», до очей підступали сльози. Лише в одному знаходила заспокоєння, її коханий бився за батьківщину. Вона тримала військову фотокартку Хаяла біля серця, залишалася з нею наодинці.

Коли з передової надходили невтішні новини, Гюнай вривався терпець, неспокій зростав. Ночами погано спала, днями занурювалася в сумні думки.

***

...Того дня, шойно вона повернулася з університету, мама сказала:

– Для тебе є новина, рано-вранці батьки Хаяла поїхали до Баку.

Гюнай пригадала сон, що наснився цієї ночі:

– У мене таке передчуття, що з Хаялом щось сталося.

– Потерпи, доню!

– У мене вже не залишилося терпіння, мамо! – вона несподівано зібрала речі і сказала матері: – Я їду, я їду в Баку. Відчуваю, що Хаял чекає на мене.

Летафет завмерла від здивування:

– Ні, ні... Донечко, ти з глузду з'їхала? – каже. – Так не личить, ти заручена дівчина, сиди на місці, що ти забула в Баку? Куди ж ти поїдеш? Та й, борони Боже, якби була якась погана новина, вся Гянджа вже знала б.

Якби батько не виступив проти, Гюнай уже уявляла, як поїде до Баку і буде навідуватися до кожної лікарні, куди привозять поранених солдатів.

– Сама винна... – батько, бубнячи собі під ніс, повернувся до пані Летафет. – І якщо їжа вже готова, неси.

Відтоді як Гюнай заручилася з Хаялом, батько говорив з нею холодно. Мрія чоловіка не здійснилася. Він хотів видати доньку за сина однієї відомої родини, сам теж хотів скористатися з цього родичання. Але впертість Гюнай перевернула плани батька з ніг на голову...

***

Розмови, які два дні тому переходили з уст в уста, наче грім прогрімилі біля підніжжя Кяпязу: «Хаяла тяжко поранено!» Хто говорив, що його взяли в полон, хто говорив, що його тіло привезли до Баку. Що його поховать на алеї шахідів. Протягом останнього тижня імені Хаяла серед тих, кого буде поховано на Алеї шехідів, не було. Бідні батьки хоч і ходили по лікарнях, наповнених пораненими солдатами, вже не сподівалися побачити своїх дітей живими-здоровими.

Коли батьки Хаяла зайшли до палати, де він лежав, простягнувши руки до неба, подякували Господу. Але щастя батьків довго не тривало. Коли вони дізналися, що син втратив обидва ока, від крику матері стіни в палаті затремтіли:

– Ой, синку мій, нещасний синку!!!

Чоловік спробував її заспокоїти:

– Почекай, жінко, давай спочатку послухаємо, що лікарі скажуть. Навіщо ти лякаєш дитину.

Хаял тихенько відповів:

– Так, тату... я не втратив надії. Я віро, що розплющу очі.

Мати, витерши сльози, подивилася на чоловіка, потім повернулася і подивилася на сина.

Хаял же спокійно говорив сам до себе: «Розплющатися... Коли я нап'юся води з вируючого джерела, що спадає зі скелі, під якою я останнього разу знайшов порятунку... коли я повернуся на ту землю, до моїх очей повернеться світло.

Допоки мої рани не заживуть, я буду змушений змиритися з цією безжалісністю долі. Але мене бентежить інша річ... Що на це скажуть батьки Гюнай? Раптом вони розірвуть заручини, як тільки дізнаються новини... Що я скажу?..»

Сльози ще досі стікали по щоках матері і текли прямо в серце...

– Не плач, мамо, подумай про матерів моїх товаришів з передової, чиї тіла ми не змогли витягти з поля бою. Напевно вони благають Аллаха про те, щоб мати змогу поховати своїх дітей, чиї життя перервалися, тримати жалобу. Ніхто не міг подума-

ти, що ворог може бути таким жорстоким, кровожерливим. Вони навіть із трупів шукають вигоду.

Мати наче залишилася один на один зі своїм горем:

– Ні, синку, мене не потрібно втішати. Ми продовжуємо втрачати землі. Коли зможемо їх повернути невідомо. Сам Аллах знає, чи вистачить мого життя, щоб дожити до того часу... Я лише одне знаю, батьки Гюнай розірвуть заручини. І без того це родичання із самого початку було їм не до душі. Тепер привід сам впаде їм до рук.

Хаял застогнав, так наче хтось сипав сіль на його рани. Від болю його обличчя скривилося. Скільки б чоловік не натякав, мати не замовкала:

– Чоловіче, не засуджуй мене. Ми колись були сусідами. Коли їм уже виповнилося по сорок років, Аллах подарував їм доньку. В них є одна донька найдорожча за все. Її теж...

Матір душила лють, вона ледь стрималася, щоб не сказати: «Не віддадуть за незрячого чоловіка».

Хаял душею бачив серце матері. Знав, що Гюнай була для неї наче рідною донькою, коли чула її ім'я – у неї світилося обличчя.

«Якщо Гюнай дізнається, що я тут, птахою прилетить», – сам собі думав Хаял. Раптом він наче повернувся у той тяжкий день: «Після того як снаряд вибухнув, світло в мої очах згасло. Коли хвиля від другого вибуху кинула мене об скелю, що стояла поруч, я прийшов до тями. Кулі дощем лилися на мене з чотирьох сторін. Притулившись спиною до скелі, плачучи я сказав: «Вибач мені, висока скеле, кришталеве джерело... Хоч ви мене і захистите, та я не зміг захистити вас! Пробач мені, рідна земле, пробач мені, мамо!»

Може, Аллах не пробачив мені того, що на моїх очах ворог увійшов на мою землю. Висока скеля, кришталеве джерело стали моїм останнім прихистком, моїм полем бою. Пробач мені, мамо, я хотів бути для тебе, для тата достойним сином...»

– Що ти таке кажеш, синку. Ти і для нас, і для батьківщини достойний син! Хай допоможе Аллах тим синам, якічують голос батьківщини!

Мати трохи заспокоїлася. У душі вона пишалася сином, який втратив світло в очах на шляху батьківщини.

***

Того дня оселя родини Гюнай занурилася в мовчання.

Батько супив брови. Пройнявши доньку суворим поглядом, пішов до ванної кімнати, щоб умитися.

Тієї ж миті:

– Я з самого початку був проти цих заручин. Сватів двічі відправляв назад, але за третім разом так ніби мені хто рота зав'язав... Але я серцем відчував, що...

Гюнай запідозрила, що батьки шепочуться на кухні.

«Значить, з Хаялом справді щось трапилось. Може, загинув. Але чому від мене це приховують? Господи, помилуй нас! Зжалься над Хаялем, не забирай його в мене!»

Дівчина вмить зблідла, наче квітка з приходом ранньої осені. Повільно наблизилася до дверей кухні.

Батько досі про щось говорив:

– Мої ровесники вже давно мають онуків, а я ще досі граюся з примхами доньки. Жінко, і обручку, і подарунки поверни! Поверни, кажу тобі!

– Може, трохи ще почекаємо? Може, держава допоможе йому в лікуванні?

– А хіба зараз держава залишилась? Ось, один створив збройне угруповання в Гянджі, інший – в Ленкарані. У цій метушні п'ять-десять молодиків, таких як Хаял, добровільно пішли на війну, так ніби Карабах визволити зможуть. Ото вже ні, не все так просто. Я говорив, а ви мене не послухали. Як вперта коза не відпускає того, за що тримається, так і наша донька тримається за того пацана таксиста. Ось поглянь, наскільки точно говорили наші пращури: коли даси дівчині волю, то вона вийде заміж за абикого. Кажеш, нехай зараз наша донька собі все життя зіпсує, вийшовши заміж за сліпого каліку? Ці заручини буде скасовано!.. Обручку та все інше віднеси і віддай їм. Хай цей тягар впаде з наших пліч, з їхніх також!

З-за дверей почувся шум. Гюнай, знепритомнівши, впала на підлогу. Летафет почала голосити: «О Господи, дівчина знепритомніла!..»

Викликали «швидку допомогу».

Коли Гюнай прийшла до тями, перше, що вона сказала, було:

– Якщо ви розірвете заручини, я накладу на себе руки!..

Батько, сильно розгнівавшись, вийшов у двір, гучно стукнувши дверима.

***

Гюнай уже протягом трьох днів і крихти до рота не брала. Її очі почервоніли та напухли від сліз, зблідлі щоки впали. Вдома їй заборонили ходити до університету. Телефон було відключено від мережі, щоб вона не змогла поговорити ні з Хаялом, ні з його родиною. Дівчина на зло нічого не пила, не їла. Скільки б мати не перекопувала її, дівчина від своїх слів не відмовлялася.

Усі родичі зібралися, тітки поприходили... довго вмовляли її. Навіть одного дня... показали їй фото заможного хлопця, який хотів прислати сватів. Гюнай упиралася. Старша тітка, яка бачила, що дівчина стоїть на своєму, гірко сказала:

– Ви подивіться на доглядальницю. Так, так – доглядальницю... Ну скажіть, дівчина хоче піти стати тому сліпому доглядальницею!..

– Так, я піду, стану йому доглядальницею! Доглядальницею, прислужницею, рабинею! Кажіть, що хочете! Як же мені Вам пояснити, тітко? Для мене це вище, ніж кохання. Це ж від нас не залежить... Інколи я сама себе звинувачую. Якби я теж з ним пішла, може, цього б і не сталося.

Тітка скривилася на її слова:

– Так, ніби ми не закохувались, коли були дітьми? Зараз, коли згадую ті часи, мені стає смішно. У тебе закоханість, сліпа закоханість...

Слово «сліпа закоханість» пройшло через кожну клітинку тіла Гюнай і кулею застрягло в серці.

Вона щось хотіла сказати тітці, потім опанувала себе. Тітка хотіла трохи пом'якшити ситуацію:

– Дівчина – перелітна птаха, дитинко! Залишивши батька й матір, одного дня перелітає до власного гнізда. Розумна дівчина думає про своїх батьків. Говорю тобі, така дитяча закоханість, шкільне кохання тобі щастя не принесе, доню!

На що Гюнай відповіла:

– Якби Ви знали, що значить щастя, або нещастя... Або хоча б як жінка хоч трохи мене розуміли.

Коли Летафет побачила, що прийшов її чоловік, змінила тему:

– Зовсім змучилася ти, донечко, перекуси що-небудь. Поглянь, я для тебе шербет приготувала, візьми, випий.

Гюнай похитала головою. Мати прошепотіла:

– Ось подивися в це дзеркальце, поглянь, на кого ти схожа?

– Доки ви не відмовитесь від думки про розірвання заручин, я і крихти до рта не візьму! Навіть, якщо помру!

Її пухка тітка, вся обвішана цяцьками, теж скривилася:

– Їй-богу, читати книги... Ті прокляті телесеріали, дурні фільми зовсім задурили голову сьогоднішній молоді, – вона говорила так, ніби хотіла, щоб її глос почув брат.

– Ніщо мені голову не задурило! – Гюнай теж підвищила тон і з іронією змірила поглядом прикраси тітки, що виблискували. – Я і з книг, які читаю, з фільмів, які дивлюся, нікого не наслідую. Я одне знаю точно. Якби такі парубки, як Хаял, не взяли зброї до рук і не виступили проти ворога, може, ми вже б і Гянджу втратили. Не було б ні Вас, ні мене... Ваші коштовні прикраси Вам би теж не допомогли. Не врятували б! Війна ж іще не скінчилася, мої панянки-тітоньки! Ворожа куля не змогла вбити Хаяла, але моє зречення, повернення мною обручки, може його вбити. Кажете, давайте вб'ємо в ньому та в хлопцях, які, як і він, обороняють батьківщину, і бойовий дух, і довіру, любов та віру в їхню батьківщину, матерів та сестер?!

Мати втратила самовладання:

– А...а...а, замовкни! Не кричи так, дитино! Твій батько прийшов.

– Мамо, ти також жінка. Батько мене може не розуміти, але ж ти...

– Я, я... Краще б Аллах мене вбив, щоб я не бачила цього дня! Що батько твій впертий, що ти. Яка ж я нещасна, що мені тепер робити?

Гюнай більше не плакала. Але в неї вже не залишилося сил, щоб говорити:

– Чому ти нещасна, мамо? Ти пам'ятаєш, коли я ще вчилася в десятому класі, тато хотів віддати мене за сина високого посадовця, нашого далекого родича. Того разу батька ти відмовила від його задуму. Тітоньки мої, допоможіть мені. Зараз же...

– Зараз же твій батько говорить, що настав час виправити ту помилку. Той хлопець ще досі не одружений, посада його батька теж трохи виросла. В Баку, в Гянджі у них є міцні будинки, автомобілі, гроші, підтримка. Цього разу, доню, ми всі на батьківій стороні. І твоя мати, і я, і твої тітки!

– Заради Бога, тітонько, не напружуйте себе марно.

– Їй-богу, ця дівчина зовсім з глузду з'їхала!

Цей її стан, те, що вона так зухвало розмовляла з тітками, найбільше пригнічувало її маму. Старша сестра чоловіка часто засуджувала Летафет за те, що та з дитинства давала занадто багато свободи Гюнай:

– Хто не б'є доньку, потім сам жалкує. З самого дитинства ти дуже гралася з її примхами, все, що вона хотіла – ти відразу ж давала, а тепер оце..

***

Товариші з університету дізналися про те, що Гюнай не відвідує заняття і перебуває під домашнім арештом. Вони шукали способів відмовити батьків Гюнай від ідеї обмежити свободу дівчини, яка старанно навчалася.

Коли подруги Гюнай прийшли її провідати, мати покликала на кухню найрозумнішу з них:

– Дитинко, навчіть розуму цю дівчину! Ми ж не кинемо нашу дорогу донечку своїми ж руками у полум'я? Хоч він і втратив зір, але напевне, що знайдеться і для Хаяла наречена.

Дівчина знизала плечима і жваво почала говорити:

– Не знаю. Тітко Летафет насправді, ми прийшли підтримати її. Весь університет говорить про цю самопожертву Гюнай. Обговорення, які ми проводили між собою, дійшли аж до ректора. Говорять, що був наказ провести підготовку до зборів на тему «Любов до Батьківщини вища за всяку любов». Хаял же також студент нашого університету.

Обличчя жінки зблідло. Глибоко вдихнула. Здавалося, ніби зараз вона почне дихати полум'ям.

– Ооох, ох... Не знали, виявляється, одруження нашої доньки з таким хлопцем – це героїство. Ще й медаль чи щось подібне вручать! Ти глянь, тоді я піду до того ректора і запитаю в нього, що, чоловіче, ти теж свою єдину доньку віддаси за сліпого?

– Він вже давно віддав заміж свою доньку, – студентка бурмочучи під ніс пішла до кімнати Гюнай.

Летафет дівчині вслід:

– Дитинко, хіба ви чай не питимете?

– Ні, тітонько Летафет, – сказала дівчина нехотя. – Ми теж починаючи з цього дня приєднуємося до Гюнай. Як сказати. До голодної акції...

Пані Летафет промовила дівчині вслід:

– Голод, акція, різні дурниці... Аллах вам крім розуму все дав – красу, не знаю, гарні очі, зріст... але ж коли говорите, то дуже розумних із себе вдаєте.

...Минув місяць, Хаял умовив лікарів і з батьком повернувся до Гянджі. Хоча його рани ще остаточно і не загоїлися, він дуже хотів знову почути стукіт серця Гюнай, попестити її волосся. Він хотів взяти кохану за руки. Бачити світ її очима, з її уст дізнатися про події, що відбувалися навколо. Але несподівана новина, яку він почув від матері, його підкосила.

– Кажуть, що Гюнай... – мати мучилась докорами сумління, але була змушена розповісти синові все, що чула від родичів та сусідів, – втратила глузд, збожеволіла, синку! Ця новина у всіх на вустах, від малого до великого, дитинко!

Хоч Хаял і помовчав одну мить, сказавши «Нііі!», підвівся на ноги. Він добре знав характер Гюнай. Усе, що про неї говорили, він назвав пустими, безглуздими балачками. Батько поклав руку синові на плече і сказав, що поділяє його думку. Хаял ступив пару кроків у бік матері і зупинився:

– Не може бути! Мамо, скажи-но мені, коли ти востаннє її бачила?

– Ой синку, після того, як її батьки хотіли розірвати заручини, як ми можемо наважитися туди піти? Твій батько теж майже весь час у Баку був, займався пов'язаними з тобою справами.

– Якщо до сьогоднішнього дня її батьки не розірвали заручин, значить Гюнай досі воює з ними, мамо! Я не можу залишити її саму в цій війні.

– Яка війна? Про що ти кажеш, Хаяле?

– Ми з татом всю дорогу намагалися знайти вирішення цього питання, мамо. Збирайся! Ходімо наречену...

– Синку, пасмурно, все небо хмарами затягнуло, сиди сьогодні вдома, дощ піде...

– Ні, мамо, ні, ти випрасуй добре мою військову форму...

Трохи згодом перед ворітьми родини Гюнай зупинилося три-чотири автомобілі, з одного вийшов Хаял та батьки, з іншого – музики, батькові співробітники-водії.

Спочатку на вулиці почулася пісня «Розлука». Здається, з магнітофона. Це була їхня пісня. До того ж, Гугуш співав. Гугуш своїм магічним голосом зривався на крик: «Ох, розлука... Ох, розлука...»

Гюнай, як тільки почула пісню, підвелася з ліжка і хотіла наблизитися до вікна. Але не змогла. Впала на підлогу...

«Дай Боже, на нашому весіллі спочатку заграють цю пісню, ну а потім «Вагзали», – в її вухах задзвенів голос Хаяла. Слухаючи пісню, Гюнай багато чого пригадала. Ці спогади взяли її під руки і підняли...

Потім зазвучала пісня «Вагзали». Музики завзято грали. Здавалося, ніби зурна (музичний інструмент – пер.) ожила. Сусіди по одному зійшлися на звук.

Сіре небо потроху роз'яснювалося, сонце теж пробивалося з-за хмар і посилало своє золоте проміння на світ. Так, ніби Господь налаштував погоду на ноту цього незвичайного весілля...

Новий район Гянджі... сонячний осінній день... «Вагзали» потроху піднімали змучений дух Гюнай, серце наповнювалося почуттям кохання. Зненацька гучний голос Хаяла донісся крізь мелодію пісні:

– Гюн...ай!!!

Так, ніби до Гюнай повернулася душа. Як у часи дитинства, вона наблизилася до вікна:

– Я йду! – сказала...

Пішла до шафи.

Мати, наче статуя, завмерла на місці. Коли останнього разу лікарі оглядали Гюнай, сказали: «Ця дівчина себе вже віддала до рук смерті, вона більше не зможе підвестися з ліжка!» А зараз Гюнай на її очах дістала з шафи свою найулюбленішу сукню і вдягла. Обличчям повернулася до матері і сказала:

– Благослови мене, мамо!

Пані Летафет втратила дар мови.

На вулиці всі завмерли від здивування. Дівчина, яка протягом багатьох днів навіть ковтка води до рота не брала, зараз летіла, наче птаха...

Хаял чекав на неї у військовій формі. У сусідів, які спостерігали цю сцену, по щоках котилися сльози... Гюнай кинулася до Хаяла і обвила руками його шию.

Як тільки вони вийшли за ворота, батько не зміг втриматися:

– Гюнай. Доню, ти... ти...

Чоловік, який уже й не сподівався побачити доньку здоровою, не знав, що сказати.

Гюнай взяла Хаяла під руку, випрямилась і сказала:

– Благослови нас, тату!

Батько поглянув на людей, які стояли з усіх боків. Було таке враження, наче всі чекали, що скаже батько. Він подивився по сторонах. Усі з посмішками на обличчях почали хитати головами: «Хай Господь дасть щастя! Хай дасть щастя!» Батько теж до них приєднався: «Хай Господь дасть щастя!»

Звук оплесків полинув до неба.

– Йди, доню!.. Будьте щасливі!..

Змішавшись із благословеннями сусідів, мелодія «Вагзали», яка давала їй крила, пройшла через широкий проспект Гянджі і наближалася до району родини Хаяла...

ЛОУРЕНС ВІЛСОН

ВИДОВИЩЕ, ВІД ЯКОГО ХОЛОЛА КРОВ

Документальне оповідання¹

З англійської переклав Андрій Євса

Під час Першої світової війни есмінці флоту британської метрополії виконували різні завдання – боролися з контрабандою, займалися розвідкою, забезпечували прохід протокою Ла-Манш до Франції транспортних суден з військами, полювали на німецькі підводні човни, а пізніше супроводжували конвої. Більші кораблі, що базувалися на східному узбережжі Шотландії та на базі Скейп Флоу² (Scapa Flow) в Оркні, мали завдання блокувати виходи з Північного Моря, щоб німецькі рейдери не могли виходити до Атлантичного океану й, по можливості, примусити головні морські сили ворога діяти. Постійні навчання, постійна бойова готовність разом з довгими місяцями й роками чекання на бойові дії створювали в командах велику напругу, що послаблювалася через щедрі відпустки на берег, відпустки додому, заняття спортом та корабельними розвагами.

За таким розпорядком жила й команда одного з кораблів Її Величності Natal, першого й останнього військового корабля, названого на честь південноафриканської колонії, що залишилася відданою Британії під час бурської війни. Цей першокласний крейсер, водотоннажністю 13 550 тонн, мав на озброєнні шість 9,2-дюймових і чотири 7,5-дюймові гармати. Кораблю було десять років. Він був останній з типу тих, яких за кілька років до війни замінили лінійні крейсери. З його чотирма трохи нахиленими трубами, низьким містком та струнками лініями корпусу Natal виглядав і діловим, і красивим; більше того, він мав добру репутацію – дані його артилерійської стрільби ніким на флоті не були перевершені. А ще Natal вважався «щасливий кораблем» – його офіцери й матроси були злагодженою командою.

¹ Переклад виконано за виданням: Lawrence Wilson. Fifty True Mysteries of the Sea. – New York: Stein and Day, Incorporated, 1980 (A Sight to Freeze the Blood).

² Скейп Флоу (Scapa Flow) – велика закрыта якорна стоянка, віддалена від північного берега Шотландії на Оркнейських островах: головна британська військово-морська база під час обох світових воєн. Довжина – біля 24 км (15 миль). Ширина – біля 13 км (8 миль).

Вершина його кар'єри припала на 1911 р., коли він та три інші військові кораблі супроводжували лайнер *Medina* з королем Георгом V і королевою Мері на борту до Індії на урочистий прийом, який влаштовував британський губернатор на честь коронації. А зараз, взимку 1915 р., все ще очікуючи можливості разом з іншими кораблями флоту вступити в бій з ворогом, він одержав завдання вийти із Скейп Флоу у складі ескадрону крейсерів на південь до порту Айвергордон у затоці Кроумерті Фірт. Краєвид у Крометрі, оточеній невисокими пагорбами, був трохи не такий похмурий як у Скейп. Це все, що можна сказати на користь краєвиду, принаймні на той час і на ту пору року. Але місця відпочинку та розваг тут були різноманітніші. До декого з чоловіків могли приїхати дружини й пожити разом якийсь час на березі.

Зважаючи на те, що йшла війна, на випадок раптового наказу вийти в море, котли постійно трималися під паром, спостерігачі несли вахту на випадок появи підводних човнів ворога, завжди була на своїх місцях частина артилерійської обслуги. Різдво – радісне свято. Морський раціон (завжди хороший) поповнився делікатесами, мали місце різноманітні видовища. У молитві під час святкового богослужіння, як і кожного дня на флоті, починаючи з шістнадцятого століття, звернення до Всевишнього: «О Вічний Господи Боже, єдиний владика неба й моря, ... будь милостивим, прийми під свій захист нас, тих, хто служить, і флот, якому ми служим...».

Різдво припало на суботу. До наступного четверга, 30 грудня, життя гавані загалом знову повернулося до звичного розпорядку. *Natal* був один із небагатьох кораблів військово-морського флоту, що мали кінопроектор, і цього вечора капітан запросив на борт кількох осіб переглянути фільм – трьох дружин офіцерів, у тому числі й власну, та двох цивільних з трьома дітьми. Біля другої години дня вахтовий офіцер, лейтенант Деніс Філдз (син знаменитого художника епохи королеви Вікторії Сера Люка Філдза), з дозволу капітана запросив також трьох медичних сестер із корабль-шпиталю й разом з ними гостей стало одинадцять осіб.

Дві футбольні команди й уболівальники вже відбули ескадреним дрейфтером на берег грати матч між молодшими офіцерами кораблів і береговою командою, а за ними й невелика група офіцерів, щоб пограти в гольф чи просто розім'яти ноги – загалом 103 особи.

Ті, хто залишилися на борту, відпочивали після обіду, чи, користуючись вільним часом, займалися особистими справами, готувалися заступити на вахту чи вже несли вахту – чатували за підводними човнами та плавучими мінами чи обслуговуючи допоміжне оснащення.

Останніми днями погода була типова для Кроумерті – холодні шквалисті вітри, дощі зі снігом. Зараз було трохи тепліше – дув легкий вітерець, несміливо проглядало крізь хмари сонце. У бушлаті, підперезаний поясом, з підзornoю трубою під пахвою, вахтовий офіцер Філдз ходив верхньою палубою, іноді прислухаючись до мелодії, що долітала з офіцерської кают-компанії, де оркестр Королівського військово-морського флоту грав для гостей капітана. Іноді він перекидався словом з кимось із тих, що були на палубі, в тому числі з містером Доунтом, боцманом.

Приблизно о 3-ій годині 20 хвилин пополудні один сторожовий катер брав паливо. Ще один, щойно спущений за вказікою капітана, чекав, щоб відвезти одного з гостей на берег. Старший матрос Беркшір, старшина першого катера, підійшов на кормі до вахтового офіцера. Філдз почув його запитання: «Вибачте, сер, можна нам узяти ще трохи палива для катера?»

Відповіді Філдз не встиг. Цієї миті, рівно о 3-ій годині 25 хвилин, пролунав жакливий вибух.

Беркшіра викинуло за борт (що, між іншим, врятувало йому життя), Філдз упав на палубу обличчям униз, одяг на ньому зробився гарячим, кашкет і підзорна труба зникли. Щоками він відчув, що настил палуби раптом теж став гарячим. Десь у глибині корабля ще чулися вибухи, ідкий сморід бездимного порошу пік йому горло. Смола у швах палуби почала братися бульбашками, кипіти, світлішати й горіти.

Вибухи тривали лише кілька секунд, потім величезні спалахи полум'я з ревом вихопилися із люків офіцерської кают-компанії та вентиляційних труб верхньої палуби, підбиралися до головної щогли, вихоплювалися із гарматної башти правого борту. Спинаячись на ноги, Філдз закричав, щоб затопили кормові артилерійські погреби, але наблизитися до них було неможливо. Пожежні шланги були також зайві – насоси зникли, зникло й динамо, що давало струм для сигнальних ламп, щоб покликати на допомогу інші кораблі. За дві хвилини Natal нахилився на двадцять градусів на лівий борт і Філдз зрозумів, що корабель приречений.

Тепер чулися нові звуки – глухий гуркіт води, що заливала трюми, змішався з тріском перегоронок під палубою, що не витримували її натиску. Корабель хилився. Філдз наказав членам команди, хто ще був на палубі й міг його чути, брати все, за що можна триматися у воді й покинути корабель через правий борт. Коли зробити більше нічого було не можна, він кинувся за ними, ковзнувши до трюмного кіля, що вже ставав сторч, а звідти в крижану воду затоки Кроумерті.

Понад 350 осіб, офіцери, інші члени команди, всі гості капітана, загинули протягом п'яти хвилин – убиті вибухом, спалені страшним вогнем, захоплені зненацька й захлинулися під палубою, коли ламалися перегоронок і сталеві східці, позбавляючи їх можливості рятуватися. Усіх, хто перебував на пришвартованому до лівого борту катері, роздавила масивна гарматна башта, що зірвалася зі свого місця і впала прямо на них.

Понад 300 осіб усе ж врятувалися, хоча потім ніхто не міг сказати напевне, що, чому і як відбувалося. Старший матрос Раст дрімав у кают-компанії, поклавши голову на стіл. Першим вибухом його кинуло під стіл. З цієї миті він не мав сумніву, що корабель потоне, й побіг палубою, де жили кочегари, до ще цілих східців, вибіг ними на полубак і звідти менше ніж за хвилину стрибнув у воду, навіть не знявши черевиків. Механік машинного відділення Стів Меттокс писав у котельній листа до своєї дівчини, коли пролунав вибух. Корабель здригнувся, світло погасло. Меттокс пішов навпомацки до східців, де побачив лише полум'я й дим. Як йому вдалося піднятися на верхню палубу, він пізніше пояснити не міг.

Дехто з матросів не міг повірити, що трапилося щось серйозне, поки не було вже надто пізно. Вибухи лунали в глибині корабля у кормових артилерійських погребах. Вільні від вахти в каютах у носовій частині чули лише гуркіт і відчували вібрацію. Один матрос, розбуджений товаришем, гадаючи, що це жарт, лише перевернувся на другий бік. Більше його не бачили.

Тим часом на березі закінчився футбольний матч і один із глядачів, матрос, глянув на свій корабель Natal, що стояв на якорі неподалік від футбольного поля. «Це було видовище, від якого в моїх жилах захолола кров, – писав він пізніше. – Я й тепер бачу його в нічних кошмарах... Стовп жовтого полум'я раптом вихопився з кормової частини корабля. Воно піднялося вище щогл, здавалося, навіть вище гір за ними...

Немає сумніву, що це був спалах бездимного пороху. Майже одночасно пролунав глухий вибух... За ним ще два гучніші вибухи. Корабель затремтів і почав хилитися на лівий борт. Він повільно перевертався. Ті з команди, хто на той час досягли палуби, ковзнули у воду, мов боби з лопати. Над водою з'явився кіль. За хвилину він зник».

Багато шлюпок з інших кораблів уже підбирали тих, хто вцілів. Було врятовано 4-х офіцерів і 279 рядових, але дехто помер від сильних опіків. Врятованих відвозили до корабля-шпиталю. Збереглися дві зворушливі фотокартки – на першій група приблизно з п'ятдесяти осіб біля шлюпки ранком після трагедії, а на другій, зробленій дещо пізніше, вони ж, перед відправкою до збірного пункту в Чатемі. Дивлячись на перше фото, ніхто б не здогадався, що ці люди тільки-но зазнали жахливої катастрофи. Багато з них посміхаються, майже всі виглядають статечними, спокійними, а причина, здається, зрозумілою: вони вдячні долі, що залишилися живими. Але на час, коли було зроблено друге фото, почалася реакція, і на обличчях лежав вираз смутку, близький до сліз.

Військовий суд, що відбувся у січні 1916 р. під головуванням контр-адмірала, практично був опитуванням вцілілих про причину втрати корабля і якихось висновків не дійшов, а лише висловив думку, що боєприпаси вибухнули в кормових складах і ні офіцери, ні члени команди осуду не підлягають. У такому разі, яка ж причина вибуху? Інспекція, проведена водолазами, показала – борт корабля був розірваний із середини, що виключало торпедну атаку підводним човном. Отже, малися дві головні причини спонтанного вибуху: старий бездимний порох, що зробився нестійким до надмірно високої температури в погребях, чому не було ніяких доказів, або закладка «пекельної машини» ворожим агентом чи недружелюбним робітником верфі, можливо, ірландцем-шинфейнером³, який мав намір вибухом схилити Британію надати Ірландії самоуправління.

Суд коротко розглянув таку можливість, вважаючи, очевидно, що пекельна машина, досить велика за розміром, могла б бути легко виявленою. Під час ремонту в Біркенгеді з 22 листопада по 5 грудня всі боєприпаси з *Natal* були вивантажені на берег. Але антисаботажні застереження були там суворими, а перед виходом у море корабель був старанно оглянутий. Більше того, вибух стався через двадцять п'ять діб, що робило теорію саботажу ще більше неправдоподібною. Отже, друга можливість не була взята до уваги і не згадана в документах слідства.

Нез'ясовний вибух *Natal* був забутий, поки вісімнадцять місяців потому не трапилося інше лихо.

9 липня 1917 р. Велика Ескадра, що складалася із 28 лінійних кораблів, 9 легких крейсерів, 57 ескадрених міноносців та 25 підводних човнів, разом з допоміжним флотом, транспортом постачання та плавучими шпиталями, стояла у Скапа Флоу. Один із кораблів – лінкор *Vanguard*, водотоннажністю 19 250 тонн, побудований за вісім років до того, мав на озброєнні десять 12-дюймових та вісімнадцять 4-дюймових гармат. Він прославився у битві при Ютленді влітку 1916 р., коли протягом вісімнадцяти хвилин вів бій із розвідувальним крейсером адмірала Шіра. Потім настав спад та довге очікування на інші дії, які так і не відбулися.

³ шинфейнери – члени партії Шин фейн, яка була створена в 1905 р. і виступала за незалежність Ірландії.

Але в липні 1917 р. така можливість ще була і в Скапа Флоу і всі кораблі флоту, в тому числі й Vanguard, були зайняті навчанням і вправами. У другій половині дня 9-го Vanguard виконав навчальну програму і став на якір серед інших кораблів ескадри. Вечір був теплий. Ті, що змінилися з вахти, відпочивали на верхній палубі, розмовляли, курили, а ближче до десятої розійшлися по каютах, трохи почитали й поспули. В тому числі й кочегар Фред Кокс та рядовий Королівської Морської легкої піхоти Джон Уільямс.

Крім офіцерів та матросів, що перебували у відпустці або з інших причин не були на борту, вижили цієї ночі лише ці двоє, та один офіцер, який помер через кілька днів. Біля 23.20 вахтові на інших кораблях побачили яскравий язик полум'я, що вихопилося з корми Vanguard біля головної шогли. За ним вихопилася гігантська вогняна куля і пролунав сильний вибух. Через секунду пролунав ще один вибух, а коли дим розсіявся, від військового корабля нічого не залишилося. Він зник. Потім на інші кораблі та навколишній берег почали дощем падати уламки – масивні шматки сталі, палаючі невизначені об'єкти, частини людських тіл. Щоб усе зібрати, всьому флоту вистачило роботи на кілька днів і ночей. На цей раз загинуло понад 880 осіб.

Знову працювала слідча комісія і знову була дискусія про температуру в порохових складах, яка з багатьох причин у воєнний час цілком імовірно була вищою норми, про спонтанний вибух бездимного пороху, про випадковий вогонь, надійність і дотримання заходів безпеки. Комісію також цікавило, чи міг ворог використати для запалення бездимного пороху радіохвилі. Експерт, покликаний висловити свою думку, сказав категоричне ні.

І все ж, ідучи навпомацки, комісія змогла виключити можливість атаки підводного човна і згодом дійшла цікавого відкриття. Коли Natal був у Біркенгеді, роботи на системі охолодження складів велися трьома цивільними: кваліфікованим робітником з Чатема, слюсарем з верфі Девенпорту та бригадиром військово-морської артилерійської бази Чатема. Оскільки робота не була закінчена, коли корабель вийшов до Шотландії, ці троє залишалися на ньому й покинули його за тиждень до вибуху. Той же бригадир перебував також і на борту Vanguard у Скейп Флоу й залишив стоянку лише за два дні до вибуху.

Комісія послала за бригадиром, ретельно його допитала і була незадоволена його відповідями, особливо його заявою, що він нібито не знайомий із загальними деталями судових порохів складів. Отже, його відправили для подальшого допиту до Управління військово-морської розвідки, але запису, що допит взагалі мав місце, не існує. Мабуть, він був щасливою людиною, бо продовжував працювати на своїй роботі й через кілька років тихо помер у власному ліжку. Можливо, він уникнув суворих грат тому, що ніхто в Адміралтействі не вважав, що міг бути винайдений досить малий, щоб не бути помітним і мати такий довгий час детонації, пристрій, не кажучи вже про можливість використати його на кораблях Його Величності. Якщо це так, Адміралтейство помилялося.

Для людей старшого покоління ім'я капітан-лейтенанта фон Рінтелена може бути знайоме: чарівний, ввічливий офіцер німецького військово-морського флоту, який після Першої світової війни створив сенсацію у Британії своєю книгою *The Dark Invador* (Темний загарбник). Це було одне з перших видань видавництва «Penguin» (Пінгвін), і в ньому автор розповідав про свою шпигунську діяльність і саботаж. По закінченні Першої світової війни він працював у Адміралтействі в Берліні. На

початку 1915 р., його, як такого що добре володіє англійською мовою, посилають із фальшивим паспортом, як швейцарського бізнесмена, до Нью-Йорка, щоб спробувати перешкоджати експорту американського військового спорядження до Британії. Один спосіб робити це був: передавати німецькому посольству інформацію про рейси пароплавів Союзників та вантажі, а звідти – таємно до Берліна для завдань підводними човнами. Інший, навіть кращий, – саботаж.

Фон Рінтельну допомогло те, що в американських портах працювало багато докерів ірландського походження, які ненавиділи Британію і завжди були готові скористатися можливістю їй нашкодити, а також те, що його співвітчизник, Доктор Шілі, винайшов запальний прилад. Він складався з порожньої свинцевої трубки, лише чотирьох дюймів завдовжки та одного дюйма в діаметрі. В центрі цієї трубки був мідний диск, а порожнини заповнювалися з одного боку сірчаною кислотою, а з другого – хлоратом вуглекислого калію. Обидва кінці трубки заливалися воском і закривалися свинцевими ковпачками. Коли, як довів Шілі, кислота проїдала диск і сполучалася з вуглекислим калієм, суміш загоралася, виділялося інтенсивне тепло, язик полум'я досягав двох футів. За кілька хвилин від приладу залишалася лише кулька свинцю.

Прилад – ідеальний для саботажу – його легко переносити, легко приховати, термін дії можна встановити, просто змінюючи товщину мідного диска. Фон Рінтельн мав великий успіх з цими бомбами, вручаючи їх дюжинами ірландським докерам у портах східного узбережжя Америки, поки, як він пізніше заявляв, вони не стали надто захоплюватися позбавленням життя, після чого він перестав їх наймати.

Діяв Фон Рінтелен лише протягом кількох місяців, коли британці виявили й хитрощами захопили його. Але щотижня так багато вантажних суден пересікали Атлантику, що не важко зрозуміти: таємниця маленької трубки могла досягти саботажників у британських портах, у тому числі в Чатемі й Біркенгеді. Була потрібна лише конкретна людина, яка мала доступ до британських військових кораблів, та один із приладів Шілі для майже руйнівного вибуху.

Цією людиною міг бути бригадир артилерійських слюсарів-монтажників, і на його рахунок могли бути не два, а три підірвані військові кораблі: лінкор *Bulwark* теж вибухнув у Шірнесі в листопаді 1914 р., хоча ця дата здається надто ранньою для використання свинцевої трубки. Його доля – майже ідентична з долею *Vanguard*: раптова смуга жовтуватого полум'я з кормового складу, цього разу під час сніданку, потім оглушливий вибух, який буквально на шматки розірвав 15 000-тонний корабель разом із 780 членами команди – офіцерами й матросами. На той час менше ніж через чотири місяці після початку війни військово-морські офіцери при розслідуванні певно не усвідомлювали можливих масштабів та способів саботажу, а тому з невинністю голуба замість хитрощів змії, вони заявляли у своїх доповідях: «Із одержаних свідчень встановлено, що вибух стався внаслідок випадкового займання боєприпасів на борту. Доказів зради чи дій ворога немає». Доказів не було, але був ключ. Робітники з верфі Чатем виконували різні ремонтні роботи на борту *Bulwark* якраз перед вибухом. Був причиною його загибелі нещасливий випадок, чи намір, невідомо. В той же час фактом залишається те, що протягом війни ворожий флот не страждав від подібного лиха, тоді як п'ять великих кораблів союзників підірвалося при загадкових обставинах, крім названих – італійський лінкор у Торонто у вересні 1915 р. та російський дредноут на Чорному морі в жовтні 1916 р.

Можливо, що всі ці випадки – наслідок саботажу чи навіть прямих ворожих дій, але ми не можемо бути цілком певні. Життя повне настільки дивних збігів, яких не міг би вигадати ніякий романіст. І вони мали місце зовсім не завдяки чіємусь наміру. Що б сказав з цього приводу сам фон Рінтелен?

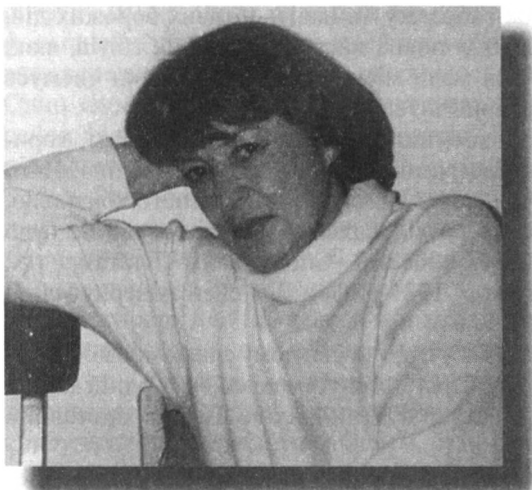
У серпні 1915 р. Британія володіла найтаємнішим німецьким шифром і, користуючись ним, наказала фон Рінтелену телеграмою повернутися до Берліна. Його зняли з датського судна, коли воно зупинилося в Ремсгейті для митного контролю, і привезли до Лондона. Військово-морське розвідувальне управління ще не було поінформоване про винахід Шілі, й він був виданий Сполученим Штатам і там відбув чотири роки ув'язнення за саботаж. У 1921 р. фон Рінтелен повернувся до Британії, де й написав свою книгу.

Книга та тур із лекціями, щоб прискорити її збут, принесли йому славу «розвідника-джентльмена», який завжди діяв так, щоб зберегти життя людей. На одній із цих лекцій був присутній чоловік, який мав підстави думати інакше. Це був відставний морський офіцер Деніс Філдз.

Після лекції Філдз підійшов до фон Рінтелена, подякував йому за лекцію й запитав: «Чи можу я вас поздоровити також з потопленням крейсера Natal?» Фон Рінтелен почервонів і дуже розгнівався. «Що за обурливе запитання?! – вигукнув він. – Як можна припустити, що я, фон Рінтелен, міг взагалі колись подумати про таку легководу дію? Ви повинні негайно попросити вибачення».

Але прохання вибачити не було.

ВІОЛЕТТА ГАТТІ

«GARBAGE», або Спогади гастарбайтерки як посібник майбутнім гастарбайтерам

Присвячую цю повість моєму шановному зятеві Володимирі Войтенку, який мене всіляко надихав і підтримував, і без якого цей твір ніколи б не побачив всесвіту.

Замість автобіографії

Народилася в Києві. Батько – Гатті В'ячеслав Йосипович – походив із старовинного італійського роду. Його дід, Анжело Гатті, був антикваром-реставратором. Приїхав до Російської імперії, а закохався в українку. Оженився. Та щастя було недовгим – його молода дружина померла під час пологів й залишила йому двох синів. Незабаром Анжело повернувся в Італію, де його сліди загубились. А сини залишилися тут і були всиновлені.

Мій батько був заарештований у перший день війни та розстріляний у день свого народження – 12 липня 1941 року. Реабілітували його посмертно через 50 років, і я мала змогу познайомитись з його справою. У нього при допитах все вимагали «розшифрувати» його прізвище – Гатті. А нащо його розшифровувати – воно перекладається з італійської мови як «кіт, кішка» у множині. Гатта – кішка, гатто – кіт, а гатті – кішки, коти. Ось і вся розшифровка.

Моя мати походить з українців, які мешкали на Кубані. Її батько був чумаком, а потім робив у пана.

Після війни рідний брат мого батька оженився на моїй мамі і я стала Олексіївною.

У школі я вчилася дуже добре. А в Інституті – зле. Я той інститут на них не терпіла! Ну не подобались мені точні науки! Я й поступила у той Харківський гірничий, як кажуть, «по блату» – там працював старий приятель моїх батьків. І кинула я той інститут уже через рік. Потім усе ж таки здобула вищу освіту в КПІ, яка мені ніколи так і не згодилася, – ну не моє це було, та й усе!

А невдовзі подалася я в «кіно» – ось це вже було моє!!

Працювала на студії Довженка близько двох років, а потім перейшла на студію «Укртелефільм». Ось там я працювала вже до пенсії. Написала кілька вдалих сценаріїв «документалок», які були успішно зняті й пішли в прокат.

А потім скинулася та й поїхала на заробітки в США. Та, мабуть, не стільки на заробітки, як шукати пригод, з цікавості, аби відірватися від буденності. Заробила дуже мало, а ось пригод не бракувало. І я повернулася додому.

А вже потім написала сценарій дитячої казки, яку прийняли й профінансували з допомогою Мінкультури України.

І вийшов перший український дитячий фільм «Прикольна казка» виробництва України разом з Естонією.

Зараз маю кілька сценаріїв, які в Україні нікому не потрібні. Одним із них зацікавились у Росії, але так не хочеться віддавати його «на сторону», тим більше – війна. Все чекаю – може, все ж у рідній Україні комусь знадобиться.

Ну ось, якщо коротко – то й все. Читайте мою документальну повість. Буду рада, коли вона вам сподобається.

1.

– Ти чула про грін-карти?

З таким незвичним запитанням звернулася до мене моя подруга Ліда.

– Читала в газеті, ну і що? – мляво відповіла я.

– Люди виграють! Це ж для всієї сім'ї! – в голосі Ліди чулося захоплення.

– Може, хтось і виграє, та не з моїм щастям. Мені ніколи не виграти. Пам'ятаю, колись купила пачку лотерейних білетів на тридцять карбованців, цілих 100 штук...

– Ну? – перебила мене Ліда. – Нічого не виграла? Такого бути не може, зі ста штук хоч один, а виграє.

– Ні, чому, виграла! Один карбованець і одні дитячі колготки за один руб і десять копійок.

– А тут виграють! – не вгамовувалась Ліда.

Жаль гасити такий запал, і я згодилася піти з нею в посольство, хоч в Америку й не збиралася. Що мені там самій робити? А мої – ні зять, ні дочка туди ніколи не поїдуть, хоча б їх про це умовляв сам Буш. Надворі був 1995-й рік.

Ну, питання «коли, де і в кого можна було отримати анкети» – все це, як і завжди, лягло на мене.

І ось ми в посольстві. Після перерви – це час консультацій. До перерви там видають візи – черга довжелезна, стоять зранку, годинами. Після перерви – тільки консультують, ну, і можна отримати анкету на грін-карту.

Людей не дуже багато, але все ж такі є. Постояли десь з півгодини. Ліда в одній черзі, я в другій – до різних віконць.

Я ще стояла, коли Ліда вже розмовляла з консультантом. Незабаром вона відійшла від віконця і, проходячи повз мене, прошепотіла.

– Не дали...

Ось і моя черга підійшла.

Подаю закордонний паспорт, кажу, що хочу бланк на грін-карту.

У відповідь чую запитання.

– А у вас є знайомі в Америці?

– Багато...

– А коли ви поїдете, то до кого?

– Найближча подруга Неля Шлейфман у Нью-Йорку.

– А що вона робить?

– В неї свій косметичний салон.

– А що ви будете робити?

- Зароблю трохи грошей і хочу подивитись Америку, помандрувати.
- А зараз ви десь працюєте?
- Так, на кіностудії, заробляю тисячу гривень на місяць (це я брешу, бо вже ніде не працюю).
- А яка у вас сім'я?
- Нічого не розумію. Чому такі запитання? Це ж лотерея! Хто виграє, а хто й не виграє. Причому тут моя робота і сім'я? Хоча грін-карта – це ж для всієї сім'ї. Один виграє, а іде сім'я. Та я все одно нічого не виграю...
- Ну, відповідаю.
- Дочка, зять, онучка та собачка.
- Дівчина-консультант засміялася.
- Ну, я думаю, у вас не буде проблем!
- І пішла десь із моїм паспортом.
- Поки її чекала, дивилася, як інші відходили від віконець, тримаючи в руках анкети.
- Незабаром підійшла моя дівчина-консультант і простягнула мені паспорт.
- Анкети не дала.
- Ось і я пролетіла, а вона ж казала, що проблем не буде.
- Перегорнула кілька сторінок у паспорті й остовпіла. На одній зі сторінок стояла синьо-червона віза на в'їзд в Америку.
- Так! Так! Віза, за яку багато б людей віддали шалені гроші!
- А я й не знала: радіти мені чи ні. Чим це я так сподобалася, що мені дали візу ось так, запросто?
- Вийшла надвір, де на мене чекала Ліда.
- Слухай, мені дали візу...
- Не може бути!
- Дивись сама, – я протягнула паспорт.
- Оце так!
- З'ясувалося, що Ліді теж ставили такі питання, як і мені.
- Я їм кажу, що мені анкета потрібна, а вони такі питання задають...
- Їй не тільки не дали анкету, а ще й штамп про відмову візи в паспорт шльопнули.
- Я тягнула до останнього.
- Візу мені дали у травні, а вже почався жовтень, коли я заметушилася.
- Все! Їду!
- За три дні здала свою квартиру. Це була моя поміч дочці в мою відсутність. Квартиранти – два індуси-студенти. Так не хотілося, щоб знімали іноземці, але, як потім з'ясувалося, були дуже гарні хлопці. Платили справно, й охайно в квартирі було, краще ніж у мене.
- Дзвонила в Нью-Йорк до Юрка, свого приятеля ще по школі. Він там давно. Займається купівлею і продажем «російських сувенірів». Дав мені завдання привезти фотоапарат «Київ-160», деякі ліки й відкривачки для пляшок.
- Такі відкривачки, як він просив, купила в старій сільській крамниці. Старовинні запаси, ще з часів СРСР – всі забрала, штук сто.
- Фотоапарат мені виніс та продав приятель, теж зі старих запасів, прямо з заводу «Арсенал», де їх виробляли.
- Ну й ліки, звичайно, в аптеці – багато їх набралось, доволі велика торбинка.

А від себе купила ікру чорну в скляних баночках.
«Проводжали» мене до глибокої ночі, а вставати потрібно о шостій ранку – майже не спала.

2.

Ось уже й аеропорт. Хміль ще не зовсім вийшов, хочу спати.
Стоїмо з мою дочкою Олею в черзі до митника.
Почали читати декларацію.
Гроші в ній написала точно, але виявилось, що багато, стільки вивозити не можна.
(Не забувайте, це було 20 років тому!)
Треба лишок віддати. Оля стоїть поруч. Віддаю їй гроші на очах у митника.
Він читає далі, а я чую, що щось впало мені до кишені куртки.
Це Оля як вправний злодій сунула мені гроші знову.
Ну, а далі була перша кумедна пригода з усіх, що зі мною трапилися.
Я попрощалася з дочкою, підняла сумку і пройшла до місця її огляду.
Відкрила, поставила на стіл, але якось незграбно, вона похилилася, і всі мої відкривачки, що лежали зверху в кульку, всі сто штук, випали і з грукотом розкотилися посеред людей і митників по всій оглядовій залі.
Мій митник остовпів. Інші теж підняли голови, кинули свою роботу і підійшли до нас.
Вони стояли й реготали.
Потім «мій» запитав:
– Це що? Навіщо стільки?
Ну, я почала творчо брехати. (До речі, чому Юрко їх стільки мені замовив, я й сама не розуміла. Хіба це в Америці дефіцит?)
– Та це подарунок знайомому. Він у барі робить, там пляшки треба відкорковувати, ось ці відкривачки й цуплять, йому багато потрібно...
Митник ще не зовсім відійшов від подиву.
– Скільки років тут працюю, а таке перший раз бачу. Ну й контрабанда!
Усі митники посміялися й розійшлися. А в мене більш нічого не дивились. Мій митник допоміг зібрати відкривачки, позапихав їх у сумку і побажав добре долетіти.
Добре, що далі не дивились.
Ліки та ікру провозити, як виявилось, не можна.
Усе! Летимо!
Після «проводів» їсти не хотілося. Але принесли таке смачне (я перший раз їла в літаку), що все з'їла і вина трохи випила.
Мій сусіда вередливо копирсався в їжі.
– Хіба це зелений горошок? Ось побачите, після Шеннону буде інша їжа, так ось там горошок справді буде зеленим, а не сіро-болотного кольору, як цей...
Незабаром і був Шеннон, аеропорт в Ірландії. Більше двох годин вільного часу.
Багато крамниць.
Наші стюардеси скуповували парфуми – тут набагато дешевше, ніж у нас, але теж дорого.
Летимо далі!
Так, сусіда був правий.

Коли подали їжу, горошок таки був зелений!
Дивлюся у вікно. Під нами океан. На всі боки вода – велично, але трохи страшну-
вато. Та ось і берег – це Канада.
Нарешті під нами Нью-Йорк.
Літак усе нижче, нижче...
Усі завмерли.
Ось чутно, як випустили шасі...
Все!
Сіли!
Тишу розірвали оплески!

3.

Я знала, що ніхто мене не зустрічатиме, тому сідаю в таксі, даю адресу і за півгодини я «вдома».

Мої друзі на роботі. Є Тася – їхня дочка.

Ой, яка вона стала велика. Я її бачила років п'ять тому – зараз доросла дівка!

Нарешті всі вдома!

Красуня Іра, розумник Семен!

Друзі мої, як я за вами скучила!

Розмовляли до ночі. Коли вже все переказали, Сеня повів мене до полиць, де стояло безліч пляшок і банок від пива, які він випив.

– Зараз я п'ю тільки «Heineken».

– А водку «Smirnoff»? – почувся голос Іри.

Семен та Іра закінчили Київський інститут фізкультури. Обоє – фехтувальники. Семен – майстер спорту, тренер. Усі чемпіони України – то його учні. Та все ж вирішили їхати.

І ось вони всією сім'єю: Семен, Іра, їхня дочка, сестра Семена з чоловіком та сином, його батько, щойно трапилась можливість, знялися й поїхали у США.

Спочатку сиділи на «велфері» (державна фінансова допомога соціально незахищеним та емігрантам), а потім Семен почав тренувати дітей і дорослих. Зараз його рвуть на клапті, бо учні, яких він тренував, уже займали перші місця на всіляких змаганнях. А дорослі платять по 50 доларів, щоби потрапити до нього на одну годину тренувань.

Іра тренує маленьких дітлахів, теж доволі вдало.

Тася ще в школі, розмовляє тільки англійською й зовсім не хоче говорити російською (про українську взагалі промовчу!).

Іра вмовила мене трошки посидіти вдома, відійти від зміни часу, а вже потім шукати роботу.

Жила в них десь трохи більше тижня. За цей час наліпила їм декілька сотень пельменів, за якими вони скучили, а в Америці їх не продають.

Семен кожного дня «до пельменів» приносить нову горілку. Каже, що для мене, та Іра, яка не любить, коли він п'є, кривиться.

– Ага, для тебе! То тільки балачки. Він знає, що я сваритимусь, то так каже. То він для себе купує.

Ну ось, уже знайшла собі роботу. Сама, без агенції. Недалеко від Брайтона. Гарні нові будинки. Біля дому сквер з фонтаном (який не працює!). У домі багато молоді, бо в сквері гуляють маленькі діти з нянями й самі.

4.

Я доглядатиму маленьку дівчинку Ніку, їй десь близько року, тільки починає ходити. Сім'я не дуже велика – мати, батько і ще одна дитина – хлопець років дев'яти.

Моя робота – це «babysitter» – «бейбі-ситер», дослівно – той, хто сидить із дитиною, нянька, власне. Але для колишніх росіян, які зараз в Америці (ню-йоркські «росіяни» – то переважно євреї з пост-радянських країн, які селяться в районі Брайтона та на його узбережжі Брайтон-біч. – Прим. ред.), це ще й безкоштовна прибиральниця, кухарка, праля – все разом за одну ціну! Тому вони наймають робітниць із колишнього СРСР – це дешевше. Ніхто з американських нянечок не буде нічого робити, крім догляду за дитиною.

Дива почалися з першого дня, коли я вийшла на вулицю з дівчинкою. Усі на мене дивилися, стиха між собою перемовлялися, а потім одна з росіянок, яка теж доглядала дитину, не витримала, засміялася і звернулася до мене.

– Ой, ви в них уже четверта за цей місяць! Що це за сім'я?!

Прийшла додому. Ніка поїла і заснула. Я почала прибирати. Дивлюся, на столі гроші, на кухні – гроші, в передпокої в попільничці – гроші. Так... Перевіряють, думають, що візьму...

Увечері кажу господині.

– Ви б гроші прибрали. А то хлопець візьме, а ви на мене звернете.

– Він не візьме, – буркнула вона.

– Я теж не візьму, не треба мене провокувати.

Наступного дня гроші прибрали, але хлопець до школи не пішов. Ходив за мною, як пришитий, дивився, що я роблю.

Пішов і на вулицю. А там його однолітки грають. Він заздрісно дивився на них, але від мене не відходив.

– Иди, пограйся з хлопцями, чого ти за мною стежиш? – кажу я.

Але він так і не відійшов від мене цілий день.

І так три дні.

Господиня ще хоч трохи зі мною розмовляла, але господар мовчав.

Я нічого не розуміла. Що це за родина така? Я для них нова людина, але ні чим перед ними не завинила. Коли що не так роблю, то кажіть!

Забігаючи наперед, скажу, що вже потім мені сказали, що хлопцеві давали 10 доларів у день, щоб він стежив за мною.

У п'ятницю він нарешті пішов до школи. Мені полегшало, але не надовго.

Гуляючи з Нікою у сквері, я почула в куцах якесь шарудіння. Вдивилася – сидить зігнувшись якийсь чоловік. Зрозумівши, що його викрили, він виліз звідти й пішов не оглядаючись. Я остовпіла – за мною підглядав сам господар, батько Ніки! Я дивувалась: якщо вони не ходять на роботу, а підглядають за мною, то хай би самі й доглядали свою дитину.

Усе! Досить! Хай шукають п'яту няню.

У неділю я отримала платню, сказала, що йду від них і почала збиратися. Тільки покидала свої речі в сумку – на порозі господар.

«Зараз будуть обшукувати», – майнула думка. Так і є!

– Покажи речі в сумці.

– Так я і знала, – і я зі злістю вивернула на підлогу все, що було в сумці.

Він покопирсався в речах, нічого не сказав і пішов.

До кімнати зайшла його дружина, і серце зайшлося, коли вона підійшла до маленької Ніки, котра стояла в своєму ліжечку, і, ковтаючи сльози, промовила.

– Бідна моя, залізобетонна дівчинка!

Так, дівчинку було шкода... Вона була така мила, спокійна, непередлива і вже почала зводити мене.

Я не витримала.

– Та хіба ж так можна ставитись до людей?! Із таким ставленням ніхто більше тижня не витримає. Ви що, ворогів наймаєте?

Господиня мовчала, відвернувшись до стіни.

Хотілося піти, грюкнувши дверима, але я стрималася.

5.

Берег був недалеко, сумка легка, а я знову вільна.

Побачивши великі гарячі пиріжки, купила один, вийшла на довжелезну дерев'яну набережну, що тягнулася вздовж океану, – то і був Брайтон-біч.

Чудово! Я хотіла б тут жити. З одного боку – пляж та океан, з другого – туляться будинки, на перших поверхах яких – кафе та ресторани. Правда, влітку, мабуть, тут занадто вже весело – музика, шум... Та зараз тихо. Вже пізня осінь, кафе і ресторани працюють, але не надворі, а всередині.

Де-не-де ще лишилися столи та стільці. Я купила пляшку пива, сіла на один із стільців і почала їсти великий і дуже смачний пиріжок.

Пиріжки на Брайтоні!

Ви, напевно, й самі чули й читали про деяких із наших емігрантів.

І часто чомусь, щоб довести, що людина дійшла «до ручки», можна було почути: «Він продавав пиріжки на Брайтоні». Тобто людина так впала, що нижче й нема куди.

Я й думки тоді не мала, що колись не тільки їстиму пиріжок на Брайтоні, а mine трохи часу, і я сама їх продаватиму.

...Ну і що далі? Іти до Семена та Іри. Ні, совість треба мати!

Ой, а Юра! Я про нього забула. Усе, що для нього привезла, я лишила поки що в Семена.

Знайшла телефон, лишила на столі пиво і півпиріжка.

Пішла до телефону-автомата, що був поруч із кафе.

Ой-ой-ой! Юри не було вдома, а буде через тиждень. Що робити?

Молодий хлопець, що сидів недалеко від мене, з цікавістю прислухався до моєї розмови.

Зовсім розчавлена, я підійшла до свого місця й стала давитися залишками пиріжка.

Мабуть, багато кому знайоме таке відчуття: на очах бринять сльози, але ти тримаєшся. Так ось у такий час кусень у горло не лізе!

– Що, погані справи? – запитав хлопець.

Почувши рідну мову, я не стрималася. Ну, не розревілася, але сльози покотилися й носом шморгнула, ось і комок у горлі пройшов.

– Ну, ну, заспокойтеся. Я, мабуть, зможу вам допомогти, – заспокоював мене хлопець. – Поїхали зі мною.

Поїхали?! Куди?! Незнайомий чоловік, завезе кудись, незнайоме місто... Дасть по голові, добре якщо тільки згвалтує, а то й приріже, а печінку, серце й нирки – продасть...

Та я схаменулася. Ну кому потрібні мої не дуже молоді органи? А згвалтує, то тільки радіти треба, що комусь ще впала в око...

– Та не лякайтеся, – він посміхнувся, – я вас відвезу до гуртожитка, а завтра, коли схочете, приходьте до нас, – він показав на великий дім, що стояв недалеко. – Я вам допоможу зробити дозвіл на легальну роботу. Ну що, згода?

Його теж звали Юрою, як і мого приятеля.

Сіли в машину. І він повіз мене, не знаю куди.

Ой, яке ж це велике місто – Нью-Йорк – Велике яблуко.

Їдемо вже десь півгодини, а ще й досі Бруклін.

6.

Прибули до невеликого двоповерхового будинку.

Довго дзвонили. Нікого немає.

Юра нервує, мабуть, кудись поспішає.

Прочекавши півгодини, він залишив мене. Треба когось чекати, сьогодні неділя, мабуть, усі роз'їхалися.

Я й залишилася чекати, а він поїхав, пообіцяв повернутися десь години за дві...

Чекаю...

Розумію, що в помешканні нікого немає, але час від часу натискаю на кнопку дзвоника.

Почав накрапати дощик.

Дзвоню знову, і раптом чую – хтось іде! Так, у домі хтось є!

Відчинили.

Так, усі дома. І чоловіки, і жінки. Чому не відчиняли?

Гуртожиток на другому поверсі. Дві кімнати, кухня, ванна – для жінок, і одна велика кімната з ванною для чоловіків.

Та про це я довідалася пізніше. А зараз, хоч і зголодніла, простоявши під дощем, швидко знайшла вільне ліжко і заснула.

Юра прийшов пізно ввечері, дав мені адресу й телефон фірми. Ми домовилися про зустріч, і я знову заснула, так і не поївши.

У гуртожитку жили одні росіяни. Тобто в Америці всі, хто приїхав з колишнього СРСР, – то росіяни, хай би хто б вони не були: євреї, українці, вірмени, білоруси і, звичайно, власне росіяни – всі вони «Russians» (оскільки у такий спосіб, як авторка, на початку й у середині 90-х років, приїздили переважно євреї, то вони насамперед і ставали «росіянами»). Інші пострадянці їхали на працю легально й наполягали на збереженні своєї національної ідентичності. – Прим. ред.)

Цей гуртожиток був як перевалочна база. Довго тут ніхто не затримувався. Жили після приїзду кілька днів, доки не знаходили роботу. Жінки, в основному, по догляду за дітьми.

Усі, хто тут був, приїхали в Америку правдами й неправдами. Ні знайомих, ні родичів не мали. Купили візи за гроші, придбали запрошення за гроші, й повертатися додому майже ніхто не збирався.

Були, щоправда, кілька тих, хто приїхав на рік-два заробити на квартиру й поїхати додому, але таких було мало.

Наступного дня я поїхала на фірму, де всі працівники – знову ж таки росіяни.

Заповнювала якісь анкети, зробила фотографії, зняла офіційно відбитки пальців. Через місяць обіцяли документи.

Уже потім мені сказали, що хлопці подали мої документи на одержання політичного притулку. Нічого собі!

Але до отримання цього «притулку» дають офіційний дозвіл на роботу.

Забігаючи наперед, скажу, що «притулку» я так і не отримала, бо поїхала додому, але мені приходив папірець, де був виклик на співбесіду.

Це по телефону розповіла моя подруга Валя, яка залишилася в Америці.

Ну, а поки що весела й радісна я гуляла Брайтоном.

Аякже: гроші, хоч і небагато, – є, дах над головою є. Що ще треба!

7.

Брайтон – маленька Одеса!

Але чому Одеса? З таким же успіхом – це маленький Київ, маленька Москва або Жмеринка.

Тут російські магазини, аптеки, ресторани, кафе. І всюди – російська мова.

Я вже потім погодилася, не пам'ятаю з чиїм висловом, що можна все життя прожити на Брайтоні й не знати, що ти в Америці.

Так, літні люди, які мешкають у районі Брайтона, не хочуть вчити англійську. Молоді тут не дуже багато. Вони намагаються жити ближче до американців, вчать мову, купують (якщо є гроші!) будинки в передмісті. От їхні діти – то вже справжні американці!

Ну так ось, не поспішаючи (а куди?), швендяю з крамниці в крамницю. Очі розбігаються!

Ось і в нас, усе ж є, аби гроші були, але тут!..

Особливо мене вразили рибні крамниці. Риба – яка хочеш! Яка тільки є в світі! Ціни – ого-го! Набагато вищі за м'ясо.

Наші брайтонці, які не мають великих грошей, купують коропів, швидше не коропів, такі вони величезні, а сазанів. На наші гроші – дуже дешево (за американськими мірками – також) – десь близько 20 центів за фунт (рахуйте самі!). Фунт – це трохи менше, ніж півкіло. А в Америці – все на фунти (як тут кажуть – «паунди»).

Так ось, цього коропа попатрають, луску знімуть, якщо є ікра, загорнуть її в окремий пакет – це все задарма. Ну, стоїть маленька скринька, куди, якщо схочеш, можеш кинути кілька центів, але це не обов'язково, не кинеш – так і буде.

Зайшла в магазин «99». Тут усе по 99 центів.

Дешева галантерея, вироби з пластмаси – тазики, мисочки.

Раптом бачу – під ногами пластикова торбинка. Так згорнута, лежить собі в проході між вітринами, а в ній щось є. Ніхто з покупців і гадки не має, щоб підняти, подивитися – лежить та й лежить.

А я підняла, розгорнула.

Ой – гроші! Мене аж у жар кинуло. Ну все, думаю, може, хтось навмисно підкинув, зараз підійде та скаже: «Чого чуже хапаєш?! Не твоє – і не бери!» То й праві будуть! Але ніхто не підійшов.

Ось тримаю я цей пакетик так, щоб усі бачили, й стою.

Потім стала ближче до виходу з магазину. Тримаю його на витягнутій руці.

Довго так простояла. Ніхто не підійшов, тільки одна бабуся витягла гроші й кинула мені в кульок, мабуть, думала, що я жебрачка.

Я швиденько втекла – подумують, що й справді побираюся, викличуть поліцію.

Витягла гроші, полічила. Нічого собі! 120 доларів і купка центів.

Певно це мій ангел-охоронець підкинув. Це я вперше за своє життя знайшла багато (як для мене) грошей.

Друга знахідка була в тій же Америці.

Я вже працювала.

Прокидалась дуже рано і йшла на роботу пішки десь близько години. По дорозі завжди в одному й тому ж місці сідала відпочити.

І ось в один із днів сідаю я на своєму звичному місці (а вулиця порожня, ніхто зранку тут не ходить, будинки приватні) й бачу недопиту пляшку пива, а біля неї лежать скручені в рурку 50 доларів.

Коли я розповіла про це своїй подрузі Нелі (пам'ятаєте – в неї косметичний салон?), то вона тільки руками сплеснула.

– Ну треба ж таке! То 120 доларів, то 50! А я ніколи й цента не знайшла!

8.

Пішли дні очікування права на роботу.

Спочатку я байдикувала, думала, що все зроблять швидко, а вже потім я знайду собі добру працю.

Але дні йшли, а документів досі не було.

Грошей ставало менше й менше.

Почала сумувати за домом. Увечері довго не засинала, згадувала доньку, онучку, зятя.

Так, так, не дивуйтеся – і зять! Це тільки в анекдотах зять і теща – вороги. А в мене – найкращий у світі зять! Я його дуже поважаю, а його маму, свою, як кажуть, сваху – просто люблю. Мила маленька жіночка, яка прожила все своє життя в селі, вчителювала. Але скільки в неї такту, доброти!

Взагалі, я із зятем ніколи словом поганим не перекинулась, а моя донька зі своєю «свекрухою» ніколи не посварилась.

Колись спитала свою доньку: «Я хороша теща?» А вона відповіла, що я найкраща теща в світі.

Чому ж я не можу скучити як за дочкою з онучкою, так і за зятем?

Ну, й, звичайно, за собакою, за моїм Рудиком. Світло-руда дворняга. Милий, ласкавий, уміє посміхатися.

Як і всіх своїх попередніх собак, і всіх, хто в мене буде потім – я його підбрала на вулиці. Переплутала з дуже схожим псом свого сусіда й співробітника. Там теж руда собачка – Ласка.

Так ось, іде рудий собака, шкандибає. Я зву його: «Ласка, Ласка, ти що тут робиш?» Він так радісно дивиться на мене, а я бачу – ні, не Ласка, вушка не такі. «Ой, – кажу, – ти ж не Ласка!» А він зрозумів усе. Хвіст опустив, голову нахилив. Бачу, на нозі трохи зажила ранка. «Ну, – кажу, – ходимо зі мною». Він і пішов.

Ми були поряд із домом. Зайшли до квартири. Дала йому котлету. Їсти не став, але багато пив і ліг у коридорі. Мабуть, дуже стомився... Ну й залишився.

Скучила й за ним. Він зараз у дочки живе, поки я на заробітки поїхала.

Скучила й за Києвом.

Так хотілося пройтись його вулицями, посидіти зі своїми – тільки на один день, а потім можна знову в Америку.

Однак сьогодні мені в Києві нічого робити.

З роботи я пішла, а нову шукати в моєму віці – справа безнадійна. Та й що я можу робити – тільки знімати кіно, точніше – організовувати кінозйомки.

Але кіно в Україні «гавкнулось», нікому воно зараз не потрібне, хоч в СРСР це був другий наповнювач бюджету після горілки.

Мене чекала мізерна пенсія та спроби якось вижити, не сподіваючись на чийось до-помогу. (А пенсії на той час були!!! Я в Америці витратила свою майбутню пенсію за два дні).

Узяти себе в руки – і знову шукати роботу!

9.

У гуртожитку люди мінялися, але кілька було постійних.

Дві доволі ще молоді жінки з Криму – Інна й Іра. Одна із Саратова – Люда. Надя – з Вінниці. Аня – з Ростова.

Чоловіки теж з різних місць. Кілька були тут доволі довго, вже мали дозвіл на роботу.

Іра працювала в кафе на Брайтоні офіціанткою.

Інна й Надя – в кошерному м'ясному цеху у хасидів.

Вставали дуже рано, десь о п'ятій.

Їх уже чекала машина. Увечері теж привозила машина.

Заробляли добре, десь двісті доларів на тиждень. (Це за нашими, десятирічної давнини, мірками – добре, а за американським – то «тху»).

В Інни в Севастополі лишився чоловік та двоє діточок. Чоловік уже теж отримав візу, й Інна чекала його з дня на день. Діточки поки залишалися в дідуся з бабусею.

Люда працювала по годинах, прибирала. Була дебели, як коняка, й пила горілку, як коняка. (Але хіба коні п'ють горілку?) Робила не більше двох днів на тиждень, а потім пила і спала, хоча вже мала офіційний дозвіл на роботу.

Ніхто з цих жінок не збирався повертатися додому. Вони, як павуки в муху, вчепилися в цю Америку.

Я наперед не загадувала.

Гуртожиток тримав теж росіянин. Такий, як і всі ми, – напівнезаконний.

Проте він жив в Америці вже кілька років, мав право на роботу й чекав на Грін-карту.

Звали його Валера. Середнього зросту, повненький й такий симпатяга!

До нас усіх ставився дуже добре.

Квартира наша була в околиці Бороу-парку, районі Брукліна, де мешкають ортодоксальні євреї-хасиди.

Чоловіки всі вдягнені тільки в чорні костюми та білі сорочки. На голові чорний капелюх (як у актора Боярського). У всіх чоловіків обов'язково пейси, навіть у маленьких хлопчиків (у них такі гарні пасма, як шовкові). У старих чоловіків – обов'язково бороди.

Дівчата, поки незаміжні – з непокритою головою і своїм волоссям. Після весілля – все, зась, жодної відкритої зачіски. У багатьох стрижені голови. Вдома можна й так, а на вулицю – тільки перука, або пов'язка. Перуки різноманітні, інколи й не скажеш, що це штучне волосся.

Майже всі крамниці (продуктові) в цьому районі – кошерні.

Життя вирувало до вечора п'ятниці.

Потім – тиша...

У п'ятницю ввечері за хасидським звичаєм запалювали свічки.

Всі сідають за святкову вечерю.

У суботу ніхто не працює, все зачинено, район завмирає. Субота – то святе, субота, як вони кажуть, то – «наречена».

Усі в синагозі.

Але треба віддати належне, Бороу-парк – це досить спокійний район Нью-Йорка. Я не пам'ятаю жодного хуліганського вчинку на вулицях.

Наш господар Валерій мав ще бюро з працевлаштування, яке було в маленькій комірці з вікном поряд із квартирою.

Сюди зверталися мешканці квартир і будинків, розташованих поруч. Кому квартиру прибрати, кому – ділянку біля будинку. Але зрідка були й інші замовлення.

Ось мені на одне таке замовлення й поталанило.

Потрібна була жінка для прибирання будинків в одному з хасидських поселень, десь за годину їзди від Нью-Йорка. Та не на один день, а на постійно, з проживанням.

Ніхто не схотів, а я поїхала.

Була вже середина листопада, вночі підмерзло, калюжі покривались тоненькою скоринкою ожеледиці.

Мені дали адресу, показали, де сідати на автобус.

10.

Зустріла мене жінка років сорока, показала, де я буду жити, розповіла, що треба робити (я, хоч і поганенько, та трохи розуміла англійську мову). Платня – шість доларів на годину, п'ять мені, один – їй.

Помешкання було в підвалі («basement»), «бейсмент», як кажуть наші.

Мій «basement» – одна велика кімната без вікон.

По всій кімнаті натягнуті мотузки, на яких розвішані простирадла, що розділяють кімнату на безліч маленьких закутків, де стоять ліжка.

Біля одного з них молода жінка збирала свої речі. Це замість неї мені доведеться працювати.

Незабаром вона пішла.

Була неділя, всі жінки (скільки їх тут було, я так і не дізналась) тихо сиділи по своїх закутках.

Я вийшла, постояла надворі. Вже вечоріло. Куди не кинь оком – приватні будинки, ніде ні крамниці, ні маленької забігайлівки, де можна було б щось перекусити.

У мене були цукерки. Ось їх я й поїла, запивши водою з-під крана.

Підняли всіх рано. Господиня принесла мені бутерброд з сиром та чашку кави з молоком.

Наспих поївши, пішла за нею.

Всі тихо розбіглися по своїх роботах, а мене, як новеньку, супроводжувала господиня.

Ось і перший дім. Кілька напівпорожніх кімнат. З меблів – тільки ліжка. Платтяні шафи – у стінах. Треба прибирати. Але все було не так просто.

Довелось мити стіни, пофарбовані масляною фарбою, та стелю.

Я все робила вправно і швидко, що мені потім дуже стало на перешкоді.

До дванадцятої години я скінчила прибирати цей дім, і мене переправили до іншого.

Там було важче, до того ж хотілося їсти.

Коли скінчила й тут – дали булку з часм.

Потім – ще один дім.

Ось тутечки я трохи «дуба не дала».

В листопаді темніє рано. Було вже десь годин шість, а я ще працювала.

До того ж мені, окрім ганчірок і води, нічого не дали. Ані для мийного для миття унітазів і раковин, ані для миття вікон.

Треба ще було мити двері на веранду – знадвору і з кімнати.

Руки мерзли.

А тут ще вийшла господиня й принесла мені чистилки для зубів, якими треба було шкребти краєчка скла у віконних рамах там, де вони перетинаються з деревом.

Врешті-решт я плюнула на цю нескінченну роботу (десь о восьмій!), зайшла в дім.

– All? (Все?) – спитала господиня.

– All, all! (Все, все!)

Я не знала, де перебуваю, але після телефонного дзвоника за мною прийшла моя господиня.

Грошей мені ніде не дали – все брала вона.

Додому прийшла втомлена, пропрацювавши дванадцять годин і майже не ївши.

Всі сиділи по своїх закутках.

Витягла сумку, де ще лишалося трохи цукерок...

...Сумка була порожня...

Нічого не було, крім зубної щітки та гребінця...

Я не стрималася і заводала.

– Де мої речі?!

Підійшла до першої завіси та смикнула за неї.

– Де речі?

Ніхто нічого не знав... Або не хотів й знати.

Ну ось і з цією роботою все ясно!

З мене доволі! Вийшла надвір та подзвонила господині, покликала її до «бейсменту», показала порожню сумку.

– Де мої речі?

Вона мовчала.

– Give me my money? (Дай мені мої гроші!), – я була зла й категорична.
Вона швидко збігала додому й принесла мені двадцять доларів.
Я здивувалася.
– Оце і все?
– Tomogtow, tomogtow, – замекала вона як коза.
Я промовчала. Завтра, то й завтра.
Мені не хотілося з нею сваритися, бо треба було десь бути ще ніч.
Підрахувала: дванадцять годин по шість доларів – це сімдесят два, їй – дванадцять, мені – шістдесят. А ще й за речі.
Ну добре, до завтра, а там...
Всі мовчали... В такій мовчанці всі й послули.
«Tomogtow» нас знову підняли рано, та я не квапилася.
Почекавши, коли всі розійшлися, сказала хазяйці, що все, робити більше не буду, їду до Нью-Йорка.
– Давай «money»!
Вона принесла ще вісім доларів.
– Оце й все?! – здивувалася я.
Її очі забігали, вона знизала плечима.
– «All...» (Все...)
Я зрозуміла: вона взяла свої проценти, вирахувала з мене за дві ночі та сніданок і ще за щось. Щось дуже багато собі відрахувала...
І така мене злість узяла!
Та звідси тільки десять доларів за автобус треба платити!
Я сіла на сходи її будинку і заводала.
– Give me my money! More! (Дай мені мої гроші! Більше!).
Вона заоглядалась, заверещала й замахала руками. Я зрозуміла, що вона більше нічого не хоче віддавати, але я була зла і вперта.
– Де тут поліція?
Почувши слово «поліція», вона витріщилась на мене.
– Де поліція? – не вгамовувалась я, – «give me my money»!
Тут вона струхнула, швидко забігла в дім і винесла ще сорок два долари. Але я вже розійшлася.
– Гроші на білет сюди й назад! (Ticket, – money!).
Вона мовчки принесла ще двадцять доларів.
Я розмахувала порожньою сумкою.
– Where my thing? Give my thing? (Де мої речі? Віддай мої речі!).
Може, я й не зовсім добре говорила по-англійськи, але вона мене дуже добре розуміла. Я тикала в порожню сумку та верещала.
З сусідніх будинків почали визирати люди.
Тоді вона ще раз збігала, винесла сто доларів, тицьнула їх мені й швидко сховалася в домі, грюкнувши за собою дверима.
Так, це було, мабуть, уже «все»!
Вона мені віддала всього сто вісімдесят доларів і в душі, мабуть, подякувала своєму богові, що нарешті я від неї відчепилася.

11.

Увечері я знову була в Нью-Йорку, в своєму гуртожитку.

Зустріли мене сміхом і дуже радісно.

А я рвонула до крамниці, накупила курячих крилець і, ледь діждавшись, поки вони підрум'янилися, наїлася за два дні.

Сиджу й розповідаю про свої пригоди.

Аня слухала, слухала й каже.

– Як мені це знайоме... Один раз перед єврейською паскою я голкою газову плитку чистила.

Кожен пригадував своє...

Так, мабуть, усе скінчилося добре, але я зосталася «гола й боса». Те, що на мені – і все. Скільки ж це треба грошей, щоб купити тільки саме необхідне?

Кухня була й жіноча й чоловіча. Ось один із чоловіків, який сидів разом з нами, Славик, коли майже всі розійшлися, підійшов до мене.

– Слухай, є ідея. Диви, ось там, навпроти нашого дому, на другому боці вулиці є підвал. Так у цьому підвалі магазин «секонд-хенд». Магазин робить вдень, а вночі до нього приносять речі в мішках і залишають їх. Я дивився, сьогодні багато нанесли. Я тобі притарабанку пару мішечків, може, щось пригодиться, а якщо ні – то знову туди віднесу.

– Та що ти, красти будеш? Ні, я не хочу!

– Та не красти, трохи позичити. Може, вони й так віддали б, та... Ми з Анькою вже кілька разів ходили... Я піду по мішки, а ви на «шухері» стоятимете.

Я й погодилася... на злочинство. Вперше і востаннє у своєму житті.

Так, в Америці у мене багато чого було «вперше та востаннє».

І ось десь о дванадцятій годині ночі Славик, Аня і я вийшли «на діло».

Перейшли вулицю – нікого немає.

Славик підійшов до підвалу, схопив два мішки і кинув їх нам.

Ми з Анею їх підхопили – і ... хутчіш!

Слідом за нами хекав Славко з третім мішком.

Всі вже спали.

Ми зайшли до кухні й почали розбирати «здобич».

Ну що, недарма сходили...

Тут були добрі светри, вельветові джинси, байкові халати, жіночі блузи, зовсім нові футболки.

До речі, халатів було дуже багато, ціла торба. Роздали всім у гуртожитку.

Були чоловічі сорочки, домашні капці. Ну, багато всього.

Наступного дня я купила собі тільки білизну й колготки.

12.

І знову пішли дні чекань. Робота була тільки разова, на день, по кілька годин. Правда, можна було знову піти «бейбісітером», але я вже «наїлася» і батьків, і їхніх діточок.

Аня, та що з Ростова, приїхала в Америку разом із чоловіком Миколою.

Усі дивувалися, як це їм разом вдалося отримати візи?

Не знаю, як йому, а їй візу, мабуть, дали за красу. Була така гарна, очей не відвести. Вже більше року жила в Америці, мала право на роботу.

Зараз вона ходила на курси по догляду за одинаками, старими та хворими.

А в гуртожиток заїжджала, коли втікала від чоловіка.

У неї були в цьому ж районі дві квартири, одну з яких вона, як і Валерій, мала за гуртожиток для росіян. У другій мешкала з чоловіком, який ніде не працював, жив за її рахунок та пиячив...

Квартира, яку вони здавали, великого доходу не давала. Але гроші, які вони отримували, йшли на оплату двох квартир, так що їхня їм обходилася задарма.

Ось і зараз вона живе з нами вже з тиждень. Чоловік знову «дістав».

А «наші» хлопці з неї очей не зводили.

Господар Валерій був у неї закоханий, умовляв вийти за нього заміж.

Але вона не давала нікому до себе й пальцем торкнутися.

Валерій її – і в ресторан, і в театр – куди тільки не водив. В ресторан – будь ласка, а далі – ні!

Коли вона йшла по вулиці, чоловіки оглядалися, машини зупинялися, її всі чіпляли, хотіли познайомитися. Вона знайомилася, зустрічалася, а далі – стоп!

Ми всі не розуміли – чому? В Америці вона вільна, штамп у російському паспорті тут нікого не хвилює, хочеш вийти заміж знову – виходь, ніхто не причепиться. Вона, коли схотіла б, могла при своїй красі знайти собі мільонера. Але робила, як усі ми: прибирала хати. Господині її дуже любили, запрошували знову і знову.

Саме вона і привела мене з Людою до «польської» агенції, яку тримали євреї-хасиди, що приїхали з Польщі.

А заявки приймала Міла, жінка з Києва, десь років сорока. Оглядна й не дуже гарна. Але вона в Америці вже п'ять років, вийшла заміж за єврея-хасида й зараз, у свої сорок років, чекає першу дитину.

Спершу давали роботу полькам, а потім – уже нам. Робота погодинна. Польки не хотіли брати роботу на 2–3 години, а ми брали, аби хоч щось заробити. Та й відпрацювавши перший раз три години, тебе, якщо добре робила й сподобалась, просили прийти знову. А це вже були чисті гроші, не треба було віддавати агенції один долар за годину.

Одного разу я отримала роботу, за яку ніхто не хотів братися, – чистити подвір'я біля будинку. Те подвір'я, мабуть, років сто ніхто не прибирав.

Я шкребла той двір, як трактор.

Ледь, дісталася до поверхні землі, стільки було сміття й опалого листя, що створило кірку, як наст.

Господиня, літня жіночка, виглядала у двір і тільки головою хитала та через кожну годину зупиняла мене: то давала гарячого шоколаду, то кави з тістечком, то чаю. У мене вже в животі почало булькати від рідини.

Працювала я більше запланованих годин, але прибрала все подвір'я. Мені подобалося прибирати на подвір'ї, хоч була вже й зима. Але снігу не було, морозу теж. Був «плюс».

Гроші дала добрі. Та ще й попрохала наступного дня прибрати хату її доньки.

Я зраділа, погодилася.

От наступного дня прийшла до її доньки, прибираю. Все, як і завжди.

Майже все прибрала. Залишилася тільки ванна кімната на другому поверсі.

Взяла я відро з водою, всипала туди рідини. Через піну й води не видно. От я й забула, що у відрі було кілька ганчірок.

Мию унітаз. Бачу, вода вже не дуже чиста, треба поміняти. І... плюх... усю воду з відра вилила в унітаз!

Коли ж я хотіла змити брудну воду, то побачила, що вона не проходить, а підіймається догори й трохи не виливається з унітаза.

Ой! Що ж я наробила!

А, ганчірки! Я забила унітаз!

Вода потроху відходила, але ганчірки я витягнути не змогла. Вони, мабуть, пішли далі, в труби.

Треба скоріш тікати, поки господарі не побачать, що я наробила.

Доробила швидко, отримала гроші і так дременула, так п'ятами наживала...

Що там було потім? Може, господарі жалілись у польську агенцію?

Але я в ту агенцію більше не пішла.

13.

Знову сиджу без роботи.

І тут мене наче струмом ударило. Юра!

Як це я про нього забула! Відкривачки, фотоапарат, ліки – все лежить у Семена.

Наступного дня заїхала до Сені, взяла всі «сувеніри» і поїхала на Брайтон, де у Юри кіоск.

Я так йому більше і не дзвонила, поїхала навмання.

Ну й побачила.

Стоїть мій Юрко в куточку біля входу в магазин і продає різні матрешки, офіцерські погони, кашкети.

Ох, Юрко, гордість нашого класу, відмінник, торгує на Брайтоні і задоволений своїм життям! Добре хоча б не пиріжками!

Але пиріжки, напевно, були заготовлені для мене.

Розмовляли близько години. Його цікавило все, що відбувається в Києві.

Потім схаменулася й дістала «сувеніри» та ікру. (Її я хотіла подарувати Семену, але він відмовився, сказав, що це «гідота» й підробка. І, якщо я її якось «здихаюся», мені дуже поталанить).

Усе, що я привезла, хотіла віддати Юркові по своїй ціні, але він дав мені стільки грошей, що я й не чекала. Цілих двісті п'ятдесят доларів! Але сказав, щоб я не переймалась. Він сам на цьому всьому ще заробить стільки ж.

Ось у мене знову є гроші!

Але я вже навчена – треба шукати роботу, а не проїдати їх.

І тут допоміг Юрко.

– Хочеш, я тебе влаштую тут, на Брайтоні? Пиріжки продавати (!).

Тут вони й впливли, мої пиріжечки!

– Звичайно, хочу!

Юрко зачинив свою крамничку й повів мене в маленьке кафе.

Хазяйка кафе – вірменка.

Юра попередив, що вона не зовсім проста жінка. Треба брати платню за кожен відпрацьований день, бо вона має звичку відтягувати платню, а потім, до чогось причепившись, виганяє, нічого не давши.

Але спочатку я нічого ворожого в ній не побачила, вона була така мила та лагідна. І ось я перший день продаю пиріжки на Брайтоні. В такому ж закутку, як у Юрка, біля входу в кафе з окремим віконцем.

А пиріжки на Брайтоні добрі – великі й смачні, розкупувають їх швидко. Мені час від часу нові приносять.

У Києві я таких ніколи не їла.

Купували їх не тільки «наші», а й американці, в основному молодь.

Всередині дня чомусь прибігла дівчина від хазяйки й хотіла забрати все, що я на-торгувала на той час.

Сказала, що ввечері все порахуємо.

Але я не віддала, поки все не порахувала й не записала.

Тоді вона взяла тільки великі купюри. І по ній було видно, що це їй дуже не до вподоби.

Ввечері я прийшла до хазяйки й дивилася, як вона рахує гроші. Там було десь на 10–15 доларів більше, ніж повинно.

Я не розуміла, як це могло статися. Не менше – а більше!

Та вона про це, мабуть, знала. Швидко полічила. Сказала, що все добре. Про зайві й не пом'янула.

Зі мною теж не розраховалася, почала щось белькотіти про те, що їй сьогодні дуже вже потрібні гроші, завтра за два дні віддасть...

«Ну ось, починається, – майнула думка, – те, про що Юра казав». Ну, добре, завтра так завтра. Мені це знайоме.

Наступного дня знову прийшли за грошима всередині дня.

Я частину віддала, а собі взяла та й відклала двадцять доларів.

Коли ми ввечері підраховували гроші – все зійшлося.

Господиня була трохи здивована, двічі перераховувала, й видно було, що чимось незадоволена.

Платню мені знову не дала, знову «завтра».

«Ну, – думаю, – завтра я тебе провчу!».

Я вже трохи почала примічати, чому буває залишок грошей.

По-перше, мені наші дівчата, які випікають пиріжки, кожен раз приносили на два-три пиріжки більше.

– Продай, а гроші – собі...

Крім того, деякі покупці не брали залишок. Давали «фудстемпи» – це талони на харчування, які дають неможливим емігрантам. Їх можна використовувати тільки на продукти.

Так ось, деякі фудстемпи були зліплені по дві-три штуки, а це ж гроші.

Ось так і набігав лишок грошей.

Коли я прийшла працювати на третій день, то побачила, що обігрівача, який стояв на підлозі, нема. Де він?

З'ясувалося, що він став «дуже потрібен» у другому місці.

Ну що ж, ще один «мінус».

Попередження Юри почали збуватися.

Пора тікати й звідси!

І ось у кінці дня я просто відрахувала свій заробіток за три дні і сховала його у внутрішній кишені куртки.

Залишок віддаю хазяйці.

Вона витріщила очі: «А де ж мої гроші?»

Я спокійно так відповідаю.

– По-перше, я взяла свої за три дні, а не ваші. Ваші я вам віддала. По-друге, гроші не тільки вам кожен день «дуже потрібні», а й мені. Мені потрібно купити теплі чоботи. Обігрівач ви ж у мене забрали.

Я трохи брехала, ніяких теплих чобіт я й не думала купувати. Я зовсім не збиралася більше виходити на цю роботу. Але сперечатися з нею не хотіла. Ну не буде ж вона мене обшукувати.

Хазяйка ледь стримувалась від люті, але посміхалася.

Так і розійшлися.

Вона – з надією мене назавтра «нажухати», а я рада, що від неї тихенько відкараскалась.

Я багато разів потому була на цьому місці, купувала пиріжки.

Продавці мінялися щотижня, хоча ось уже більше місяця там стоїть старенький дідок.

Може, її родич, а в неї совість прокинулась – його не дурить.

А, може, її хтось суворіше за мене покарав?

Хоча, як я її «покарала»? Забрала свої зароблені гроші й не дала себе обдурити.

Як потім з'ясувалося, в гуртожитку про неї теж чули. Кажуть, таке стерво, яких мало.

14.

Ось уже середина грудня, а дозволу на працю все ще не маю.

У польську агенцію боюся потикатися.

Та ось підвернулася нова робота.

Цього разу через агенцію. То ж платня за перший тиждень – «тю-тю».

Робота з проживанням.

Хлопці в агенції мене попередили: господиня – «нічна».

Що це за «нічна»?

Знову – до побачення, гуртожитку!

Моя господиня ще не стара, десь років трохи за сорок. Струнка, з чудовим довгим волоссям.

Я дивилася, як вона його розчісувала: пишне, шовкове, майже до колін. Я таке вперше бачила.

Так ось, вона спала тільки вдень.

Ось її розклад: прокидалася десь о четвертій годині дня, довго прибирала волосся, потім більш ніж годину розмовляла зі своїм лікарем по телефону, далі дивилася газети й листи.

І тільки після цього мені дозволялося починати прибирати квартиру.

Я в неї тільки прибирала – і все. Але як! Мені давали штук 200 (двісті!) гарних маленьких серветок. Ось ними я все й терла. Міняти їх було потрібно через кожні п'ять (5!) хвилин.

Перші дні господиня ходила за мною і дивилася, як я мию та тру.

Мабуть, була задоволена, бо на третій день я вже все робила без нагляду.

Протирати потрібно було все: і ніжки від стільців, і стіни, і все-все-все, що тільки бачить око.

Кожен день – одне й те ж.

І так десь години з шостої вечора до дванадцятої ночі.

Після цього я була вільна, а вона починала готувати їжу.

Ой, зовсім забула! Поки я прибирала, вона теж готувала їжу, але для своєї собаки, для двох своїх котів (один з яких – маленьке кошеня з одним оком. Його так і називали «One eye» – Одноокий).

Крім того, готувалася їжа для безпритульних котів, що збиралися в невеликому дворикі, який був під вікнами.

А ще вона купувала бісквіти для пташок, які теж туди прилітали.

Для всієї цієї живності щодня з крамниці приносили цілу коробку їжі.

Ця дивна жінка дуже любила тварин, але вона жодного разу не спитала мене, а що їмя? Вранці, вдень, увечері? Їжу, яку вона готувала, давали десь о другій ночі, коли хотілося вже не їсти, а тільки дійти до ліжка.

Перші пару днів я ще трималася – їла через силу вночі, а потім не змогла. Хотілося їсти вдень, ввечері.

У холодильнику всього було повно, але я сама не брала, а мені не пропонували. (Насправді, кілька разів брала: то маленький шматочок сиру або ковбаси, то скибочку шинки. Й дуже боялася, що помітять).

І ось на третій день я поставила нічну їжу до свого холодильника (був такий в моїй кімнаті в «бейсменті»).

– Ну, – думаю, – завтра вранці встану і, нарешті, добре поснідаю.

Як завжди, господиня всю ніч проводила в «бейсменті», в другій кімнаті, біля пральної машини.

Вона прала все, що тільки можна: постільну білизну, штори, всі двісті штук серветок і ще багато чого.

І так щодня до шостої ранку.

Я прокинулась, коли вона вже пішла відпочивати.

Відчинила холодильник, але моєї їжі там не було. Порожня тарілка стояла на столі.

Я забула сказати, що в господині був син. Десь років дев'ятнадцяти-двадцяти.

Хлопець теж із «тарганями в голові».

Так ось, він встав зранку, зайшов до моєї кімнати та з'їв мій нічний обід, який я приготувала собі на вранішній сніданок.

Ох! Ну навіщо я взялася за ці спогади!

Я гадала, що все давно залишилося в минулому... Та ні, все знову зі мною. Не можу спати...

Думки, як маленькі крижинки навесні, пливуть, пливуть, штовхаються, залазять одна на одну.

Впливають такі дрібниці, про які я тоді забувала наступного ж дня. Іноді ловлю себе на думці, що не все, що згадується, слід переносити на папір.

Ну, добре, треба повертатися до наших... Ні – не баранів, а спогадів.

Так, сьогодні четвер, і я знову голодна.

Щось частенько в Америці залишаюся голодною...

Чому мені так не таланить з роботою?

Це у всіх так чи тільки в мене? Може, це я дуже вередлива?

Але я пам'ятала вислів однієї жінки, з якою познайомилася, коли доглядала маленьку Ніку.

– Добру роботу, а точніше, добрих хазяїв, знайти дуже важко. Я ось уже на шостій за півроку. Але це, мабуть, уже остання. Я завжди боялася доглядати за дуже маленькими дітками, а тут затрималась. Уже чотири місяці й буду скільки можна. Уперше за все своє життя зустрічаю таких господарів. Розповідати, які вони добрі, і дня не вистачить.

І ось, того четверга, відносячи бісквіти для птахів, я не стрималася, відколупала трохи і з'їла.

Нічого, їсти можна.

Пробувала їсти корм з котячої миски, але не сподобалося. Тхне поганою рибою.

Усе було, як завжди, але нічну їжу я знову занесла у свій холодильник.

Виникає питання: а чому я не могла вийти й купити собі їжу?

Ні – не можна!

Це була одна з умов роботи – нікуди не виходити.

До речі, тут я працювала п'ять днів на тиждень.

Емма (хазяйка) теж нікуди не виходила. Зовсім!

Усю їжу, і для неї, і для котів та собак, приносили посильні з крамниці.

Тільки її син виходив гуляти з собакою.

А потім теж майже весь день сидів удома, слухав музику, натягнувши навушники, й безперервно ходив по кімнаті.

Правда, кілька разів мати посилала його до крамниці, а потім до копійки (до цента!) перераховувала весь залишок грошей. Коли не вистачало хоч трохи, – майже бійка зчинялася.

Коли мати не бачила, він благав мене.

– Give me a dollar, only one dollar! (Дай мені долар, тільки один долар!)

Але Емма мене попередила з самого початку – не давати ні цента!

Знала, що проситиме.

Я розводила руками.

– В мене нічого немає!

Нащо йому були потрібні гроші?

Він же майже цілий день сидів удома?

Гроші в його матері були, й не маленькі. Тільки за годинні консультації з лікарем треба було дуже багато платити.

Другий день у мене дуже болить живіт... Відкрилася застаріла виразкова хвороба...

Що, і з цією роботою треба прощатися?

Не хотілося...

Та й як пояснити Еммі – чому?

Я подзвонила до Нелі, розповіла їй усе.

Потім Неля говорила з Еммою.

Коли Емма почула, що в мене був хворий шлунок, а зараз усе почалося знову, від подиву в неї зробилися великі очі.

Вона й гадки не мала, що я майже тиждень голодна!

Чому я не беру, коли хочу, все в холодильник?

Та ж все там для мене, собі вона сама готує.

Казала, що я їй дуже подобаюся, такої, як я, в неї ніколи не було!
Тільки б я нікуди від неї не йшла!
А коли в мене живіт болить, то вона відведе мене до лікаря, всього за п'ятдесят доларів! Тільки б я лишилась!
Ого! П'ятдесят! Та я на ці гроші їжі на два тижні куплю!
Вона, мабуть, дуже злякалася, що я можу від неї піти, викликала таксі, вдягнулася в шубу й шапку і кудись поїхала.
Незабаром повернулася з великою коробкою.
– This is for you! (Це все для тебе!)
Почала витягати ковбасу, сир, печиво, фрукти.
Але мені вже все було байдуже, хотілося «додому» в гуртожиток.
А тут ще її синочок підкинув мені «фокус»...
Прокидаюся вночі раптово і тривожно з почуттям, ніби на мене хтось дивиться.
Так і було.
Хлопець стояв біля мого ліжка.
Голий, очі витріщені – він для свого повного задоволення мастурбував.
Побачивши, що я прокинулася, швидко вискочив за двері й усю ніч ходив по веранді поруч з моєю кімнатою.
Як це його мати це не помітила?! Вона ж поруч, у сусідній кімнаті, як і завжди, прала білизну.
Може, пральна машина гула?
Мені було і смішно, і дивно.
Бідний хлопець!
Ну, не дім у нього, а якийсь паноптикум!
Я остаточно вирішила піти й звідси.
Слово честі, ми обидві плакали, коли я прощалася.
Емму, хоч вона й була трохи дивна, я завжди пам'ятала.

15.

Знову «вдома», «вдома», «вдома»!
Як завжди, зустрічають сміхом.
Але моє місце виявилось зайнятим, тому пішла до іншої кімнати.
З'явилися дві нові жінки.
Обидві з Києва!
Довго розпитую, як там, хоча пройшло всього трохи більше, ніж два місяці, а таке враження, що прожила вже кілька життів.
Скоро Новий Рік!
Уперше зустрічатиму його не вдома.
Увечері приїхав Валерій, щоб забрати Аню й показати, як американці готують свої будинки до «Ghristmas» (до Різдва).
В Америці Різдво значно важливіше свято, ніж Новий рік.
Машина у Валерія була велика, тому крім Ані напросилися майже всі жінки.
І ось ми поїхали в заможний район Брукліна до приватних будинків.
Це був найяскравіший момент усього мого перебування у Нью-Йорку, нічого подібного ні до, ні після я не бачила.

Усі будинки були прикрашені, біля кожного – яскраво освітлені кольоровими гірляндами скульптурні групи з ангелів й малих Ісусиків.

У багатьох будинках у скляних верандах цілі композиції, присвячені Різдву.

А в одному з будинків ми побачили північних тварин у повний зріст разом із Санта-Клаусом.

Валера показав на цей будинок.

– Він щороку виграє конкурс до Різдва.

Ми здивувалися.

– Хіба є такий конкурс?

– Ого! Премія близько ста тисяч доларів!

Стояли незвичайної краси дерева, прикрашені тисячами різнокольорових гірлянд з малесенькими лампочками, кожне не схоже на інше.

Запаморочені від захвату, ми до ночі ходили поміж оселями.

Але ось уже й Різдво пройшло – через шість днів Новий рік.

А у нас після приїзду новеньких почали пропадати продукти з холодильника.

То баночка йогурту, то ковбаса, то сир.

Ми з підозрою дивилися одна на одну.

Аня сказала, що жити тут більше не хоче й повертається додому.

Прийде до нас на зустріч Нового року.

А ось і він – Новий Рік!

Добре посиділи, поїли, попили (а як же інакше!).

Аня теж була.

І ось, коли вже всі добре розгулялися (як і завжди) – на пісні потягнуло!

Всі співають, а Аня мовчить.

Потім стала потихеньку підспівувати.

Вона сиділа поруч зі мною.

Мені щось не сподобалося в її співі.

Прислухалась...

Вона співала якимось поганеньким гугнявим голоском.

Чомусь пригадалось оповідання Максима Горького «Страсті-мордасті».

І тільки багато пізніше від її чоловіка Миколи я почула, що вона перехворіла на пранці, ще відомого під назвою сифіліс.

Важку хворобу залікували, але залишки, напевно, лишилися.

Так ось чому вона нікому не дозволяла до себе торкнутися!

І як тільки вона пройшла медкомісію, коли йшла на курси?!

16.

Після Нового року в гуртожитку з'явився Ален...

Я ще раніше чула про нього.

Він завжди приїздив пізно ввечері, брав когось із чоловіків (частіше за інших – Славіка) на нічну роботу.

Платив добре – п'ятдесят доларів за чотири-п'ять годин роботи (тобто за ніч).

А потім я його побачила.

Ой, який красень!

Десь під два метри зростом, кремезний, пшеничні вуса.

Він мені нагадав відомого всім чемпіона з боротьби Івана Піддубного.
Коли йшов, займав собою майже весь коридор, а я стояла стовпом, не в змозі відвести від нього очі.

– А це наша Віка, – показали йому на мене.

– О, yes, yes! – протягнув він мені широченну, мов лопата, руку.

Він приходив на жіночу половину тому, що йому подобалася Сіма, новоприбула жінка з Києва.

Під стать йому – така ж висока, трохи повнувата жінка років сорока.

Але коли я трохи ближче познайомилася з Аленом, то побачила, що при всій своїй красі він був примітивним і не дуже розумним.

Займався він сміттям.

В Америці це зветься «garbage».

(Бруклінська вимова – «Гарбич»).

Але не тим «сміттям», до якого ми звикли.

Він вивозив старі речі та меблі з будинків, складів або офісів, які треба було по-чистити перед тим, як здати їх в оренду новим господарям.

Брав собі в поміч тільки росіян, бо в них ніяких претензій, та й платити їм можна менше, ніж американцям.

Ален намагався вчити російську мову, але навчився тільки матюкатися.

Ось, наприклад, він часто промовляв слово «блад», яке в такій вимові означає по-англійськи «кров» («blood»).

Він ніяк не міг сприйняти, що в російській мові є м'який знак та буква «я».

Він бачив, що подобається мені, але Сіма йому подобалася більше.

Іноді він підморгував, оглядаючись, чи не бачить цього Сіма.

А Сімі це було «по барабану», вона приїхала заробляти гроші.

Із задоволенням сприймала його залищання.

Та всі ми знали, що як тільки їй знайдуть роботу – все скінчиться.

Так і сталося.

17.

Разові роботи скінчилися – Сімі знайшли постійну, з проживанням.

Її подружці, яка приїхала з нею, теж знайшли роботу.

Про цю подружку, Надю, – окремо.

Їй десь років 45–50.

Маленького зросту, кирпата, товстенька.

Я й не гадала, що вона може добре влаштуватися, ну хто її таку візьме.

Он тільки їсть скільки! Як сяде, так півхлібини та цілу курку з'їсть.

І якось сказала про це Валерію.

Він здивувався.

– Ти що?! Таких, як вона, якраз і беруть із задоволенням! Товстенька, тепленька, домашня – буде як добра бабуся за дитиною ходити. А що багато їсть, то на це тут ніхто уваги не звертає. Це ти, дурна, боялася з холодильника їжу брати.

І він виявився правий.

Вона була прийнята в добру єврейську родину з хлопчиком років п'яти.

Він був худючий, їв погано.

Але через пару тижнів хазяї на неї Богу молилися – хлопця як підмінили.
Ходив за Надією мов пришитий, став добре їсти, посвіжішав.
Це вона нам розповідала, коли приходила в гуртожиток на свої вихідні суботу та неділю.

Ось так! Баба-бабою, а нам усім, гарним та тендітним, носа втерла!
На суботу та неділю в гуртожитку не було де й яблуку впасти.
Переночувати й відпочити приїздили також і з примського Нью-Йорка.
Тут я й познайомила з Валею.
Трохи нижча за мене, міценька, фарбована білявка.
Сама із Мінська.
Втекла від чоловіка, який був набагато молодший від неї.
У Мінську в неї лишилася мама та доросла дочка від першого шлюбу, яка вже навчалася в інституті.

Треба були гроші, щоб учити дочку, тому вона тут.
Мала дозвіл на роботу.
Мені вона дуже сподобалася.
Така весела, усміхнена, добра.
Коли вона почула, що я також чекаю на дозвіл, махнула рукою.
– Ой, це все пусте! Ну, отримаєш ти цей дозвіл, і що? Розраховуєш на добру роботу? Тебе на таку не візьмуть – треба знати мову. Ось так і будеш по наших емігрантах стрибати – їм твій дозвіл ні до чого. Навпаки, вони з ним тебе не будуть брати. Страховку треба платити, податок. Ніхто не хоче лишок платити. У мене дозвіл уже рік – ну і що? Ще й досі хати прибираю!

Вона мала рацію.
Через кілька днів я отримала цей дозвіл.
Віддала другу половину грошей й побачила, що в мене лишилося тридцять доларів та борг за гуртожиток уже два дні.

18.

Роботи поки що не було.
І ось тут на сцену вийшла Люда.
Така здоровенна і завжди напідпитку тітка.
Ми не розуміли – на які гроші вона жила-пила?
Треба ж за гуртожиток платити – десять доларів на день, їсти треба...
Горілку ж треба за щось купувати!
Так ось, вона почула, як я Валерія вмовляла трохи почекати, і підійшла до мене.
– Поїдемо зі мною сьогодні. І гроші будуть, і їжа... З гарним чоловіком познайомлю...

Ага! Так ось воно що!
Ось чому вона пізно ввечері завжди приходить з пакетиком, а потім на її полиці в холодильнику з'являються то буженина, то ще щось смачненьке.
Серце завмерло...
Невже я погоджуся?
Але погодилася...
Скоріш із цікавості, але почуття було неприємне.

Я далекі не ханжа, й не один чоловік був у моєму житті, та ще ніколи мене не купували.

Увечері приїхали дві машини.

У кожній по чоловіку років по сорок – сорок п'ять.

В одну сіла Люда, в другу – я.

Їдемо...

Я скоса придивляюся до «свого».

Нічого, симпатичний. Якби якимось інакше познайомилися, може, й сподобався б...

Приїхали у великий одноповерховий готель якогось «складського» типу.

І точно – великі коридори без вікон.

І наш номер теж довгий, великий з двома ліжками, з ванною кімнатою, але без вікон.

Зайшли всі разом.

Та що, тут будемо всі разом?

Я – як закам'яніла.

Хлопці жваві, сміються.

Відкоркували горілку, вийняли закуску.

Всі сіли...

Хлопці і Люда п'ють, жартують, а в мене, відчуваю, не лице, а якась кам'яна маска.

Ось уже й Люда зі своїм «хахалем» роздяглися – й у ліжко.

Бачу – цілуються, вовтузяться.

«Мій» на мене дивиться і починає роздягатися. (Я так і не пам'ятаю його імені).

– Ну? – каже мені.

А я, намагаючись не дивитися, що там Люда робить, так поволі починаю роздягатися.

Лягли у ліжко, а я – як колода.

– Ну? – каже він знову.

Ось так він ще «нукав-нукав», а я – як Буратіно!

Він не витримав.

– Кого ви мені привезли? Я з нею імпотентом стану!

А Люда вже зі своїм після «тяжких трудів» відпочивають.

Людка повернулася до мене та й зашипіла.

– Ти що? Ти ж погодилася? Краще сама дай, а то я потримаю, ось хлопці тоді тебе обоє згвалтують.

«Мій» піднявся та каже.

– Нащо мені ця болячка. Хай одягається та шурує сама в общагу. Знайшлася мені, «королева шантеклера».

Я похапцем підхопилася, одяглася й вискочила на вулицю.

Незнайомий район.

Ледь знайшла метро.

Взяла карту Нью-Йорка (їх там безкоштовно дають) та майже вночі дісталася до гуртожитку.

Наступного дня Люда зі мною не розмовляла.

А ввечері знову приїхали ті самі чоловіки.

Люда підійшла до мене.

– Вийди до нього, прошу тебе...

Ну, вийшла...

А «мій» вийшов з машини, підійшов до мене, такий симпатичний, лагідний, в лице заглядає.

– Ну, чому ти так? Тобі що, я не сподобався? Тобі що, дуже зі мною погано було? А ти мені сподобалась...

Ні... Все... Все...

Я нічого проти нього не мала, може, якби ми були самі в кімнаті, без Люди та її «хахалія», то, може...

Та не «може», а напевно щось би й було, а так...

Ну, не змогла я витримати цю «груповуху».

Більше він не приїжджав.

А тут ще Ален після того, як Сіма на роботу пішла, почав виказувати мені знаки уваги.

Ну, «увага» – це дуже гучно.

Посмішки, плескання по спині і «трохи нижче» – ось і все.

Так, мабуть, ведмеді в цирку можуть залицятися.

19.

Я знову ходжу в «польську» агенцію.

І одного разу я таки перехопила класну роботу.

Хотіли насправді взяти когось молодшого за мене, та місце дісталось мені і ще одній молодій жінці.

Треба було за два дні прибрати кафе, де мали відбутися заручини онучки господаря помешкання.

Хазяїн Натан Фефер – хасид.

Приїхав в Америку десь наприкінці сорокових років минулого сторіччя із Мінська.

У них з жінкою одинадцять чи дванадцять дітей і неймовірна безліч онуків.

Казав, що більше, ніж сімдесят.

У хасидів аборти заборонені. Тому хто скільки народить – стільки й буде.

Він мільйонер.

Має м'ясокомбінат недалеко від Мілвокі. Також у Нью-Йорку тримає кілька м'ясних кошерних магазинів, кафе, аптеки.

Має багацько магазинів і в інших містах Америки.

І всіма цими магазинами, аптеками та м'ясокомбінатом завідують його сини та онуки.

Знайомство з Натаном Фефером стало поворотним у моєму житті в Америці.

Працювала я в кафе, як мурашка.

Я вже казала, що роблю все швидко і вправно.

Ось і тут, поки моя напарниця неквапно воськала ганчіркою по одній кахельній плитці – я устигала зробити вчетверо більше.

– Еге! Так далі не піде, роби як треба. А краще розділимо роботу. Ось тобі метр стіни, ось – мені. То – твоя робота, то – моя. От і воськай її, скільки хочеш. Нам же тільки два дні дали.

Діло пішло...

У кінці дня нам дали поїсти.

Аж ось тут я виявила, що відоме прислів'я неправильно гласить: «Хто як їсть – той так і робить»!

Поки я поволі (все ж таки стомилася!) їла – вона зі швидкістю ракети все підмела, та ще й хлібом тарілку витерла.

Другий день пройшов, як і перший.

Але, мабуть, дружина Натана, котра приходила інколи подивитися, як ми працюємо, все ж таки примітила, що я «орала» насправжки.

Нам добре заплатили.

А потім вона відійшла зі мною і попрохала, щоб я завтра на заручинах попрацювала на кухні.

Тільки мені, а моїй напарниці – ні!

Я з радістю погодилася.

Вже біля самого виходу вона дала мені пакет.

– Дома подивишся...

Вдома відкрила пакет.

Матусю рідна! Чого тут тільки не було!

Такий «пайок» я одержала вперше. Буженина, загорнута у фольгу, гарячі страви в коробочках, фрукти та ще й червоне вино.

Нічого собі даруночок!

Увечері був маленький бенкет.

Зібралися всі, хто був у гуртожитку. Та нас і зосталося тільки п'ятеро.

Приїхав і Ален. Посидів з нами, трохи поїв, трохи випив і... вже нікуди й не поїхав. Лишився на ніч. У моїй кімнаті...

Вранці усі посміхалися, підштрикували нас, питали, що скаже Сіма?

А мені було байдуже, що скаже Сіма. Але бентежило те, що при всій своїй красі коханцем Ален виявився доволі поганеньким. Але, коли чоловік подобається, – на це можна й не дуже увагу звертати. Навчу!

Працювала я в кафе у Натана ще два дні.

Кожен день мені, крім грошей, давали ще такий самий «пайок».

Я все не була в змозі з'їсти – тому їли всі, хто лишився у гуртожитку.

Нащо бути собакою на сіні: не з'їм, так пропаде чи поцуплять.

Та з холодильника більше нічого не пропадало.

Ми всі гадали, що то брали новоприбулі, але трохи пізніше з'ясувалося, що то крав Славик.

Його потім піймали на крадіжці в іншому місці, тож він посидів у американській в'язниці.

Робота в кафе скінчилася, але дружні зв'язки лишилися.

Я багато разів до них заходила купувати хліб, що був схожий на наш, український.

В Америці хліба чорного майже немає, тільки білий, несмачний і такий в'язком'який, що його можна міцно стиснути в кулаці й він потім знову роздувається до попередніх розмірів, мов кулька.

Так, Валя мала рацію, право на роботу мені нічого не давало.

Та й Аня, скінчивши свої курси, до цього дня прибирала хати.

Ех, якби знати мову!

Ті, хто добре володів англійською, дуже добре заробляли.

Одна моя знайома з Києва, вчителька англійської, десь на рік раніше за мене поїхала до Нью-Йорка на заробітки.

Спочатку дуже бідувала, не хотіла йти ні бейбі-сітером, ні хати прибирати.

І як казала Проня Прокопівна: «Сиділа, сиділа – так і висиділа ж!»

Так, вона «висиділа» дуже гарне місце.

Працювала помічницею в однієї багатой жінки з паралізованими ногами.

Завжди при ній, читала їй, розмовляла, возила на візочку на прогулянки – і все!

І за це – п'ятсот доларів на тиждень.

Ось так! Ось що таке – знати мову!

Але незабаром мені сказали, що Натан Фефер шукає працівників на свій кошерний м'ясокомбінат у Мілвокі.

Я кинулась до його м'ясної крамниці.

Там на другому поверсі був офіс.

Так, він шукав працівників.

Домовившись із ним, я повернулась до гуртожитку, а там – радість.

До Інни (пам'ятаєте – з Криму?) чоловік приїхав.

І ще якийсь п'яний мужик сидить.

Я розповідаю про Мілвокі, всі слухають, але ніякого ентузіазму.

– Ну, ви всі – як хочете! А я їду!

Увечері, як змогла, розповіла все Алену.

Він не виявив ані горя, ані радості, навіть якесь полегшення.

А от зранку мене чекала новина.

Разом зі мною схотіли їхати чоловік Інни та той п'янений дядько, який виявився чоловіком Ані – Миколою.

20.

Через два дні всі нас проводжали. Квитки на літак нам купив Натан.

В аеропорт відвезли на його ж машині.

А в Мілвокі нас теж чекала машина. Ми поїхали у Грін-Бей.

Це недалеко від Мілвокі, де й був той самий м'ясокомбінат.

У Нью-Йорку було не дуже холодно, хоч і стояв січень. А тут – холодюга!

Коли ми їхали до Грін-Бея, я не відривалася від вікна.

Така мальовнича місцевість! Багато річок.

Переїжджаємо через річку.

Бачу, на кризі багато різнокольорових наметів.

Спитала: «Що це?».

«А це, – кажуть, – зимова риболовля».

Ой! Як це не схоже на наших рибалок, які взимку, зігнувшись, вдягнуті, як Діди Морози, сидять над лунками.

А тут – яскравий намет, у якому – обігрівач і світло. В середині намета – лунки.

Звичайно, така риболовля, хоч і зимова – одне задоволення!

Ну ось ми і в готелі. Це на одну ніч, а ранком нас везуть на комбінат.

Тут я гордовито вилізла зі своїм дозволом на роботу. Ось, мовляв, я дозвіл маю!

Ну й що?!

Можна було й без нього, ще й краще. За ті ж самі години я мала значно менше грошей, ніж інші. За тиждень – менше на цілих п'ятдесят доларів!

З мене вираховували податок. Та ще щось.
У перший день стояла на курчатах. Обкатувала їх у солі.
На другий день чіпляла на курчат якісь бирочки про кошерність.
Потім мене «по блату» перевели в цех, де пакують уже готові продукти.
Там працювали п'ятеро жінок, я була шоста.
Ви працювали коли-небудь на конвеєрі? Та на трошки прискореному?
Ось і добре, що не працювали, а мені пощастило. Моя швидкість та вправність у роботі тут не згодилися. Разом зі мною робила Тоня, жінка із Західної України, з Косова. Її, як і мене, запросив Натан Фефер.
Вона була така некваплива, спокійна. Але вона встигала, а я, така швидка, – ні.
Після першого тижня роботи всі вихідні пролежала з температурою, застудилася.
Потім почався кашель.
Та в понеділок я знову вийшла на роботу. Але працювати на комбінаті мені більше не судилося.
Зранку мене попросили зайти до адміністрації. Там на мене чекав син Натана і в ту ж хвилину з'єднав з Нью-Йорком, дав слухавку.
Натан був категоричний.
– Вертайся сьогодні ж до Нью-Йорка. Мені ще потрібні люди, притому багато. Допоможи мені – умов їх приїхати на м'ясокомбінат. А тобі якраз нема чого в тій холоднечі сидіти.
І ось я знову їду з Грін-Бея до Мілвокі. Водій – теж колишній наш.
Їхати треба години зо дві.
Витягую касету із записами Ірини Алегрової. В Америці вона поки невідома.
Водій слухає, зітхає.
– Душевно!
Вже біля самого аеропорту він попрохав мене залишити йому касету, але вона була в мене одна, і я пообіцяла, що перепису на іншу та з кимось передам.
Бачу, що не повірив, але потім, коли я її таки передала, мені казали, що він був дуже здивований.
Треба ж – виконала свою обіцянку!
А що тут дивного?!

21.

Є такий куц – перекотиполе.
Так і я – перекотиполе, або, як коник-стрибунець, скачу з одного місця на інше.
Вже минуло майже чотири місяці, а я ще нічого не заробила. Скоро на пенсію, а робити гроші не навчилася.
Ось інші, знайшовши біль-менш пристойну роботу, сидять на ній, вчепившись руками й зубами. А мені, як у тій пісні:
«А мне всегда чего-то не хватает,
Зимою лета – осенью весны».
Але в гуртожитку моя поява викликала жвавий інтерес.
Чоловіки Ані та Інни вже встигли подзвонити та вмовити їх теж приїхати у Грін-Бей.
У Інни вже був досвід роботи на м'ясі – тому їй буде не важко.

Тим паче, що давали всім кімнати в приватних будинках з усіма зручностями. Аня не дуже хотіла їхати, вона знала, що її Микола на новому місці вже встиг побитися з чоловіком Інни та кілька разів добре напитися.

Але після роздумів погодилися їхати майже всі, хто перебував у гуртожитку, крім Люди, яка потім, десь через місяць, теж поїхала туди.

І треба – ж таке! Вона там вийшла заміж за американця, який працював на тому ж м'ясокомбінаті.

Так я, не дуже перетрудившись, виконала перше завдання Натана.

Перед від'їздом Аня привела мене до своєї квартири.

– Ось, тепер вона твоя. Але тільки ця, мешканці другої мене «кинули», тобто самі вийшли на хазяїна Кагана. Тепер йому платять. Але у мене три кімнати, ось у маленькій живи сама, а на дві другі шукай квартирантів.

Я, сама того не розуміючи, підклала велику «свиню» хазяїну нашого гуртожитку Валерію.

«Знялися» всі, а я пішла в Аніну квартиру.

Гуртожиток спорожнів.

Він, звичайно, потім набрав інших мешканців, але Ані вже ніколи, може, й не побачив, та й наступні мешканці не були такою товариською юрбою, як ми.

Мені передавали, що його обманювали: жили й не платили, а потім тікали; крали постільну білизну і теж тікали.

22.

Я маю «свою» квартиру! Прогрес!

Ось уже й перші квартиранти!

Як і раніше – постійних не було. Жили кілька тижнів або кілька днів, приїздили тільки на тиждень або на свята.

Та нічого. Гроші платили справно.

Знову з'явився Ален. Привіз мені деякі меблі. Він їх серед свого «гарбича» збирав.

Коли всі поїхали, він також лишився без своїх помічників і тепер наймав тих, хто жив у мене. І його ставлення до мене стало іншим.

А тут ще й мешканці горішніх квартир раптово з'їхали, тож Ален умовив, щоби й верхні кімнати я взяла вже для його бізнесу.

Привіз туди ліжка, шафи, багато посуду.

Його «бізнес» виявився дуже цікавий: квартиру у хазяїна зняла я, людей знаходила, даючи оголошення, теж я, гроші збирала я й віддавала йому. А він давав мені в тиждень десь доларів двадцять.

Та це я тепер така кмітлива, а тоді чомусь не додумалася собі ту верхню частину прибрати.

В мене з'явилося трохи більше вільного часу, з'явилися гроші. Небагато, але були. Оскільки мала дозвіл на роботу, то Ален допоміг мені встановити телефон.

А постійної роботи все ще не було.

Запам'яталися кілька випадків.

В Мангеттені працювала в ювелірній майстерні, але всього один день.

Хоча робота була нова і незвична, але я включилася в неї одразу. Майстри-хасиди не вірили, що я це роблю вперше.

Треба було дуже тонкими (як у зубного лікаря) буравчиками робити матові надсічки та штрихи на блискучих золотих каблучках або сережках.

Я зробила багато і швидко, але боліли очі. До вечора очі розпухли, бо працювала при лампах денного світла, низько нахилившись.

На другий день не змогла вийти на роботу – от гроші (50 доларів!) й пропали, бо платили тільки в кінці тижня...

Ще один день працювала поблизу Брайтона в багатому домі у болгарки, яка вийшла заміж за хасида.

Вона добре знала російську мову.

Ми сподобалися одна одній, але треба було приглядати за двома хлопцями років десять-дванадцять (близнюки) і знати мову.

Допомогла я їй обід приготувати, побалакали гарно, вона мені дала гроші (не знаю й за що) і все.

От і тут – якби знала мову!

А одного разу я поїхала з Аленом на його «нічну» роботу. Йому потрібно було двоє чоловіків, а мав тільки одного.

Він сидів і нервував. А я й кажу.

– Та давай я поїду.

Він здивувався, але я його вмовила.

Треба було навантажити й вивезти меблі з одного службового приміщення в Мангеттені. Він мав ключі від кімнати, куди знесли всі ті меблі.

Ален чмихнув.

– Ну, поїхали!..

Заїхали ми за його американським помічником, у якого була велика вантажна машина (бо в Алена був тільки вен-мікроавтобус).

Приїхали на той склад.

Працюю нарівні з чоловіками. Тільки беру те, що не таке важке – стільці, полиці.

Це треба було кудись відвезти, та я зрозуміла, що Ален та інший чоловік ці меблі збиралися комусь перепродати.

Все поклали – лишилася тільки велика стара шафа.

Її поклали зверху (!) на вен, але ніяк не закріпили, не прив'язали.

Ой, вона ж впаде, як тільки машина поїде!

Та Ален тільки посміхнувся.

Вертаємося... Фургон уже давно поїхав, тільки ми з шафою.

Їдемо тихенько-тихенько.

І ось на одній із вулиць Ален я-я-я-к розверне свого вена!

Шафа з гуркотом повалилася на асфальт, а Ален тільки на газ надавив – та ходу!

Приблизно так, минаючи платні офіційні місця, де все можна було викинути легально, він робив свій «бізнес»: він полягав у вивезенні старого непотребу з квартир і офісів – за це йому платили. А от де він подіне той мотлох – нікого не обходило.

Інші непотрібні речі, які не можна було перепродати, він розвозив по великих сміттєвих контейнерах, що стояли в Мангеттені.

Ось чому він і працював уночі, вдень багато людей, поліція – не можна було б незаконно викинути не тільки шафу, а й усе маленьке.

Незважаючи на наші стосунки, Ален, як і всім іншим, дав мені п'ятдесят чесно зароблених доларів.

23.

А в суботу та неділю до мене завжди приїздила Валя, котра з Мінська. І, як усі, платила 10 доларів за день...

Я її все вмовляла переїхати до мене. Там, де вона жила, в передмісті, треба було платити такі ж гроші за хату. А з її характером добру роботу можна було знайти й у Нью-Йорку.

Нарешті вмовила.

У неї теж була маленька кімната, трохи більша, ніж моя. Там, окрім великого височеного ліжка, була тільки вбудована шафа, трюмо і маленький стіл.

Валя привезла з собою дві величезні валізи, напхані безліччю речей. Усі добротні, майже нові.

– Вони мені надурняка дісталися. Біля мого дому в передмісті був великий контейнер. Туди всі кидали різні речі, потім їх забирали як гуманітарну допомогу в інші країни. От я звідти й наскубла собі. Коли тобі щось подобається – бери!

Та мені нічого не було потрібно.

Ален до «бейсменту» – підвалу нашого будинку стільки того секонд-хенду понавозив!

Ось уже й весна, початок квітня...

Аж раптом, як перші ластівки, почали вертатися люди з Грін-Бею.

Першою з'явилася Інна. Їй знайшли «нареченого». Через тиждень вона офіційно виходить заміж.

– А Ігор (її чоловік)?

Інна знизала плечима.

– Та хто тут в Америці знає, що я заміжня! А потім, це ж – фіктивний шлюб. Я до нього давно готувалася – гроші збирала. Чотири тисячі доларів треба заплатити «нареченому». Він тут давно, має американське громадянство. А я, коли вийду за нього, грін-карту (т.зв. зелена картка – дозвіл на працю і постійне мешкання в США.–Прим. ред.) буду мати... Через рік розлучимось. Ось і буду вже в законі! А потім знову за свого Ігоря вийду – тоді і в нього грін-карта буде. А через рік-другий і дітей сюди заберемо.

Бідна довірлива Америка!

Вона, що та курка, яка бере під крильця не тільки своїх рідних діточок, а й усяких там качок, гусяток та індиків, яйця яких їй підкинули. А потім не знає, що з ними робити.

Усі ж потребують материнського тепла!

Мені було цікаво, як там наші?

Її Ігор добре влаштувався. Працює тільки 4–5 годин, але вночі. Змиває брендспойтом у цехах усю грязюку, що нанесли вдень. Заробляє більше, ніж триста доларів на тиждень.

Вона «вийде заміж» і знову туди поїде...

Люда спочатку пиячила і прогулювала роботу, а потім знайшла собі араба-американця і вийшла за нього заміж.

Він ходить за нею, як прив'язаний, пил здуває та в магазин по горілку бігає.

Славика спіймали на гарячому, шниряв по кишенях у роздягальні – гроші тягав. Зараз у в'язниці. Ну й нехай посидить!
Аня з Миколою живуть, як кішка з собакою. Вона все поривається звідти втекти. Ось тут я трохи злякалася. А що, коли вона приїде сюди! Може, забере в мене квартиру? А куди ж тоді ми з Валею?

Але Валя мене заспокоїла – таку хату, як ця, ми знайдемо за один день, а може ще й крашу.

За тиждень «заміжня» Інна поїхала в Грін-Бей.

А незабаром з'явилася й Аня.

Сиділа, закусивши губу й мовчала. Потім сказала, що ця квартира їй не потрібна, бо чоловік насамперед тут буде її шукати. В неї є де жити.

Як з'ясувалося, вона вже декілька днів у Нью-Йорку. Прохала тільки би Миколі, коли він сюди прийде, не казали, що ми її бачили.

Та ми й насправді бачили її востаннє.

Де вона поділася? Ніхто не знав...

Але Нью-Йорк має дванадцять (а може й більше) мільйонів жителів – спробуй знайти!

Натомість Микола через пару днів з'явився.

Ось тоді ми й довідалися, що він погрожував Ані розповісти дирекції м'ясокомбінату, що вона колись хворіла на сифіліс. І це нічого, що її вилікували, на комбінаті їй все одно не можна працювати. Можуть ще й до суду притягти.

Вона це знала і вночі на подорожній машині втекла з Грін-Бею. Доїхала до Мінесоти, потім сюди на автобусі.

Від Миколи ми не в змозі були відчепитися кілька днів. Він напивався, ломився у двері та кричав, що хоче вернути свою квартиру.

А потім на нашу адресу прийшов рахунок за лікарню на його ім'я. Він так одного разу напився, що трохи не помер, його відвезли до лікарні, ледве відійшов.

Коли він знову з'явився, то я йому показала рахунок і сказала, якщо він ще прийде, то я його замкну в кімнаті, а сама приведу поліцію.

І він щез...

Потім хтось сказав, що він напідпитку валявся на вулиці, застудився, попав у лікарню і вже з неї, на жаль, не вийшов.

Але ж десь у Ростові чекають на маму й тата двоє маленьких діточок...

Аня тут, мов неприкаяна тиняється (і що, багато заробила?), а татка вони вже ніколи не побачать...

24.

Після того, як Аня від нас пішла, я згадала про курси, що вона їх скінчила.

Ну, думаю, піду і я. Не так уже довго ходити – всього місяць, та й не щодня, а тричі на тиждень.

Записалася, ходжу...

Валя подумала, і теж туди почала ходити, трохи пізніше від мене, ми в одну групу не потрапили.

Ален останнім часом приїздив тільки двічі-тричі на тиждень. Була весна, багато роботи.

А з квартирантами стало погано. Ледь-ледь лишалося грошей, щоб за квартиру віддати.

І ось ми з Валею (як завжди, спочатку я – потім вона) пішли на нову пригоду – «автоаферу».

Росіян у нашій окрузі було досить багато, і один молодий хлопець запропонував нам цю «аферу».

– Ми беремо стару машину. Три або чотири особи – пасажери й один водій. Починаємо їздити по району, доки не знайдемо «лоха». Обов'язково знайдемо того, хто (з нашою допомогою!) зіткнеться з нами на нерегульованому перехресті. Ми знаємо, як це зробити. Вам за цей «цирк» – по п'ятдесят доларів на місці, а потім ви ще й страховку отримаєте, кілька тисяч.

Але мене не так цікавила ця «міфічна» страховка, як п'ятдесят доларів зараз, а що буде потім – подивимось.

Хлопці теж щось заробляли – за ремонт «побитої» машини їм дадуть більше, ніж вона зараз коштує.

Ну, поїхали! (Як Гагарін у космос відлітав!).

Їздили, їздили десь близько години, нарешті «зіткнулися».

Чекали, доки приїде поліція, а потім нас усіх – «хворих і побитих» – повезли до адвоката. Заповнювали якись папірці.

Далі нас віддали лікарям.

Усі, і адвокат і лікарі – колишні росіяни. Ох, і афери ж вони тут прокручують!..

Що б не робили – аби гроші заробити!

Лікарі, звичайно, знайшли у всіх нас «серйозні пошкодження»!

Усім потрібно було лікуватися. Треба було їздити тричі на тиждень здавати аналізи, рентген та щось іще.

Ну я, як завжди, до всього цього поставилась абияк, а дарма.

Усі, хто був зі мною, а також Валя (яка вправно ходила до лікарів на всі процедури), потім отримали великі гроші. Валя, наприклад, чотири тисячі доларів.

Може, коли б до мого «лікаря» можна було легше їздити, то я б і їздила. Валя була в іншої, так за нею машину прислали.

Та хоч я й не дуже регулярно приходила до лікаря, мені все одно потім уже прийшло повідомлення від адвоката, щоб я прийшла й отримала гроші.

Однак мене тоді вже близько року не було в Америці – це мені Валя по телефону розповідала.

25.

Пройшло кілька спокійних тижнів. Ми справно ходили на курси і нарешті їх скінчили.

Купували газети з оголошеннями. Там можна було знайти агенції, що шукали жінок для догляду за хворими.

Але Валя почала активно шукати шлюбні оголошення.

Газета виходила російською мовою, тому й об'яви давали колишні росіяни.

Я підключилася до пошуків, але в мене зовсім не було бажання виходити заміж в Америці.

Я жила тут без мети, не маючи гадки, що буде наступного дня. У телефонних розмовах з дочкою я нічого не казала, коли повернуся. Ось вона мені й каже одного разу.

– Ти вже, мабуть, ніколи не повернешся...

І таке щось було в її голосі, що в мені все перевернулося. Ні, думаю, я повернуся, але коли?.. Треба хоч трохи грошей заробити.

І я почала потроху передавати гроші в Київ. Як передавати? А інколи до Семена приїздили знайомі з Києва. Розтринькавши гроші, які в них були, вони позичали в мене, а потім, повернувшись до Києва, віддавали їх моїй дочці.

До того ж я весь час допомагала Натану, розшукуючи чоловіків і жінок для роботи в Грін-Беї.

І, нарешті, настав час, коли люди йому вже не були потрібні.

Він уже не купував нікому квитки на літак, пояснюючи це тим, що якщо людина хоче щось мати, то вона повинна щось і вкласти.

Але серед наших гастарбайтерів уже пішли чутки, що я можу допомогти з роботою, тому мені почали дзвонити (і де тільки мій телефон брали?) і просити про допомогу, пропонуючи платню за перший тиждень віддавати тут, у Нью-Йорку.

Я почала потроху заробляти, вже випрошуючи Натана прийняти на роботу то двох, то трьох чоловік.

Перших робітників я відправила, нічого з цього не маючи.

Ви запитасте: ось Натан мене зірвав з роботи, і що я з цього мала? А він мене годував! Та ще й як!

Кожну п'ятницю за 2–3 години до закриття його м'ясного магазину я приходила туди, й мені хлопці-продавці (один з Києва) накладали повну сумку різних сортів м'яса, сардельок, ковбаси, куриних крилець – усе кошерне.

А кошерне м'ясо, що їдять хасиди, набагато смачніше за звичайне. В Грін-Беї на комбінаті в забойному цеху працюють тільки євреї, нашим туди навіть заходити не можна було.

Йде спеціальна обробка м'яса, обробляють сіллю, випускаючи кров. Бо в крові – душа тварини, а її не можна їсти (це з Тори).

Сама я, звичайно, все з'їсти не могла, тому годувалася й Валя.

Але повернемося до оголошень.

Одного разу я побачила таке: «Не старий ще чоловік шукає собі жінку. Я багатий і лагідний, але маю шрам на лиці після аварії».

Показала оголошення Валі. Вона загорілася, подзвонила і ввечері вже побігла на побачення.

Невдовзі повернулася, злюча-презлюча.

– Що сталося?

– От, зараза! Приходжу я, бачу – вже сидить на лавочці, чекає. Підійшла, він скочив, повернувся до мене. Маленький такий, як у нас кажуть – миршавий. Так, шрам є. Та то ніяка не аварія. Знаєш, буває при народженні заяча губа та вовча паша. Ото і в нього таке. Мабуть, з дитинства було, потім операцію зробили, от звідти й шрам. Ну, думаю, це нічого, людина ж у тому не винна. Сіла поруч. Розмовляємо. Я йому про себе розповідаю. Він слухав, слухав та раптом закинув на мене ногу, поліз під брюки й бурмоче. «Тобі мужика треба, – каже, – тобі мужика треба!» І весь трусить-ся. Який гівнюк виявився! Ну, я його з себе скинула. «Мені, – кажу, – може – й тре-

ба, але тільки не такого, як ти». Та й пішла собі. І ніякий він не багатий, і вдягнений просто, і машина старенька.

Це побачення надовго відбило у Валі бажання шукати чоловіка дистанційно.

26.

А я знайшла дуже цікаве оголошення.

Недалеко від Брайтона є причали, де стояли яхти та невеликі катери. От на деяких з них можна було вийти в море на риболовлю.

Збиралося кілька бажуючих, приходили рано-вранці. На яхтах їм надавали все необхідне знаряддя для риболовлі, навіть наживку. Яхта виходила на цілий день у море, досить далеко, і там ловили рибу. Вудками й спінінгами. Привозили багато.

Деякі з тих рибалок продавали пійману рибу прямо на Брайтоні, й дуже дешево. Я кілька разів теж купувала.

От мені так замандрилося поїхати!

І якось я не витримала, сказала Валі, що їду. Рано-вранці прийшла я до однієї з яхт.

Зібралося вже кілька чоловіків. Прийшов хазяїн, подивився на мене і сказав, що жінок він не бере. Ось так! Як кажуть – не судилося.

А мрія лишилася. Я дуже люблю риболовлю. В Києві часто їздила на Дніпро та озера. І зять мій, і донька, й онука – всі рибалили.

27.

З Аленом у нас майже зовсім «затухли» стосунки. Лишився тільки бізнес. Як я вже казала, коханець він ніякий, та й розумом його Бог обділив.

Якось спитала, чи є в нього хтось із родичів? Так, є брат, але часто перебуває в «дурці». Батька й матері вже не було.

Питаю: «Хто був батько?».

А він так притиснув руки до рота та й шепоче.

– Мафія...

Я не почула. «Що?» – кажу.

А він знову пошепки.

– Мафія...

А-а-а, зрозуміла...

– А ти, – кажу, – чому не «мафія»? Він знизав плечима. Мабуть, не тільки брат, а й він був трошки «не того», тому й «гарбічем» займався, на іншу роботу не годиться.

Хоча в Америці майже неможливо знайти роботу з вивезення сміття. Мабуть, і справді «мафія» допомогла.

Лишилися в нас з ним тільки «бізнесові» стосунки. А я й рада була – менше клопоту, звикла сама спати.

Ліжко вузеньке, коли він раніше на ніч лишався, то я спала як тюлька в банці, майже втиснута в стіну. А він, такий здоров'яга, ляже на спину, розкинеться та й хропе.

Наступного дня я тільки й мріяла, коли він скоріше піде, щоб відпочити.

А «бізнес» у нас з Аленом ставав дедалі гірший та гірший.

У квартирі зверху з'явилося двоє наркоманів. Спочатку платили, а потім перестали. Вигнати їх ми так і не змогли.

Я кажу Алену: «То твоя квартира, от і виганяй їх».

А він, такий великий, а не захотів з ними мати справи.

Були ще двоє – чоловік і жінка з немовлям. Приїхали з Татарстану. Вона дуже гарна. В Татарстані перемогла на конкурсі краси. Висока, тендітна. Він – майстер спорту, чемпіон по боксу. Але теж поневірялися, не в змозі знайти роботу. Дитинка в Америці народилася, тож, згідно з законом, з народження була громадянином США.

Вони втекли від Валерія зі старого мого гуртожитку, не заплативши йому.

Коли прийшли до нас, спочатку платили, а потім перестали. Так і жили майже два тижні. Потім чоловік десь дістав гроші, розплатився, і вони кудись швидко виїхали.

На їхнє місце я ще довго не могла знайти квартирантів.

28.

Я знову трохи не «вляпалася» в нову роботу. У передмісті Нью-Йорка, де жили переважно італійці, запропонували на перший погляд гарну роботу з проживанням.

Я поїхала подивитися.

Такий чистенький собі райончик. Приватні будиночки...

Вийшла хазяйка – італійка. Маленька, пухкенька, як колобочок. Ще хтось був, окрім неї, я вже й не пам'ятаю.

Треба було доглядати її чоловіка років 60-ти.

Я як побачила його – йой! Та він же повний «крезі»! Так, він був божевільний, але, мабуть, то було тихе божевілля. Він нікого не чіпав, щось там собі бурмотів – весь у собі.

Я послухала, що треба робити. Весь день і ніч я повинна була бути поруч з ним. Субота та неділя – вільні.

От дивлюся я на нього, та й, як кажуть, «думку гадаю». Ну, чого це мені зараз не вистачає? Їжі – скільки тільки влізе! Хата – є, гроші, хоч і небагато – є. Хоча, чому небагато? Приглядаючи за цим дідком, я можу мати 300 доларів на тиждень. Так я майже такі гроші й маю! І вільна...

А тут ще й не знаю, що буде. Може, він вдень тихий, а вночі підніметься та придурить мене, і нічого йому не буде – людина хвора.

От я й кажу: «Подумаю».

А приїхала додому і з задоволенням зітхнула: «Ой, як добре!»

А тут ще Валя з доброю новиною.

– Уявляєш, тут біля нас є американська агенція із працевлаштування. Потрібні такі, як ми. Доглядати старих та хворих. І всього десь чотири години в день. Це офіційна агенція, гроші за перший тиждень не забирають, а пересилають чек. І там якраз росіянки потрібні, бо до російських бабців-емігранток ніхто з американців іти робити не хоче.

Була п'ятниця, от ми й вирішили в понеділок туди податися.

29.

У суботу я дзвонила доньці в Київ.

І раптом, перегортаючи сторінку записника, побачила телефон Гарика Басова. Хтось мені дав його в Києві.

Ми разом з ним працювали на кіностудії. Він – кінооператор. Давали йому знімати якись не дуже важливі навчальні передачі або ставили другим оператором. Чи то він був не дуже здібний, чи затискали, бо євреї?

Хтось навіть віршики склав.

«Искусству нужен так Н – сов,
Как Голливуду Гарик Басов».

Гарик уже давно в Америці.

Розповідали, що майже, як і у всіх, у нього спочатку було дуже важке становище. Про те, щоби працювати оператором, він і не мріяв.

Подейкували, що заробляв фотографуванням. Та й не сам фотографував, а тільки проявляв фото в темній кімнаті.

Ой, думаю, треба подзвонити!

Дзвоню...

Підіймає трубку Гарик.

«Це Віка, – кажу, – пам'ятаєш?».

Він так зрадів! Каже: «Дай мені номер твого телефону, я зараз сам передзвоню, щоб ти зайві гроші не витратила».

Тільки я поклатала слухавку, як він і передзвонив. Розмовляли, мабуть, десь із години.

Так, він спочатку справді цілих два роки проявляв плівки у тій темній кімнаті.

Мови майже не знав – з ким там розмовляти? А його дружина вже досить добре розмовляла англійською.

І ось одного разу хтось йому сказав, що в інституті, де є кінофакультет, потрібен робітник на склад, видавати студентам освітлювальну апаратуру. Комірник повинен бути трохи обізнаний з освітленням і хоч трохи знати кінопроцес.

Там працював чорношкірий, але зараз він (негр!) знайшов іншу, кращу роботу.

От Гарик, цілком безнадійно, все ж склав і надіслав резюме.

І його взяли!

Коли видаєш апаратуру, обов'язково запам'ятовуєш студентів, знайомишся, розмовляєш з ними.

Через певний час Гарик уже трохи розумів мову й сам почав говорити. Видаючи ті освітлювальні лампи, почав давати студентам поради. Як краще ставити світло при зйомках, як краще вибирати «натуру».

Це хтось примітив. І незабаром йому запропонували вести практичні заняття зі студентами.

Це була перша сходинка.

Через рік-два він, добре вивчивши мову, вже читав лекції і був на посаді «доцента», як по-нашому.

А зараз він вийшов уже майже на верхню сходинку. Ще одна сходинка, і він буде трохи вищий від «професора».

У нього гарний дім у передмісті. Він дуже добре заробляє. Має всілякі «бонуси», медичну страховку та інші пільги.

Кілька років тому в нього стався серцевий напад. Потрібна була термінова операція. Йому її й зробили – зовсім безкоштовно, за страховкою, яку оплатив інститут. А вона (операція на серці) тут коштує більше 50-ти тисяч доларів!

Так що Гарик тут цвіте і процвітає. Ось і виявилось, що «Голлівуду він дуже потрібний»!

Ось так здійснилася для нього «американська мрія». Він один із небагатьох, кому поталанило в Америці. Хіба що одна дівчина з нашої кіностудії – Алла, теж добре влаштувалася. У неї виявився неабиякий хист до комп'ютерів. Гарик розповідав, що Алла має добру роботу, свій будинок в передмісті. Її дуже цінують.

Гарик ще спитав, чи бачила я Лізу. Ліза... Ліза?... Ой, я й зовсім забула! Ну треба ж, скільки тут «наших»! Гарик дав мені номер телефону Лізи. Ну тут вже не обійшлося без зустрічі. Зустрілися на Брайтоні і пішли по океанській дерев'яній набережній. Вона приїхала в Америку років два тому. Теж по «ліпі». Відправляла якась київська агенція. Здерли гроші в Києві, а коли вона приїхала в Америку, відібрали паспорт і примусили працювати задурно, відробляти квиток на літак. А він усього лише сімсот доларів коштує, та й то це в обидва боки, а Ліза не збиралася повертатися.

Відробляється за місяць, але її примусили працювати іще з півроку. Вона всіма правдами й неправдами ледь видерла свій паспорт і втекла. Трохи потинялася.

Та вона, незважаючи на те, що лише трохи молодша за мене, тітка цілеспрямована. Як вона казала: «Я свою піську задешево не збираюся продавати».

Ну й не продала!

Зараз вона вийшла заміж за американця угорського походження. Вона – теж угорка, давно живе в Києві, але мову ще пам'ятає. Так той дідок (75 років!), мільйонер-угорець таку й шукав. Ліза вже десь біля року за ним.

Має він кілька великих багатоповерхових будинків у Брукліні, квартири здає. Має дуже добрі гроші, але Лізі грошей не дає. Оплачує для неї все: навчання мови, басейн, косметичний салон, одяг, та вільних грошей – зась!

Ліза жаліється, що такий скупердяй! Лампочки в під'їздах рахує.

Але вона домоглася, чого хотіла.

– Ну, ти задоволена?

Вона трохи скривилася,

А я знову.

– А як «до жінки», як він до тебе ставиться?

– Та він мені скоріш як приятель. Поважаю. І як жінка я йому іноді буваю потрібна, може, раз-двічі на місяць, можна стерпіти.

Принесла вона мені, як «бідній родичці» якісь старі светри, спідниці, брюки. Роздивились ми все це з нею, та й лишили у куточку біля паркану. Може, кому й згодиться? Тільки вже не мені.

Є в мене в Америці ще одна подруга, яку я знаю десь із її дитинства, з того часу, коли їй було ще 9 років.

Ось вона теж ще в СРСР вийшла заміж за чоловіка на сорок років старшого за себе. Відомий математик.

Вони років двадцять тому поїхали в Америку. Покликали його, як професора, читати лекції – і залишились.

Зараз йому 83 роки, моїй подрузі тільки 40, і вона жаліє про своє заміжжя. Каже, що зіпсувала собі життя, а ходу назад нема. У них дочка – вже американка. Є свій

невеликий дім. Досі є квартира в Києві, яка стоїть зачинена (могла б її здавати!) та потребує ремонту.

Чоловік її, як вампір, п'є з неї кров, а вона стала, як суха гілка. Коли й залишиться сама, то, хоча їй усього 50 років, на неї ніхто, мабуть, і не гляне.

Ось такі ці нерівні шлюби. Але зараз у молоді є таке поняття: «Нема старих чоловіків – є мало грошей!».

От і виходять – за гроші, за будинки, за машини. Ах, кажуть, по любові! По любові до чого? Хотіла б я бачити хоч одну таку «люблячу», яка б вийшла за старого сантехніка або інженера, в якого є тільки пенсія та звичайна квартира.

30.

А в неділю приїхав Ален і забрав мене на «блошиний ринок». Є такий десь недалеко від Брайтона.

Хто там тільки не продає! Хто не купує! Чого тут тільки немає!

Ален привіз багато посуду, набори виделок, ножів, якісь вазочки.

І що б ви думали? Майже все розпродали!

Купували все тільки наші емігранти, тому Ален і взяв мене з собою – мова потрібна.

До Алена прийшов його знайомий. Довго придивлявся до мене, як я жваво все продавала, а потім щось почав говорити Алену, показуючи на мене. Той посміхається, головою киває.

А вже потім, коли ми верталися додому, він розповів, що той чоловік просив йому мене подарувати, або продати. Нічого собі!

– А хто він такий?

Ален оглянувся, хоча ми в машині були самі, та каже пошепки.

– Героїн!..

– Дивне ім'я... Чи, може, це не ім'я, а він наркоман?

– Так, так..

Оце так-так!.. Ще до наркоманів мені бракувало втрапити! Та й що це таке – подарувати! Я що – іграшка чи якась річ?!

Дивлюсь на Алена та й думаю: «Боже, а що, коли він візьме та й «подарує»? З нього станеться!».

Більше я з ним нікуди сама не їздила, брала з собою Валю.

31.

У понеділок пішла в агенцію, яку знайшла Валя. Поки що, як завжди, тільки я, і на розвідку.

Мене із задоволенням узяли.

Росіянка, яка вела наші справи та наймала росіян, допомогла мені заповнити анкети.

Ось тут уперше мені знадобився дозвіл на роботу. Та й те, що курси скінчила, дуже допомогло. Без цього, мабуть, і не взяли б.

Сказала, що треба трохи почекати, підберуть роботу й подзвонять.

Спускаюся по сходах і...

О, мамо рідна! Назустріч мені суне щось неймовірне!

Жінка, але яка! Ще молода, а така товста, що всі сходи вшир заповнила собою. Мені довелося рачкувати, бо пройти я не могла.

Так, товсті в Америці зустрічаються через кожні п'ять хвилин. Але такі! До речі, товсті в Америці не мають жодних комплексів. Можна зустріти товстелезну діваху, вагою більше ста кілограмів (тут це 200 паунтів!) у коротких шортах, з-під яких звисають жирові складки. Або літню товсту жінку у щільних лосинах і тоненькій футболці.

Такі ж і чоловіки.

В Америці в кожній конторі, в кожному офісі або агенції повинен бути хоча б один працівник із «дефектами». Це може бути горбатий чоловік, або карлик, або безногий, не кажучи вже про товстих. Спробуй-но не взяти – дискримінація!

Також дуже делікатне ставлення до негрів. До них тут ставляться обережно, з осторогою.

Те, що можна сказати або зробити з білим американцем, – не проходить із чорношкірим.

Що не так – «discrimination» – дискримінація!

Пройшло кілька днів, і мені запропонували роботу, але не постійну.

Стара жінка мала їхати в інше місто – Чикаго, до своєї доньки. Десь пару тижнів треба було бути з нею. Була після операції на серці, але могла ходити. Треба водити її до крамниці, прибирати хату, ходити до пральні.

Робота легка, всього 4 години на день.

За два тижні я отримала біля 300 доларів. Робила все вищезгадане й один раз возила її до лікарні. От і все! Так, таку роботу й не порівняти з тим, як я «орала» в Грін-Беї або коли прибирала хати.

До речі, хлопці в магазині Натана, коли я тільки приїхала з м'ясокомбінату і зайшла до них, нараз спитали.

– Ну, як там Бухенвальд?

Ото вони так сприймали роботу в Грін-Беї.

32.

Пройшло два тижні, мені шукають іншу роботу. Щось довго шукають...

Був кінець травня.

Вдома в ці дні відбувається міське свято – Дні Києва.

Але й тут є таке свято! І майже в ті самі дні – «День України».

У Мангеттені в українській дільниці на одній маленькій вулиці, яка виходить на таку само невеличку площу, де міститься Українська греко-католицька церква.

Я вмовила Валю, і ми пішли.

Вдяглася у вишиту українську сорочку. Гарна така!

Ще з Києва у мене було чимало маленьких жанрових фігурок (як японські нецке). Робив їх Вітя, інвалід з дитинства, якому було дуже важко ходити. Я познайомилася з ним, прочитавши статтю в газеті, і накупила тих нецке кілька десятків. Думала дарувати їх як сувеніри. У мене була із собою і та стаття. От і майнула думка: «А що, коли я показуватиму статтю і ці кумедні іграшки, може, хто й купить?».

Ходимо ми з Валею. А тут, як і на Андріївському узвозі, стоять і продають все. І горщики, і рушники, і вишиванки!

Я тримаю на підставочці ці українські «нецке», статтю та підходжу до двох поважних чоловіків, які розмовляють українською.

Починаю розповідати, що ось, мовляв, інвалід, а подивіться, яке диво робить. Вони скося подивилися на мене, на газету й не глянули. Витягли гаманці та й дали мені кожен десь по 10 доларів. А «нецке» так і не взяли. Я їм тикала їх, тикала, а вони посміхаються і так чемно відмовляються.

І так було не раз.

Дехто, правда, купив, але залишилося дуже багато.

Ми повернулися з Валею, маючи десь біля двохсот доларів. Я і їй дала десь доларів 50, ходила ж за компанію.

По дорозі купили вина і почали вдома відзначати «День Києва».

Підпили трохи – пішли спогади. Вона мені про Мінськ, – я їй – про Київ.

Розповідає про себе. Батько в неї помер, мати вже старенька, дочка вчиться в інституті. З чоловіком давно розійшлися, зараз у неї новий молодший за неї десь років на п'ятнадцять. Так ото вона від нього втекла, бо «дістав» її «по-чорному». Дуже ревнивий, а Валя така, що позагравати може, посміятися – так він її іноді й бив.

– Чого ж ти терпіла, що, не можна було розійтися?

– Та він казав, що вб'є і мене, і мою дочку, і маму. З нього станеться – такий дурнуватий. Я тихцем отримала візу. Дочці та мамі сказала, йому – ні. І сама вночі через вікно на кухні втекла, добре, що жили на першому поверсі. Дочка жила у мами, він їх не зачепив. Вони спочатку казали, що не знають, де я, а потім він подав заяву до міліції на розшук. Так і довідався, що я поїхала в Америку. Почав моїй мамі дзвонити – дай адресу! А вона каже, що й сама не знає. Зараз, слава Богу, все трохи затихло.

Подзвонили до своїх. Вона – до Мінська, я – до Києва.

Дочка мені каже, що вони читають мої листи і плачуть. Невже все так тяжко? А мені здається, що все не так уже й погано. Ну, не заробила я великих грошей, не заробила. То й що? Голі й голодні не сидимо ж! Вони отримують від мене коли-неколи гроші, а крім того, мають за мою квартиру. Жити можна. Я завжди була оптимісткою й нічого не брала близько до серця. Це в мене від моєї тітки – такою ж була.

33.

Їжа в Америці – дуже дешева. Ну є, звичайно, й добра та дорога, та я кажу про звичайну їжу.

Ось, наприклад, курячі окорочки на Брайтоні можна купити по 17 центів за фунт (це десь 460 грн.). Тоді ще долар у нас був по 2,5 гривні, та це на наші гроші десь близько 40 копійок. (А хоч зараз долар набагато дорожчий, то й тепер виходить дешево).

Правда, овочі – цибуля, морква, капуста та зелень (петрушка, кріп, цибуля) – майже все по 99 центів, чи то за фунт, чи то за пучечок (як, наприклад, кріп).

Але ми з Валею навчилися купувати не сьогоднішні, а вчорашні овочі – вони значно дешевші.

Та ще можна й задарма їх мати. За овочевим магазином стояв великий бак, туди зносили трохи попсовані овочі та фрукти. То за їхніми мірками – попсовані, а нашому – ого-го, які добрі! Набирали ми їх там цілими торбами – все задарма.

Натан нам давав м'ясо та деякі варені ковбаси й сосиски.

Та іноді хотілося копченої ковбаски.

І тут пристосувалися. В Америці багато «російських» магазинів, не тільки на Брайтоні, а й в нашому районі.

Цукерки – в одному, а в другому – гастрономія.

Покупці тут тільки іноді беруть по півкіло ковбаси або сиру. А частіше по півфунта, а то й менше.

Все тобі поріжуть тоненькими скибочками, а сир ще й перекладуть кожний шматочок цигарковим папером.

Так ось, коли ріжуть ті сири й ковбаси на різаку, то, звичайно, тримають їх руками, а коли лишається кінчик ковбаси десь біля ста грамів на нашу вагу, то різати перестають, можна й пальці на тій машині поранити.

Так нас дівчата з магазинів знали і продавали нам оті шматочки по долару за фунт.

Ми з Валею і солянку робили, і салати, і так їли.

А одного разу йдемо й бачимо, що з крамниці виносять коробок з двадцять печива, ставлять їх біля крамниці.

Ми підійшли, подивилися. Ну треба ж таке! Написано, що післязавтра останній строк вживання! То й що?! У нас поміняли б етикетку, та ще з півмісяця продавали.

Забрали ми все те печиво. З'їли – добре було! Алена пригощали, своїм квартирантам давали, всім подобалося.

А одного разу так захотілося мені зробити справжній український борщ! Думаю: «Й Ален хай покуштує кращу українську страву».

Набрала всього, зварила...

Тьху, яке воно! Зовсім інше – не смачне. Може, клімат для овочів інший, або м'ясо не таке.

Більше не варила. Ми першу страву, до речі, дуже рідко готували.

Тут їдять не так, як ми. Наприклад, Ален міг подзвонити десь о другій ночі, сказати, що зараз приїде, і запитати, може, їжу якусь привезти.

«Ну, привези», – кажу. Він і привозить із пару фунтів морозива – а це майже кілограм!. «Що це, їжа?», – питаю. Він киває – так. Бачить, що ми здивовані, то сів і сам все з'їв. «Добра, – каже, – їжа!».

Мабуть, тому він і був такий огрядний. Для нього гарна їжа – то печиво, бісквіти, морозиво.

І тільки інколи він їв те, що я готувала.

В Америці назагал не люблять готувати. Принаймні те, що я бачила в тому середовищі, де була.

У крамницях безліч півфабрикатів. Купив, розгорнув, швякнув на сковорідку – оце й усе готування.

А щоб там котлети зробити, зрази або голубці – то ні. Довго й марудно.

А перші страви й казати нема про що, тільки наші емігранти ще можуть їх готувати.

Звичайно, інша річ у ресторанах – там розкоші. Але не для таких, як я.

Пам'ятаєте, я Семену та Ірі робила пельмені? День не відходила від стола. Зліпила кілька сотень штук.

Так вони їх заморозили та потрошку місяців зо два їли.

Але ж знають, як робити! Вже не хочуть.

Гроші дозволяють замовити китайську їжу, схожу на плов, але з креветками, капустою броколі і ще чимось.

Дуже смачно і порції великі. Та самому можна таке зробити – дешевше буде. Ні. Ліньки...

От, наприклад. Була я знову в Семена, сідаємо за стіл, витягають білий хліб, схожий на наш батон. Всі на нього дивляться, а Іра й питає.

– А хто ж його різатиме?

То Семен, не розібравшись, купив у магазині непорізаний хліб.

34.

Очікуючи на нову роботу, обдзвонюю всіх знайомих.

Дзвоню до Нелі. А вона зраділа, не знала, що в мене вже телефон є.

– Ой, як добре, що ти подзвонила. Ти пам'ятаєш Тоню? Ну, в Києві я тебе з нею знайомила на дні народження?

– Та коли ж це було? Років десять тому, а може, й більше. А що вона теж тут?

– Тут, тут! А її чоловіка, Наума, пам'ятаєш?

– Краще, ніж її, він за мною бігав. У коханці набивався.

– Вони тут обоє в Нью-Йорку. Тільки вже давно розійшлися. Я Тоні про тебе розповідала, вона йому передала, так він тепер від мене ніяк не відчепиться, все питає – як тебе знайти. Можна дати йому твій номер телефону?

– Тільки Наума мені тут не вистачало! Знову чіплятися буде. Це ж скільки йому зараз? За шістдесят?

– Шістдесят три, але «боєць»!

– Ну, дай телефон. У мене для цього «бійця» тут подружка є.

І того ж вечора пролунав дзвоник.

Звичайно Наум! Він так хотів мене бачити!

«Ну, давай, – кажу, – приїзди».

Він десь через годину й приїхав.

Сидимо, п'ємо чай. І Валя тут.

От він – «зирк» – то на мене, то на Валею. Не знає, до кого спершу причепитися. Потім запросив нас до себе наступного дня.

Живе він у новому будинку біля озера в Бронксі. Я в той район ніколи не їздила. Всі казали, що «погане місце». І побити можуть, і обікрасти. Живуть там афроамериканці, тобто «негри». Чорношкірих і в Брукліні багато, але Бронкс – то історичне негритянське гетто.

Наступного дня поїхали з Валею у той Бронкс.

Наум нас зустрів на зупинці метро, потім узяв таксі (його машина була на ремонті).

Це був не той класичний Бронкс, що ми всі знаємо. На березі озера стояли кілька величезних нових будинків.

Квартира у Наума – закачаєшся! Тільки дві кімнати – але які! Величезні! Кухня метрів 20, а про передпокій треба сказати окремо.

Він ішов півкрусом, огортаючи і кімнати, і кухню, і ванну – шириною метри три, така собі внутрішня веранда.

Посиділи, побалакали.

Вже пізно, почали збиратися.

Бачу, Наум щось закрутився.

«Ну, куди ви, – каже, – в ніч підете? Зоставайтесь в мене. Завтра субота, вихідний, підемо вранці на озеро, рибку половимо».

Ми подумали й погодилися.

Спати він нас поклав в окремих кімнатах, а собі – на кухні, там теж стояв великий диван.

Полягали.

Тільки почала засинати, хтось мене штовхає. Бачу – Наум.

«Давай», – каже.

Я його тихенько випхала, щоб Валя не чула. Він, не піднімаючи шуму, побіг.

Тільки знову почала засинати, аж чую якийсь зойк. Я так і підскочила.

А тут до мене в кімнату влітає Валя. Залізла до мене на ліжко і з головою накрилася! За нею – Наум.

Що потім було!!!

Наум кричав, що ми обидві дурепи. Він нас поїв, кормив і по двадцять доларів вже кожній приготував! Що він збирався на мені оженитися, щоб я одержала грін-карту! А якщо я не схочу, може оженитися на Валі. Тільки щоб ми побули з ним разом, та не по черзі, а разом.

Ну треба ж! І чого це мужикам так подобається груповий секс?

Валя скоса позирала на мене, і я зрозуміла. Скажи я «так» – і вона теж погодиться. Але я знала Наума, знала його поганючий характер і не вірила йому.

Покричавши, він пішов, а ми ще довго очима блимали, боялися, що знову Наум прибіжить. Так разом під ранок і послули.

А вранці, навіть не розбудивши Наума і не попрощавшись, ми втекли від нього.

Ішли якимись кучугурами (район новий), вийшли до залізниці.

Більше двох годин блукали, поки вийшли до старих житлових будинків, де було метро.

А ввечері знову пролунав дзвінок. Стільки матюків, яких вилив на мене Наум, я в своєму житті не чула. І так повторювалось зо три дні.

35.

У понеділок з'явилися два нові квартиранти у верхній квартирі. Двоє молодих красивих струнких хлопців років не більше тридцяти кожному, а може й менше.

Один – білявий із Прибалтики, другий – чорнявий з Москви.

Але переночували тільки одну ніч. Чомусь зранку розплатилися і пішли.

Ну, всяке буває. Мабуть, не сподобалось. А може, тих наркоманів побачили, та не схотіли поруч з ними лишатися.

Але тижні за два вони знову прийшли.

Місце нагорі вже не було, тому я їм запропонувала прохідну кімнату поруч з кухнею (а далі була кімната Валі).

Вони погодилися, дали гроші за перший тиждень. Такі чемні хлопці. Вдома бували мало, приходили увечері, на кухні не їли, про щось стиха розмовляли і лягали спати.

А тут мені й нову роботу підшукали. Але тільки після того, як я дала хабара. Треба це було раніше зробити. Ось бачите, і в Америці – «не підмажеш, не поїдеш!»

Як тільки дала – то й робота з'явилася. Але чого дивуватись – давала я колишній росіянці, яка емігрувала в Америку – тобто «нашим»!

Ходжу вже майже тиждень, трохи, правда, далекувато, та ні на метро ні на автобусі добиратися незручно, багато пересадок.

Ішла пішки, десь близько години. Та нічого, я звикла багато ходити. Пройду трохи, перепочину, і знову – в путь.

А в п'ятницю кажу Валі:

– А ти чому в агенцію не йдеш? Бачиш, робота гарна, як не хочеш на півдня – тобі знайдуть на цілий день.

Вмовила її. Мали разом з нею в понеділок після обіду піти в агенцію, щоб я її познакомила з куратором та допомогла документи заповнити.

Хлопці чомусь зранку в понеділок нікуди не пішли.

Я після роботи десь о першій годині пішла до агенції, а Валя до мене трохи пізніше підійшла.

Ось сидимо ми в агенції, заповнюємо папірці, їх багато. Поки все оформили – минули години зо дві.

Прийшли додому – хлопців нема і речей їхніх нема.

Трохи пізніше кинулася, а грошей у моєї кімнати теж нема. А вона ж була зачине-на! Всі замки цілі...

Покликала Валю, кажу: «Грошей нема. Тих, що за квартиру мені для Алена давали. Десь шістсот доларів».

Валя не вірить, каже: «Шукай краще».

«Нема, – кажу, – я ж знаю, де кладу».

Кинулася до своїх грошей, вони в мене разом з паспортом та авіабілетом до Києва лежали. Нема!.. Паспорт, білет – є, а грошей нема!

Тут Валя зблідла й побігла до себе. Через півхвилини приходить.

– І в мене нема... Теж п'ятсот доларів...

Так, добре нас хлопчики кинули!..

Валя стоїть, хлюпає носом, потім і каже.

– Я не хотіла тобі казати, але той чорнявий... з Москви... мене сьогодні вночі згвалтував...

– Як !!!

– А так! Прийшов, затулив рота й згвалтував...

Ми з хвилину дивилися одна на одну, а потім... як зареготали!

Аж сльози пішли.

Я сміялася, бо що не стільки була збентежена, скільки здивована.

Як це так! Мене, таку обережну, таку кмітливу – обікрали!

Коли мене перший раз обікрали у хасидів – то забрали тільки речі, а скільки їх там було? Та й гроші я повернула – і більше, ніж все коштувало. Але тут!

Валя перестала сміятися.

– Ти знаєш, коли він затулив мені рота, я спочатку не знала, що робити. Пручатися, вириватися, спробувати його вкусити. Звати на допомогу, але як, рот затулений. А потім згадала, що є такий вислів: «Коли тебе збираються згвалтувати і нічого не можна зробити, то заспокойся й отримай задоволення». От я так і зробила.

– І що, отримала?

Валя знову засміялася.

– Іще як отримала!

Що сталося – те сталося!

Й нема чого на собі волосся рвати. Одне погано – шістсот доларів, то були гроші для Алена.

В той же день ми йому все розповіли. Але Ален кривився і не вірив. Думав, що ми його дуримо. Треба було нічого не робити: не віриш, то й не вір, а нас і справді обікрали!

Та це я зараз так думаю, а тоді подзвонила Семену, швидко до нього з'їздила, все розповіла, позичила шістсот доларів і віддала їх Алену.

«Ну й дурна», – сказала мені Валя.

На тому ж тижні я знову умовила Натана та знайшла для роботи у Грін-Беї чотирьох жінок, повернувши таким чином і свої, і позичені гроші.

Ми з Валею вирішили звернутися в поліцію. Пішла сама. Добре, що була там одна жінка, яка знала російську мову, вона перекладала.

Ось, нарешті, я й познайомилася з американською поліцією!

Те, що ми бачимо в кіно, – брехня! Насправді та поліція негнучка і ледаща.

Вислухавши мене, поставили тільки одне питання.

– А ви бачили, як крали ваші гроші?

Оце так питання!

– Та хто би брав ті гроші, коли б ми це бачили!

– Ну, тоді ми нічого не можемо зробити.

Я була приголомшена!

Та в Києві взяли б заяву, завели діло і хоч би не спіймали, так все одно щось би робили.

А тут – сама байдужість.

А, може, це тільки до таких, як я...

Нас було кілька росіян, які орендували та здавали кімнати й ліжка в нашому районі. Ми добре знали одне одного. З одною такою жінкою Олею навіть в одній групі на курсах займалася.

Так от, через деякий час пішли чутки про «наших» хлопців. Крім нас вони обікрали ще одну жінку.

Вона почула, що і в нас таке сталося, подзвонила. Виявилось – насправді це одні й ті ж.

А тут і Оля подзвонила. Каже, що за її об'явою повинні прийти двоє чоловіків, але вона їх ще не бачила. Коли по телефону розпитувала, хто вони та звідки, зрозуміла, що це ті ж самі хлопці.

Я кажу: «Коли вони прийдуть, скажи мені, а я поліцію приведу».

Але вона злякалася, і коли вони збиралися прийти і подзвонили, вона їм відмовила.

Час потроху спливав.

Вже червень... Працюю потихеньку...

Ален вирішив трохи розбавити наше буденне життя і запросив поїхати з ним до нічного Мангеттена.

Заїхав за нами десь об одинадцятій годині, сіли ми на його вен і поїхали.

Так, то було видовище!! Я й досі не знаю, де ми були. Але ж людей!

Було незвично бачити напівголих чоловіків, які йшли, обнімаючись.

А ось якийсь молодик – як веселка, майже роздягнений, одні труси. Весь чимось розписаний. На голові гребінь з волосся, як у півня, тільки теж різнокольоровий.

Всі дивні!

Тут і Ален вирішив не відставати. Дістав з-під сидіння трубу, схожу на піонерський горн.

Іде поволі крізь натовп і дудить.

Не грає – а дудить, вуха закладає... Йому хтось кричить.

– «You a good boy!» (Ти гарний хлопець!)

А він і радий – дудить та дудить.

Я Валі тихенько кажу.

– Який же він дурень!

– Та не чіпай його, хай бавиться...

Дудів він, мабуть, десь годину, їздячи в цьому кагалі, а потім повіз нас у маленьке кафе в підвалі, десь біля центрального парку.

Кафе з естрадою для аматорів.

Ален розповів, що це дуже відоме кафе. Всі, хто класно щось може робити, співати, грати, або танцювати – приходять сюди і виступають.

Звідси вийшли кілька зірок.

Спершу грав невеликий музичний гурт, а потім вийшов смуглявий мулат і таке виробляв! Може, брейк, може, ще щось, але тіло в нього було як гума! Що він з ним виробляв!

Потім хтось співав.

А Валя мені й каже.

– Піді заспівай, в тебе ж гарний голос.

– Ти що!

А Ален почув це, та й підійшов до когось з ансамблю і почав говорити, показуючи на мене.

Мене попрохали на сцену.

Ой, як страшно! Я справді добре співаю. Голос, може, й не дуже сильний, але я вмю співати.

«Ну, – думаю, – коли ще таке трапиться».

Вийшла...

Тільки що їм заспівати? Англійських пісень я не знаю, а українські вони не сприймуть.

Та будь – що будь! І я заспівала:

«Очи черные, очи жгучие,

Очи страстные и прекрасные...»

Спочатку в самої мене очі нічого не бачили, дуже хвилювалася. Дивилась тільки на Валу.

Але оплески отримала!

Не відпускають – ще співай!

Я згадала одну з пісень, яка повинна бути їм знайома.

«Две гитары за стеной

Жалобно заныли,

С детства памятный мотив,

Милый, это ты ли?

Эх, раз, еще раз,
Еще много, много раз...»

Цю пісню співала відома акторка Діна Турбін у фільмі «Сестра його дворецького». В кафе, коли я почала цю пісню, спочатку загули від задоволення, а потім все стихло, і я закінчила співати в повній тиші.

Мені плескали стоячи.

А Ален – як півень. Крутиться... Повертається на всі боки, щоб бачили, що це я з ним.

– Я її бойфренд! Я її хлопець!

Потім тихенько грав ансамбль.

До нас підійшов чоловік років 35, запросив (по-російськи!) мене до танцю. Розповів, що він грузин, в Америці кілька місяців, скоро додому. Сказав, що я дуже гарно співаю, а голосом схожа на Нані Брегвадзе. От як!

До речі, в нас із Валею вже був дещо подібний випадок. Яюсь ми йшли з крамниці додому, і я почала тихенько їй співати «Несе Галя воду, коромисло гнеться...».

На вулиці майже нікого, тільки хтось слідом за нами йде.

Ну я трохи гучніше заспівала. А ті, що йшли позаду, підійшли ближче, але не обганяють, ідуть слідом та слухають.

Коли я скінчила, вони почали аплодувати.

– «Good, good!». Добре, добре!

Сиділи ми в кафе майже до ранку. Ален був такий щедрий – на нього не схоже.

Йому подобалось, мабуть, що на нас усі звертають увагу. Сноб!

Добре, що наступний день – неділя, відсипалися майже до вечора.

36.

Валя вже мала роботу в агенції, і наше життя пливло своїм плином.

У кінці липня у Валі день народження.

Згадали Київ і Мінськ. Та стільки всього наготували!

Не напівфабрикати з магазинів, а все самі зробили. Смачне, свіженьке. Продукти брали тільки в «російських» магазинах на Брайтоні.

Ален прикрасив повітряними кульками всю велику кімнату. Приніс балон з газом, надув ті кульки, і вони піднялися до стелі. Та стелі забракло, стояли в два ряди.

Людей було не дуже багато, але посиділи душевно.

Потім пішли фотографуватися.

Згодилась робота на кіностудії, я знімала добре, а от Валя зовсім не вмiла: то голова обрізана, а то темно зовсім, обличчя не видно.

Пройшло багато років, а я іноді дістаю альбом і роздивляюся ті фото.

37.

Відпочивали на пляжі в Брайтоні. Спека страшна.

Пішли до води босоніж. Ой-ой! Пісок такий гарячий – ступити не можна. Але ж не одягати взуття, буде грузнути.

Швидко добігли до води. Шкода, що я так мало бувала біля океану.

Викупавшись, пішли на мол.

Це я Валю потягла, бачу – стоять рибалки.

Але це виявилися не рибалки, а краболови. Крабів ловлять, ще й як!

Я тинялася від одного краболова до іншого, дивилась, які в них снасті.

Валя ледве вмовила вертатися додому.

Вдома я розповіла Алену про краболовів. Він і каже, що в нього є кілька таких кліток, якими їх ловлять. І вони тут, у нашому домі в підвалі.

То вже був не підвал нашого дому, а звалище, де Ален складав свій «гарбич».

Спустилися в підвал.

Ален довго блукав по закутках, поки витягнув оті краболовки.

А я роздивлялася інші речі.

Знайшла валізу, в якій серед різного мотлоху були клясери зі старими марками.

Якби я іноді вміла думати (а не робила це заднім часом), то взяла б ті клясери – це ж, мабуть, були великі гроші. А може, я й помиляюся.

Притягли ми до хати ті краболовки, почистили і наступного дня я вже теж ловила крабів.

Спекота... роздягаюся, лишаюся в купальнику.

І що б ви думали! Вилвила десь із відро крабів.

Вдома їх зварили так, як наших раків. Кріпчик, сіль... Смачно, але м'яса мало, самі клешні. У раків – більше.

Поки я в захваті ловила та готувала крабів, почувала себе чудово.

Але увечері з'ясувалося, що я опеклася на сонці. До пухирів. Спиная пекла, до неї не можна було торкнутися.

А назавтра була п'ятниця – треба йти за «пайком» до Натана.

Вранці ледве прокинулася. Мабуть, була температура. Майже весь день пролежала.

Валя на роботі мене підмінила, бо в неї була друга зміна. Так і вийшло – з моєї роботи побігла на свою, не заходячи додому.

Під вечір я встала і пішла у м'ясну крамницю. Ледве дійшла.

Натан стояв біля входу у свій офіс. Як побачив мене, тільки зойкнув!

Схопив за руку і потягнув до аптеки на протилежній стороні вулиці.

Розпорядився, щоб мені скоріше безкоштовно дали мазь від сонячних опіків (аптека ж його!), а м'ясо мені хлопці самі занесуть трохи пізніше, а зараз щоб негайно йшла додому.

Дошкандибавши додому, я, як змогла, намазала спину і плечі. Що то була за мазь! Через годину вже не «горіли» ані плечі, ані спина. Я ходила, не хотіла лягати, щоб не стерлася та чудодійна мазь. Вона висихала, я знову мазала.

Вечері, коли з'явилася Валя, я вже почувала себе досить добре.

А Валя прийшла якась знервована. Шпурнула на стіл коробку шоколадних цукерок, сіла, підперла голову рукою, ногою дригає.

Я мовчу – сама, думаю, розповідь.

Вона ще трохи подригала...

– Ну, яка паскуда!

– Хто?

– Хто, хто?.. Твій Ален!..

– Ну, він такий мій, як і твій! Мій він давно був! Ну, давай, давай, що там таке?

– Я його зустріла на повороті на 42 вулицю. Знаєш, там, де оптовий склад?

– Ну?

– Не нукай! Стоїть він біля свого вена. Побачив мене. «Я, – каже, йду до складу, треба одну річ подивитися». Я й пішла з ним. Зайшли. Я там вперше була. Стоять мішки з цукром, з гречкою, з горіхами. Лежать коробки з цукерками... Склад, як склад. Ален почав з хазяїном про щось розмовляти. Потім той вийшов на хвилинку в другу кімнату. Ален тоді – хвать! Схопив оцю коробку з цукерками та швидко засунув ззаду за ремінь на штанях та й теніскою прикрив. Коли хазяїн повернувся, вони теж ще трохи про щось поговорили, і Ален швиденько, трохи задкуючи, вискочив зі складу. Я стояла ні жива, ні мертва. Я ж виявилась співучасницею! А що якби хтось зненацька зайшов? Або хазяїн примітив? Мені ще тільки в американській в'язниці треба посидіти! А так – все було! Я Алена просила зайти до нас, а він, мабуть, злякався. Спочатку йшов, а потім тицьнув мені цукерки і втік. От, зараза!

А я не дуже й здивувалась.

Батько – «мафія», Ален – «гарбич» – усе може бути.

Ален не з'являвся більше тижня, а одного разу ми побачили спочатку його машину, а потім і його самого біля оптового магазину, де торгували гудзиками. Навіщо вони йому?

Але, побачивши нас, він чомусь занервував, сказав, що роботи багато і швидко поїхав.

38.

Пройшов один спокійний тиждень.

Валя працювала по догляду за хворими, але в неї не було постійної роботи. Була і на підмінах, то в одного – то в другого.

Одного разу в свій вихідний і я пішла на підміну. Як виявилось, на тяжку підміну.

Ні, не прибирати, не тягати нічого такого. Треба було цілий день доглядати одну дуже хвору жінку. Шизофренія – це теж божевілля. Цілий день у напруженні – не знаєш, чого чекати.

А ввечері в неї стався напад.

Добре, хоч її чоловік прийшов. Це так страшно...

Була майже здорова людина, гуляли, розмовляли, пили чай і раптом... Почала нервувати, смикатися, кричати...

Чоловік її обіймав, гладив, заспокоював. Ледве затихла.

Він, обіймаючи її, став махати мені рукою, мовляв, іди вже.

...Скільки ж було цих робіт? І в Неллі хату прибирали, і в Тоні.

У Києві – подруги, а в Америці – пані! Тут багато таких...

Ось, наприклад, одна бабка років 70-ти змушувала Валю щодня прати під краном заношені труси. В Одесі вона була звичайною радянською пенсіонеркою, а тут! Тут у неї соцпрацівник! Тобто, на їхнє розуміння, служниця задурно!

Тому американці і не хочуть працювати у російських емігрантів.

Уявляю собі, що було б із тією американкою-соцпрацівником, коли б їй запропонували попрати брудну нижню білизну. Та не в пральній машині, а під краном?

39.

Ось, нарешті, і Ален з'явився. Веселий, як жайворонок. Робить вигляд, що нічого й не трапилось.

Привіз красиву тумбочку під телефон, два кольорові телевізори, кондиціонер, або, як тут кажуть, «кліматіка».

Понавозив «їжі» – морозива, печива, горіхів.

Ми теж робимо вигляд, що нічого не було.

Поїхали до Мангеттена, до висоток «вежі-близнюки». (Це ті будівлі, котрі завалились у 2001 р. через терористичну атаку).

В Алена там справи, а ми були як на екскурсії.

Ліфти – швидкісні. Коли він їде – добре, а коли зупиняється, таке враження, що хтось тебе за волосся підійняв, а потім знову поставив.

Зайшли з Аленом до одного з офісів, десь на 42-му поверсі.

Вікна на всю кімнату, зверху донизу. А я ж висоти боюся! Валя підійшла до вікна – Нью-Йорк як на долоні. А в мене в животі похололо, не можу й кроку ступити. Дивлюся здалеку, а до вікна так і не підійшла.

У Мангеттені є ще два висотні будинки, з'єднані між собою прозорим скляним переходом. Я тільки знизу дивилася – і то страшно було. А люди ходять, знизу все видно! Ой-ой!

Були ми і в італійському кварталі Нью-Йорка, і в китайському.

Я також їздила на ярмарок риболовецьких товарів. Очі розбігаються! Бідна риба! Скільки ж її лишилося?! А скільки на неї пасток! Слово честі, ставало жаль ту бідну рибу.

40.

Початок серпня 1995 р. У мене одна постійна робота. Та, на котру довго йти.

Робота не важка, з дев'ятої до першої години. Але хазяйка просить мене не приходити раніш десятої. Поки вона встане, поїсть, щоб я не тинялася по хаті.

Потім ішли на прогулянку, заходили до крамниць. Іноді я супроводжувала її до поліклініки.

Доволі часто вона відсилала мене додому після гуляння.

А раз на тиждень я прибирала її дві напівпорожні кімнати.

І ось одного разу вранці підхожу я майже до її будинку і бачу... назустріч мені йде один із хлопців, які нас обікрали. Блондин... прибалт...

Ми як укопані зупинилися, стоїмо...

«Ага, – кажу, – попався!».

Він трохи позадкував, а я на нього суну.

Тоді він ще більше відступив від мене і каже.

– А по голові хочеш?!

Та як дремене!

Біжить по вулиці, а я за ним.

– «Help!» – кричу – Help!». (Допоможіть!).

Та я могла «хелпати» скільки завгодно. Вулиця майже порожня. Кілька перехожих шахрахнулися від мене. Який там – «Help!».

Прийшла я збуджена. Розповідаю все своїй підопічній. А вона злякалася. «Ой, – каже, – а він, мабуть десь тут живе! Ой, ще простежить, куди ти ходиш! Ой, може, ще мені щось зробить!».

Півдня «ойкала», на вулицю не пішла, відпустила мене раніше.

А ввечері того ж дня мені подзвонили з агенції і сказали, що вона відмовилася від моїх послуг.

І ще був один дзвіночок. Почалися погрози. Погрожували підпалити наш дім, пограбувати мене, а може ще щось гірше зробити.

І так було кілька днів.

Мабуть, хлопчики постаралися.

І тут у мене терпець увірвався.

Все! Годі!

Що я забула в цій Америці?! Я що, збираюся тут назавжди лишатися? Ні! Так чого я чекаю?

Все – їду додому!

Вже перевалило за середину серпня. Взлася за діло. Нічого поки не казала ні Алену, ні Валі.

Відправила кілька великих ящиків-посилок до Києва з різними речами. Тут був і посуд, і рушники, і одяг. Багато ще чого.

Сходила до агентства «Авіалінії України», зробила броню на квиток, рейс десь через тиждень.

Пішла до Натана Фефера – думала попрощатися.

А він зрадів. Каже: «Сам тебе хотів шукати. Ще треба чотири або п'ять жінок».

Я теж зраділа. Мені якраз дзвонили, просили, щоб допомогла з роботою.

Через день п'ять жінок виїхали до Грін-Бею, а в мене з'явилися півтори тисячі доларів.

Почала купувати подарунки.

Зятю – диктофон, йому треба для роботи. Дочці (та й усім їм) – відеоманітофон. Онучці – справжню (не китайську підробку!) – Барбі. Собі – риболовецьке знаряддя: гачки, жилку, силіконових рибок, яких у нас тоді й не знали.

Десь за три дні шокувала всіх заявою, що їду додому. Назавжди.

Ален, чого я від нього зовсім не чекала, заплакав. Плакав і повторював.

– Forever, forever... (назавжди).

Ну треба ж! Невже йому й справді жаль? Щось у душі ворухнулося? Але ж лишається Валя! Останнім часом він нас уже й не розділяв.

Валя більше дивувалась – ніж жалкувала.

Та чого їй жалкувати! Тепер моя хата лишається їй – нехай здає.

41.

І знову аеропорт... Останні хвилини в Нью-Йорку.

Проводжають, звичайно, Ален і Валя.

Ален і тут відмітився. Здали ми багаж, чекаємо посадки, тиняємося по аеропорту.

Підійшли до кіоска, де продають окуляри. Мені дуже сподобалися одні – така форма незвична і скло райдужне. Подивилася та й поклатла – цілих тридцять доларів! Обійдуся. Пішли далі.

От уже оголосили посадку. Прощаємося.
Плачу я, плаче Валя, Ален тримається, посміхається, тільки посмішка якась кривувата. В останню хвилину сунув щось мені до кишені.
В літаку подивилася...
Окуляри!!! Ті самі, що мені сподобалися!
Ален таки поцупив їх. Ніхто й не помітив. Ну й діляга!

43.

Прощай, Америко! Чи побачу я тебе колись?
Але ми тобі, мабуть, зовсім не потрібні.
Ми для тебе – «Garbage!»
Лечу! Знову лечу!
Але в зворотний бік – додому.
Цього разу цілих дев'ять годин, ніде не сідаємо.
Я дуже боюся літати. Коли літак підіймається, то в мене навіть долоні мокріють, у животі щось обривається... Але тримаюся. Їм, сплю, дивлюся в ілюмінатор.
Нарешті рідний Бориспіль!
Зустрічає мене дочка та батько її подружки, в якого є машина.
Все! Вдома!
Не в себе вдома, а у доньки.
В мене ж квартиранти. Донька їх попередила, але вони попрохали півмісяця строку, щоб знайти собі щось інше.
Мій Рудик, як побачив мене, впав на живіт та поповз до мене. А на очах (чесне слово!) були сльози.
Все скінчилося, як сон. Таке враження – що все це було не зі мною.
Кілька днів приходила до тям через зміну часових поясів, а потім пішло життя. Буденне життя звичайної української пенсіонерки.

Е П І Л О Г

Дзвінки з Києва до Нью-Йорка кілька років тому коштували дорого. Тому мені дзвонила Валя. Але не дуже часто. Я була в курсі всіх справ.
В Алена його «бізнес» із верхньою хатою «гавкнувся».
Як тільки я поїхала, всі перестали платити. Як казала Валя, ніхто не вірив, що то Ален її зняв, думали, що я, а прикриваюся Аленом, бо він американець.
Хазяїн нашого дому – Каган, переставши отримувати гроші, хотів виселити тих квартирантів, але не зміг, довго боровся з ними, доки не продав весь дім.
Десь майже через рік їх усіх повиганяла поліція.
Валя тоді вже мала нову хату, яку всю здавала, а собі найняла маленьку однокімнатну квартиру.
Ален майже зовсім перестав бувати в нашому домі, і Валя про нього нічого не знала.

Сама Валя «сходила» заміж. За кого б ви думали? За Наума! Він, як і обіцяв, зробив їй документи. Але з його «гадючим» характером Валя довго не витримала. А, може, й не збиралася з самого початку витримувати. Є грін-карта – і «бай-бай!».

Вона почала потихеньку перетягувати до себе свою дочку, яка, скінчивши інститут, правдами й неправдами виїхала до Німеччини, і там швиденько вийшла заміж.

А коли мала необхідні документи, то, також швиденько, «втекла» від чоловіка до мами в Америку.

Все вийшло, як у Валі.

А мама Валі невдовзі померла, зовсім самотня. Ні Валя, ні її дочка з Америки на похорони в Мінськ не поїхали, хоч і мали вже грін-карти.

Валя дзвонила мені, розповідала й виправдовувалася. Мовляв, їй подзвонили, коли вже й поховали. Ось так...

У Семена та Іри все добре.

Вони навіть витягли в Америку найкращу Ірину подружку разом із чоловіком.

Семен «кує» чемпіонів – він зараз тренує збірну Америки. Ось і в нього збулася «американська мрія». Іра теж тренує, тільки дітей.

Не знаю, як там Неля, як Тоня – всі зв'язки перервалися.

У Гарика Басова жінку теж прооперували – серцевий напад.

Чоловік Лізи помер десь років два тому. Вона досі судиться з двома його синами, яких майже не бачила, коли він був живий.

Що сталося з усіма іншими, про яких я тут згадувала, – не знаю.

Валя з Натаном Фефером не були знайомі, тому цей мій «бізнес» їй не згодився.

Але вона має такий самий. Знайшла робочі місця в супермаркетах та готелях. Пропонує таку роботу нашим гастарбайтерам, яких із кожним роком стає дедалі більше. Та й платять зараз теж більше, від 350 та вище доларів за тиждень.

Вона все мене просила по телефону, щоб я посилала їй людей. Обіцяла давати проценти за кожну людину.

Але де ж я їх візьму? Як відкрити візу? Зараз віза коштує 100 доларів, і її дуже важко отримати. Це я її «надурняка» отримала.

А десь з рік тому мій записник пошматувала собака, цуценятко від моєї нової собаки – пуделя.

Мій Рудик уже помер. Був старий і дуже хворий.

Так те цуценятко з'їло перші сторінки записника, де був Валин телефон.

Валя не дзвонить, а в мене нема її номера телефону...

А я після приїзду не знайшла собі ніякої роботи. Вік не той!

Кілька років їздила «човником» до Польщі з Лідєю.

А потім сіла й написала сценарій фільму-казки, про який мріяла багато років.

Помикалася з ним трохи, і раптом у мене його купили! І фільм зняли!

Перший дитячий фільм в Україні за роки Незалежності!

Мені аж моторошно іноді стає. Невже це я зробила?!

Ось і всі мої спогади.

Зараз ще пишу сценарій дитячої казки.

Може, буде добре, тоді...

Але не хочу нічого загадувати наперед. Що буде – те буде!

«Серед іншого, війна на Донбасі є спробою частини кремлівської верхівки забезпечити територіальні здобутки в Криму. І сама та обставина, що ці здобутки слід забезпечити, часто залишається поза увагою».

*Доктор Рорі Фіннін, декан факультету україністики
 Кембриджського університету (Велика Британія),
 член редколегії журналу «Всесвіт»*

д-р Рорі ФІННІН,
професор Кембриджського університету (Велика Британія)

«НЕ ПРО УКРАЇНУ...»

«Не про Україну» – так колишній генсек Андерс Фог Расмуссен висловився про війну в Україні у недавньому інтерв'ю для The Telegraph. І додав: «Путін прагне відродити позицію Росії як наддержави».

Коментар Расмуссена слушно фокусує увагу на агресії Кремля, який провадить військовий конфлікт в українському Донбасі, що вже забрав понад 6.000 життів. Утім, водночас його слова симптоматичні щодо дедалі відчутнішої проблеми: звуження аналітичного підходу до цієї війни. За такою логікою, яка, до речі, корелює із кремлівським нарративом, Україна сама по собі не є аж так важлива. Вона розглядається радше як об'єкт ширшого ідеологічного та навіть цивілізаційного конфлікту, що описується за відомими лініями: Росія проти ЄС, США і НАТО проти Росії, Схід проти Заходу.

З одного боку, така логіка зрозуміла в Європі, адже війна в Україні стосується нас усіх. За оцінкою Міжнародної кризової групи, «криза в Україні являє собою одну з присутніших загроз глобальному порядку упродовж останніх 40 років». Російська неоімперіальна політика в Україні підважує європейську безпеку та загрожує великим ідеям та ідеалам, зокрема, самій концепції державного суверенітету та цінностям демократичного плюралізму, відкритості й верховенства права.

Утім, якщо логіку «це-не-про-Україну» не піддавати критиці, вона може виявитися вельми небезпечною. Вона загрожує не лише утриваленням поширеного на Заході нехтування Україною, а й може призвести до забуття виняткових пожертв мешканців України. Нарешті, як аналітична пропозиція, відволікаючи увагу загальними питаннями від прискіпливого вивчення деталей, вона підважує нашу здатність сполучити геостратегічні пункти та зрозуміти, де і чому війна в Україні може вибухнути знову.

Намагаючися сполучити ключові точки у цій війні, ми не можемо забути про Крим. Але саме «кримнезія» стає щоразу поширенішою. Політики вважають за доцільне не згадувати про Крим у домовленостях про припинення бойових дій (Мінськ-1 і Мінськ-2); «реалістичні» науковці не вбачають у ньому вагомої підвалини актуальної

кризи. На Заході приділяють замало уваги питанню розгортання озброєнь у Криму, ще менше – скаргам кримських татар, які опинилися під сталим тиском російської влади. Нещодавно «віце-прем'єр» Криму навіть висловився в тому дусі, що одразу після вшанування сталінської депортації кримських татар 1944 року, яке відзначається 18 травня, варто встановити нове свято – «день радості».

Найактуальніші журналістські репортажі та наукові круглі столи до річниці подій березня минулого року часто створюють враження, що російська анексія Криму є справою закритою. Кремль забрав в Україні частину її території, і це кінець. За такою логікою війна на Донбасі має вельми неістотний (а може й жоден) стосунок до питання Криму як стратегічної справи.

Позірна розважність такого підходу дуже оманлива. Вона закладає, що зв'язок між анексією Криму та війною на Донбасі суто хронологічний – щось було «до», щось «після» – і не ставить питання про синхронність цих подій та їхню глибшу, ніж «тим часом» функцію. Іншими словами, наш дискурс про кризу в Україні схильний окреслювати Крим і Донбас як дві окремі події, хоч він мав би трактувати їх у взаємному зв'язку.

Серед іншого, війна на Донбасі є спробою частини кремлівської верхівки забезпечити територіальні здобутки в Криму. І сама та обставина, що ці здобутки слід забезпечити, часто залишається поза увагою.

У цьому разі історія може нам дещо відповісти. Якщо знання минулого вважати хоча б якимось порадиником, то новий встановлений де-факто російсько-український кордон на Чорному морі – що проходить тоненьким Перекопським перешийком завширшки не більше 10 метрів, не може бути сталим. Протягом останніх п'ятисот років Кримський півострів та прилеглі степи на півночі не були розділені між двома різними державами довше ніж вісім місяців. Принаймні, так було дотепер.

Кримські татари, чиє ханство контролювало регіон століттями, інколи називали цей стратегічний степовий простір за Перекопом *Özü qırları* або *Özü çölleri*, «Дніпрові луки». Згадка річки Дніпро у цьому контексті вельми промовиста. Кримський півострів теплий і засушливий, йому бракує власних водних ресурсів. Навіть нині, за рік після анексії, півострів дістає бл. 80% своєї питної води з басейну Дніпра на материковій Україні.

Сьогодні Крим отримує 80% електроенергії від електростанцій, що розташовані на материковій Україні біля Запоріжжя, за 226 км від Донецька. Кримська влада зараз говорить про будівництво «енергетичного мосту» з російського Краснодару задля припинення цієї залежності. Цей проект планують завершити 2017 року.

Не забуваймо і про те, що Кримський півострів фізично не з'єднаний з Російською Федерацією. Не припиняються розмови про Керченський міст, але дотепер сполучення існує лише у вигляді паромів. Зведення мосту обіцяли завершити 2018 року.

Просто кажучи: в інфраструктурному плані Крим не надто забезпечений. Напередодні російської анексії півострова 1783 року Григорій Потьомкін переконував Катерину II, що здобуття Криму «не може ані посилити, ані збагатити» Росію, але воно може додати їй безпеки. Після анексії 2014 року може статися протилежне: здобуття Криму в короткостроковій перспективі посилює Кремль – якщо ідеться про внутрішню легітимність Володимира Путіна – але воно не принесло ресурсної безпеки. Відмінність значною мірою пов'язана з тим, що Катерина здобула Крим та прилеглі стратегічні степи разом із територією, що її ми тепер зовемо Донбасом, тоді як Путін приєднав лише перше, але не друге.

Знання цього аспекту ставить нас перед кількома варіантами. Наприклад: 1) можна припустити, що Кремль нахабно захопив півострів, маючи відповідний план розвитку

його ресурсної самодостатності в довгостроковій перспективі. Або 2) ми можемо розважати варіант, що Кремль анексував Крим, маючи додатковий план великої домовленості з Україною й передачі контролю за частиною ресурсної безпеки новоздобутої території державі, чий суверенітет він же відверто зневажає. Або 3) ми уявімо собі, що Кремль анексував Крим із чітким наміром перехопити вищевказаний контроль за ресурсами.

Відмова від розгляду війни на Донбасі у світлі третього припущення – як боротьбу за контроль над «материковим трубопроводом» до Криму (терміни «материковий міст» чи «материковий коридор» є недостатніми) – це недоречне звуження нашого аналітичного підходу. Нам не випадає робити помилку: військова агресія Кремля має на меті перетворення України на васальну державу та послаблення європейського проекту як такого. Щоправда, теоретично цих геополітичних та ідеологічних цілей можна досягти за допомогою низки неескалаційних заходів, як-от утриманням «замороженого конфлікту» за визначеною Мінськом-2 лінією розмежування. Натомість, розважання про такі речі, як геостратегічна зацікавленість Кремля в ресурсній безпеці Криму, дозволить нам побачити імовірність ескалації війни – а ще зрозуміти, чому нині російські та проросійські сили продовжують наступ на утримуване українською стороною Широкине, селище, що розташоване впритул до Маріуполя, «морської брами Донбасу».

Авторизований переклад з англійського есею, що був уперше опублікований за лінком:
<http://www.crassh.cam.ac.uk/blog/post/fighting-crimnesia>

АНОТАЦІЯ ЧЕРГОВОГО НОМЕРА

Слово і Час. – 2015. – №3.

Номер відкривається рубрикою «Питання шевченкознавства». Микола Жулинський аналізує апостольську місію Т. Шевченка в контексті ідеалів слов'янської єдності. Роксана Харчук подає історичний коментар до Шевченкового образу П. Конашевича-Сагайдачного. Олександр Боронь робить спробу довести обізнаність Шевченка з повістями Оноре де Бальзака «П'єретта» й «Метр Корнеліус». В'ячеслав Левицький порушує питання про урбанізм у літературних творах Тараса Шевченка. Лілія Ожоган висвітлює роль Георга Брандеса в популяризації доробку українського поета. У рубриці „Питання теоретичні” надруковано переклад статті Ришарда Нича «Інноваційна гуманітаристика: текст як лабораторія. традиції, гіпотези, пропозиції» – роздуми щодо сучасної дискусії про гуманітарні і точні науки, а також про наукову політику.

У рубриці «Час телерішній» Ніна Герасименко з'ясовує особливості українського «жіночого роману». Богдан Пастух аналізує дві лінії розвитку сучасної української лірики. У рубриці «Історія літератури: стратегії сприйняття і викладання» подано матеріали науково-практичного семінару «Середньовіччя: Візантія – Русь – Україна» – доповіді Юрія Чорноморця («Візантійські та візантологічні наративи. Чому і як потрібно їх деконструювати?»), Петра Білоуса («Постколоніальна рецепція української літератури періоду Київської Русі»), Віри Сулими («Давньоукраїнська проповідь як літературний жанр в контексті нової герменевтичної стратегії»).

У рубриці „Написане лишається” надруковано листи Володимира та Розалії Винниченків (1922). Володимир Кузьменко рецензує збірку нарисів, статей і рецензій «Творчий портрет Михася Ткача. Від любові до болю», Галина Александрова – монографію О. Бороня «Повісті Тараса Шевченка і західноєвропейські літератури (рецепція та інтертекстуальні зв'язки), Костянтин Бондар – збірку статей Л. Рєви «Тарас Григорович Шевченко: Людина, Поет, Пророк. Символ України: до 200-ліття від дня народження».

Майя Александра НАЗРУК

(політолог, соціолог, антрополог, Польща–Канада,
Ph.D. університету Монреаля з етнології)

УКРАЇНА: МІЖ НЕСПРАВЕДЛИВИМИ ВІЙНАМИ І КАЗКАМИ*

(З англійської переклала Світлана Шліпченко, Ph.D.)

Від редакції. Зрозуміло, що поштовхом до написання цього тексту став відомий лист квітня ц.р.: «Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» :

<http://m.krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho>). В ньому чимала група відомих учених з багатьох країн (на жаль, серед них і такий одіозний „антибандерівець”, як Гжегож Россолінські-Лібе) закликають Президента України не підписувати відомий закон із декомунізації України, наводячи ряд своїх аргументів. Тим часом Президент цей закон підписав і зараз він набирає практичного втілення. Наша авторка не підтримала позицію підписантів відкритого листа, наводячи свої переконливі аргументи).

Дослідницький апарат, що застосовується науковцями для опису ситуації в Україні, демонструє невиспущу пильність останніх при розгляді нового законодавства. Воно формується у процесі дуже непростого і, часами, звивистого руху країни на етапі, що має закласти підвалини набуття справжньої незалежності.

Таким невиспущим вартовим виступає когорта критиків, чиї зв'язки з Україною та діяльність передбачає прискіпливе вивчення ледь не кожного «чиху», навіть попри загальноприйняті норми невтручання у справи інших країн, гарантовані правилами міжнародного правового процесу. Стоячи на варті достовірності, подібно до бухгалтера, що працює над фінансовим звітом, ці люди почуваються ре-трансляторами соціального факту, переформатованого у такий спосіб, щоб забезпечити владний контроль.

---

* Оригінальна назва тексту: Maja Alexandra Nazaruk. Ukraine: Between Unjust Wars and Fairytales. April 20, 2015.

У тому, що стосується законів з декомунізації, то мій інстинкт підказує, що це аж ніяк не той випадок, коли треба «подавати голос». Якщо зважити на десятиліття репресій, придушення свободи висловлювання, влади криміналітету, що асоціюється з добою комунізму, то у своїх навіть суто філософських витоках ідея декомунізації є легітимною та майже бездоганною з точки зору критичних зауважень. От що не виглядає легітимним, то це маніпуляції із наданням чи не наданням державі мандату на втручання та коригування (колективної) пам'яті.

Як критик і науковець, що глибоко переймається питаннями «кривих зв'язків» та їхнім впливом на самовизначення України і чий професійний світогляд сформований ідеями Французької Революції, Габермаса, Гобсбаума та Андерсона, я є прибічницею принципу непокарання: кажу «так» Україні, яка прагне господарювати у своїй хаті. Свобода від цензури знаменує свободу здійснювати біо-волю до влади (ідеться про сув'язь і протиставлення ідей Ніцше і Фуко в концептах понять «волі до влади» – Прим. ред.).

Німеччина для німців (Бісмарк). Греція для греків (Венізелос). Франція для французів (де Голь). Кожна з вищезгаданих держав де факто є багатонаціональною: Німеччина є домівкою для поляків і французів; Греція визнає своїми громадянами турків і болгар; Франція всотала у себе арабів і сефардів (єврейський субетнос з Піренеїв та Північної Африки. – Прим. ред.).

Просвічена наскрізь, наче променями Рентгена, за те, що зважилась запустити програму підтримки національної більшості, дочка Советського блоку Україна наче стискається у спіраль в напрямку Гелнерової національної моделі 19 ст. (Ернест Гелнер, видатний англійський філософ і антрополог, автор фундаментальної праці з теорії націоналізму «Нації та націоналізм» (1983). – Прим. ред.). Рівнозначність між стандартними ланками політичного і національного заганяє її у границі цього демонічного танцю.

У ситуації, коли перед тобою – кийок (що його уособлює Росія) та морквина (Європейський Союз), потреба України утворити змішану, але єдину соціальну ідентичність виражається у тому, що конститує соціологічну необхідність, направлену у зворотний бік: необхідність вибудувати своє ставлення до минулого і необхідність таким чином протиставити себе реліктам попередніх еліт.

Формування «титальної нації», відкладене етнічними репресіями з боку імперської влади, визначає позицію України – її наче замкнено в іншому часі. У часи, коли технократичні структури корпорацій поглинають національні уряди, охоплені сверблячкою надолужити процеси націєтворення, прапороносці «уявлених князівств» та відповідних цінностей можуть поховати усі «апології свободи».

Можновладці без жодних проблем ототожнюють виживання з прогресом, державу – з культурою. В такій перспективі символи бандитів, що майже століття були при владі, сприймаються як анахронізм; темні сили каламутять воду, викликаючи на поверхню «демонів» минулого. Закон про декомунізацію має сенс у тому плані, що може послужити знаряддям вивільнення країни і нації з цієї пастки. Правляча еліта має своїх власних природжених бандитів.

У специфічному наборі «кабальних» цінностей, пропонованих підписантами листа від квітня 2015 р. («Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону» :

[http://m.krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho](http://m.krytyka.com/ua/articles/vidkrytyy-lyst-naukovtsiv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavsiv-shchodo-tak-zvanoho-antikomunistychnogo-zakonu)), наче у тріснутому дзеркалі відбивається

рентгенограма приреченої на смерть України. Кінець політики невтручання у справи іншої держави стискає уявні пружини підвищеної напруги; тільки-но народившись, незалежна країна опиняється перед перспективою зникнення, смерті! Однак найважливіше тут те, що Україна не є вільною й від самої себе, залежність породжується інтересами, що працюють проти неї ізсередини.

Науковці не відчувають, що, діючи у такий спосіб, вони наче пропонують Україні скористатись спустошеним резервним фондом, втім ефект від постійних атак на царину прийняття рішень трохи погашається відповідним еквівалентом – суверенітетом.

О, та це ж посягання на свободу висловлювання! Цим законом передбачено «захист» від спроб громадськості захищати права людини! Політика й істина: історія у вині. Коли відсутні спроби діагностувати ситуацію за допомогою рефлексії, думки чи розуму, у гру вступає «теорія кривих зв'язків».

Науковці скажуть: Чи це не є саме та проблема в гуманітарних студіях, на якій і варто сконцентруватись? Коли ще буде слушний момент для дослідників сказати своє слово, як не тоді, коли ставляться під питання власне підвалини академічних досліджень в галузі сучасної історії?

Замість того, щоб сфокусувати свої зусилля на питанні політичних прав демократично обраних політичних суб'єктів у державі, науковці віддають перевагу аналізу каральних заходів у правовій політиці. Денонсація «злочинів націоналістів» спрацьовує як детонатор проти ще нестійкої, крихкої ідентичності.

На думку науковців, гасло «Звільнімо націю!» автоматично означає «свободу від євреїв» (1941) чи «свободу від поляків» (1943) – тобто агресію. Натомість для інших – воно позначає свободу від залишків советської окупації. По той, інший, бік – Луганськ, Донецьк, Крим, загнані в кут шантажистом, що пограє м'язами. Поляризуючи націю/країну, шахова диспозиція «ми – вони» у той самий час підштовхує до єдності. Відтік мізків ініціюється тими, хто меткіший, однак вже зневірився.

Списи критиків спрямовані проти цензурування військових злочинів, вчинених членами ОУН-УПА. Критичні звинувачення лунають у бік вже розкрученого національного бренду, олії у вогонь додає і так невисока толерантність до наукових історичних досліджень. Лунають звинувачення у «стиранні історії».

Декомунізація стає часткою виборчої кампанії, і так собі зверхньо й зарозуміло апелює до мало поінформованого, чи взагалі – дезінформованого, населення: шукаючи й «призначаючи» винних, маніпулюючи питаннями потреб населення, винаходячи ворогів.

А в тому, що стосується цієї програми як такої, то виглядає, наче українців взагалі намагаються «убезпечити» від усвідомлення та осмислення їхньої відповідальності (чи співучасті) в погромах Голокосту, масових вбивствах. Відпущення гріхів історії досягається вибірковим, зашореним поглядом на події. Ціна таких ревних «хрестових походів» виправдовується тим, що називають «істинним значенням» або «правдою історії». Сьогодні – час масштабних травм, загальної невизначеності у питаннях стосунків я / Інший.

У частині, що стосується надання законного статусу борцям за незалежність України, закон передбачає заборону публічної демонстрації неповаги до людей, наділених таким статусом. Подібно забороняється й публічне заперечення законного права України виборювати свою незалежність впродовж 20 ст. Як

наслідок, для тих, хто вчинятиме такі дії, передбачено покарання в рамках сьогоднішнього українського законодавства.

Вірогідність застосування відповідних норм закону про декомунізацію викликає відвертий скептицизм. Втім, якщо універсальні людські цінності не є пустопорожнім звуком, то суспільство тільки виграє від декомунізації, навіть, якщо така солодка казочка матиме нульовий ефект на виході.

Іншими словами, правочинність пов'язується із введенням в оману. Вилучені із загального демократичного процесу у такий досить проблематичний спосіб, наміри укріпити незалежну державу завдають удару по громадянських свободах.

Науковці зауважать: Чому права людини мають протиставлятися намірам укріпити «державність»? А обмеження свободи висловлювання – новинайде-ним традиціям (пор. Е. Гобсбаум)?

Степан Бандера, ідеалізований герой сьогодення, звинувачується у співпраці ОУН з нацистами, вбивствах поляків та антисемітизмі.

Національний історичний нарратив натомість говорить про те, що у відповідь на століття утисків та переслідувань тих, хто заявляв про свою приналежність до українців, Бандера у 1941 проголосив незалежну державу, і в результаті сам опинився в нацистських таборих. Переслідування ж інших груп замовчується – зокрема масові вбивства євреїв членами ОУН у червні-липні 1941.*

Тож Бандера постає кимось на зразок Великої Матері (за А. Камю) зародкової держави попри усі цензурування з боку науковців, які чомусь не можуть прийняти несправедливості війни. Усі довкола цієї фігури (Матері) можуть бути несправедливими. Відтак, прагнення України до незалежності, її кривава мрія про свободу позбавляється фундаменту, залишається без засновника. З психологічної точки зору – таке є неможливим. Переоцінка цінностей обертається травмою. Прості факти людського життя.

Свобода сповідувати відповідальність за свої вчинки – це те, що натомість пропонується Україні, буквально підсовується на тарілці.

Але, в ситуації, коли ви опиняєтесь перед вуличним грабіжником – чи не виділяє він для себе найслабшого? Рівність перед законом для всіх? Історія на службі у влади?

---

*Від ред. Ось думка українського історика Ярослава Грицака в дискусії з Г. Россолінським-Лібе навколо книги спогадів авторитетного єврейського діяча Ігнатія Хігера «Світ у мороці», виданої у Польщі 2011 р., яка стосується Голокосту, зокрема львівських подій літа 1941 р. Ярослав Грицак: «Для мене спогади Ігнатія Хігера цікаві власне тим, що вони є дуже особистісні і різняться у деяких важливих моментах від спогадів інших львівських євреїв, хто пережив Голокост. Зокрема, від спогадів його дочки [7] чи перевиданих щойно українською і російською мовою спогадів Яніни Хешелес [8]. У спогадах його дочки, як і спогадах Хешелес, українці виразно фігурують як головні винуватці і виконавці львівських погромів літа 1941 р. Натомість цього наголошування на особливій ролі українців немає у спогадах Хігера-батька. Чому, я не вмію пояснити. Рівно ж Хігер є одним з тих небагатьох мемуаристів, який твердить, що німецькі війська у червні 1941 вітали не лише українці, але й поляки (польські мемуаристи зазвичай наголошують, що прихід німців вони і їхні співвітчизники зустріли вороже). Я не беруся ручитися за точність цих деталей – але вони цінні для мене у першу чергу тим, що показують загрозу легких узагальнень». (<http://www.uamoderna.com/blog/172>) (Червень 2012 р.)

Ліки від такої «візуалізації»?

Чи допоможе тут критика «привласнення історії» владцями?

Як свідчить історія з науковим доробком Гжегожа Россолінські-Лібе (останній – автор докторської дисертації, виконаної при Гамбурзькому університеті на тему «Степан Бандера: життя українського фашиста та пам'ять про нього, 1909–2009», яка планується до випуску у книжковому форматі в Німеччині. У 2012 р. стався скандал з його виступами в Україні, коли одночасно кілька наукових установ в останню мить відмовили йому в наданні своїх зал. Тоді єдина його лекція в умовах посиленних заходів безпеки відбулася в приміщенні німецького посольства у Києві. – Прим. ред.), не існує сприятливого клімату для історичних «транскриптів». Міф про Бандеру провокує «полювання на відьом» – переслідування тих, хто волів би сповідувати відповідальність, діагностує полярні настрої, і має ефект доміно.

Через заперечення, блокування думки «інших» в позиції самооборони, в ім'я ілюзорних політично ліцензованих структур несправедлива війна зцементовує Нас проти Них. Чоловіки біологічно запрограмовані на створення коаліцій, згрупування проти «сусідів»: на применшення, приниження «інших»/агресію, експлуатацію/ескалацію. Це спрацьовує як сірник, що підпалює «коктейль Молотова» історії.

Науковці кажуть: Те, що Путін зневажає права людини, не дає Україні права робити те саме; той факт, що Талібан порушує права людини, не виправдовує катувань (коли людину «притоплюють» при допиті) у в'язниці Гвантанамо; Аушвіц не був *taggiog forza* (причиною) бомбардувань союзниками Дрездена; терор НКВД під час погромів 1941 не має виправдання!

Академічний світ охоплений непереборним бажанням вільно гортати сторінки «кінця історії», локалізувати істину *in situ* (на місці – лат.) – в Бабиному яру (1941), Вінниці (1941), Волинській Порослі (1943). Заперечення історії обертається перетворенням себе на безневинну жертву: об'єкт сам віддає себе на поталу корисливій тиранії.

За іронією долі, до лав борців за українську незалежність входять вояки 14 дивізії СС Галичина («дивізійники»). Історія націй вмотивовуються нарративами і писемними джерелами, що можуть мати роз'єднувальне, а не об'єднуюче, значення.

У країні, що стоїть на межі небезпеки зникнення, історія про Бандеру постає тим самим цементуючим нарративом, що прикриває собою оскаржувану, незручну істину. Спільна свідомість членів уявленої спільноти втілюється у фантазмагоріях казок Братів Грім – це про неї розповідають, її показують дітям.

Обурені, ідеалістичні голоси членів спільноти волають: де ж тут брехня?!

Звинувачувальні листи натомість ігнорують конструктивні стратагеми, вони – наче комарині укуси на шляху до пошуку механізмів розв'язання проблеми. Деескалація розпочинається із символічних жестів. Підтримання мирного діалогу, модерація здатні відвернути жорсткі шипи критики.

І навпаки, самонавіювання, що постало в результаті маніпуляцій, перетворює налаштованість до діалогу, миролюбність у збочене бажання отримати зиск за будь-яку ціну.

Прискорене ознайомлення з національним нарративом може стати в пригоді «делегатам від політології».

Власне кажучи, науковці змішують «форми» ідентичності – націю і державність – шантажуючи українців звинуваченнями у співучасті в злочинах, досягаючи мети через:

- а) в ідеалістичній версії – як засобу розчаруватись, втратити всі надії;
- б) в реалістичній версії – як засобу опрацювати брак усвідомлення та розуміння через культуру, переосмислити етичні засади та перевернути першочергові потреби в піраміді Маслоу (ієрархічна система потреб людини, складена американським психологом Абрагамом Маслоу (Abraham Maslow). – Прим. ред.) – тобто нарешті здолати свій «екзистенційний ідіотизм»!

Той факт, що країна наважилась стати на захист ідеалів своєї державності, попросту виринається з контексту. Відтак, перед нами постають якісь люди, які абсолютно без жодного сенсу змагаються між собою на політичній арені, та колони бандитів з танками, що протистоять іншим бандитам.

Науковці зауважать: Власне кажучи, Україна має міжнародні зобов'язання – від Женевських чи Гаазьких конвенцій і до Страсбурзького суду – вона їх підписала абсолютно свідомо. Те, що Путін, чи Лукашенка, чи Алієв, чи той же Назарбаєв і Кадіров не дотримуються демократичних стандартів, не звільняє Гройсмана чи Яценюка від взятих ними на себе зобов'язань і відповідальності.

Однак існує і ймовірність того, що Гетсиманський Сад таки буде відновлено – принаймні фігурально, на папері. Стерти символи агресії – хіба вже не час? Хіба вже не час вичистити подвір'я, вкинути в землю зерна?

Науковці мають рацію в тому, що Україні потрібно наважитись повернутись лицем до істини. Це, так би мовити, «запрошення до Прозорості/Транспарентності». Втім, щоденне відчуття чужинського домінування врешті проростає голками під сорочкою!

У великих інтернаціональних «габах» – Едмонтоні, Нью-Йорку, Гарварді, Парижі, Варшаві, Берліні, Грайфсвальді чи Куритибі – люди з українською свідомістю стикаються із тим, що майже у насильницький спосіб змушені почуватися позбавленими привілею національного самоусвідомлення, вони відчувають себе «окупованими» і соціально, і дискурсивно.

Репресований націоналізм посилається на щирі «кривні зв'язки», яких там годі шукати.

Повсякчас озиратись через плече в пошуках небезпеки, але при цьому дотримуватись принципів суверенності, означає опинитись лицем до лица і вчитись протистояти корупціонерам, агресорам, науковцям, самому Богу!

Може, я й не вправі вказувати щось комусь своїм маленьким рожевим жіночим пальчиком. Однак у «трибуналах» чомусь засідають самі чоловіки – виконавці вироків, активісти, і навіть жертви. (Тут є свої pro і contra.)

В антропоморфній колісці нової хвилі «переслідувачів істини» – так, вони такі, – наївні, сліпі, упереджені, хитрувато-розважливі, вони можуть чогось не розуміти, не встигати за розвитком подій, народжується чітка очевидність симптомів: дієздатність, вміння передбачати, надрив.

Воління.

– Життя?

То що, Україна для українців?

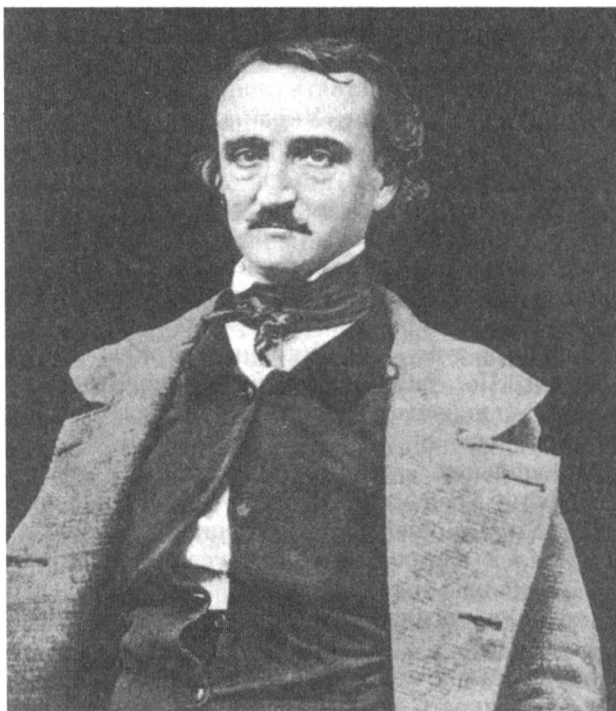

ЕДГАР АЛЛАН ПО

(1809–1849)

ФРАГМЕНТИ ЕПІСТОЛЯРІЮ

Упорядкувала та з англійської переклала Ірина Новіцька.

1. Едгар По – Джону Нілу¹, жовтень або листопад 1829 р.:

«[бракує початку]

Я молодий – мені ще нема двадцяти, – і я поет – якщо глибоке поклоніння всьому прекрасному може зробити мене ним; і я бажаю ним бути у широкому значенні цього слова. Я віддав би весь світ, щоби втілити половину тих образів, що нуртують у моїй уяві (до слова, ви пригадуєте – чи колись читали – вигук Шеллі про Шекспіра: «Скільки думок пропливло на поверхні, поки з'явився такий автор!»²). Звертаюсь до вас, як до

¹ Джон Ніл (1793–1876) – один із найвідоміших критиків тої доби, власник «Літературної газети янки та бостонців» («The Yankee and Boston Literary Gazette»).

² Ті, хто цитує і коментує цей лист (Дж. Інгрем, К. Бальмонт), не вказують походження цієї цитати. Не виключено, що вона могла бути навіяна трактатом Шеллі «Захист поезії».

людини, що любить ту саму красу, якою захоплююсь я, – красу чистого блакитного неба й осяяної сонцем землі: – не може бути зв'язку сильнішого, ніж той, що між двома братами, – нема більшої любові, ніж між ними, бо вони люблять одних батьків, – їхня прихильність завжди спрямована в один бік – одне русло – і не може не зливатися. Я є і змалку був не від світу цього. Далі, не можна сказати, що

«I left a calling for this idle trade
A duty broke — a father disobeyed»³, –
оскільки я не маю ні батька, ні матері.

Я готую до друку томик віршів, більша частина яких писана, коли мені ще не було п'ятнадцяти років⁴. Редактор «Янки»⁵ каже, говорячи про «Небеса»⁶: «Він міг би написати чудову, а може, й велику поему» (найперші слова підбадьорення, які я чув на своїй пам'яті). Я дуже певний того, що коли я ще її не написав – то можу написати, даю слово, – аби лише мені дано було час.

Мають бути надруковані поеми, – «Аль-Аарааф» і «Тамерлан», одна приблизно на чотириста, друга десь на триста рядків, – та ще малі вірші. В «Аль-Аараафі» кілька гарних місць і багато словесних викрутасів, які я не мав часу повикидати.

«Аль-Аарааф» – казка про інший світ, зорю, відкриту Тіхо Браге⁷, яка показаласть і щезла так раптово, – або радше це зовсім не казка. Я вставлю сюди уривок про палац, яким управляє божество; із нього ви побачите, що я припускаю: втрачені скульптури нашого світу перемістилися (в духовному сенсі) на зорю Аль-Аарааф – витончене місце, що більше пасує до їхньої святості».

[Далі йдуть кілька зразків поезії По]

2. Едгар По – Джону Аллану⁸, 21 лютого 1831 р.:

«Нью-Йорк, 21 лют. 1831 р.

Дорогий сер,

незважаючи на весь мій твердий намір учинити навпаки, я вимушений ще раз удатися до вас по допомогу... Однак це буде останній раз, коли я потурбую якусь людську істоту, – почуваю, що мене підкосила недуга, з якої я вже не піднімуся. Зараз я промовляю не до вашої ласки, – бо її я втратив, – а до вашого почуття справедливості. Я писав вам про дозвіл піти у відставку⁹ (бо було *неможливо*, щоб я залишився)... моє вухо оглушене над усякий опис – я слабну з кожним днем... навіть якщо моя недавня хвороба не поклала цьому край. Я писав вам, як уже була мова, про дозвіл вийти у відставку, тому що без вашого дозволу я взагалі не міг отримати відставки; причиною на те було, що я отримав би вислугу, що виносить 30 доларів 35 центів, згідно зі статутом закладу. У моїх теперішніх обставинах один-єдиний долар має для мене більшу вагу, ніж десять тисяч для вас, а ви свідомо відмовились відповідати на мій лист... Я, як і казав вам, знехтував своїми

³ Е. По змінює зміст рядків Александра Поупа на докорінно протилежний. Досл. перекл.: «Я зрадив своє покликання задля цього марного діла; закинув заняття, не послухався батька».

⁴ Очевидно, перебільшення. Втім, відомо, що в цьому віці По вже писав поезії.

⁵ Відгук, що його цитує Е. По, був надрукований у вересневому номері «Літературної газети янки та бостонців» і підписаний ім'ям самого Дж. Ніла (Д. Р. Томас і Д. К. Джексон). Або По не звернув на це уваги, або злукавив, сподіваючись на те, що Ніл підтвердить свою думку.

⁶ Пізніше переназваний на «Зачарований край» (переклад А. Онишка).

⁷ Тіхо Браге (1546–1601) – датський астроном, астролог і алхімік.

⁸ Джон Аллан (1779–1834) – вітчим Е. По.

⁹ Е. По пропонував свою відставку в листі до Дж. Аллана від 3 січня. 7 січня, не дочекавшись відповіді, він почав зумисне порушувати правила закладу, що призвело до розгляду його поведінки комісією (28 січня – 8 лютого) і рішення про його відрахування, яке вступило в дію 6 березня.

заняттями, коли відчув себе неспроможним їх відвідувати, і наслідки були неминучі – звільнення. Мене звільнили – тимчасом як один рядок від вас міг цьому запобігти... Ціла академія виступала в моїх інтересах, бо єдиним моїм злочином було те, що я нездужав, – та що з того... – Я відсилав вас до полк. Теєра¹⁰ по публічну документацію, бо мав стаж і репутацію обдарованого¹¹, – та все було даремно [...] якби ви надали мені дозвіл піти у відставку – усього цього можна було уникнути... У мене не залишилося ні сили, ні снаги, щоб описати половину того, що я почуваю... Як не тепер, то потім ви *відчуєте*, як зі мною повелися. Я залишив [Вест-]Пойнт два дні тому і вирушив до Нью-Йорка без плаща та іншої необхідної одежі. Підхопив дуже жорстоку застуду і тепер прикутий до постелі; не маю грошей, друзів... Я написав до брата; але він не може мені допомогти¹²... Я ніколи вже не встану з ліжка... на додаток до страшенної застуди в легенях з мого вуха постій[но] сочиться кров і гній, а біль у голові шалений – я насилу усвідомлюю, що пишу... Я більше не писатиму... Будь ласка, вишліть мені трошки грошей – швидко – і забудьте, що я про вас говорив¹³...

Хай вас Бог благословить...

Е. А. По

Не кажіть ні слова моїй сестрі¹⁴.

Я щодня посилятиму на пошту по відповідь».

3. Едгар По – до полковника С. Теєра, 10 березня 1831 р.:

«Нью-Йорк, 10-е березня 1831 р.

Сер,

не маючи більше жодних зв'язків, які могли б поєднувати мене з моєю рідною країною, жодних перспектив, ніяких друзів, я старатимусь при першій нагоді відбути до Парижа з метою отримати (через зацікавлення маркіза де Лафайєста) місце на службі (якщо можливо) в польській армії¹⁵. У випадку втручання Франції в інтересах Польщі це легко б далось зробити – на всяк випадок це буде моїм єдиним здійсненим планом дій.

Ціллю цього листа є чемно прохати, щоб ви надали мені таку допомогу, яка може бути в ваших силах, у сприяттні втілення моїх думок.

Довідка про навчання у моєму класі – це все, на що я маю якесь право очікувати. Будущо поза тим (лист до друга в Парижі або до маркіза) – будо б добрим ділом, якого б я ніколи не забув.

З найвищою повагою

В.[аш] пок.[ірний] сл.[уга]

Едгар А. По

Полк. С. Теєру

суп[ерінтендан]ту В[ійськ.] А[кадемії] США

¹⁰ Сильванус Теєр – полковник, суперінтендант Вест-Пойнта.

¹¹ Із листа кадета Девіда Емерсона Гейла: «Його [По] мають тут за обдарованого, але він надто шалений поет, щоби любити математику».

¹² По написав братові (Генрі) 20 лютого (Д. Р. Томас і Д. К. Джексон), але Генрі хворів на сухоти і пиячив, а його родина бідувала.

¹³ Е. По перепрошується за лист до сержанта С. Грейвза від травня 1830 р., про який згадує в листі від 3 січня. У листі до Грейвза По обмовився, що Дж. Аллан рідко буває тверезий.

¹⁴ Розалі По, молодша сестра Едгара, мала вроджену хворобу (слабоумство). По намагався вберегти її від поганих звісток про себе.

¹⁵ Е. По був зацікавлений подіями польського повстання 1829–1831 рр. Очевидно, саме ці нереалізовані плани стануть основою легенди про перебування в Європі, яку По і його біограф Генрі Хірст викладуть 1843 р. на сторінках «Суботнього музею» («The Saturday Museum»).

4. Едгар По – до Джона Аллана, 18 листопада 1831 р.:

«Балт.,

18 листоп. 1831 р.

Мій дорогий татку,

я у величезній халепі й не маю іншого друга на світі, крім вас, щоб до нього звернутися; якщо ви відмовитесь допомогти мені, то не знаю, що мені робити. Одинадцять днів тому мене заарештували за борг¹⁶, який я ніколи й не гадав платити і який був записаний на рахунок Г[енр]і так само, як на мій, два роки тому.

Я радше зробив би що завгодно, ніж звертатись до вас знову, після того, як ви недавно проявили люб'язність, – але я справді не маю жодної іншої можливості, і я в поганому здоров'ї і не здатен перенести так багато тягот, як раніше, інакше б ніколи не просив вас дати мені ще хоч цент.

Якщо ви один цей раз вишлете мені 80 доларів до наступної середи, я ніколи не забуду вашої доброти й щедрості. – Якщо ж ви відмовите, сам Бог тільки знає, що я зроблю, і всі мої надії та сподівання будуть зруйновані назавжди...

Зі щирою прихильністю ваш

Е. А. По

Я доклав усіх зусиль, та надаремне».

5. Едгар По – до Джона Аллана, 15 грудня 1831 р.:

«Балт.[имор], 15-е груд. 1831 р.

Дорогий татку,

я певний того, що ви б не відмовилися мені допомогти, якби добре знали, в якій я біді. Як часто ви полегшували нещастя цілком чужої вам людини в обставинах менш невідкладних, ніж мої! А втім коли я благаю і молю вас в ім'я Господа вислати мені фінансову підтримку – ви вперто відмовляєтесь допомогти мені¹⁷. Я знаю, що зневажав вас після всіх прощень, і знаю, що вже не маю ніяких шансів знову відзискати вашу прихильність, але, Христа ради, не дозвольте мені згинутися через суму грошей, на яку ви й уваги не звернули б, та яка зарадить мені в найбільшому земному лиху. А надто коли я присягаюся всім святим, що ніколи, ні за яких обставин не звернуся більше до вас. О! якби ви знали в цю мить, у якому я жахливому становищі, ви б ніколи собі не пробачили за те, що мене відштовхнули. Ви тішитесь всіма благами, що їх можуть дарувати багатство і щастя, а я терплю крайні злигодні й скруту без однісінького шансу на рятунок чи друга, за яким міг би оглянутися по допомогу.

Подумайте на одну хвилину, і якщо ваша колишня вдача і серце не зовсім ще змінилися, то ви не відмовлятимете мені й далі в підтримці, якщо не задля мене, то задля людськості.

Я знаю, що ви ніколи не проганяли з-під своїх дверей жебрущого, і через те до вас звертаюся, я благаю вас про мізерну поміч, і в ім'я того, що було раніше для вас дорогим, я вірю, що ви врятуєте мене.

Коли ви жадаєте, щоб я схилив голову перед вами, – я скоряюся: хвороба і нещастя не zostавили мені й тіні гордощів. Визнаю те, що я нікчемний і не гідний вашої уваги, але

¹⁶ За Г. Алленом, По просто поручився за брата, але оскільки той помер (1 серпня), поручителю за законами штату загрозувало ув'язнення. Борг становив 80 доларів. 7 листопада Е. По, за одними даними, ув'язнили, за іншими (А. Квінн, який керувався в'язничними записами) – він серйозно ризикував туди потрапити, але точно не був ув'язнений.

¹⁷ На лист від 18 листопада Е. По до того часу не отримав ні відповіді, ні грошей. Вони прийшли аж у січні наступного року, та й то лише 20 доларів.

не дозволяйте мені загинати, не лишивши бодай одної можливості рятунку. Я почуваю в самому нутрі мого серця, що якби то ви були в моїм становищі, а ви в моєму¹⁸, то геть не так би я чинив.

Ваш із прих[ильніст]ю
Е. А. П.»

6. Едгар По – до Джесса Доу¹⁹ і Фредерика Томаса²⁰, 16 березня 1843 р.:
«Філадельфія, 16 березня 1843 р.

Дорогі мої Томасе й Доу,

я прибув сюди цілком безпечно і тверезий десь коло пів на п'яту вчора ввечері – без ніяких пригод по дорозі та й ніяких наслідків. Поголювся і поснідав у Балтиморі, підобідав у Сасквеганні й тим часом дістався Філа[дельфії]. Почуваюся цілком стерпно. Місіс Клемм очікувала мене на станції. Я одразу поїхав додому, прийняв гарячу ванну, повечеряв і тоді вибрався до Кларка²¹. В житті ще не бачив, щоб один чоловік з таким подивом зустрів іншого. Мабуть, він виснував із послання Доу, що я не тільки вмер, а й уже похований, і радше був би сподівався побачити свою прапрапрабабцю. Прийняв він мене, втім, дуже сердечно, і я пролив певне світло на всю справу. Я сказав йому так, як було погоджено, – що я трохи заслаб²² і що Доу, знаючи про те, що в минулому я міг загуляти на широку ногу, зняв недоречний галас і т. д., і т. под., – тож коли я дізнався про його лист, то подумав, що найліпше вернутися додому. Він казав, що поїздка пішла мені на користь і що він ніколи не бачив мене при ліпшому здоров'ї!!! – ще б пак.

Нині зранку я випив ліки, а що весь день сніжить, то я скористаюся приводом лишитися вдома – щоби назавтра вже дійсно почуватися так, як зазвичай. Зі здоров'ям Вірджинії майже так само – але підупала духом навіть більше, ніж я припускав. Вона переказує найласкавіші вітання обом вам – і так само місіс К[лемм].

Кларк, як показується, написав Доу, а той мав би дістати його листа нині зранку. Прошу при відповіді вкласти той лист – тоді я буду знати, як мені повестися. І, Томасе, напиши негайно так, як було умовлено. Як можливо, то додай який рядок від Роб[ерта] Тайлера²³ – але боюся, що в цих обставинах це не вдасться... не виню нікого, хіба що себе.

Лист, за яким я шукав і хотів, щоб його мені повернули, ще не в дорозі (відтак і гроші не прийшли)²⁴; Ловелл²⁵ ще їх не вислав – він хворіє в Нью-Йорку на запалення очей. Як тільки дістану переказ, або й перед тим, я поверну гроші, що ви їх обоє були такі

¹⁸ Описка: мало б бути «а я у вашому».

¹⁹ Джесс Ерскін Доу (1809–1850) – журналіст і письменник, редактор видання «Індекс» («Index»).

²⁰ Фредерик Вільям Томас (1806–1866) – журналіст, юрист, політик, викладач, один із найкращих друзів Е. По. У 1841–1850 рр. був клерком у департаменті фінансів США у Вашингтоні. Завдяки Ф. Томасу родина президента Сполучених Штатів мала нагоду дізнатися про особу Е. По і проєкт його журналу «Стайлус», проте аудієнція По з президентом не відбулася через те, що По почав надуживати алкоголь, прибувши до Вашингтона.

²¹ Томас К. Кларк (1801–1874) – видавець філадельфійського журналу «Суботній музей». Контракт із Томасом Кларком про партнерство в журналі «Стайлус» підписаний 31 січня 1843 р. Через труднощі з власним виданням і ненадійність По Кларк у травні розірвав контракт.

²² Нездоров'я, слабкість – традиційна відмовка По, коли йдеться про випадки зловживання алкоголем.

²³ Найстарший син Джона Тайлера, тодішнього президента США. Цікавився літературою і пробував сили в поезії.

²⁴ Гроші мали прийти від журналу «Піонер» («Pioneer»).

²⁵ Джеймс Расселл Ловелл (1819–1891) – поет, журналіст, рецензент, редактор і видавець журналу «Піонер». Друг По впродовж якогось часу (від 1842 до 1845 р.).

ласкаві позичити, – тобто 8 доларів Доу і 3,5 Томасу... За яку ж клопітну справу я взявся, намагаючись писати двом людям водночас! Тим не менш – спершу до Доу. Мій любий друже!.. Тисячу раз тобі дякую за твою доброту і велике терпіння, вже й не кажучи про плащ, вивернутий навиворіт, чи інші грішки такого стибу. Також перекажи своїй жінці, що я глибоко жалкую за ті неприємності, яких, певно, їй завдав. Вишли мені також, як можеш, листа до Блайта²⁶. Зайди ще до цилюрні на горішньому поверсі Фуллера²⁷ і заплати за мене за послуги, бо я там, підозрюю, заборгував. Тепер же Бог тебе благослови... нема над тебе поряднішого чоловіка. Тепер до Томаса. Мій любий друже! Прости мені мою дратівливість і не гадай собі, що я думав усе те, що казав. Повір, що я дуже вдячний тобі за численні вияви уваги і поблажливості, і ніколи не прийде така година, щоб я забув їх або тебе. Передавай мій найтепліший привіт доктору Лейсі, а ще Дону²⁸, від чийх іспанських вусиків я попри все в захваті і хто має, певно, найкращу поставу з усіх, що я коли бачив... і так само доктору Фрейлі. Прошу, передай мої вибачення містеру Фуллеру, що я клеїв із себе такого дурня в його домі, і скажи йому (якщо гадаєш, що це конче потрібно), що я й наполовину так не впився тим його відмінним портвейном, як кавою з ромом, якою намагався вигнати сп'яніння. Був би також радий, якби ти скористався можливістю і сказав містеру Роб[ерту] Тайлеру, що якщо він може розглянути цю справу і забезпечити мені посаду інспектора, то я негайно долучуся до вашингтонських урядовців. Кажу без тіні жарту, з усією тверезістю, – і то з більшою, ніж багато хто. Думаю, що для містера Тайлера то було б предметом гордості – врятувати мене від небезпек м'ятого джулепу і портвейнів; адже це молодий чоловік, про якого весь світ такої доброї думки і який так само надзвичайно добре думає про себе.

А тепер, дорогі мої друзі, зостаюся з запевненнями, що я найщиріше ваш,
Едгар А. По.

Діставшись сюди, я віднайшов солідний список передплатників на мій журнал²⁹... на який я ще не зробив і ескізу обкладинки. Це було несподівано і втішно. Ви казали Доу, що коמודор Елліот зажадав, аби я вніс і його ім'я? Це насправду чи мені приверзлося? У всякому разі, як його повачите³⁰, перекажіть моє поважання і подяку. Томасе, запам'ятай, що доктор Лейсі хотів, аби я його вписав, – але я не знаю його імені – підкажи мені, будь ласка».

7. Едгар По до Марії Клемм, 7 квітня 1844 р.:
«Нью-Йорк, неділя рано

²⁶ Келвін Блайт – новий голова податкової інспекції, затверджений на початку березня. Його прихід на посаду породив надії на зміни в складі інспекції, тож Е. По, сподіваючись зайняти якесь місце, негайно вирушив до Вашингтона. Як уже говорилося, надії, що їх він покладав на поїздку, не справдилися.

²⁷ Готель, у якому жив По у Вашингтоні.

²⁸ Як припускають Д. Р. Томас і Д. К. Джексон, то був Томас Данн Інґліш – один із найбільших ворогів По у майбутньому.

²⁹ Ідею журналу Е. По виношував ще від 1834 р. Реалізувати її він, однак, почав у 1840 р. Проект журналу був у загальних рисах окреслений, але По щойно в січні змінив назву з «Пенна» на «Стайлус» і хотів трохи змінити концепцію. Відповідно, ескіз обкладинки першого номера теж треба було змінити.

³⁰ Описка: мало бути «повачите».

(7 квітня, якраз після сніданку)

Моя мила Мадді³¹,

ми щойно цієї хвилині скінчили снідати, і зараз я сів писати тобі про все. Я не можу заплатити за лист, бо пошта не буде нині відчинена. Найперше, ми прибули без пригод на Волнутський причал. Керманіч хотів мене змусити заплатити долар, але я не платив. Потім я мав заплатити належне хлопчику-носію, щоб помістив скрині в багажний возик. Тим часом я забрав Сіс³² у готель «Депо»³³. Була тільки чверть по шостій, а ми мали чекати до сьомої. Проглянули «Бухгалтерську книгу» і «Час» – ніде нічого; та ще пару незначущих слів у «Хронікарі»³⁴. Ми вирушили в доброму гуморі, але не дісталися туди аж десь до третьої. Ми поїхали екіпажем до Амбоя, близько 40 миль від Н. Йорка, а тоді сіли на пароплав на решту дороги. Сіссі зовсім не кашляла. Коли ми дісталися причалу, падав сильний дощ. Я лишив її на борту човна, поклавши скрині в відділ для дам, і вібрався купити парасолю та пошукати помешкання. Мені трапився чоловік, що продавав парасолі, і я купив одну за [62] (закреслено) 56 центів. Тоді я піднявся по Грінвіч-стріт і скоро знайшов помешкання. Воно якраз як виходити на західний кінець Седар-стріт на підйомі – по лівий бік. Там є бурі кам'яні сходи і ганок із коричневими стовпами. На дверях написано «Моррісон». Я згодив ціну за кілька хвилин, а тоді спіймав фіакр і вернувся по Сіс. Мене не було менш як півгодини, і вона була дуже здивована, що я вернувся так швидко. Сподівалася-бо мене ніяк не менш ніж за годину. Там на борту чекали ще дві пані, тож їй не було дуже самотньо. Коли ми приїхали до будинку, то мали зачекати ще десь півгодини, поки кімнату [приготували]. Будинок старий і виглядає неокочено, але... (бракує приблизно 6 слів). Господиня – приємна говірка ба[буся... (бракує приблизно 6 слів) ...виділила нам задню кімнату на... (бракує приблизно 6 слів) ...цілодобово з обслугою з[а 7 \$ (бракує горішнього краю)] – найдешевше житло на моїй пам'яті, беручи до уваги центральне розташування і прожиття. Хотів би, щоб Кейт³⁵ могла це бачити, – вона б дивом дивувалася. Вчора на вечерю ми мали найсмачніший чай, який коли-будь доводилося куштувати, міцний і гарячий; із пшеничним і житнім хлібом та сиром; печиво до чаю (добре), на основну страву – 2 порції першосортної шинки і дві порції холодної яловичини, викладені як гірки, і то великими куснями; і ще три сорти печива і кожного подостатком. Не бійся, що ми тут голодуватимемо. Здається, господиня не буде нам дуже докучати, і ми будемо цілком як удома. Із нею живе її чоловік – огрядний добродушний дідок. Є вісім чи десять квартирантів (з них дві чи три жінки) і двоє слуг. На сніданок ми мали пахучу каву, гарячу і міцну, не дуже чисту і з невеликою кількістю вершків; яловичі котлети, чудову шинку і яйця з добрим хлібом з маслом. Ніколи не сідав до багатшого чи ліпшого сніданку. Якби ти тільки бачила ті яйця і великі тарілки з м'ясом! Я вперше поснідав досхочу, відколи залишив наш маленький дім. Сіс задоволена, і ми обоє перебуваємо в чудовому гуморі. Вона кілька разів надсадно кашляла і спала ніч неспокійно. Зараз вона зайнята штопанням моїх штанів, які я роздер об гвіздок. Учора ввечері я виходив купити сувій шовку, сувій бавовни і два гудзики, пару капців і олов'яний противень для випічки. Топилося цілу

³¹ Мадді (Нечупара) – іронічне хатнє прізвисько Марії Клемм, акуратність і охайність якої підтверджують очевидці й автори спогадів.

³² Сіс, Сіссі (Сестричка) – хатнє прізвисько двоюрідної сестри і дружини Е. По Вірджинії Клемм.

³³ Назва станційного готелю. Це може бути готель на Мейн-стріт, який тепер має назву Del Monte Lodge.

³⁴ Назви нью-йоркських газет («Ledger», «Times», «Chronicle»). Е. По дуже уважно ставився до згадок про себе в періодиці й пресі та зберігав вирізки для майбутньої біо- та бібліографії.

³⁵ Кейт (Катерина) – кличка кицьки.

ніч. У нас іще лишилося чотири з половиною долари. Завтра постараюся позичити три долари – щоб мати як пробути два тижні. Я в чудовому настрої і не випив ні краплі – так що сподіваюсь уникнути біди. Як тільки я назбираю досить грошенят, то вишлю тобі. Ти не уявляєш, як ми обоє за тобою скучили. Ввечері Сіссі від душі поплакала, що тебе і Катерини нема тут. Ми порішили дістати дві кімнати тієї ж миті, як зможемо. Тимчасом як це неможливо, влаштуємося більш зручно і по-домашньому, ніж тепер. Так ніби ось зібралось просвітліти. Обов'язково зайди на пошту, там дістанеш мої переслані листи. Як я напишу статтю для Ловелла, я її тобі вишлю і покладаю на тебе забрати [за неї] гроші від Грехема³⁶. Найкращі вітання Катерині.

[купюра, що містить автограф підпису По]

Неодмінно роздобудь «Вісника»³⁷ [для Генрі Б. Гірста³⁸]. Надіємося послати по тебе дуже скоро».

8. Едгар По – до Фредерика Томаса, 4 травня 1845 р.:

«Мій дорогий Томасе,

надіючись, що ти ще не зовсім махнув на мене рукою, буцімто я гайнув до Техасу чи кудись інде, сідаю черкнути тобі пару слів. Я намірявся зробити це ще відтоді, коли отримав твого передостаннього листа, – але не мав чи не зважав на можливість зайнятися своїм життям і духовними потребами. Так сталося, що, охоплений недавнім поривом до діяльності, я розмахнувся на стільки справ одразу, що був цілком неспроможний з ними розквитатися. А останні три чи чотири місяці я працював по 14 або й 15 годин на добу – весь цей час без спочинку – то й виходило, що тільки-но я брав до рук перо, щоб написати, як згадував, що закинув щось, чому слід приділити увагу. Ніколи я доти не знав, що це значить бути рабом.

А все ж, Томасе, на тому я не заробив. Я такий самий бідний тепер, як і будь-коли досі в моєму житті, – багатію хіба що сподіваннями, але їх до банку не покладеш. Я отримую третину від прибутків із «Бродвейського журналу»³⁹, і, звісно, все те, що я для нього пишу, обходиться мені в стільки ж. Насамкінець, однак, це мені добре окупилося – принаймні є хороші перспективи. Перекажи Доу⁴⁰ від мене, що тут ніколи не випадало нагоди віддати йому борг, не створивши собі більших незручностей, ніж ті, яким би він сам хотів мене піддати, якби знав стан речей. Не можу я заплатити йому й тепер. Сам дідько ніколи не був таким бідним, як я. Також скажи Доу, що прикро мені мати його за настирливого кредитора у його поважному віці – це диявольська практика, зовсім не гідна «джентльмена і майстра слова» – не кажучи вже про редактора «Медисонського денника»⁴¹. Я цікавий знати, як би він поставився до того, щоб я йому написав серію листів... скажімо, по одному щотижня... які б передавали йому літературні плітки Нью-Йорка, – або щось загальнішого характеру. Я б достачив йому таку серію за будь-скільки,

³⁶ Джордж Рекс Грехем (1813–1894) – юрист, журналіст, видавець, власник «Журналу Грехема» («Graham's Magazine»), де 1841–1842 рр. працював редактором Е. По.

³⁷ «Південний літературний вісник» («Southern Literary Messenger») – журнал, що виходив у Ричмонді (власник – Томас В. Вайт). Е. По був його редактором у 1835–1837 рр.

³⁸ Генрі Бек Гірст (1813–1874) – адвокат, літератор, близький друг Е. По в філадельфійський період.

³⁹ «Бродвейський журнал» («Broadway Journal») – журнал, що виходив у Нью-Йорку від січня до грудня 1845 р. Від січня 1845 р. Е. По був його співвласником і співредактором, від червня – єдиним власником. Через борги і ненадійність По наприкінці грудня редакція оголосила, що журнал припиняє існування.

⁴⁰ Джесс Ерскін Доу. Про борг ішлося в листі до Доу і Томаса від 16 березня 1843 р.

⁴¹ «Медисонський денник» («Daily Madisonian») – газета, виходила у Вашингтоні.

скільки б він мені згодився дати. Якщо він пристане на таку пропозицію, попроси його вказати обсяг і стиль листів, їхню періодичність і скільки він зможе мені дати⁴². Передай йому від мене теплий привіт і скажи йому, що настирливе вимагання боргу – єдина його провина, хоча водночас я все-таки вважаю, що це непростимий гріх проти Святого Духа, про який говориться у Святому Письмі. Я збираюся регулярно пересилати йому «Бродвейський журнал» і сподіваюсь, що він натомість зробить мені честь, висилаючи свій.

Мій дорогий Томасе, я надіюся, що ти ніколи не зможеш уявити (на підставі якоїсь видимості неухаги з мого боку), що я забув про нашу давню приязнь. Нікого на світі я не був би такий радий бачити в цей момент, як тебе; і чимало довгих розмов ще буде у нас про тебе і твоїх рідних та близьких. Вірджинія і місіс Клемм просять передати тобі привіт у найтепліших висловах. Не забудь написати докладно, коли про все домовишся, і дай мені знати зосібна, що коло тебе чувати.

Я вислав тобі старий номер «Б.(родвейського) журналу» з моїм «Вороном». Він був передрукований Бриггзом⁴³, моїм співником, ще ніж я долучився до видання. «Ворон» мав великий «попит», Томасе, – але я написав його для єдиної мети – так само, як було з «Золотим жуком», ти знаєш⁴⁴. Птиця побила жука, – та все впорожні.

Не забудь відписати одразу і вір, що я
найщиріший твій друг,
По»

Закінчення у наступному номері

⁴² Е. По окреслює ідею свого циклу «Літератори Нью-Йорка», який публікувався згодом в інших журналах.

⁴³ Чарльз Бриггз (1804–1877) – відомий журналіст, літератор, співвласник «Бродвейського журналу» від січня до червня 1845 р.

⁴⁴ По натякає, що обидва ці твори були написані в момент крайньої нужди задля заробітку. Напівлегендарну історію з першою редакцією «Ворона» наводить Г. Аллен.

Про перекладача

Ірина Новіцька народилася 1981 р. на Львівщині. Здобула освіту в ЛНУ ім. Франка (філолог). За фахом літературний редактор. Публікувалася в журналах: «Торба» (2001), «Четвер» (2003, 2008), «СТЫХ» (№ 23, 2007), «Золота доба» (2007), «Склянка часу» (№ 46, 49, 51; 2008, 2009), «Березіль» (№ 9/10, 2008), «Мистецькі грані» (№ 2, 5, 6, 7; 2009; № 9, 2010), «Кур'єр Кривбасу» (№ 232/233, 2009), «Отражение» (№ 2, 2009), «DzeRkaLo» (№ 1, 2; 2009), «ШУМ» (№ 10, 2009), «Київська Русь» (№ 9–10(40–41) 2009), «Святий Володимир» (№ 14, 2009), «Золота Пектораль» № 3–4 (2009), у мережевих журналах «Захід–Схід» (№ 5, 7, 8, 9, 13; 2008, 2009, 2010) та «Культрванш» (2009–2012), антологіях «100 молодих авторів України» (2006), «Березневі коти» (2010), «ЛяЛяК» (2010), «Червоне і чорне» (2011), «Сонячні гро-на» (2012), альманахах: «Привітання життя 2000–2002», «Digital Романтизм. Ver 2.0» (2007)), «Вакації-2» (2007), «Нова проза» (т. 10, 2008), т. 15, 2009), «Карамболь» (2008), «Міжнародний літературний фестиваль Форуму видавців. Вип. 3, 4» (2008, 2009). Лауреат III (2000) і I (2001) премій конкурсу «Поетичні майстерні», IV (2006) і III (2009) премій видавництва «Смолоскип», I премії конкурсу «Урба_Перехрестя» (2012), гран-прі конкурсу «Поетичний рушник» (2014), II премії конкурсу Федерації кінного спорту України (за найкращу працю з журналістики, 2014), дипломант конкурсу «Культрванш» (2005) тощо. Добрірки віршів опубліковано на різноманітних Інтернет-сайтах («Дотик словом», «Інша література», «Буквоїд», «Глоса» та ін.).

Людмила ГРИЦИК,

*доктор філологічних наук, завідувач кафедри, професор Інституту філології
КНУ ім. Т.Г.Шевченка, член редколегії журналу «Всесвіт»*

ЩЕ ОДНА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКОЇ РУСТАВЕЛІАНИ

(до ювілею поета)

Відомо, що комунікаційне поле літератури творять різні мотивами, цілями чинники. Серед визначених авторами комунікаційних студій (Андерсоном, Дельозом, Джеймсоном, Ліотаром, Мамбі, Чангом) – представлені розмаїттям видів і форм літературні взаємини, «письменницькі ініціативи», «власні підходи» і т.д. Схиляючись до думок про те, що «комунікація творить саму себе» (Дж. Стюарт) і може бути представлена різними «системами дискурсу», моделями самовираження, спробуємо простежити одну із них, репрезентовану «Шкіцами до типології культур» Є. Маланюка й апробовану автором сприйняттям «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі. Інші моделі, на українсько-польському, російському, чеському літературному матеріалі ґрунтовно простежені С. Гординським, І. Качуровським, Л. Куценком, Ю. Лавріненком, В. Панченком, Т. Салигою, Е. Циховською.

У Маланюкових розмислах про європейський вибір для українського письменства (при тому, що виражені/ сформульовані вони найчіткіше у 50-х рр. у «Нарисах з історії нашої культури») є чимало спільного із тими, що їх зустрічаємо у міркуваннях М.Хвильового у 20-х рр. Природа їх, зумовленість типологічно схожі [24].

У лекції, виголошеній у Києво-Могилянській академії 2005 року, І.Дзюба, вказуючи на «очевидну суперечливість між орієнтацією на Європу і версією «азіатського ренесансу» у Хвильового, зазначав: «Ця суперечливість знімається спільністю їхнього призначення в концепції (чи, власне, політичних і культурних прожектах) Хвильового» [6]. Бо і там, і там найголовнішим є, за Хвильовим, «пошук міжнародного контексту для відродження України. Бо Європа – це досвід багатьох віків..., грандіозної цивілізації... Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азіатського ренесансу» («Другий лист до молоді»).

У «містерії», якою Є.Маланюк вважав процес творчості, він повністю зорієнтований на Європу. Не випадково, перечитуючи «Стилет і стилос», М.Хвильовий «категорично» заявив: «В азіатський ренесанс Маланюк не вірить» (це теж акцент, який робить І.Дзюба у матеріалі про Хвильового). Європейський контекст чітко проглядається в усіх компонентах творів. У ньому кристалізується Маланюкове творче кредо. Звернімо увагу на виписане Т.Салигою поетичне тло, на якому постали зб. «Стилет і стилос» і «Гербарій». Починаючи 20-ми роками і далі, з появою зб. «Земна Мадонна», численних перекладів, у т.ч. й із російської, Є.Маланюк утверджується як поет у «складі реактивів творчості» якого визначне місце посідає Європа, сприйнята поетом у «розмаїтих естетичних досвідах». Є.Маланюк, – висновує Т.Салига, – «документально зафіксував, у полоні чисті творчості він перебував» [23] – П.Тичини, М.Бажана, М.Зерова, М.Рильського, П.Филиповича, російських поетів срібного віку, європейської літератури. Причому там чітко зроблений акцент на національній закоріненості творчості і, як у Хвильового, вчувається «атмосфера часу і типові або й нетипові думки людини того часу» [24, с. 266]. Виробленню європейської стратегії у творчості Є.Маланюка сприяло й оточення, серед пріоритетів якого було оновлення / відродження «геополітичної і духовної ментальності» через засвоєння культурних традицій Заходу. «Ми були, може, – писав Д.Донцов, – далеким сходом Окциденту, але в жодному разі не далеким заходом Орієнту» [16]. Це одна із засадничих позицій його концепції національно-літературного розвитку, своєрідний «комплекс глобальних ідей», які проектувалися на творчість. Праці Д.Донцова імпульсували культурологічну думку, посилювали «струмінь думання» і Є.Маланюка, спричиняли дискусії. «Великою мірою уся есеїстика Є.Маланюка, – показують О.Баган та І.Матковський, – постали зі статей і трактатів Д.Донцова» [2]. Чимало близького для себе знаходив у Літературно-науковому віснику. Вісниківські ідеї, його європейські орієнтації позначилися і на Маланюкових моделях міжкультурної комунікації, які були теоретично обґрунтовані автором у праці «Шкіци до типології культури», надрукованій 1935 р. (№2), і яку дослідники вважають «підсумковою» в історико-літературних спостереженнях Є.Маланюка 20–30-х рр. [1, с. 309]. Відлуння її чується у пізніших «Начерках літературного процесу», «Південь і російська література», «Нариси з історії нашої культури» та ін. Ідеї цієї праці знаходять своє продовження у роботах письменників-вісниківців, напр. О.Ольжича, Ю.Липи, зокрема його «Чорноморській доктрині» [1]. У «Шкіцах до типології культур» автор намагається визначити «семантичні особливості» культур, «які прийнято означати «двома символами» Сходу і Заходу, їх сутність, основні принципи культури, визначальні геосоціальні явища дифузії, змішування, злиття, оскільки, міркує автор, «точне розмежування реально існуючих культур за цими двома типами не завжди є можливим» [20, с. 314].

У результаті Є.Маланюк приходять до висновку про Європейський і Євразійський материка, причому «на євразійському, – зазначає автор, – маємо два виразні «Сходи»:

південний-чорноморсько-іранський, досить суттєво освічений малоазійським еллінізмом, і просякнутий середземноморськими впливами, і тому це «не-схід» і північний, монголо-алтайський, який більше відповідає «теоретичному осмисленню «сходу» (за В.Івановим «азійський», «чим є російсько-китайська Азія» [20, с.320]. «... культурою сьогоднішньої «Євразії, – підсумовує Є.Маланюк, – є жива модифікація північного «сходу», модифікація, яка безрезультатно імітувала від XVIII до XX ст. культуру «заходу» [20, с. 320]. (Цікаво зіставити ці думки Є.Маланюка із висловленими іншими вченими. Так в «Истории человечества» (всемирная история), томові, що обіймає «Середземне море і країни узбережжя», граф Вільчек вважає регіон, який Є.Маланюк означає «не-сходом» – «мостом між Сходом і Заходом», а вступ/передмову до книги озглавлює: «На порозі од Сходу до Заходу» [10]. Мало чим відрізняється погляд на «азійський схід» у Н.Трубецького: російська культура в майбутньому, – підсумовував він дискусію із Д.Дорошенком, – долучиться «до особливої євразійської культури» [25]. Очевидно, про такий «схід» пише Є.Маланюк у «Нарисах з історії нашої культури», протиставляючи «азійський схід» культурі західноєвропейській, яка синтезувала «античну культуру Еллади і старовинного Риму, одуховленого християнством» [19].

Як видно, погляди Є.Маланюка – автора «Шкіців...» суголосні і висловленим із часом О.Кульчицьким у «Рисах характерології українського народу»: «українська культура ... належить до європейського культурного кола», до сфери окцидентальної (західної) духовності, але посідає геокультурно периферійний характер супроти окцидентальної... сфери: «Ця геокультурна периферійність (між європейським Сходом і азійським Заходом. – Л.Г.) позначається в рецепції / сприйманні західної духовності» [15].

У такому розкладі («схід» – «не-схід») 1933 року в польському часописі «Wschod» / orient (Варшава, №5–6) з'явився в перекладі польською мовою пролог із поеми «Витязь у тигровій шкурі» Ш.Руставелі і чотирісторінкова публікація Є.Маланюка про саму поему, яка була видана Д.Хеладзе 1933 р. в Парижі в російському перекладі К.Бальмонта з передмовою, писаною російською, французькою, англійською мовами, та розкішними ілюстраціями. Поданий фрагмент із поеми об'єднаний зі статтю і підписаний криптонімом «Є.М.»*. Текст не є фрагментом із оприлюдненого в Польщі перекладу «Витязя в тигровій шкурі» К. Лапчинського надрукованого в журналі «Biblioteka Warszawska», виконаного прозою (1863, вип.IV, с. 19–38), на нього не раз посилалися М.Гулак, М.Броссе, О.Лотоцький [4].

Як показує Т. Яцик у матеріалі, оприлюдненому в Грузії 1966 року з нагоди ювілею Шота Руставелі [28], цей переклад був зроблений за допомогою Г. Еріставі, з яким К. Лапчинський зацікавився, працюючи в Грузії, і мав назву «skoratygrusia, roematgeorgianskiz XII-gowjeku». Неабиякий інтерес до «Витязя...» міг бути викликаний і публікацією Яна Рейхмана за 1831 рік, яка також потрапила в поле зору Т. Яцика. Проте активний процес роботи над «Витязем у тигровій шкурі» у Польщі, як видно із авторових спостережень, припадає на післявоєнний період (дослідження К. Вівечича, В. Кубацького, інтерес до поеми В. Шимборської та ін.). Згадуючи про уривки з «Витязя...», запропоновані Ю. Тувімом 1950 року в «Новій культурі», автор, на жаль, не назвав інше Тувімове видання 1938 року, оприлюднене у Варшаві під назвою Sz. Rusthaweli. Wstęp do poematu «Wepchis Tkaosani»[29]. Далі з'явилися нові / інші

* Як показують дослідження, криптонімом «Є.М.» підписані були й деякі оригінальні твори Є. Маланюка («Знов весна», «Нова руїна» та ін.). Див., напр., Ковалів Ю. «Празька школа» на крutosхилах «філософії чину» (К., 2001); Астаф'єв О. Поетичні системи українського зарубіжжя (К., 2005) та ін.

переклади, виконані в основному з російських чи німецьких відповідників. Винятком став Ян Браун, який, працюючи у Варшаві, освоїв грузинську мову, потому навчався в аспірантурі в Тбілісі (п'ятдесяті роки) і згодом став найпотужнішим картвелологом і руставелезнавцем у Польщі. Дослідником, який прагнув прочитати Руставелеву поему в широкому контексті літератур Заходу і Сходу, з їхнім поглядом на людину, «новими пріоритетами», принципами поезики, моральними настановами. Але усе це з'явилося після Маланюкової публікації у «Wschodі». Переклад Тувіма, з яким, як згадує Ю. Лободовський, Маланюк «сформував собі певні стосунки у столичному (Варшавському. – Л.Г.) літературному середовищі», «підтримував контакти з кількома відомими поетами: Тувімом, Вежинським» [18, с. 345] – як бачимо, явище пізніше.

Користуючись методою Є.Нахліка, застосованою до вивчення невідомого польського перекладу прижиттєвої автобіографії Т.Шевченка [21], роблю припущення, що Є.Маланюк був не лише автором статті, але й перекладу пролога (48 рядків). У Бажановому перекладі – це перші дванадцять строф [22].

Грузинським руставелезнавцям відоме ім'я Д.Хеладзе, засновника грузинської друкарні в Парижі, видавця «Рідної мови» (1904) Я.Гогешвілі, «Витязя...», про який, власне, і йде мова. Відомий був і той резонанс, що здобуло це видання в Грузії (газета «Брдзолісхма»): «Видання рідкісне не тільки для грузинської реальності, але й європейських умов». Високо оцінили також передмову Бальмонта: перекладач називає ім'я Шота Руставелі поряд із Данте, Петраркою, Мікеланджело. Про публікацію у «Wschodі» сказано буквально так: «Високий рівень оформлення книги визначали і в чужоземній пресі, напр., польському журналі «Wschod» [22]. Отже, криптонім «Є.М.» – дослідника «Витязя...» – це можна стверджувати, виходячи із публікації, – не викликав тоді певного інтересу і, на жаль, досі залишається невідомим для Грузії. Природно, виникає питання про шляхи, якими йшов Є. Маланюк до «Витязя...». Найперший і найочевидніший, але фактами не підтверджений – це Ю.Дараган, із яким поет співпрацював у Каліші, у «Веселці» (мати Ю.Дарагана була грузинкою). Натяки / припущення такі є у Т.Салиги, Ю.Лавріненка, С.Гординського, Л.Куценка. Упродовж еміграції шляхи обох поетів часто перетиналися. З низки творів самого Є.Маланюка постає образ Ю.Дарагана, в характері й зовнішності якого було багато «грузинського»: грузинські очі, сухість вилиць, горде чоло, гірська душа. Є.Маланюк звертається до нього в поезіях («Пам'яті Юрія Дарагана», «Повернення») «друже мій», «любий побратиме». Особистий (за Ю.Шерехом) образ «синьоокого русича» – Дарагана, витворений уявою О.Лятуринської у «Спогаді», навіть зовні, зазначав учений, розходився із реальним образом «чужинця-грузина» [27]. Є.Маланюк «проникливо» передав «риси як людського, так і творчого обличчя» Ю.Дарагана [9]. «Щось разом ніжне і тужаве» вчувалося йому в поетові. Проте говорити про Руставелі у зв'язку з Ю.Дараганом можна лише на рівні припущень. Іншим каналом могла бути зацікавленість грузинським майстром через роботу М.Бажана, який був у колі захоплень Є.Маланюка: 1933 року на сторінках «Червоного шляху» М.Бажан запропонував фрагменти з українського перекладу «Витязя...» із власними коментарями [26]. (Повний текст поеми був уперше оприлюднений у «Молодняку» за 1936 рік, №10). Це – «Левень у барсовій шкурі». З часом М.Бажан вносив чимало правок у переклад. Але того ж таки 1933 з'явився в Парижі й Бальмонтівський переклад «Носящий барсову шкуру». Переклад М.Бажана був помічений в еміграції. Підтвердженням цього може бути машинопис антології «Східна поезія» (там є й матеріали, написані від руки), віднайдений мною в Празькому архіві державної наукової архівної бібліотеки [3].

У ній поряд із фрагментом із поеми Шота Руставелі (переклад М. Бажана) вміщені твори Д. Гурамішвілі, Важа Пшавели (переклади Тичини), Н. Бараташвілі – в перекладі

І. Кулика. Український варіант уривка поеми Ш. Руставелі «Вбраний у тигрячу шкуру» (назвою він однаково близький до запропонованої свого часу О. Навроцьким – «Одягнений у барсове хутро») і тією, що її запропонував К. Бальмонт).

Найімовірніше, паризьке видання Руставелі в перекладі К. Бальмонта потрапило до Є.Маланюка через членів літературної групи «Танк», яку Є.Маланюк і Ю.Липа створили у Варшаві. Як свідчать дослідники, «Танк» мав свої невеликі осередки в Парижі, Кракові, Подєбрадах, Ужгороді. І хоч це угруповання вже 1929 р. почало розпадатися, «танківці увійшли до інших колективів. Як відомо, у Варшаві 1933 року вони мали своє видавництво «Варяг» [17], періодику, зокрема журнал «Ми», у якому спочатку співпрацювали майже всі визначні закордонні письменники...» [7]. У 30-ті рр. тут були Ю.Липа, Н.Лівницька-Холодна, Є.Маланюк, О.Теліга, П.Зайцев, Б.Ольхівський, Я.Дригинич, А.Коломієць та інші. Але хто з парижан?

Очевидним є те, що Є.Маланюк – читач і дослідник Ш.Руставелі – реалізував у цій роботі концепцію свого сходу, точніше – «не-сходу». Кажучи його ж словами, «спробував... у світлі сучасності, перенести теоретичну цю схему на реальність» [20, с. 319]. Поезія Ш.Руставелі – митця XII ст. – переконливо підводила його до висновку, який відомий орієнталіст Г.Крачковський стосовно взаємодії цивілізацій на іберійському півострові виклав так: «Тут минуле дає нам яскравий приклад хиткості кордонів між Сходом і Заходом, коли мова йде про розвиток світової культури» [14]. Поема Ш.Руставелі, без сумніву, вкладалася в Маланюкову модель «суттєво освіченого малоазійським еллінізмом і просякнутого середземноморськими впливами» «не-сходу». Це підтверджував не лише талант, а й освіта Руставелі, досвід не лише грузинської літератури – Хонелі, Тмогвелі, Чахрухадзе, Шавтелі, але й візантійської традиції – Фесалоніка, Цеци, Продрома, представлені різні форми культурного діалогу та ін. В поемі органічно поєднувалися філософські, теологічні знання, він блискуче знав Схід, репрезентований іменами Фірдоусі, Гургані, Нізамі. Поема вражала не лише майстерно скомпонованим сюжетом, можливостями грузинського високого і низького шаїрі, а й гуманістичним змістом, баченням людини у світі. Уже до Є.Маланюка М.Гулак поставив її у ряд найкращих творів світової літератури [5]. Поетична майстерність, віртуозне володіння словом, розуміння високої місії слова, «область мислення» (Є.Маланюк) – це ті визначальні риси твору, від яких йшов Є.Маланюк у переклад К. Бальмонта. Це стосувалося й версифікації, і метафорики: «метафоричне мислення у Маланюка, – зауважував Т.Салига, – служить не звичайному оздоблюванню твору, а засобом вислову» [23, с. 56] і, звичайно, «закумульованості... усіх поетичних та ідейних елементів», які зацентрував С. Гординський.

Навряд чи знайомий був Є. Маланюк із різними – Маррівською, яку ще називають петербурзькою «науково-критичною», «антинаціональною», «орієнталізованою» [12], і Вахтангівською, «національно-критичною» концепціями «Витязя...». Але стверджувати прихильність Є. Маланюка до думок, відстоюваних О. Навроцьким, М. Гулаком, О. Лотоцьким, підстави є.

Ще в лекції про «Барсову шкуру» Руставелі – конспект її був оприлюднений 1884 року в «Сборнике для описания местностей и племен Кавказа» позаштатний учитель Тифліської гімназії М. Гулак серед низки важливих руставелезнавчих питань порушив і таке: «Чи є «Барсова шкура» перекладом із перської?» Або: «Барсова шкура» – книжна епопея, плід поетичної уяви», «Зовнішня форма «Барсової шкури» та вірші поеми». М. Гулак акцентує на «відчутному місцевому колориті», який «складає одну з найкращих окрас усієї поеми». Автор переконливо показує відсутність будь-яких перських прототипів «Витязя...», а згадку про «стару іранську повість» вважає нічим іншим, як

«поетів викрутом з метою відвести очі сучасникам». Цікаво, що свої розмисли про поему, її сюжет він підкріплює й висновками відомого картвелолога Чубінова (Чубінашвілі) про грузинське, а не перське коріння твору: «З цією думкою не можна не погодитися» [5, с. 19]. Таким чином, можна робити висновок про те, що українське руставелезнавство із самого початку відстоювало позиції «національно-критичної» школи наукового руставелезнавства, започаткованого ще Вахтангом шостим. Її утверджували всі подальші українські апеляції до поеми – від О. Лотоцького до М. Бажана і Р. Чілачави.

«Витязь...» постав перед Є.Маланюком великою «містерією», якою він вважав процес творчості, «органічною цілістю», спородженою, за М.Зеровим, «не якоюсь тенденцією..., а тільки спільним діапазоном морального чуття й темпераменту, через який пройшли, поки вилилися в ту форму» [8]. Усі оті «чотири струмені» – інвективно-філософічний, ностальгійний, інтимний, релігійно-містичний, – визначені І.Качуровським [11] і критиковані багатьма дослідниками Маланюкової творчості легко віднайти і в Руставелі.

У руставелезнавстві існує думка – її озвучив і Р.Чілачави – про те, що «Витязь у тигровій шкурі» – це велика розгорнута алегорія про боротьбу добра і зла: в ній своєрідно трансформовані мотиви епосу про Гільгамеша, його боротьбу зі злом, уособленим в образах Хувави, Небесного бика, яких разом із Енкіду долає Гільгамеш (у Руставелі – змагання Таріела з левами і тиграми) [22, с.8]. Це теж ті риси, які могли привернути поетову увагу і, врешті, дати свій погляд на твір. Примітно, що Є.Маланюк міркує над «Витязем...», посилаючись на грузинські першоджерела, напр., дослідження Кавтарадзе «Грузія», думки про сучасників і попередників Шоти Руставелі – «короля літератури», автора «безсмертної «Вепхісткаосані» [30, с.78].

Спонукають до роздумів і кілька міркувань Є. Маланюка, які стосуються самого перекладу. Очевидним є те, що, читаючи Бальмонтівського «Витязя...», він подумки виробляє свій спосіб відображення першотвору, який кардинально відрізнявся від опублікованого.

Важливо було якомога точніше відтворити індивідуальність самого Руставелі, яка максимально проявилася не лише у виборі жанру – великого ристалища, поля поетичних змагань, архітектоніці твору, а й можливостях високого і низького шаїрі, до якого звернувся Руставелі, уміння володіти можливостями грузинського слова. Немає сумнівів у тому, що підрядник, із яким працював Є. Маланюк, був підготовлений якісно. Власне він не тільки забезпечив максимальне наближення до оригіналу, а й показав, що серед критеріїв точності художнього перекладу Є. Маланюк вважав найголовнішим майстерне відображення індивідуальності автора першоджерела.

Література:

1. Баган О. Вісниківство як позачасовий феномен: ідеологія, естетика, настроєвість // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. – Дрогобич: Коло, 2009. – С.6–48.
2. Баган О., Матковський І. Історіософсько-культурологічні візії Євгена Маланюка // Там само. – С.307.
3. Бібліотека українського громадського комітету у Празі. Матеріали до зб. «Східна поезія» // Державна наукова архівна бібліотека (м. Київ). – Ф. 4036 – Оп. 1. – Спр. 31. – 541 с.
4. Грицик Л. Українська рецепція «Витязя в тигровій шкурі» Руставелі: між М.Гулаком та О.Лотоцьким // Слово і час. – 2014. – №4. – С.45–51.
5. Гулак М. Про «Барсову шкуру» Руставелі // Райдужними мостами. – К., 1968. – С. 18–27.
6. Дзюба І. Микола Хвильовий // І.Дзюба. З криниці літ. Т.3. – К., 2007. – С.288.

7. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – С.791.
8. Зеров М. Євген Маланюк. Стилет і стилос. Вірші 1923–24 рр. Подебради. 1925 // Зеров М. Українське письменство. – К., 2003. – С. 510.
9. Історія української літератури ХХ століття. Кн.1. – К., 1993. – С.427.
10. История человечества (всемирная история). Т.4. – СПб., 1897. – С.4.
11. Качуровський І. До «реабілітації» Євгена Маланюка // Маланюк Є. Земна Мадонна. – Пряшів, 1991. – С.406–407.
12. Карбелашвілі М. Руставелелогія на межі ХХ–ХХІ віків: проблеми ХХ століття і перспективи ХХІ // Шота Руставелі. Збірник наукових праць. – Т. 1. – Тбілісі, 2000. – С. 5–34 (грузинською мовою).
13. Кевін Гойс, Дж. Кестонгей. Комінукаційні студії // Енциклопедія постмодернізму. – К.: Основи, 2003. – С.211–215.
14. Крачковський І.Ю. Избранные сочинения. Т.2. – М., 1956. – С.470.
15. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – С.715.
16. Курпач М. Дмитро Донцов та Євген Маланюк: перше полемічне перехрестя // Вісниківство. – 2009.
17. Літературна енциклопедія / Автор-укл. Ю.Ковалів. – Т.2. – К.: Академія, 2007. – С.458.
18. Лободовський Ю. По смерті Маланюка // Вісниківство. Наук. зб. – Дрогобич, 2009. – С. 345.
19. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: Обереги, 1992. – С.15.
20. Маланюк Є. Шкіци до типології культур // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. – С.312–321.
21. Нахлік Є. Забутий польський прижиттєвий переклад Шевченкової автобіографії // Слово і час. – 2014. – №8. – С.17.
22. Руставелі Ш. Витязь в тигровій шкурі / Пер. М.Бажана. – К.: Мистецтво, 2004. – С.47–48.
23. Салига Т. Високе світло. – Львів, 1994. – С.72.
24. Сенік Л. Хвильовізм і вісниківство як вияв національної тотожності // Вісниківство: літературна традиція та ідеї. – Дрогобич: Коло, 2009. – С.218– 225.
25. Трубецкой Н.С. Наследие Чингисхана. – М., 2007. – С.555.
26. Червоний шлях. – 1933. – №4. – С.87–91.
27. Шевельов Ю. Після «Княжої емалі» (Над книжкою попелу...) // Шевельов Ю. Вибрані твори. Літературознавство. Кн.ІІ. – К., 2008. – С.977
28. Яцик Тадеуш. Руставелі в Польше // Молодежь Грузии. – 1966. – 4 окт. № 223. – С. 3.
29. Tuwim Julian. Sz.Rusthaweli. Wstęp do poematu «Wepchis Tkaosani». – Szota Rusthaweli: Wyd. W-wa, 1938.
30. Wschod. – 1933. – Rok IV. – Nr 5–4 (11–12). – С.75

Д-р Стелла КРЕНЦБАХ

ЖИВУ ЩЕ ЗАВДЯКИ УПА

Підготував до друку Іван Пасемко¹

Те, що я сьогодні живу й усю снагу моїх 38-ми літ віддаю вільному Ізраїлю, я завдячую, очевидно, лише Богові та УПА. Богові за те, що дав мені такі очі, як волошки українських піль, і золотисте волосся розлогих ланів пшениці. Що не нарисував на моєму обличчі відвічного тавра Ізраїля, і я росла, не уподібнюючись до моїх прапрадідів, Рахілі чи Ревеки, а, навпаки, нічим не різнилася від Марусі, Опріси чи Олі, дівчат української землі. Я не раз дивувалася, чому захотілося Єгови створити мене зовсім неподібною до моєї матері, рудоволосої, зеленоокої Сари, ані до батька, чорноволого із семітським носом та старозаконними пейсами, рабіна міста Б. в Західній Україні. Сьогодні я розумію те. Його пресвята воля хотіла, щоб я працювала ще на славу того Ізраїля, за волю якого молилася ціле життя, тої ще Мойсеєвої обітованої землі, якій належить половина мого серця, бо друга половина залишиться до смерти повна любови до тої землі, на якій я родилася, на якій я зросла.

Родилася я таки в тому містечку Б., що лежить за 75 кілометрів від Львова. Батька мого шанували в містечку не тільки жиди. Була це надзвичайно чесна людина, що життя своє вела згідно з Божими заповідями, що любила своє, але шанувала й чуже. Не дивно було, що батько мій жив у приязних стосунках з місцевим гр.-кат. Деканом, до якого часто заходив на дискусію про біблію Старого Заповіту. Донька того ж священика, Оля, була моєю найщирішою товаришкою від першої кляси. Після закінчення народньої школи віддав мене батько до місцевої гімназії Рідної Школи, хоча була в місті теж польська державна. Батько казав, що в українській школі я переноситиму менше пониження. Але він дуже помилився, вживаючи слова «менше». За вісім років навчання в українській школі я не зазнала жодного пониження. Товаришки уважали мене рівнорядною товаришкою, ставилися до мене, як до українки. В гімназії вивчила я докладно літературну українську мову, пізнала велич духа української літератури, і так з часом я стала я ненавидіти ворогів України і любити її приятелів. Дома виховували мене за старозаконним звичаєм. Говорили ми не діалектом, а чистою гебрайською мовою. Батьки змалку прищеплювали мені любов до Ізраїля, такої ж поневоленої батьківщини, як і Україна. І тоді, коли я вже почала вглиблюватися в нутро своєї душі, я побачила, що моє серце поділене на дві рівні частини. В одній горить любов до Ізраїля, в другій – до України. Може, комусь видається моє твердження абсурдним, мовляв, велика, могутня любов існує тільки одна. Але коли я аналізую себе ще раз сьогодні, коли вже є виключена якась хиткість, я можу сміло сказати, що обидві любови були і є однаково великі й однаково сильні!

В році 1935 я здала матуру і хотіла записатися у Львові на медичний факультет. Але моє подання відкинули разом з поданням 38-ми українців. Я була одинока жидівка, якої не прийняли. Тоді я записалася на філософію. Цього року виїхали до Палестини мої батьки, до яких я мала приїхати після закінчення студій. У червні 1939 р. закінчила я студії і отримала докторський титул. 28-го вересня мав відплисти до Палестини корабель, на який я мала зарезервований квиток. Але 1-го вересня вибухла війна і я не встигла виїхати зі

¹ У публікації збережено авторський правопис.

Львова. Нові господарі – большевики спочатку ставилися до жидів прихильно. Я відразу дістала працю в середній школі, промовчавши, очевидно, моє соціальне походження. Але не минуло року, як одного ранку з'явилися в моїй хаті міліціонери і звелили збирати речі в дорогу. В яку дорогу? Спитала я спокійно, думаючи, що зайшла якась помилка. Я показала їм паспорт, усі потрібні посвідки. Але все було даремно. Прийшов наказ вивозити жидів на Сибір та й годі. І тоді я почала збирати всі речі, одягнулася в найліпше вбрання і думала піддатися долі. Перед виходом я попросилась в туалет. Мені дозволено. Там ждав мене рятунок. Я жила в партері, вікно туалети виходило на подвір'я, я вискочила через вікно і перехідною брамою втекла на іншу вулицю. Ввесь час, аж до відходу большевиків, я переховувалась у моєї товаришки Олі, доньки священика з нашого містечка. Оля працювала в харчовому відділі бухгалтеркою і ледве могла вижити нас двох. Вона ділилася зі мною останньою шкоринкою хліба і була наче рідна сестра; вона ніколи не дала мені відчути того страху, який переживала із-за мене, наражаючи своє життя. Але і в неї, як і в мене, не було нікого. Мама не мала змалку. А батька вбили під час війни поляки – т. зв. легіон смерті, що складався з кримінальних злочинців і був висланий палити українські села та вбивати свідомих українців.

Коли вступили у Львів німці, я була, мабуть, одинокою жидівкою, що раділа їхньому приході. Я думала, що вони створять Україну, а самі підуть проти большевиків. Але як я болюче розчарувалася! Скоро моя радість перетворилася в жах. Те, що почали робити німці з жидами, а опісля – з українцями, було ніщо інше, як тільки продовження большевицької жорстокости.

Жила я далі з Олею, працювала кравчиною в українських домах. Документи мала на прізвище українське, обличчя моє не було підозріле, але нерви мої не витримували. Кожного дня я бачила великі колони жидів, що покірливо йшли на смерть в супроводі декількох поліцаїв. Мене брала лють за ту покірливість. Я затулювала рота, щоб не крикнути їм: «Киньтеся і вбийте тих кількох поліцаїв, вас переважаюча більшість, згинете і так, але як герої, а не як раби!» – Я часто розмовляла про те з Олею, вона казала мені, що жида не здібно на геройські вчинки. Тоді я погоджувалася з нею.

Ох! Олею, щоб я могла оповісти тобі, як уміють по-геройськи боротися і вмирати сини Ізраїля, але ти напевне сама те бачиш...

Життя у Львові ставало небезпечне і для українців. Упоравшись із жидами, німці почали арештовувати українців. Тюрми заповнилися українською молоддю, інтелігенцією, а згодом і свідомими селянами. Часті розстріли, арешти і вивіз у Німеччину в концтабори були на денному порядку. Але українці не були покірливі, як жида, за кров вони відплачували кров'ю, за смерть – смертю. Тоді вже доходили до мене вісті про УПА на Волині. З часом рух цей зріс і поширився по всій «звільненій» німцями Україні. Я догадувалася, що Оля теж має зв'язки з УПА, бо одного дня з'явилася в нашій хаті машинка, на якій Оля писала всякого роду пропагандивні речі. Часом Оля зникала, все в суботу ввечері і приїжджала в понеділок вдосвіта, часто заболочена і втомлена. До нас почали заходити незнайомі мені хлопці і дівчата. Вони довго пересиджували в кімнаті Олі або приходили тільки за ліками, що їх Оля приносила з аптеки, працювала лаборанткою. Дверник нашого дому був поляк. Він зауважив, що до нас заходить багато людей, і почав стежити за ними. Яюсь вибалакалася переді мною його жінка, кажучи, що на нас мають сусіди око. Я розказала про те Олі, і тоді візити до нас дещо припинилися. Але ми були вже дещо підозрілі. Я відчувала, що одного дня нас заарештують (можливо, це була психоза), нова хвиля нервового страху опанувала мене. Я рішила записатися на працю до Німеччини, мені здалося, що там безпечніше. Про цей свій плян я розповіла Олі. Вона відряджувала мені їхати, та я настоювала, мотивуючи тим, що мені іншого виходу

немає. Тоді вона запропонувала мені вступити в ряди Української Повстанської Армії. Пропозиція Олі видалась мені спасенням, і я прийняла її з великою радістю. Вся моя істота була наелектризована ненавистю і жадобою помсти до ворога. А де ж найкраще могла я помститися, як не там? Було це 7-го листопада 1943 р. – Як ти представила мене, Олю, як українку чи жидівку? – питала я, ідучи пільною доріжкою в сторону сіножатей біля лісу. – Будь спокійна, вони про тебе все знають і між ними можеш бути тим, чим ти є. Вони не ділять людей на раси, тільки на чесних і нечесних.

Я пішла з полегшею, слова Олі підбадьорили мене. І того дня стала я членом героїської УПА.

До липня 1944 р. перехувувалися ми в лісистих околицях біля Львова. Там перейшла я 6-місячний санітарний курс, який провадило двоє лікарів жидів і один українець. В нашій групі нараховувала я тоді 12 жидів, а з цього 8 лікарів.

Коли в липні 1944 р. большевики знову повернулися на Західню Україну, я дістала наказ піти в містечко Р. і працювати в місцевій міліції. Вісім місяців працювала як секретарка начальника міліції. Начальник був жид, комуніст, завзятий партієць. Я удавала перед ним симпатичку комунізму. Вигадуючи різні історії про життя в «гетто», я називала «большевиків» моїми визволителями тощо. Начальник симпатизував мені, навіть робив мені подружні пропозиції. Я удавала закохану, і йому здавалося, що відносини між мною і ним ширі, приязні. Тим часом я була у постійному зв'язку з повстанцями. Я інформувала їх про все важливе, що вдалося мені підхопити в міліції.

Але одного дня на умовленому місці зі зв'язковим мене застукав сам начальник. Він зв'язкового важко поранив і, думаючи, що вбив, залишив на місці, а мене повів у тюрму. Тимчасом зв'язковий, очунавши, рештками сил доповз до своїх і розказав про арешт. Я сиділа в місцевій тюрмі, яку зроблено з колишніх касарень. Тюрма була заповнена переважно селянами, і то старшого віку. Вся молодь була в УПА. Протягом п'яти тижнів мене допитували 15 разів. Мене мучили і били. В мене на тілі досі знаки – наглядні свідки тих катувань. Я увесь час мовчала, ні словом не відзивалася, і мене почали досліджувати якимсь жакливіним апаратом, чи я часом не оніміла. Я не могла видержати болю і крикнула. Моєю одинокою відповіддю на всі допити були зойки і стогін. А все ж таки одного дня відбувся суд, і там почула я ніби мої зізнання. Мене присудили на смерть, і цей вирок я прийняла з полегшею. Мене дали у камеру смертників. Нас було 24 в кімнатці, яка з трудом могла помістити 12 осіб. Між засудженими була 70-літня бабуся і 12-літня дівчинка. Останню засудили за те, що пасла корову під лісом, ніби на те, щоб повстанцям доставляти молоко.

Кожній із засуджених приписували обвинувачення, яке було абсурдом. Коли погасили в коридорах світло, жінки рішили всю ніч провести на молитві, щоб гідно зустріти ранком смерть. Стара бабуся зняла з грудей чорний хрестик, на якому блищало срібне знам'я Розп'ятого Христа. Всі по черзі цілували хрест, а тоді почали шептати молитви. Я молилася з усіми широко. Вправді релігія моїх батьків учить, що Христос не є Бог, тільки великий пророк, але цієї ночі я переконалась, що Христос – Єдиний Всемогучий Бог. Не знаю, скільки часу нам пройшло на молитві, як раптом почули ми стріли і метушню на коридорах. Стрілянина змагалася, ми не знали, що сталося, але якась надія вступила в наші серця. За деякий час двері нашої камери відчинилися, а в них стали хлопці, яких я знала з лісу. Тоді містечко Р. було чотири дні в руках повстанців.

Від дня звільнення з тюрми життя моє тісно пов'язане з життям повстанців. Я переходила з ними з одного місця в друге, коли діставала наказ. Наша група складалась з 70-ти вояків, лікарів, трьох медсестер і ще чотирьох жінок. Літом 1945 р. перейшли ми в Карпати, де злучились з двома іншими групами. Спочатку в гори большевики не за-

ходили і ми жили деякий час спокійно. Але вже пізньою осінню почалися щораз частіші бої, і тоді наш шпиталь поповнився і праці в ньому було дуже багато.

Одного дня, було це 7-го січня 1946 року, в саме українське Різдво, оточили нас большевики потрійним перстеном. Рятунку не було. Командир дав кожному з нас ручну гранату, щоб вбили себе в останній хвилині. Бій ішов завзятий, нерівний, ішов і не переставав. Капелян нашого шпиталю, старенький священик-інвалід, три години молився перед дерев'яним хрестом і весь час просив: «Поможи їм, Христе, не дай марно погубити наші душі!» Ми молилися усі з ним. І тоді сталося чудо. На підмогу прийшла з другої сторони Карпат велика група повстанців і, напавши на большевиків ззаду, прорвала перстень. Казав командир тієї групи, що вони нічого не знали про наше положення. Але прийшов до нього молодий юнак з запискою, в якій просилося помочі. Хто був цей юнак, звідкіля він прийшов та хто його послав, ми ніколи не дізналися. З нашої групи він не міг бути, бо ми були оточені. Тоді почали говорити про чудо. Я довго думала над цією подією і врешті прийшла до переконання, що коли Бог творив чуда в часах Старого Заповіту, чому не міг цього зробити в теперішній час?..

Вліті 1946 р. нашу групу розбили дощенту. Большевиків було в десять разів більше від наших. Тоді згинула в бою моя подруга Оля. Наш шпиталь був дуже добре захищений і гірській великій щілині і помимо докладних розшуків нас не найшли. Нас врятувалося вісім осіб. Шпитальний лікар, старенький священик, двоє інвалідів без одної руки, двоє без ока, один з виламанною щогою і я. Три тижні ніхто до нас не навідувався, ми не знали, що діється довкола. Ми були без зв'язку. Це було ознакою, що про нас ніхто не знає. Харчі почали нам кінчатися, хоч я розпоряджалася ними дуже ощадно. Одного дня я зі страхом ствердила, що в нашій коморі залишилося всього пів мішка борошна. Ще тиждень, і нам грозила голодова смерть, а зв'язку не було. Тоді заявив нам наш о. Володимир, що він піде шукати зв'язку. Ми не здержували його, хоч ніхто з нас не вірив, що цей 77-літній, зі штивною ногою старець, дійде до мети. Від його відходу минуло ще два тижні. Бараболя скінчилася, і ми вже два дні нічого не їли. Лікар, що був уродженцем Києва, глузував сам зі себе, кажучи, що людина від смерти ніде не може схватися. Батьки його вмерли від голоду, а він втік у місто і врятувався, але після 13 років ця смерть прийшла за ним аж сюди. Але цього ж таки полудня не смерть загощила до нас, а зв'язковий, який приніс нам харчі, гроші й наказ йти на Захід. Отець Володимир таки добився до якоїсь групи і вислав нам поміч. Зараз наступного ранку ми вибралися в дорогу. Ми пройшли були вже шматок дороги, як я пригадала собі щось і повернулася. Лікар сердився на мене, казав, не поведеться нам у дорозі. Але нам повелося напричуд добре. А те, за чим я вернулася, був дерев'яний хрест, який стільки разів врятував наш шпиталь. Хто зна, чи без цього хреста пройшли б ми були три кордони, вже тоді дуже добре бережені.

1-го жовтня 1946 р. опинилися ми в англійській зоні Австрії. Там я розпрощалася зі своїми товаришами. Як я дісталася до Палестини, це вже не належить до теми моїх споминів. Ще мушу згадати про зустріч з моїм стареньким батьком, який, вислухавши моїх оповідань, запитав тремтячим голосом:

– Чи ти, може, вихристалася?

З цього питання я добре зрозуміла, що мій старозаконний батько легше переніс би вістку про мою смерть, як зміну релігії. Але все ж і я часто роздумую над Христовою релігією, і з мого серця я не можу вигнати Христа, я теж не маю сили бути вбивницею мого батька....

Опинившись у новій батьківщині, я пообіцяла собі поінформувати світ про українців та їхню героїську УПА. Нагода, одначе, довго не траплялася, я була сірою людиною,

а таких світ не радо вислухує. Але тепер, коли стала я працювати в міністерстві й мій підпис відомий не одному дипломатові, я сповнюю свій обов'язок. Закінчуючи ці короткі мої спомини, я звертаюся до свободолюбного світу й остерігаю його, щоб не легковажив собі українського питання, щоб не ставив його на другорядний плян. Бо тільки вільна Українська Держава буде запорукою і доказом справедливого миру у світі.

* * *

Шановна редакціє! Надсилаю цей передрук для можливого використання на шпальтах Вашого тижневика.

Подаю деякі інформаційні моменти про цей спомин ізраїльського дипломата доктора Стелли Кренцбах. Десь наприкінці минулого століття я вже висловлював, здається, у «Літературному Львові» свої враження про ці ремінісценції пані Стелли, що побачили світ у збірці споминів «В рядах УПА колишніх вояків Української Повстанської Армії», що його опублікували д-р Петро Мірчук і Вячеслав Давиденко у 352-сторінковій книжці, що вийшла в Нью-Йорку 1957 року (США). Сьогодні хочеться передусім звернути увагу української громадськості на оцінку героїчної УПА, зрештою, підкреслити, як високо п. Стелла Кренцбах ставить боротьбу УПА за свободу. Довгі літа народний депутат України, доктор фізико-математичних наук академік Ігор Юхновський переконував українських парламентарів визнати УПА як воюючу сторону в Другій світовій війні, але консерватизм, сказати б, ортодоксальність комуністів, соціалістів та інших, так і не дозволила їм піти на примирення, коли всі європейські народи вже давно дійшли згоди, подали взаємно один одному руки. Та свідками цього стануть, мабуть, українці хіба що в 2039 чи 2041, коли відзначатимуть 100-річчя Другої світової війни і коли названі вище комуністи та соціалісти таки позбавляться чи пак позбудуться сліпої ненависті до справжніх борців за вільну незалежну Україну, перестануть бути маріонеткою країни, що знає одні свої геополітичні інтереси... Бо лише ідеологічно вивихнуті керівники країни можуть топити свій національний прапор як прикордонний стовп на самому дні Північного Льодовитого океану, а в інших народів планети не може бути таких інтересів.

Мені хотілося б, щоб мої сучасники дійшли до такого розуміння ідей боротьби УПА, як це висловила ізраїльська дипломат понад півстоліття тому, визнаючи той народ Центрально-Східної Європи, який іще в княжі часи відстоював свої державні інтереси під керівництвом князів Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, короля Данила Галицького, під керівництвом козацьких полководців Северина Наливайка, Павла Полуботка, Івана Сірка, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, президента УНР Михайла Грушевського, отамана Симона Петлюри, президента ЗУНР Євгена Петрушевича, президента Карпатської України о. Августина Волошина, Степана Бандери і Романа Шухевича – борців за незалежність України в умовах фашистської окупації та сталінської концтабірної диктатури, за якою і нині ллють свої фальшиві сльози недруги і вороги України.

Нижче подаю короткі довідки про життєпис Петра Мірчука та Вячеслава Давиденка, укладачів названої книжки про комбатантів УПА.

1. 10.11.2010 р. – 19.12.2012 р. – 10.12.2013 р. – 25.07.2014 р.

Іван ПАСЕМКО,
*лауреат премії Фонду Воляників-Швабінських
при Фундації УВУ в Нью-Йорку*

СПОГАДИ ПРО ЗУСТРІЧ ІЗ РОМАНОМ ВОРОНКОЮ В «ІЛ-62» НАД АТЛАНТИКОЮ

То було повернення із мандрів по Сполучених Штатах, коли ми, група миротворців Українського фонду миру із Києва та Білої Церкви на Київщині, а були це Адам Кордонець, голова правління Українського фонду миру, колишній перший серетар Посольства СРСР в Румунії в часи Надзвичайного та Повноважного посла В. Дрозденка, Іван Пасемко, перший заступник голови правління Київського обласного відділення УФМ, Галина Сергєєва, голова правління Білоцерківського міського відділення УФМ, Григорій Яценко, головний лікар Білоцерківської міської лікарні № 1, Анастасія Білогур, заступник директора Білоцерківського територіального відділення обслуговування пенсіонерів та Любов Потапова, вчителька англійської мови США № 9 м. Білої Церкви, піднявшись тоді, мабуть, на наймодернішому пасажирському лайнерові зі злітної смуги Нью-Йоркського летовища імені Джона Фітцджеральда Кеннеді, набравши відповідної висоти та вигідно лігши на курс під керівництвом досвідченого льотчика-авіатора Василя Гапона, ми сміливо подались на Схід до Києва. Ми летіли у заповненому пасажирами лайнері безтурботно, ніхто в ту пору й не смів подумати, що вождь однієї азійської держави може скерувати проти нашого повітряного красеня свою ворожу смертоносну ракету, як це трапилось нещодавно з малайзійським «Боїнгом-777» над Торезом у Донбасі, і всі ми напористо дискутували, сперечалися, коли жартували, а коли і мріяли про ті часи, коли відправлятимемо до Пенсильванії з Чорнобильської зони українських школярів, як це планував здійснити один із керівників Гаррісберзької United Methodist Church, не у самій Пенсильванії, як це чинила сусідня зі США острівна держава Куба, а саме у якійсь із близьких європейських країн – саме так спланував зреалізувати свій план Джон Крауфорд, щоб уникнути понад 10-годинного перельоту над Атлантикою... Ми щиро вірили у здійснення планів цього американського старшого віку романтика та мрійника, бо все, що планувала, за що бралася ця інтелігентна, глибоко релігійна людина, як за помахом чарівної палички, здійснювала свої справді масштабні та гуманні плани. Схожі аналогії я знаходжу в діях і моїх американських приятелів і друзів, які, проживши на Американському континенті тривалі літа, перетворюються в таких же романтиків, як і згаданий Джон Крауфорд.

Власне, що змусило мене після подій майже двадцятирічної давнини сісти за комп'ютер, коли, переглядаючи якось надіслані мені академіком УВАН у США проф. Євгеном Федоренком, вихідцем із Слобожанщини, свіжі Альманахи..., я віднайшов знайоме прізвище. А тоді у лайнері була це інтенсивна розмова одного із пасажирів сусіднього з нами сидінь, саме в той момент, коли українська стюардеса почала роздавати завчасно бланки декларацій і коли в неї не виявилось тих декларацій українською мовою, а лише мовою наших північних сусідів, то цей український інтелектуал зі США одразу спалахнув:

– Шановна пані! Якщо за період чотирьох років ви не спромоглися розмножити не такий уже складний документ державною українською мовою, а пропонуєте далі мені його цією безпідставною, нині окупаційною мовою, тоді вже краще віднайдіть мені декларацію англійською мовою... [1,106], – Ці слова належали, як згодом я переконався у процесі подальших наших взаємних дискусій, проф. Романові Воронці, доктору фізико-математичних наук, професору Технологічного інституту в Нью-Джерзі, члену НТШ в Нью-Йорку, заслуженому діячеві науки і техніки України. Роман Воронка народився в м. Бучачі 1940, у Німеччині він з 1944, як розповідає про нього співредактор Енциклопедії Української Діаспори у Сполучених Штатах Америки (Нью-Йорк – 2009, с. 133) пані Дарія Маркус, дружина професора Василя Маркуса, колишнього вихованця Хустської гімназії на Закарпатті, як інформував мене мій колега Володимир Рубець, хімік Міжгірської загальноосвітньої СШ Закарпатської області, з яким ми працювали разом упродовж 1957–1958 рр.

Саме тоді, опинившись у салоні українського лайнера, я задумався над долею вимушених емігрантських мандрів нашого народу, що відзначається своїм незнищеним патріотизмом у середовищі української діаспори далеко поза океанами. Прибувши туди із Закарпаття, Галичини, Волині, Закарпатщини, Наддніпрянщини, Слобожанщини, Донеччини, інших регіонів України, але, опинившись в еміграції, залишаються патріотами української землі, і для них найріднішими залишаються та ж Лемківщина, Надсяння, Підляшшя, Холмщина, Берестейщина, Стародубщина, Кубань, Пряшівщина, Придністрів'я, Південна Буковина, Марморощина, Задунав'я, Банат. Принаймні знаю одну із жінок Донеччини, назву її лише ім'я – Аїда, названа на честь знаної героїні популярної італійської опери, тож п. Аїда, опинившись у США після Другої світової війни, досі зберегла мову своїх батьків на Донеччині, у такому ж українському дусі виховала своїх дітей, і коли я якось поспитав її у телефонній розмові чи не плануєте перебраться до цієї ультрадемократичної ДНР, мізерний відсоток населення якої й досі сповідує ідеї рабовласницької Росії та її імператора в дусі римського Нерона чи Калігули..., то вона лише посміхнулася...

А як у цьому плані росіяни? Стежачи за реакцією «визволених» нещодавно у Криму росіян та спостерігаючи поведінку самих «визволетів», від тієї їхньої зажерливості, ейфорії, з якою зелені російські чоловічки накинулись на Крим, щоб приєднати чи проковтнути його для поповнення своєї мініатюрної, «убогої територіально» імперії, я мав враження, що в давньому Херсонесі в Криму не київський князь Володимир Великий приймав святих отців із Візантії, хрестився там, 988 р., а хтось із посланців незнаной тоді династії Романових. Бо й справді, вони – московські прибульці – окупанти, живучи десятиліттями чи пак століттями у чужій, але за своєю природою демократичній Україні, чуючи на кожному кроці чужу мову, вони вже за ці століття мали б пізнати її, але чомусь для більшості із них українська мова стала винятково ненависною, замість того, щоб до певної міри стати другою рідною мовою. Я певен, що повсякчас вони не чують від українців того свого сакраментального «скажіть мені это на человеческом языке», як чуємо ми щоразу від наших фальшивих північних братів. Хоч, як виявилось у нашому XXI ст., ніякі вони не брати, бо проти братів ніхто не воює, заховавшись у броньовані, непробивні свої черепашиної міцності гіганти або йдучи позаду живих щитів, складених переважно з жіночок, дітей та пенсійних бабусь і дідусів...

У цьому випадку не можу хоча частково передати думки та переконання проф. Романа Воронки, викладені у його есеї «Коли воскресла Україна» («АЛЬМАНАХ Українського Народного Союзу-2010, річник 100-й; Видавництво «Свобода», Парсипані, Нью-Джерзі») [2, 209–223].

Проф. Р. Воронка стверджує, що більшість українців у США, емігрантів та їхніх нащадків жили ідеєю суверенної, ні від кого не залежної України. Це спеціально стосується тих, хто прибув до США після Другої світової війни. Вони свідомо гуртувались у товариствах та організаціях і працювали над тим, щоб зберегти та увічнити усе українське, в першій мірі те, що поступово, планово і брутално нищилось під імперським російським чоботом в Україні. Від 1945-го до раннях 1960-років розрив у контактах між материком і діаспорою був майже тотальний. Саме наприкінці 60-их років ХХ ст. перед провідними діячами у діаспорі постало питання, які стосунки мають бути між західною діаспорою та інтелігенцією в УРСР. Позиція більшості провідників була така – «Не зустрічатись, не контактувати».

Але нині ми знаємо, що коли з-під пера поета з'явився шедевр української поезії другої половини ХХ ст. «Коли помер кривавий Торквемада, // Пішли по всій Іспанії ченці... // Вони самі усім розповідали, // Що інквізитор уже нема. // А люди, слухаючи їх, ридали... // Не усміхались навіть крадькома; // Напевно, дуже добре пам'ятали, // Що здох тиран, але стоїть тюрма» [3, 280].

Шанований професор сказав у своїх роздумах про цю подію так: «Та коли.... настав період хрущовської відлиги, то знайшлись відважні одиниці, які не чекали на громадське вирішення цього питання, а почали такі контакти і зустрічі» [4, 210]. Власне тоді у Нью-Йорку постав т. зв. Клуб «Круглий стіл». Між ким тоді відбувались зустрічі у цій найбільшій метрополії США – в Нью-Йорку? Автор статті проф. Р. Воронка відзначає між тими з України, що «були в ласці уряду, і неконформістами з діаспори» [5, 210]. У цих зустрічах відігравав провідну роль професор Всеволод Голубничий. Р. Воронка розповідає, що хоча йому в ті часи було вже 20 років, був свідомий і поінформований про ці зустрічі, однак участі у них не брав. Та власне ніхто його туди і не запрошував. Цікаво зазначити, що Український студентський клуб у Ратгерс-університеті, де провідну роль відігравала Надія Качмар, то саме вона запросила українського дипломата при ООН Юрія Кочубея зробити доповідь про сучасну Україну. Коли про це довідались «діаспорні партійні діячі», то згори заявили: «Заборонити». Р. Воронка аргументує, що молоде українське покоління, яке вирросло в умовах американської демократії, аж ніяк не погодилось на пропозиції т. зв. батьків народу. Тут не можна не відзначити, що в ту пору початку 90-х років ХХ ст. дорадником того Українського студентського клубу був широко знаний нині в Україні молодий проф. Тарас Гунчак, виходець зі Старого Міста Підгаєцького повіту на Тернопільщині. Тож український дипломат Юрій Кочубей виступав у переповненій аудиторії. Говорив про тонни сталі, що їх продукує УРСР, про мільйони тонн пшениці. Але студентські запитання мали різко протилежний ракурс: «Скільки українців у сибірських концтаборах? Чому заборонені Українська Автокефальна Православна та Греко-католицька Церкви? Була дискусія про русифікаційні процеси в Україні». На думку студентів, дискусія була успішна, бо була нагода висвітлити колоніальний статус України» у складі СРСР.

Незабаром, як повідомляє Р. Воронка, «круглим столам» прийшов кінець, бо «у 60-их роках в Україні почалися арешти та цькування і наступ на усе патріотичне українство, зустрічі за «круглим столом» раптом обірвались. Усі контакти припинились» [6, 211]. Знаю, що тоді і в Києві, Львові, Луцьку, на Буковині були заарештовані серед інших мої студентські ровесники із Львівського університету імені І. Франка Михайло Горинь, Богдан Горинь, Михайло Осадчий, Іван Ющук. Усю цю трагедію молодого інтелігенції Галичини, Буковини, Волині, Наддніпрянщини, Слобожанщини, Донеччини та інших регіонів України скрупульозно виписав мій добрий приятель Богдан Горинь у своїй широко знаній трилогії «Не тільки про себе»...

Але повернемося до знаного професора. У своїх подальших роздумах Р. Воронка послідовно аналізує розвиток взаємин поміж студентською молоддю діаспори США й українською інтелігенцією. «Можна сміливо сказати, що після арештів української інтелігенції, яка посміла відстоювати свої національні і людські права, зв'язків між західною діаспорою та урядом УРСР не було – хіба що згадати ганебну і про мало успішну роботу Товариства «України», яким керували радянські спецслужби. Та й з ким вони тоді спілкувались? З покидьками американського суспільства на 4-й вулиці в Нью-Йорку, з такими комуняками-запроданцями, як Михайло Ганусяк, редактор газети «Вісті з України», котрий був на послугах КГБ і знаний з того, що свого часу привіз до США фальшиву ідентифікаційну картку Івана Дем'янюка» [7, 211].

Не можу не процитувати п. Романа Воронку, коли він високо оцінює діяльність інших діячів Товариства «Україна». Автор стверджує: «Наприклад, заступник Бровченка Станіслав Лазебник. Він у 1988–1991-их роках багато сприяв тим, які допомагали Україні. Мабуть, у тих роках вже були такі вказівки, бо С. Лазебник вже допомагав тим, що прискорював візовий процес, дбав про потрібні запрошення. Відчувалось, що у Лазебниковій компетентності були рішення багатьох питань, пов'язаних з нашими поїздками в Україну» [8, 211].

Професор Р. Воронка торкається багатьох складних питань долі і співробітництва частини українських політиків періоду Другої світової війни, чому ці політики почали співробітничати з урядовими інституціями США. Мова про деяких українських патріотів з угруповання УГВР [9, 212]. А це були Микола Лебедь, Мирослав Прокоп, Іван Гриньох, Юрій Лопатинський, засновники видавництва «Пролог», яке фінансувало ЦРУ – Центральне розвідувальне управління. Видавництво «Пролог» видавало журнал «Сучасність», який для багатьох поколінь письменників і літераторів був чи не єдиною інформацією про літературне життя українства у закордонні. Ось такі були обставини, коли Роман Воронка включився в активне політичне та культурологічне життя українства і коли доля звела мене з паном Романом у розкішному салоні «Іл - 62».

Богдан Певний, мистецтвознавець і художній редактор журналу «Сучасність», випадково відкрив, що у лігві комуністичних колаборантів на 4-ій вулиці у Нью-Йорку відбувається виставка творів 11 сучасних художників України – Олександра Бабака, Володимира Бахтова, Андрія Чебикіна, Євгена Гордієвця, Олександра Івахненка, Едіти Медвецької, Любомира Медведя, Василя Перевальського, Валерія Попова, Тиберія Сільваші і Сергія Якутовича. Виставку раніше передали місії при ООН, а місія, не маючи доступу до ширшої української громади, погодилась на те, щоб мистецькі невігласи експонували її у понурім, мало доступнім приміщенні на 4-ій вулиці... Тоді писали газети про великий успіх виставки серед діаспори у США. Б. Певний був захоплений картинами і графікою і до болю розчарований жалюгідним станом експонованих творів. Більшість картин була без рам, а графіка була прикріплена до рам шпательними [10, 216], тобто звичайнісінькими шпильками (Пояснення моє. – І. П.). Саме тоді в організаторів визріла думка – показати ці шедеври у приміщенні, на яке вони заслуговують. На прохання Б. Певного Тарас Гунчак та Роман Воронка і за згодою посла Геннадія Удовенка (до речі, Геннадій Удовенко у студентські літа був близьким приятелем і другом Петра Кононенка, колишнього директора Національного науководослідного інституту українознавства та всесвітньої історії, разом вони мешкали в студентському гуртожитку КНУ ім. Т. Шевченка на Солом'янці, Удовенко був завжди активним учасником найважливіших заходів тодішнього інституту) майже 90 експонатів виставки перевезли з 4-ої вулиці на квартиру Романа Воронки для переховування та до них ще додали твори двох художників – Івана Марчука і Феодосія Гуменюка, які тоді

були в опозиції до панівного в СРСР режиму. Роман Воронка разом з Тарасом Гунчаком, який виявився «висококомпетентним столярем», ці обидва столяри у підвалі квартири п. Р. Воронки обрамували картини та взяли їх у паспарту. У Політехнічному Інституті штату Нью-Джерсі, де Р. Воронка працював професором математики, за згодою Президента інституту Сола Фенстера виставка відбулася у великій залі цієї інституції NJIT від 4 до 12 жовтня 1988 року. На відкриття цієї виставки прибув посол УРСР до ООН Геннадій Удовенко. На відкриття Т. Гунчак і Р. Воронка та місія УРСР при ООН запросили багато осіб з академічного світу, української громади і дипломатів з ООН. Були кореспонденти і появились вістки у пресі. NJIT як спонсор виставки потурбувався про музичну програму. На відкриття виставки прибув посол УРСР до ООН Геннадій Удовенко в супроводі 10–15 осіб з місії УРСР до ООН. Посол Удовенко і Президент Фенстер разом відкрили виставку 13 художників, де були включені картини Івана Марчука та Феодосія Гуменюка. Усіх художніх творів було 106: 43 картини і 63 графіки [11, 216].

У процесі роботи цієї виставки в NJIT відбулася ще одна мистецька подія. Відвідувачі мали нагоду почути музичні твори сучасних українських композиторів Валентина Сильвестрова, Мирослава Скорика, Володимира Загорцева, Євгена Станковича і Леоніда Грабовського, Івана Карабиця, Володимира Губи та Олега Киви. Багато присутніх висловлювали вдячність організаторам цього заходу. Кошти, пов'язані з цими виставками, організатори покрили продажем кількох картин, які для цієї мети подарував Іван Марчук ... [12, 217].

Невдовзі після бурхливого успіху мистецьких виставок та концертних триумфів у душі Олександра Кошиця в далеких 1918–1920 роках до проф. Романа Воронки звернувся один із авторів книжки «Наш Львів» (Нью-Йорк-1953) Роман Купчинський, який роздобув фільми українського поетичного кіно і серед них – «Криниця для спраглих» за сценарієм Івана Драча під режисурою Юрія Ілленка (про нищення українського села, фільм був заборонений ЦК КП України), «Білий птах з чорною ознакою», автор сценарію і режисер Юрій Ілленко, фільм був визнаний радянською владою як найбільш шкідливий для молоді в Україні, і «Вечір на Івана Купала», алегорична історія України, сценарист і режисер Юрій Ілленко, фільм був знятий з екранів міністром культури СРСР Романовим [13, 218]. Якщо такі фільми опинились у руках таких ентузіастів, якими були Тарас Гунчак та Роман Воронка, зрозуміло, вони свого не упустять.

У своєму есеї Р. Воронка далі стверджує, що між діаспорою та Україною зустрічі поживались. У 1989 році на запрошення проф. Тараса Гунчака, організатора «Шевченківських читань» у Ратгерському університеті прибули з України Іван Дзюба, Микола Жулинський, Раїса Іванченко та Ігор Римарук. У нейтральній залі американського університету зібралась численна діаспорна публіка, яка після прослуханих рефератів узяла активну участь у жвавій дискусії. Проф. Р. Воронка намагався не обходити гострих питань, тому не уникатиму цієї проблеми, бо саме у той же час я сам багато дискутував на цю тему, будучи десятикласником Стебницької СШ на Дрогобиччині, зокрема з моїм дядьком Миколою Котормусом – він проходив військову службу на Кавказі разом зі засланим туди Романом Іваничуком, хоча для Романа це не була жодна служба, а таки заслання, бо тоді в ЛДУ ім. І. Франка була військова кафедра, і всі випускники закінчували ВНЗ і їм присвоювали звання лейтенанта або ст. лейтенанта командира підрозділу важкої наземної артилерії 122 мм гаубиць, і з закінченням університету Роман міг отримати таке звання. Однак лише завдяки деяким трохи старшим за віком студентам за їхні наклепи Роман був виключений з університету і відправлений на Північний Кавказ. Тож процитую докладно Р. Воронку, бо в такому ж ключі відбувались мої дискусії з М. Котормусом про Івану Дзюбу.

«Не обійшлося без ложки дьогтю у меді, не відбулось усе в спокійному тоні, – пише добродій Р. Воронка у своєму есеї «Коли воскресла Україна» [14, 218]. Під час дискусії встав один відомий патріот, голова великої громадської організації і конфронтаційно запитає Івана Дзюбу, чи він готовий публічно відкликати своє покаяння, яке він колись написав, щоб вийти з в'язниці. Реакція публіки на провокаційний запит була бурхлива – було відчутно, що часи змінились. Слухачі зацитькували патріота і цим виказали солідарність з організаторами конференції і з І. Дзюбою, – пише добродій Р. Воронка у своєму есеї «Коли воскресла Україна» [15, 218].

Р. Воронка подав прекрасні подробиці про перебування М. Жулинського у його, Романовій, родині. «Після конференції М. Жулинський ще якийсь час працював у архівах. Залишився він жити у нас. Мило згадуємо веселі місяці, коли Микола був членом нашої родини. Він неймовірно життєрадісна, співуча, товариська людина, і його присутність збагатила наше життя. Багато статей про 1930-ті роки, про письменників «розстріляного відродження», які в той час появлялися в «Літературній Україні», Микола писав у нас вдома.

Було багато веселих моментів. Микола і я вирішили, що треба виявити солідарність з робочим людом, і ми вдвійку влаштували першотравневу параду по нашій Клінтоневеню у Меплвуді. Я взяв палку, повісив червону сорочку і Микола перший, а я за ним. Це все фотографувала кореспондентка Зірка, яка була самотнім глядачем» [16, 218–219].

У подальших своїх ремінісценціях проф. Р. Воронка розповідає про інших знайомих українських інтелектуалів із Центральної України та з галицького П'ємонті, які навідалися до США з візитом щирої дружби у той знаменитий Ратгер-юніверсіті. «У 1990 році знову приїхали на конференцію до Ратгерського університету доповідачі з України. Конференція називалась «Сучасна Україна». Її учасниками були Іван Дзюба, головний редактор журналу «Дзвін» Роман Федорів, публіцист Микола Рябчук, головний редактор «Літературної України» Борис Рогоза, академік Олег Білорус, історик Сергій Білокінь і Ярослав Ісаєвич, еколог Дмитро Гродзінський.

Під час конференції я очолював секцію «Екологія України після Чорнобильської аварії». Головною доповідь виголосив проф. Д. Гродзінський. Він замешкав у нас на кілька тижнів, і я організував йому ще декілька виступів» [17, 219].

Проф. Р. Воронка на закінчення своїх роздумів звернувся до важливого питання створення ТУМ, Товариства Української Мови, про яке автор свого есею написав: «Дехто з нас відчув потребу в організації, нове угруповання, котра б мала вільний доступ до Києва. І так постало Товариство Української Мови» у США (ТУМ) – без установчого з'їзду, без розголосу, без участі мовознавців. Існування ТУМ в Україні підказало нам, що природно було б мати й у США організацію, подібну до ТУМ в Україні, яку тоді очолював Дмитро Павличко. Про факт створення ТУМ у США так пише Роман Воронка: «У нашому домі зустрілися Тарас Гунчак, Іван Фізер, Левко Рудницький, Лариса Онишкевич, Богдан Певний і я, і ми заснували ТУМ. Не було у нас наміру займатися проектами, на які назва природно вказує. ТУМ постало, щоб від його імені ми могли ввозити техніку за дозволом Уряду УРСР. Раз ТУМ існувало, ми діяли офіційно. Перший великий було допомогти у підготуванні до установчого з'їзду Руху. Відразу ми одержали дозвіл на ввезення комп'ютерної системи для ТУМ у Києві. Цей комп'ютер» відіграв велику роль на установчому з'їзді Руху у вересні 1989 року. У січні 1989 року ми дістали дозвіл від посольства СРСР (лагодив справу у Вашингтоні радянський дипломат Ігор Дунайський) на вивезення двох потужних комп'ютерних систем (який на той час не було дозволено вивозити із США; та ми знали, що за них заплатили люди з «Прологу» (читай – уряд США). Офіційно один комп'ютер був призначений для ТУМ, яке очо-

лював Дмитро Павличко, а другий – для Київського відділення Спілки письменників України, котре очолював Іван Драч. (Комп'ютер для ТУМ насправді був для Руху, а той, котрий призначався нібито для СПУ, був для литовської організації «Саюдіс», бо «Саюдіс» у Вільнюсі допомагав друкувати рухівську газету, яку опісля нелегально перевозили в Київ). Тому що я знехтував законом США про заборону вивезення таких систем із США, моя подорож із цими комп'ютерами відбувалася в нервовому стані. На самий Свят-Вечір я опинився на Бориспільському летовищі. Мене зустріли І. Драч і Д. Павличко і запросили на Свят-Вечір. А системи? Наказ надійшов із ЦК КПУ від Марії Орлик, щоб їх завезти до інституту ім. Глушкова і переглянути. Я був сердитий і не хотів покидати Бориспіль без моїх систем. Я жадав від митників, щоб покликали пресу, бо маю намір про це неподобство розголосити. Піднесеним голосом я запитував: «Що значить офіційний документ-телеграма від Дунайського у Вашингтоні, яка дозволяла вивезення систем?» Д. Павличкові вдалося мене заспокоїти (І. Драч раз сказав мені, що я перед владою спалахую, як сірник), і ми поїхали на Свят-Вечір до Драчів. Наступного дня Д. Павличко і я знайшли системи аж на річковому вокзалі і нам їх віддали. Хтось стер усе, що було записане у пам'яті систем, але ми радо забрали їх у такому стані» [18, 219–220].

«Я вже не один раз згадував, що Тарас Гунчак був активним учасником усіх тих подій. Проф. історії у Ратгерському університеті великий талант генератора багатьох починів та акцій на допомогу Україні. Він умів успішно гуртувати навколо себе людей, які з ним втілювали його почини в життя. Т. Гунчак був на установчому з'їзді Руху за перебудову в Україні, який відбувся у Київському політехнічному інституті 8–10 вересня 1989 року. Коли Т. Гунчак повернувся з Києва, відразу поїхав по громадах, щоб розповісти про революційні події в Україні. Своім особистим внеском відкрив банковеkonto і почав збірку фондів на допомогу Україні. Надзвичайно щедро відгукувались сотні людей на його заклик. Ці поїздки і збірка фондів породили потребу створення нової організації.

За ініціативою Тараса Гунчака, спершу неформально, а опісля формально розпочала група людей допомагати Рухові. У березні в Мейплвуді, у нашому домі, відбулося засідання. Були присутні Тарас Гунчак, Віктор Рудь, Мирослав Смородський, Богдан Витвицький, Христина Ференцевич, Мар'ян Коць і я. На тім засіданні постав Фонд допомоги Україні. Спершу були думки назвати організацію Фонд Руху, та через податкові міркування було створено парасолькову організацію «Фонд допомоги Україні» і дві гілки Фонд Руху (ФР) і Фонд допомоги дітям Чорнобиля (ФДДЧ). Ідея назвати організацію ФДДЧ належала Богданові Витвицькому. Обидві організації очолив Тарас Гунчак, а я був його заступником».

Управа «Фонду допомоги Україні» згодом збільшилася, коли на прохання Т. Гунчака Зенон Матківський і Володимир Воловодюк погодилися стати заступниками голови. Запросити до Управи відомого українського лікаря порадив головний редактор газети «Свобода» Зенон Снулик. Від липня 1989 року ми, троє заступників голови, поділилися функціями: З. Матківський займався медичною допомогою, В. Воловодюк – фінансами організації, я – технікою (комп'ютерами, факсами тощо. Неправильно подають у пресових повідомленнях, що засновниками ФДДЧ були Зенон і Надя Матківські: вони увійшли в організацію в липні 1989 року. Коли помилкова інформація про засновників ФДДЧ (так в оригіналі. – І. П.) появилася у «Свободі», я написав спростування, і газета його оприлюднила. Додав я до листа фірмовий бланк ФДДЧ, де чітко зазначено, що головою ФДДЧ був Тарас Гунчак. Честь, слава і велике признание Матківським за довголітню працю у ФДДЧ, але засновниками вони не були. Коли Зенон Матківський став заступником Т. Гунчака, то Матківські щедро відступили для ФДДЧ частину бу-

динку на своїй оселі у Мілбурні, Нью-Джерзі. Від того часу й донині там знаходиться центр активності ФДДЧ.

Сильний імпульс ця акативність дістала у жовтні 1989 року, коли до Ньюарку, в околиці якого жила більшість управи, приїхав Володимир Яворівський.

Випадково я довідався, що на запрошення Божени Ольшанівської, голови АГРУ (Americana for Human Rights in Ukraine) у гімнастичній залі церкви св. Івана Хрестителя виступатиме В. Яворівський і говоритиме про чорнобильську аварію та її наслідки, я відразу потелефонував до Т. Гунчака і ми вирішили, що, коли погодиться Б. Ольшанівська, то ми будемо співспонсорами виступу письменника. У розмові з Б. Ольшанівською мені вдалося її переконати, що ми, ФДДЧ, повинні бути співспонсорами цієї імпрези – вона лише застерегла, що вступна каса буде належати тільки АГРУ.

Перед виступом Т. Гунчак, Т. Матківський і я зустрілися з В. Яворівським. Він пообіцяв нам, що перед публікою заявить, що збіркою фондів для потерпілих буде займатися ФДДЧ. В. Яворівський – добрий промовець. Він блискуче описав чорнобильську трагедію і її згубні наслідки для українських дітей. Після виступу відбулася збірка фондів на ФДДЧ: присутні надзвичайно щедро жертвували десятки тисяч доларів. Пам'ятаю, що власниця туристичної агенції Ковбаснюків з Нью-Йорка виписала чек на 25 тис. дол.

В. Яворівський своїм виступом допоміг зібрати поважні фонди. Та, як каже приповідка, «Немає доброго діла, за яке не наспіла б кара». Коли письменник повернувся до Києва і повідомив, що зібрав десятки тисяч доларів для дітей, потерпілих у чорнобильській аварії, то його питали, куди він ті гроші подів. Не вірили, що він їх не присвоїв. Під час поїздок до Києва у різних інтерв'ю я підкреслював, як багато виступи Яворівського у США допомогли ФДДЧ та що зібрані гроші одержав ФДДЧ, а не В. Яворівський.

Про успіхи Фонду Руху та Фонду допомоги дітям Чорнобиля появлялось багато статей у пресі. Сподіваною і передбачуваною була реакція на успішну працю цих організацій деяких громадських провідників. Були запитання: хто такі ці люди, яким громада довірила, аби великими літаками «Мрія» та «Руслан» надсилати в Україну медикаменти, сотні комп'ютерів, коштовні друкарні і техніку? Хто їх до цього уповноважив? Стихийно постали у різних місцях поселення українців, допомогові комітети. Наприклад, в Чикаго була виникла організація, яка мала свої допомогові проекти (між іншим, щедро підтримувала В'ячеслава Чорновола). Але в цілому допомога із США ставала все хаотичнішою, не раціональною. Кожна група мала свої пріоритети. Важлива справа потребувала координації. З цією метою невдовзі був створений Координаційний Комітет Допомоги Україні, його очолив Богдан Бурачинський. Т. Гунчак і я не зайняли провідних постів у цій організації, бо ми збиралися їхати на довший час до Києва. Організація «Фонд допомоги Україні» формально перестала існувати. Її дві гілки ФДДЧ і Фонд Руху (змінив назву на Фонд Руху Північного Нью-Джерзі) залишились як організації у структурі ККДУ. Головою ФДДЧ у січні 1991 року став Зенон Матківський, а Т. Гунчак залишився керівником Фонду Руху Північного Нью-Джерзі. Я припинив працю в обох організаціях і від часу установчого з'їзду ККДУ працював як член управи ККДУ.

ККДУ діяв протягом 12 років. Він провадив широку допомогову роботу під час референдуму та виборів. Комітет видав ряд підручників для шкіл і вищих навчальних закладів, фінансував курси українознавства для учителів, проводив курси ділової української мови. Широкий потік, на мільйони доларів, плив через ККДУ в Україну. Коли я повернувся з Києва у 1992 році, то став першим заступником голови ККДУ і працював до 2007 року в рамках цієї громадської організації. Головами ККДУ були: Богдан Бурачинський, Володимир Баранецький, а найдовше – Володимир Воловодюк.

Про заслуги ККДУ у координуванні допомоги Україні можна прочитати у книжці «Тобі, Україно».

* * *

На наш погляд, в есеї проф. Р. Воронки порушені важливі й актуальні проблеми встановлення та розвитку нових культурологічних зв'язків, контактів та взаємин поміж представниками матірньої України й активістами її численних діаспорних організацій, об'єднань, товариств, спілок, партій, корпорацій чи конфедерацій, у які інтегрувались чи згуртувались представники українського етносу в країні проживання на відповідному континенті в західній чи східній півкулі нашої планети, характерній розмаїтими умовами проживання. Організація життя наших співвітчизників у багатьох європейських країнах, на обох Американських континентах, в Австралії, в багатьох країнах Азіатського та Африканського континентів, на так званому пострадянському просторі, де майже ніякого прогресу порівнянно з усіма просторами колишньої 1/6 землі. Хоча в мене досі лишається переконання, коли я опрацьовував дослідження доктора Володимира Маруняка «Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні», Роки 1945–1951 (Академічне видавництво доктора Петра Белея. Мюнхен, 1985), тоді я переконався, що організація життя серед українців у розтросчених Німеччині та Австрії була найкраще налагоджена в цих двох зруйнованих війною країнах. Опрацьовуючи та інтерпретуючи матеріали есею Ю. Воронки, переконуюсь, що й тут стільки бачиш раціонального, прогресивного, гідного наслідування. Можливо, у високорозвинених країнах діє своєрідний гарант чи стандарт організації такого ж раціонального життя і в середовищі прибульців у країні проживання.

Завершуючи виклад цього есею проф. Р. Воронки «Коли воскресла Україна», не можу пройти повз одну мало не анекдотичну розповідь, свідком якої я був десь у жовтому корпусі Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Тут буде власне спогад про непосидючого, часто з гумором і винятково активного у всіляких житейських ситуаціях, часто згадуваного в есеї Р. Воронки – проф. Тараса Гунчака. Цитую, власне себе: «Доходило взагалі до парадоксів, що частина міських українців за наявності в родині пса навчала його виконувати команди лише у російському звуковому оформленні. Як же було опанувати псові «трудный украинский язык?». Професор Раттерського університету розповідав у гурті українських інтелігентів, що якийсь киянин, прогулюючи свого собаку по Володимирському пагорбі, розмовляв із шанованим професором Тарасом Григоровичем українською мовою і запитував, як він у тому американському світі зберіг рідну мову. Та коли це підбіг його пес, хвалячись підбраною десь на смітнику кісткою, то власник одразу відчитав його за ту не дуже інтелігентну знахідку.

– Немедленно выбрось эту гадость! – grimнув він на собаку.

– То ви як? Зі мною по-українському, а з собакою особливою мовою? – не витримав професор.

– Та я з людьми по-українському, а в родині з дружиною та з собакою – по-російському, – відповів власник пса, майже несвідомо висловивши глибоку істину [20, 12]. Бо про ту іншу мову висловлювалась трохи інша дефініція та і всі ми так збагнули хід думок цього інтелігента, але в інтелектуальному оточенні він мусив сказати делікатно...

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пасемко Іван. Моя дорога alma mater in Дзвін // Щомісячний літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис Національної спілки письменників України. – Львів, 2003. – Ч.2 (700) – С. 99–111.

2. «АЛЬМАНАХ Українського Народного Союзу-2010», річник 100-й; Видавництво «Свобода», Парсипані, Нью-Джерзі. – С. 209–223.
3. Павличко Дмитро: Твори, том. I // С. 280 у моєму I томі.
4. «АЛЬМАНАХ Українського Народного Союзу-2010», річник 100-й; Видавництво «Свобода», Парсипані, Нью-Джерзі. – С. 210.
5. Там само. С. 210.
6. Там само. С. 211.
7. Там само. С. 211.
8. Там само. С. 211.
8. Там само. С. 212, де мова про Українську Головну Визвольну Раду.
9. Там само. С. 216.
10. Там само. С. 216.
11. Там само. С. 217.
12. Там само. С. 218.
13. Там само. С. 218.
14. Там само. С. 218.
15. Там само. С. 218–219.
16. Там само. С. 219.
17. Там само. С. 219.
18. Там само. С. 219–220.
19. Там само. С. 220–221.
20. Пасемко Іван. Українство: світові обшири // Статті, есеї, розвідки. – Майдан // Х.–2006. – С. 12.

АНОТАЦІЯ ЧЕРГОВОГО НОМЕРА

Слово і Час. – 2015. – №4.

Номер відкриває рубрика „Ad fontes!”. Петро Білоус аналізує тип творчості в українській середньовічній літературі. Максим Меркулов висвітлює тему природи як Божого промислу у творчості Григорія Сковороди і Климентія Зіновієва.

У рубриці „XX століття” Ганна Токмань розглядає поетику ліричного циклу «Станція Ворожба» Галини Гордасевич, Світлана Луцій – епістолярну дискусію довкола роману У. Самчука «Ost».

У рубриці „Питання теоретичні” Владислав Просцевічус з’ясовує природу детективного оповідання. Надія Гаврилук аналізує візуальний образ як текст. У рубриці „Порівняльне літературознавство” Олександр Брайко реконструює елементи дискурсів раннього модернізму в експресіоністичній прозі В. Винниченка й Л. Андрєєва, Христина Соловій – психотип німфетки у творчості Віктора Петрова та Володимира Набокова.

У рубриці „З пам’яті літ” Володимир Панченко розповідає про два епізоди із життя М. Зерова, Михайло Степаненко – про київський період біографії Анни Горенко (Ахматової). У рубриці „Написане лишається” надруковано листи Володимира та Розалії Винниченків із коментарями Надії Миронець. Віталій Мацько публікує й аналізує листи письменниці-емігрантки Ольги Мак до нього.

Олег Баган рецензує «Лексикон античної словесності», Тетяна Мейзерська – монографію Н. Віннікової «Дискурс української літературної пародії», Дмитро Дроздовський – монографію О. Бандровської «Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману», Людмила Грицик – книжку О. Баканідзе. «Нашадок Прометей», Софія Філоненко – монографію І. Констанкевич «Українська проза першої половини XX століття: автобіографічний дискурс», Леся Генералюк – біографічний нарис Н. Марченко «Володимир Рутківський: тексти долі».

Сергій ТАРАДАЙКО

ІНША ФІЛОСОФІЯ. ТЕРТУЛІАН

Християни сподіваються на воскресіння мертвих, через це ми, власне, й віруємо.

Тертуліан. Про воскресіння плоті

Уже перші століття на початку нашої ери стали справді початком ери чогось іншого та нового... Відбувалося все це, звісно ж, у Римській імперії, де з'явилися перші люди, яких назвали «християнами». Між ними саме й поширилося нове розуміння світу.

Поза сумнівом, одною з найяскравіших персоналій тої доби стає завзятий проповідник із Карфагена – Тертуліан... Але трапилось дещо дивне. Бо відзначена тут яскравість, як видається, власне, й завадила Тертуліану бути належним чином оціненим. У звичному розумінні його треба відносити до богослов'я (й дивитися з точки зору відповідних і дуже сталих уявлень). Але навіть у богослов'ї вже здавна відчувалося, що масштаби цієї постаті значно більші, ніж її внесок у християнську догматику. – Можливо, то була

пристрасна переконаність і майстерність у володінні словом. А, може, й парадоксально блискуча думка. – Хай там що, але «великого Карфагенця» було важко затиснути в якісь рамки, й з'являлося таке враження, ніби дещо дуже суттєве залишається поза межами бачення.

Це підштовхує подивитися на нього значно ширше, по-філософськи. Тим більше, він і сам анітрохи не заперечує, – бо говорить про християнство ніби про іншу, причому «кращу філософію»¹. Втім, і тут виявляється те саме. Від поширеної тоді філософії (а це період еллінізму) Тертуліан, як відомо, дуже рішуче відмовляється. Й кінець кінцем отримує своє місце в уже новій, християнській традиції: насамперед у так званій патристичній філософії (від латинського *pater*, отже, «батько»). Це спадщина найповажніших діячів, або ж Отців, християнської церкви. Та знову, між умоглядних абстракцій, від яскравого й живого Тертуліана майже нічого не залишалось...

Аби спробувати хоч якось це пояснити, згадаймо, що християнство розповсюджувалось у Римській імперії. Й важливо розуміти, якими різними були погляди християн і нехристиян, адже йшлося не лише про релігійність, але й про інше бачення світу. При цьому християнство протиставлялося, – зауважимо! – до всієї греко-римської цивілізації. По суті, то була бурхлива й творча доба «паралельного», так би мовити, співіснування одного з іншим. Античного й християнського світу. Зазначимо: дещо схоже можна сказати й про самого Тертуліана.

Цікаво, що народився він у середині II ст. н. е. – за часів, які здавна вважаються, власне, «розквітом імперії». При цьому був охрещений у доволі зрілому віці, тобто встиг отримати й освіту, й потрібний життєвий досвід. Отже, це, можна сказати, була людина цілком античного складу. Ба більше, вже навіть хрещений, він і далі певною мірою залишався цією людиною. Тож ідеться про те саме, що й стосовно всієї доби, коли водночас існували й античне, й християнське світобачення. Так само це відбувалось у свідомості Тертуліана. – Тому-то його й складно зрозуміти в якомусь одному вимірі, затиснути в якісь рамки.

Та важливо знову зазначити, що первинними для нього були погляди саме греко-римського світу. Тоді можна поставити вже конкретне запитання. Й насамперед – яким чином ота цілком антична людина могла сприймати новітнє вчення? Що саме мало справити сильне враження?..

Для відповіді потрібно хоч уявно відчутти настрої, що властиві були людині тієї віддаленої доби. – Таке завдання може здаватися нездійсненним. А проте, дещо суттєве виявляється майже відразу. За всієї різноманітності греко-римської культури, головним її здобутком, як відомо, була, по суті, сама людина. Починаючи з давньогрецького поліса, тут з'явилися якісь нові, ще незвичні форми суспільного життя. На відміну від архаїчної давнини – коли все визначалося тільки звичаєм – у полісі починають *обговорювати* й самостійно розв'язувати всі проблеми. Тому думка цілком окремої людини стає не просто важливою – вирішальною. Чи не вперше в історії з'ясувалося, що людина – це не тільки частина племені чи роду, але насамперед особа, насамперед індивід...

Уже звідси проглядають окремі риси тої культури. Сама схильність обговорювати всі питання породила постать античного промовця. Й софіста, й римського ритора, й пізніше – християнського проповідника. При цьому відкрилася ще й нечувана сила слова; недаремно поняття Логосу набуло тут особливого значення. Та справді найважливішою в античності, безперечно, стає людина. Зауважимо: в отому відособленому й особистому смислі.

¹ De pallio (6.2).

З одного боку, відбувся вирішальний крок у напрямку до сучасної цивілізації. Проте, з іншого – з'явилася дуже гостра й невідома раніше тема. Бо, відчувши свою власну самодостатність і саму себе як таку, ця людина відкрила і свою *смертність*. Ясна річ, усвідомлення тої смертності виникає значно раніше, та насправді, за глибокої давнини, ця подія людської смерті видавалася зовсім іншою. Найперше вона сприймалася як єднання з усіма своїми предками, померлими чи загиблими. При цьому нащадки – чие життя тривало й надалі – забезпечували продовження роду в цілому. З наведеної точки зору, смерть окремої людини тої доби не виглядала чимось фатальним і неоправданим. усе змінилось з народженням особистості. Бо тепер уже людина сприймає себе «зсередини» й, хоч-не-хоч, уявлятиме свою смерть як абсолютний, безумовний для себе кінець. Ось чому в античному мисленні виникає новий мотив: як уникнути страху смерті? Поступово така потреба стає ледве не визначальною...

Уже в уславленій «Апології Сократа», цій передмові до платонівської філософії, сама фабула, де Сократа було присуджено до страти, зосереджує всю увагу на смерті. Філософ, як відомо, наголошує, що люди вважають її найбільшим у світі лихом, але насправді просто не знають, що таке смерть... А проте, все не так уже й погано, більше того, може завершитися і добром. «Адже смерть є одним із двох: або вмерти – значить стати нічим і померлий нічого вже не відчуває, або ж, як кажуть люди, це є для душі якась переміна і переселення її звідси в інше місце»².

Про першу з таких можливостей – коли смерть є кінцем існування – доволі влучно сказав Епікур. Отож боятись її не варто, бо доки ти ще живий, смерті немає; коли ж вона таки прийшла – немає тебе. Все нібито правильно, та чомусь анітрохи не заспокоює. Щодо другої можливості, – коли йдеться про якусь переселення, – це, по суті, лише припущення, та й стосується воно тільки душі...

Безперечно, в образі смерті греки зіткнулися з особливим і на диво потужним явищем. Їхні навички розв'язання своїх проблем, уся культура розумності й усвідомленості, вінцем якої постала філософія, – все це вперше виявляло себе недовірливим. Адже йшлося про реальність якогось іншого типу, поза межами логіки й розуміння, недаремно чуття глибинного страху смерті набували тут особливого поширення... Що далі греко-римська цивілізація наближалася до кінця, то сильнішими ставали такі настрої.

Це помітно насамперед у римському стоїцизмі, де всі роздуми були спрямовані здебільшого на людину. Й оте бажання позбутися страху смерті виглядало чи не нав'язливим. «Аби лиш ми перестали жаяхатися смерті!» – пише Сенека³. Щоб якось тому сприяти, висувається купа доводів і порад. Але саме така вигадливість, очевидно, й підтверджує: це питання, що не має певної відповіді, це, сказати б, «апорія», коли згадувати греків, або задача, непосильна для розв'язання. Недаремно мотиви смерті лише посилювалися... Нарешті, це засвідчує Марк Аврелій, філософ-імператор: «Ось-ось нас усіх вкриє земля...». «Життя – коротка мить; от-от – і простягнемо ноги»⁴.

На завершення цього побіжного спостереження за настроями доби треба згадати, що Марк Аврелій жив у II ст. н. е., тобто був у повному сенсі ще й сучасником Тертуліана. Тому справа, звісно, не в тому, чи відомі були Карфагенцю певні трактати. Головне, що подібні настрої, поза сумнівом, виглядали дуже поширеними й чутливими.

Та раптом... Оте «раптом» і заслуговує на увагу. Бо можемо лиш уявити собі, наскільки велике враження мала справити ще нечувана новина. Десь на східній околиці греко-

² Платон. Діалоги. – К.: Основи, 1999. – С. 39.

³ Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцілія. – К.: Основи, 1999. – С. 286.

⁴ Марк Аврелій. Наодинці з собою. Роздуми. – Львів: Літопис, 2007. – С. 108, 129.

римського простору народилося нове вчення, що неначе давало надію позбутися страху смерті. За всієї, так би мовити, фантастичності того вчення, воно стрімко поширювалося...

Не дивно, що з античної точки зору ледве не сутністю християнства мала здаватися надія на *воскресіння*. По суті, подібне бачення властиве було й самому Тертуліану, повторюємо, людині з того ж античного середовища. «Гадаю, в усіх перед очима висить один і той самий божественний едикт: «RESURRECTIO MORTUORUM, воскресіння мертвих». Два слова – легких, вирішальних, прозорих»⁵.

А відтак і виникає проблема. З одного боку, думка про воскресіння була, звичайно, характерною для того вчення, – хоча, напевно, не ключовою. Щоб осмислити це питання, треба знову ж таки згадати, що християнство сприймалось у зовсім іншому середовищі. Тому вчення цілком юдейського походження не могло не набути тут якихось особливостей. Аби це пояснити, можна взяти хоча б ідею «кінця світу». Звичайно, вона належала до спадку давньоєврейської традиції – згадати лише Содом і Гоморру, що за гріхи були знищені Богом. «І поруйнував ті міста, і всю околицю, і всіх мешканців міст, і рослинність землі» (Бут. 19.25). Проте навряд чи така ідея була близькою для греків, які навіть у слові «космос» (а давньогрецькою це «прикраса») виражали своє захоплення світом.

Але те саме стосувалося й воскресіння, щоправда, тепер уже навпаки. Незважаючи на писання своїх пророків, які здавна припускали дещо подібне, давньоєврейська традиція не надто переймалася воскресінням. І, можливо, саме тому, що виходила з родового способу мислення. Щодо греків і римлян, як ми бачили, все було вже по-іншому. З народженням особистості й появою страху смерті сама думка про воскресіння стає на диво спокусливою.

Тому-то й Тертуліан (як людина цілком антична) вважає цю проблему ключовою. Більше того: розуміє те воскресіння саме з античної точки зору. Тобто прямо й буквально. Це варто відзначити, бо в євангельському викладі, з його притчами та дивами, воскресіння може сприйматись у переносному розумінні (згадаймо хоча б історію «блудного сина», що повернувся додому; так ось батько називає його «воскреслим»). Або, скажімо, набувати ще й ледве не казкового відтінку, – з усіма тими «дивами» й «уздоровленнями»... Та, звісно, найважливішим є не це. Бо суттю нового вчення стає наближення Царства Божого, з яким і пов'язувалося воскресіння. Хоча насправді це, ймовірно, найзагадковіший мотив у християнстві. Згадаймо: «Царство Боже не прийде помітно, і не скажуть: «Ось тут», або: «Там». Бо Божеє Царство всередині вас!» (Лк. 17.20-21)... Отож ідеться не стільки про певне місце, скільки про певний спосіб життя й відповідну систему цінностей. А відтак і воскресіння може тлумачитись у якнайширшому розумінні. Й не даремно разом зі словом «воскресіння» тут уживають і «вічне життя» – скажімо, так: «успадкувати вічне життя»... Здавалося б, те саме, та різниця досить істотна. Бо «воскресіння» наголошує на події – щодо «вічного життя», то йдеться знову-таки про зовсім інакший вимір, і, звичайно, щось особисте при цьому не наголошується...

Не так у Тертуліана. Він одразу наполягає, що воскресіння має бути цілком реальним. І починає наводити свої доводи. Підкреслимо, це не тільки суто біблійні й богословські мотиви, але й звернення до самої будови світу. Тертуліану дуже важливо довести, що воскресіння (за всієї його, здавалося б, неймовірності) насправді міцно вкорінено в існуванні. Бо все в цьому світі ніби приречене зникнути, проте тільки для того, щоб не-

⁵ De Resurrectione Carnis (18.4)

забаром відновитись. Адже: «Світло, що кожного дня зникає, знову з'являється; й так само п'єтма після зникнення повертається знову»⁶...

Це, звичайно, цілком античні міркування, до того ж у гераклітівській, так би мовити, манері. Чи, зрештою, й висновок: «Одне слово, все створіння відновлюється... Все гине задля збереження. Таким чином, увесь порядок цього повернення свідчить про воскресіння мертвих»⁷. Не дивно, що, може, найулюбленіший образ у Тертуліана – це тема зерна: «Якщо пшеничне зерно, яке впаде в землю, не помре, то залишиться одне; а якщо помре, то рясно принесе плоду» (Ів. 12.24).

Проте зараз, напевно, це не тільки згаданий образ, а по суті сказати, принцип у підґрунті всього буття. Це, безумовно, філософська будова думки, коли все розглядається на підставі такого принципу. Й важливо відзначити, що йдеться про найпроблемнішу сторону цього вчення, де, здавалося б, особливо доречна віра. Та в античному середовищі це незвичне ще почуття лише складається, й доводиться діяти звично – переконувати й доводити. Тому-то Тертуліан і пише, що готує «довіру до прийдешнього заступництва Святого Письма за допомогою найперше здорового глузду й переконливого умовиводу»⁸.

Недаремно ж у його творах доволі рідко трапляється слово «віра». Незважаючи на все своє завзяття, він частіше каже про «вчення» (*disciplina*) й добирає потрібні докази. Звичайно, це прояви греко-римської цивілізації, що спиралася на розумність, осмисленість і доказовість. Отже, мало не зразу ми поринаємо до царини парадоксів, які глибоко притаманні для Тертуліана. Бо казати, що воскресіння має відбутися буквально, – та ще й доводити це засобами, спрямованими на логіку, – погодьмося, несподівано.

Більше того, далі з'являються ще й юридичні, сказати б, аргументи. Вже здавна відзначалося: тут і справді присутня суто правнича термінологія й, головне, відповідна будова думки. Це дозволило припустити, що за фахом Тертуліан був адвокатом, але так воно чи ні, сказати важко. – Може, краще просто згадати про величезне значення права в існуванні Давнього Риму. Власне, кожна досить освічена людина була знайома тут і з буквою закону, і з процедурами судочинства. Напевно, це стосувалося й самого Тертуліана. Тож у вченні про воскресіння він одразу звернув увагу на ситуацію суду – нехай навіть і суду Божого...

Ця подія була справді дуже важливою для первісного християнства. Саме там і мало вирішуватись, чи гідний ти Царства Божого. Втім, уявлення про той суд і надалі визначаються радше логікою, ніж вірою. Це помітно вже в основному положенні, що «суд не має сенсу (*ratio*) без представлення саме того, хто заслуговує на вирок суду»⁹. Пояснити подібну тезу неважко. Якщо суд розглядатиме всі заслуги або провини, то відповіді за свої вчинки доведеться саме тому, хто їх і вчинив, саме йому треба постати перед судом. Але для цього його ще слід оживити. Тож з'ясовується дивна річ: адже ми звикли вважати, що воскресіння (хоч би як до нього поставитись) – це кінцева, так би мовити, нагорода. Проте спершу – це проміжна, сказати б, інстанція, необхідна для суду Божого...

У цьому, за Тертуліаном, – «загальна причина і навіть необхідність воскресіння»¹⁰. Не випадково він підкреслює: «Звичайно ж, оскільки причина воскресіння полягає у призначенні суду, то необхідно має постати та сама людина, щоб отримати від Бога певні

⁶ *Apologeticum* (48.8).

⁷ *De Resurrectione Carnis* (12.6-7).

⁸ *Adversus Marcionem* (I.16.2).

⁹ *De Testimonio Animae* (4.1).

¹⁰ *De Resurrectione Carnis* (14.8).

нагороди чи покарання»¹¹. Сама думка про наближення суду була знов-таки перенесена з давньоєврейської традиції. Правда, там увагу спрямовували на Бога, на його владність і вимогливість. Але тут, у греко-римському середовищі, всі наголоси поставили на людину, до того ж у конкретному й особистому розумінні.

До речі, наполягання, що воскреснути має «та сама людина», по суті, дуже логічне й раціональне. Це прояв отого принципу тотожності, без якого західну думку не можна собі й уявити. Бо щось є таким, як є, лише будучи самим собою. Тому й згадане воскресіння стає неначе чимось «логічним», адже «з людини знову зробиться людина, причому з Гая – той-таки Гай»¹². Ніби рядок із підручника логіки. Не дивно, що таке мислення виявляло себе насамперед у питанні відповідальності. Хто скоїв, той і має бути покараний. При цьому й сама міра покарання має суворо відповідати, власне, провині. Тут одразу можна згадати, що давньогрецька Феміда, ця богиня правосуддя, завжди тримає в руці терези...

Таким чином, у Тертуліана ми знаходимо дещо схоже, раціональне, можна сказати, розуміння, коли кожен отримає за заслугами. Й це при тому, що, від апостола Павла й до Мартіна Лютера проголошувалося зовсім інше: людина не може бути виправдана ніякими своїми «ділами». Лише вірою... Проте марно дорікати за це великому Карфагенцю. Його думка така гнучка, що поєднує несумісні, здається, речі. Попри всі свої доводи й аргументи, Тертуліан, поза сумнівом, відчуває, – це не більше, ніж абстрактні побудови, й перспектива того повного воскресіння так само виглядає дуже примарною. Він одразу ж попереджає: «Адже складніше повірити у воскресіння плоті, аніж у єдиного Бога»¹³.

Тут і справді потрібна віра. Порушити це питання ми маємо ще й тому, що звичайна, сяк-так освічена людина, певне, знає про Тертуліана лиш одне. Ніби саме йому належить оте висловлювання: *Credo quia absurdum est.* – Отже: «Вірую, бо абсурдно!» Тобто може скластися враження, ніби в цьому, власне кажучи, й полягала його думка... Насправді ж у відповідному місці трактату «Про плоть Христову» знаходимо зовсім інше: «Син Божий помер, це – цілком імовірно, тому що безглуздо. Він був похований і воскрес, це – достовірно, тому що неможливо»¹⁴.

Власне, справа навіть не в тому, наскільки така сентенція гостріша й парадоксальніша за «скорочену» формулу, бо йдеться, по суті, про різні речі. Не про віру (хоч би як її розуміти), а про певну подію, на якій насправді й тримається сама християнська віра. Мова, звісно, про воскресіння Христове. «Коли ж бо Христос не воскрес, тоді віра ваша даремна...» (1 Кор. 15.17).

Стосовно цієї проблеми Тертуліан, як і годиться богослову, найперше покладається на Письмо й, зокрема, на того ж Павла... Втім, і тут не забуває про головне. Бо, цитуючи з апостола, підкреслює, «що Той, Хто воскресив Господа Ісуса, воскресить з Ісусом і нас... (2 Кор. 4.14)»¹⁵.

Якщо казати про перші висновки, то варто зазначити, що логікою чи вже вірою, з античної чи з нової, вже християнської точки зору, – Тертуліан, як ми бачили, наголошує на реальності воскресіння. Це пояснюється часами саме первісного християнства – чеканням отого суду та Царства Божого. Звичайно, коли нічого всім очевидного не трапилося, надалі подібні настрої спрямувались у потойбічність, і самé воскресіння ста-

¹¹ *Apologeticum* (48.4).

¹² *Apologeticum* (48.1).

¹³ *De Resurrectione Carnis* (2.8).

¹⁴ *De Carne Christi* (5.4).

¹⁵ *De Resurrectione Carnis* (44.10).

ло вважатися чимось умовним і так само потойбічним. Отож уявлення про буквально воскресіння видавалося вже наївним, а прагнення до безсмертного життя назвали навіть «егоїстичним», як у лекціях А. фон Гарнака¹⁶.

Природно, що поступово ці мотиви Тертуліана майже забулись або здавалися лиш ознакою свого часу. Та маємо нагадати, звідки саме походили ці мотиви: з отого набутого від античності страху смерті. Й важливо, що далі таке болюче бачення смерті (в особистому її значенні) не зникає, а, по суті, стає прикметою саме західної людини. Це засвідчила вже новітня філософія, що відходила від абстрактної споглядальності. Й найперше треба згадати, звичайно, про К'єркегора: він осмислює такий стан як «смертельну хворобу» або ж «відчай». Для нього подібний настрій «...у строгому смислі слова означає недугу, що призводить до смерті, причому за нею вже немає нічого. Саме таким і є відчай»¹⁷.

Те саме говорить і Гайдегер, який трактує наше буття в перспективі «буття до смерті». Люди, звісно ж, «ухиляються» від усвідомлення ситуації: «Буття до смерті є, по суті, жах»¹⁸.

Якщо відчути всю віковічність отого настрою, то погляди Тертуліана вже не можна вважати лиш ознакою свого часу. Тим більше, що виявляється й дещо інше, – наголошуючи на повному, тобто буквальному, воскресінні,

Карфагенець – і ми побачимо це невдовзі – несподівано відкриває вже нове, для майбутніх епох, уявлення про людину...

Закінчення читайте у найближчому номері журналу.

¹⁶ Гарнак А. фон. Сущность христианства. Изд. 6-е. – М.: Либроком, 2012. – С. 173.

¹⁷ К'єркегор С. Болезнь к смерти. – М.: Академ. проект, 2012. – С. 34.

¹⁸ Хайдегер М. Бытие и время. – Х.: Фолио, 2003. – С. 301.

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ,

докторант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
кандидат філологічних наук,
головний редактор журналу «Всесвіт»

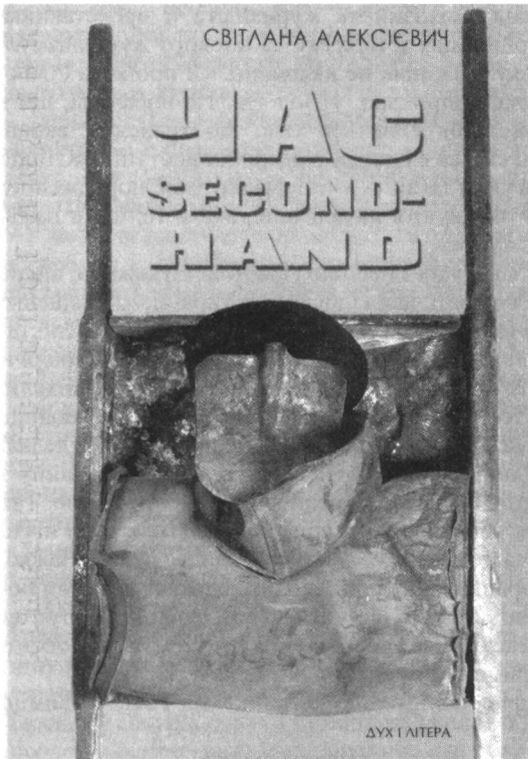
ТЯГЛІСТЬ «МЕТАФІЗИКИ ЗЛА»: ІСТОРІЇ СВІТЛАНИ АЛЕКСІЄВИЧ

*Алексієвич С. Час second-hand (кінець червоної людини).
Пер. з рос. Л. Лисенко. – К. : Дух і Літера, 2014. – 456 с.*

Наприкінці квітня Світлана Алексієвич (її книжка «Час Second-Hand (кінець червоної людини)» минулого року побачила світ українською мовою у моголянському видавництві «Дух і Літера») відвідала київський «Книжковий Арсенал», де письменниця розповіла про своє бачення подій в Україні. Ця невеличка на зріст і надзвичайно делікатна у спілкуванні й поведінці жінка – один із найпотужніших збирачів «радянської людини», найфаховіший портретист епохи червоної чуми. Вона пригадала, що «на початку дев'яностих Горбачов узяв інтерв'ю в Далай-Лами, а потім майже десять років редагував це інтерв'ю, не друкуючи. Коли книжка вийшла – ми всі вже жили зовсім в іншій реальності». Проте праця С. Алексієвич актуальна й багато в чому – попереду від свого часу. Вона – онколог спотворених совєцьким комуністичним раком душ; психоаналітик, якому випала місія знищувати метастази у свідомості пострадянської людини. На жаль, тільки через п'ятдесят років будуть оприлюднені результати голосування в Нобелівському комітеті, проте із власних джерел знаю, що торік пані Світлана була серед лідерів на цю премію, поступившись лауреату. Світовий ПЕН-Центр сприяє пані Світлані, підтримавши її висунення на Нобелівську премію.

До київського візиту вона мала можливість спілкуватися з Президентом Німеччини, перед тим зробивши кілька інтерв'ю з провідними європейськими політиками. С. Алексієвич – голос сучасної адекватної людини з регіону, що для західного світу позначений неадекватністю, тобто моторошним абсурдом і біснєватістю. Що відбувається у свідомості людини, яка вийшла з Радянського Союзу? «Я сама народилася в СРСР, я також радянська людина», – відверто сказала Світлана. Вона не прагне дистанціювати

себе від зображуваного об'єкта. Навпаки, супроти внутрішнього спротиву, усупереч інтелектуальним настановам, вона йде до простої людини, щоб написати «портрет радянської людини», що складається з сотень інтерв'ю і розмов. Її «проби» – це бажання знайти відповідь насамперед для себе. «Буквально перед від'їздом до Києва я зустрілася з однією своєю знайомою, професоркою, яка раптом запитала: «Як ти можеш їхати до Києва? Ти ж знаєш, що там усе захопили бандерівці! І ти не боїшся?» Якщо такий видатний розум може перебувати під впливом медіа, то що казати про звичайних людей?» – риторично запитує пані Світлана. Усі ми здебільшого – жертви медіареальності, і сьогодні в умовах переформатування людини, у час страшного розриву з тінню «радянської людини» кожен може потрапити в ситуацію невідповідності або й глупоти. Війна і біль від утрат тільки посилюють людську слабкість. Як бути? Світлана Алексієвич запропонувала один мож-

ливий вихід, який на перший погляд видається парадоксальним: потрібно любити.

Альбер Камю, працюючи над своєю теорією екзистенціалізму та екзистенціалістського світогляду, вважав, що усвідомлення абсурду і бунт проти нього завершуються «Любов'ю». Жорстокий випадок обірвав його життя, і літературознавці залишилися без відповіді, що, власне, мав на увазі французький нобеліант. Сьогодні цю саму тезу випадає почути від Світлани Алексієвич, яка, сприйнявши абсурд радянської дійсності й поставши проти нього кожним своїм текстом, дійшла концепту «любові». «Я не завжди була така. У молодості я була революціонеркою. Я вірила, що людину дуже легко виховати. Але лише тепер розумію, що це не так: людина – найскладніше, що тільки може бути. У ній є і абсолютне добро, і зло. Мій батько був зятим комуністом. Ми часто сварилися через це. Він був настільки закоханим у комуністичну ідеологію, що просив покласти у його труну комуністичні медалі. Ми сварилися, і одного разу батько заплакав. Тоді щось у мені обірвалося. Як може статися так, що мій батько плаче?» Цей епізод став одним із визначальних у зміні світогляду Світлани Алексієвич, яка, немов у комп'ютерній грі, перейшла на інший рівень життя. Випробування найріднішим виторвало у ній особливе сприйняття реальності – наділене любов'ю і потребою чути (а себто – любити). «Потрібно любити людину. Бо інакше навіть писати так, щоб страждали близькі тобі люди? Потрібно кожному дати голос – і комуністу, і олігарху, і простій жінці, в якій я купувала фрукти в Києві. У кожного є своя правда».

Світлана Алексієвич говорить про ці речі з відчуттям внутрішньої впевненості в тому, що цей складний і страшний для людини процес соціокультурного розриву потрібно не «нагнітати», а лише вислухати кожного, дати можливість людині сказати свою правду. Бо кожна людина залишає після себе текст. Ці слова Маргарет Етвуд якнайточніше

передають мотто професійної роботи пані Світлани як журналіста й представника нового типу літератури, заснованої на принципах історизму та «нового журналізму». Фундаментальна справа робиться без крику й аж ніяк не надривно. «Я проїхала Росію, бувала в різних маленьких містечках. Була, наприклад, у Вологді. І я побачила, що в багатьох людях живе маленький путін», який живиться тим, що транслює екран. Пригадалися слова Вацлава Гавела, які він сказав в одному з останніх виступів: «Сталін і досі сидить у кожному з нас», і він мав на увазі тяглість «метафізики зла», породженого радянськими «ідеалами». Російські медіа змушують людей повірити в те, що в Києві сьогодні «бігають бандерівці» й «воссїдає хунта».

Говорячи про теперішню Білорусь, пані Світлана з певною гіркотою зауважила, що не бачить підстав для здійснення подібної революції, яка відбулася в Україні. «Лукашенко ж заявив у інтерв'ю, що от, мовляв, тепер ви всі бачите, що я не найстрашніший диктатор». «У Росії ще кілька років тому були люди, які мають, як ми кажемо, «світлі обличчя». Але коли вони виступили проти, то їх почали нищити. Сьогодні вони всі виїхали. Мені часто трапляється інформація про те, що того вже немає в Росії, то та людина виїхала». Європейської Росії сьогодні майже не лишилося в самій Росії, натомість дедалі більше зомбі та жертв економічних махінацій, коли людей змушують їхати на війну з Україною, бо інакше немає можливості розплатитися за кредит чи придбати житло. Так формується «груз 200», за яким – трагедія російських матерів, жінок, дітей, коли ніхто не може захистити чоловіка від терору. З часом людина здається, складає руки. «Важко, коли тобі весь час на роботі, офісі, де ти працюєш, кажуть, що розходиться з твоїми поглядами. І згодом ти приймаєш цю позицію, і віриш, що у Києві бандерівці». Протягом багатьох років у «Росії проводили чистий експеримент соціалізму, тому я мусила поїхати туди, щоб побачити продукт такого експерименту у чистому вигляді».

Події двох останніх років поклали край зближенню України та Росії у вимірі радянськості.

«У дев'яності роки ми всі були романтиками», – зізнається пані Світлана. «Але Путін не має нічого спільного з тим, що відбувалося в ті роки. Він інший. Це суто кббешний продукт, який не має нічого спільного з тими демократичними віяннями. Сучасна політична московська верхівка – це «суміш» комунізму-соціалізму, олігархії та православія. Для західного світу «політичний бомонд Росії» – це «пацани», які живуть «по поняттям», думаючи, що нафта й газ забезпечить їм повагу у світі. «Ні, західний світ уже давно тримається на правових, інших поняттях, які визначають його сталу сутність і одночасну змінність». Для цивілізованого світу гроші – це давно не найважливіший критерій (хоча часто саме бізнес-інтереси визначають політику «співжиття» з «пацанами»).

Пані Світлана згадала, як за день до зустрічі на Арсеналі уже в Києві вона купувала фрукти в однієї жінки. Довідавшись, що Алексієвич із Білорусі, жінка запитала у письменниці: «А Ви за кого?» «Я за вас», – радо відповіла пані Світлана й спершу навіть не зрозуміла чергового запитання: «А за кого, за нас? Я за Донецьк», – відповіла жінка. «Мені чужа Європа, а Білорусь, Росія – ні». І, наскільки б «політично неправильними» чи «непопулярними» були такі думки, за ними – конкретні люди, і кожний має свою правду і своє право на слово. Усі ці слова, тексти, наративи потрібно збирати, записувати, фіксувати, бо у такий спосіб знімається величезне соціальне напруження. Інакше воно може перерости в особливий тип агресії. «У Росії є три теми, на які не можна говорити. Інакше ти втрачаєш людину. Путін, Україна, Патріарх. Ми часто говорили про Україну, і я зустрілася з тим, що не вкладається в голову. Це якась безпредметна агресія. Скількох людей я втратила у таких розмовах».

Сучасний світ наповнений ненавистю. Розрив із «червоним минулим» обернувся страшною війною саме в Україні. Найстрашніше, що може статися, на думку Світлани

Алексієвич, – це громадянська війна. І саме тому потрібно усупереч власним поглядам вислуховувати тих, хто має іншу правду. Звичайно, інтелектуал має визначати певний вектор, стратегію життя, проте часто інтелектуал має необережність брати на себе за надто багато, відриваючись від реального життя. І тоді бажане може видатися за дійсне. А такий підхід особливо небезпечний, коли у світі панує «безпредметна агресія» й ненависть. Бо в політичній площині це шлях до одного: громадянської війни. І київська жінка, яка «за Донецьк», на думку пані Світлани, має право бути почутою. Історія не може позбавляти когось слова, інакше з'являється фікція, простір стає викривленим.

У розмові пані Світлана не раз наголошувала на тому, що сучасна Росія – це простір несвободи і манупіляцій, своерідна фікційна псевдореальність, побудована на брехні, що множитья за допомогою медіа. Ця брехня має страшну природу російського (московського) православ'я. «У глибинці, у Вологді я побачила, що усі люди згуртовані навколо церкви. А у церкві священник весь час товмачить, що ти гріховний, ти раб божий». «Я люблю читати оголошення, бо це зріз часу. Так от, в одному натрапляю на таке: здам двокімнатну квартиру. Тільки православним». Релігійна диктатура – не менше зло, ніж диктатура державна, зрештою, у Росії вже давно немає межі між світським і духовним, бо духовне перетворилося на кгебно-фсбешне, виконуючи функцію підтримки й пропаганди державного ладу. «Сідаю в таксі. Водій мене запитує: «А Ви православна?»». «А яке це має значення?». Відповідь: «Ви сіли у православне таксі». От ми і приїхали», – зазначає пані Світлана. «А хіба православні не можуть убивати? А хто сьогодні убиває в Донецьку? Люди з хрестами до причинного місця».

Що ж, найважливіше сьогодні – зберегти любов і фіксувати голоси епохи. Світлана Алексієвич зробила свою справу. «Я уже все написала про червону людину, про людину радянську. Я більше не маю, чого сказати. Тому працюю над іншим». І цей проєкт називається «людина любові». Залишається читати ці зафіксовані історії про радянський абсурд, страх і безвідповідальність, що тримається на страшній ідеології. Ця ідеологія одного разу вже породила жахливий експеримент над людиною. У сучасній Росії «пропагується» ненависть до України, й, на жаль, результати цієї політики досить успішні. Ставиться черговий страшний експеримент над людиною.

Герої книжки «Час second-hand (кінець червоної людини)» («Дух і Літера») Світлани Алексієвич показують два виміри радянського абсурду. Це той абсурд, який існував під час функціонування системи і який залишився після її падіння, показуючи ще більше безглуздя і жорстоку сутність імперії. Ця книжка стала останньою в циклі п'яти праць письменниці під загальною назвою «Червона людина. Голоси утопії». Ця остання книжка складається з двох розділів із вельми промовистими назвами: «Розрада апокаліпсисом (1991–2001)» та «Звабливість пороженчі (2002–2012)».

Кожний матеріал С. Алексієвич посвідчує тезу Ханни Арендт про Радянський Союз як імперію Зла. Бо тільки така страшна система могла породити радянську людину – *homo soveticus* – феномен, позбавлений багатьох невід'ємних рис людини. Цей новий «проєкт» комуністичної марксистсько-ленінсько-сталінської ідеології було непросто знищити й тоді, коли імперія розпалась. Люди, породжені системою, були дезорієнтовані. Вони не знали, як у принципі людина може жити «нормально». Бо в радянській епосі поняття норми було викривленим. «Комунізм мав божевільний план – переробити «стару» людину, «ветхого Адама». І це здійснилося... може, лице і змінилося. За сімдесят з гаком років у лабораторії марксизму-ленінізму створили окремих людський тип – «*homo soveticus*». Хтось вважає, що це трагічний персонаж, а хтось називає його совком». Мені здається, я знаю цю людину, вона добре мені знайома, я з нею поруч, пліч-о-пліч, прожила чимало років. Вона – це я. Це мої знайомі, мої батьки», – зазначає в передмові Світлана Алексієвич.

Монстр, який жив сімдесят років, не міг бути знищений одразу. А зокрема у країні, яка з огляду на різні причини не хоче розуміти, чим є громадянське суспільство, що таке демократичні цінності та й узагалі що таке «людина як найвища соціальна цінність». Російська неоімперія, поставши на уламках СРСР, не спішила прощатися зі своїм минулим, яке, крім усього, чинило диявольський опір новому часові. З цього й виникла перехідна епоха, яку С. Алексієвич слушно охрестила періодом «second hand».

Чому так сталося? Спрацювали «ностальгійні інстинкти» чи ж хтось навмисне гальмував модернізаційні процеси? Важко відповісти однозначно. Російська ідеологія прагнула породжувати навколо себе міфи, стаючи водночас міфологічною утопією. А утопія може завершитись катастрофічно. Радянська імперія, поставши проти «куркулів», «ворогів народу», «буржуазних п'явок», породила монстрів, які знищували людські душі. Ідеологія породжувала масову духовну слабкість і тотальну інфантильність, спричиняючи загальнодержавною комуністичною безвідповідальністю. Росія не те що не прагнула попроситися з імперією, навпаки, вона усіляким чином породжувала форми імперської редуплікації, транслюючи віруси на рівні масової свідомості. Ось голос одного з людей «second hand», яскравого виразника homo soveticus: «Ідею потоптано! Комунізм піддали анафемі! Усе розлетілося на друзки! Я – старий, який втратив від старості глузд. Кривавий маніяк... серійний вбивця... Так виходить? Я занадто довго живу, так довго жити не слід. Не можна... ні... не можна... Небезпечно жити довго. Мій час закінчився раніше за моє життя. Слід умирати разом зі своїм часом. Як мої товариші... Вони загинули рано, у двадцять-тридцять років... Умирати щасливі... з вірою! Із революцією в серці, як тоді казали. Я їм заздрю. Ви не зрозумієте...» (с. 149).

«Образки» Алексієвич, жакливі й абсурдні. Але загалом витворюється моторошна картина, яка обов'язково мусить завершитись армагеддоном. Тільки небесний вогонь може спопелити ту демонічну силу, яку на землі породила купка ідеологів. Книжка Алексієвич показує, що вся та агресія, яку продукує пострадянська Росія (в Чечні, у Грузії чи в нас), акумулювалась протягом багатьох десятиліть, якщо не століть. Росія і в модерному часі воліла б жити за законами примітивного суспільства, в якому перемагає той, у чиєму єстві більше агресії, ненависті до іншого. Таке суспільство апріорно не може бути модернізоване і вписане в моделі сучасних цивілізаційних відносин. Пострадянська Росія зустріла кінець ХХ століття масовим п'янством, мардерством, утвердженням на державному рівні, відчуттям не просто апатії чи меланхолії, а деструктивної депресії, яка підштовхувала до божевілля або самогубства. Коли впала залізна завіса й імперська сутність СРСР стала добре виявляти себе, радянська людина усвідомила, що єдине, чого вона навчена, – страху. Homo soveticus може боятися і водночас залякувати. «У дитинстві... як себе пам'ятаю... я боявся втратити тата... Тат забирали вночі, і вони зникали в нікуди. Так зник мамин рідний брат Фелікс... Музикант. Його взяли за дурницю... за дріб'язок... У крамниці він голосно сказав дружині: «Ось уже двадцять років радянської влади, а пристойних штанів у продажу немає». Зараз пишуть, що всі були проти... А я скажу, що народ підтримував посадилка. Взяти нашу маму... У неї сидів брат, а вона казала: «Із нашим Феліксом сталася помилка. Повинні розібратися. Але саджати слід, он скільки неподобств коїться навколо». Народ підтримував...» (с. 185).

Homo soveticus – специфічний антропологічний тип, який може «глушити» своє горе тоннами горілки, але він не здатен до переродження. А отже, радянська людина – це покоління зомбі. І як не жорстоко це звучить, але всі історії С. Алексієвич показують, що пострадянський простір не зможе переформатуватися, допоки живе хоча б один представник homo soveticus.

Радянська ідеологія знищувала людей, робила їх безправними, депортувала і перекидала, тасувала і обманювала. Але найменший «гвинтик» цієї машинерії все одно

інфікований страхом. А тому, навіть усвідомлюючи, що щось робилося неправильно, що мільйони були знищені ідеологічним монстром, радянська людина не спроможеться дати відсіч гнобителю. Її пожирає страх, який іде зсередини, з глибинної сутності власного «Я». Ідентичність радянської людини – також специфічний феномен. Така людина не вміє розрізняти добро і зло. Вона може вдатися до мімікрії, але ніколи не відчуватиме істинне значення таких слів, як «свобода», «рівність»...

Після радянської епохи новий державний апарат просто не міг функціонувати інакше: все охопила тотальна корупція. Дивно, але нав'язувана «правильність» радянської ідеології миттєво породила узаконений на державному рівні криміналітет, боротьба з вірою й релігіями спричинилася до вибуху сект, а зрештою й до тотального злиття московського православ'я зі службами державної безпеки, які так і залишилися прикриттям для стукачів, моральних потвор і жорстоких убивць. Як могло статися так, що в мегадержаві, де в культурі були моральність і вихованість, де пишались польотом у космос Юрія Гагаріна й непереможеністю на Олімпійських іграх, усе раптово перевернулося з ніг на голову, де до влади прийшли злочинці, а вчорашні комуністи підлаштувалися під умови дикого капіталізму? «Горбачовські роки... Свобода й купони. Талони... купони... На все: від хліба до крупи та шкарпеток. Стояли в черзі по п'ять-шість годин... Але стоїш із книжкою, яку раніше ти не могла придбати, і знаєш, що увечері покажуть фільм, який раніше був заборонений, десять років пролежав на полиці. Кайф! Або весь день у тебе в голові, що о десятій годині програма «Взгляд»... її ведучі Александр Любімов і Владіслав Листьєв стали народними героями. Ми пізнавали правду... що був не лише Гагарін, а й Берія... Насправді мені, дурній, вистачило би свободи слова, тому що я, як швидко з'ясувалося, була радянською дівчинкою, все радянське ми всотали глибше, ніж нам здавалося. Мені тільки б дали почитати Довлатова і Віктора Некрасова, дали б Галича послухати. І мені цього би вистачило. Я й не мріяла поїхати в Париж, пройтися Монмартром... або побачити «Святу родину» Гауді... Тільки дайте нам почитати й поговорити. Почитати!» (с. 149).

У радянській імперії панувала ідеологія, а людина була об'єктом маніпуляцій. Так і народився симулякровий образ мегадержави. Партія стала скупченням злочинців, хоча, безперечно, траплялися й винятки. Партія прагнула тотального контролю над людьми, а тому після смерті імперії Зла людина опинилася в ситуації викривлених етичних координат. «Добре було мріяти про світ, якого ми не знали. Мріяли... А жили радянським життям, у якому існували єдині правила гри, і всі за ними грали. Ось хтось стоїть на трибуні. Він бреше, всі аплодують, але всі знають, що він бреше, і він знає, що вони знають, що він бреше. Але він говорить усе це й радіє оплескам. Не було сумнівів, що і ми будемо так жити і треба шукати прихисток. Моя мама слухала забороненого Галича... і я слухала Галича... Іще згадала... як хотіли поїхати до Москви на похорон Висоцького, міліція нас знімала з електрички... А ми волали: “Спасите наши души! / Ми бредим от удушья...”» (с. 147).

Після розпаду СРСР настає епоха великої пострадянської депресії, яка з часом нівелюється за підтримки медіа з такою ж пропагандистською сутністю.

С. Алексієвич показує, що пострадянська людина не здатна до сприйняття «Іншого». Усі форми інакшості сприймалися як потенційно загрозливі. Москва стає центром нової імперії, яка активізує воєнні дії на Кавказі й повниться біженцями, які ніколи не стануть своїми. «Москва! Москва... Два тижні я жила на вокзалі. Таких, як я... нас – тисячі... На всіх московських вокзалах – на Білоруському, Савеловському, Київському... Із родинами, з дітьми та старими. Із Вірменії, Таджикистану... Баку... Живуть на лавках, на підлозі, їжу там же варять <...>. «Мамо, а куди я їду?» – «Ти їдеш додому. В Росію». І ось я – вдома. Удома на нас ніхто не чекав. Не зустрічав. Ніхто на нас не звертав уваги, ніхто не розпитував. Уся Москва сьогодні – вокзал, один великий вокзал. Караван-сарай» (с. 236).

Хапання пострадянської Росії за зброю – результат невідповідності до нових вимог життя, нової геополітичної та соціокультурної реальності. Щось у Росії на глибинному рівні не піддається цивілізаційним трансформаціям, тому шлях переродження до рівня неандертальця там більш природний, ніж перехід до високорозвиненого інформаційного громадянського суспільства. Людина нової доби більше схильна до агресії, ніж до аналітичних операцій. Або до самогубства. У такій поведінці проглядає особлива ідеологія, яка має фундаментально-екстремістський, фашистський характер. Життя для пострадянської людини нічого не варте. Живучи в морі тотального лиха (безробіття, незахищеність, алкоголізм, наркоманія, проституція), така людина вважає, що значно легше вийти з цього кола непереборних проблем. Життя на землі потопає у гріховності. У такій «філософії життя» проглядає цілковито неєвропейська традиція мислення. А отже, цей феномен potwierджує, що Росія не може прийняти європейських цивілізаційних форм, бо Європі притаманне розуміння інакшості, що апріорно передбачає усвідомлення і власного простору. Але радянська людина була всім і нічим. Спадають на думку слова «мой адрес не дом и не улица, мой адрес Советский Союз». Справді, радянська людина нібито могла перебувати в будь-якій точці від Москви до Сахаліну. Але ж насправді ми знаємо, що були свої «зони», свої географічні сектори з відповідними усталеними на них правилами. Були громадяни «першого гатунку», які жили у Москві й Ленінграді, були «другого гатунку», прописані в центрах радянських республік, а були і третьосортні... Зрештою, політика толерування інокультурних спільнот і мультиетнічної єдності, проголошувана на початках побудови СРСР, одразу ж була згорнута.

Чоловіки й жінки пострадянської ери – це душі без тіл або тіла без душ. Важко людині, яка вчора була сліпою, миттєво адаптуватися до нового життя. Але радянська людина не прозріла. Нова ідеологія підмінила кілька понять, призвівши до страшніших наслідків. «Ненавиджу Єльцина! Ми йому вірили, а він повів нас зовсім у невідомому напрямку. У жодний демократичний рай ми не потрапили. А потрапили туди, де ще страшніше, ніж було». «Річ ані в Єльцині й ані в Путіні, а в тому, що ми – раби. Рабська душа! Рабська кров! Поглянеш на «нового росіянина»... Він з «бентлі» вилазить, у нього гроші з кишень сиплються, а він раб. Нагорі сидить пахан: «Геть усі в стійло!» І всі підуть» (с. 279). «Демократ» Єльцин залишив після себе КГБешного Путіна, бо по-іншому й не могло бути. С. Алексієвич разом зі своїми інтерв'юерами показує, що період єльцинської демократії був ширмою; на жаль, глибоких соціальних перетворень не відбулося. Радянська система зажадала продовження в іншому монстрові. І Путін став утіленням такої монструозності. Він дав вихід духам, які дрімали глибоко в надрах Кремля. Путін не виганяв демонів, а викликав їх. «За ці двадцять років ми багато чого про себе дізналися. Відкрили. Дізналися про те, що Сталін – наш таємний герой. Вийшли десятки книжок і фільмів про Сталіна. Люди читають, дивляться. Сперечаються. Півкраїни мріє про Сталіна... Якщо півкраїни мріє про Сталіна, то він обов'язково з'явиться, можете не сумніватися. Витягли з пекла всіх зловісних мертвяків: Берію, Єжова... Про Берію почали писати, що він був талановитий адміністратор, хочуть реабілітувати, тому що під його керівництвом створили російську атомну бомбу...» (с. 278).

Усе це породило двадцятиліття деструктивного психозу, масового божевілля, психопатичних розладів. Людина дезорієнтується, якщо її розташувати на поверхні води. Кремль після 1991 року розмістив людину в новій коробці, наповнивши її брехнею. У книжці є багато випадків, які засвідчують, що радянська людина нічого не могла змінити у власному житті. Вона була залякана й безпорадна, морально деформована і психічно травмована. Страх породив хворобу духу й свідомості. «Та все ж я імперіаліст, авжеж. Я хочу жити в імперії. Путін – мій президент! Лібералом тепер соромно називатися, як нещодавно соромно було називатися комуністом. Чоловіки біля пивної ятки можуть і пику набити» (с. 279).

Минулого року Світлана Алексієвич увійшла до п'ятірки кандидатів на Нобелівську премію в літературі. Її «новий журналізм» – форма літератури нашого часу. Саме така література здатна вибухати в людині багатьма запитаннями, вона промиває кров і розплющує очі. Ті, кому випало жити в радянській і пострадянській епосі, потребують таких щоденних ін'єкцій, які б вимивали віруси ідеології. Якщо цього не робити, людина втрачає відчуття реальності й дезорієнтується, вона може легко піддатися на провокації та пропагандистські маніпуляції. Така людина повірить, що поряд бігають «бандерівці»-убивці, що політика Росії до всіх сусідів – це політика дружби (ба й через примус), що керівництво держави робить усе для того, щоб їй було добре... Радянська ідеологія атрофувала процеси мислення, здатність до критичного судження. С. Алексієвич повертає цю потребу людини – потребу бачити, аналізувати й робити висновки. Бо дійсність, у якій живуть її герої, катастрофічна. Але Судний день мусить настати. Добро повинно перемогти Зло, принаймні – якщо вірити в нерозривну єдність першого і другого – тримати його в такій стадії, аби воно не знищило геть усе на планеті.

У «літературі», яку пропонує С. Алексієвич, немає метафор. Там біль і абсурд, розпач і страх, слабкість і агресія, шизофренія й психопатія. Але геть немає метафор. Бо будь-яка спроба метафоризації чи символізації побаченого й почутого небезпечна у пострадянському просторі. Монстра потрібно чітко уявляти, аби нарешті здолати. Або жити з ним далі, проте тоді «інші» повинні добре розуміти, хто розташований поряд із ними... за сусіднім кордоном.

Людина часто має в собі дивовижний ресурс, аби піднятися. У цьому переконує С. Алексієвич. Проте підняття можливе тоді, коли знищену й морально деформовану людину щодня не переконують у тому, що вона живе у найкращому зі світів. Поява цієї книжки в українському перекладі більш ніж на часі. Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна перейшла у стадію величезної роботи з реінтеграції до Європи. Але неможливо здійснити цей проект, якщо всередині живе інстинктивне бажання жити в печері поряд із демонами.

АНОТАЦІЯ ЧЕРГОВОГО НОМЕРА

Слово і Час. – 2015. – №5.

Номер відкриває рубрика „Питання шевченкознавства”. Валерія Смілянська розглядає неоміфологічний аспект у сучасній рецепції феномену Тараса Шевченка. Ніна Чамата висвітлює проблему циклізації в поетичній творчості Шевченка.

У рубриці „Час теперішній” Леслава Кореновська розглядає поетичну збірку С. Антонішин «Поезії. Бар'єр», Юлія Починюк – українську експериментальну поезію. У рубриці „Питання теоретичні” Фелікс Штейнбук пропонує нове розуміння літературного епатажу. Марина Єщенко розглядає діалог у новелі абсурду.

У рубриці „XX століття” Оксана Гарачковська розповідає про перший український журнал політичної сатири в Російській імперії – «Шершень». Олександр Артамонов розкриває історіософський складник роману В. Домонтовича «Доктор Серафікус». У рубриці „Порівняльне літературознавство” Володимир Казарін і Марина Новикова реконструюють український контекст творчості М. Лермонтова. Наталія Дьомова з'ясовує функції просодичних елементів у блазеньських піснях Меркуціо (трагедія В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта») і їх відтворення в українських перекладах.

У рубриці „Написане лишається” Василь Яременко публікує автобіографії Бориса Грінченка, а Надії Миронець – родинне листування Володимира та Розалії Винниченків.

В'ячеслав Левицький рецензує книжку Є. Нахліка «І мертвим, і живим, і ненародженим», і самому собі: Шевченкове ословлення минулого, сучасного, майбутнього та власної екзистенції».

Наталія ВИСОЦЬКА,
 доктор філологічних наук,
 член редколегії журналу «Всесвіт»

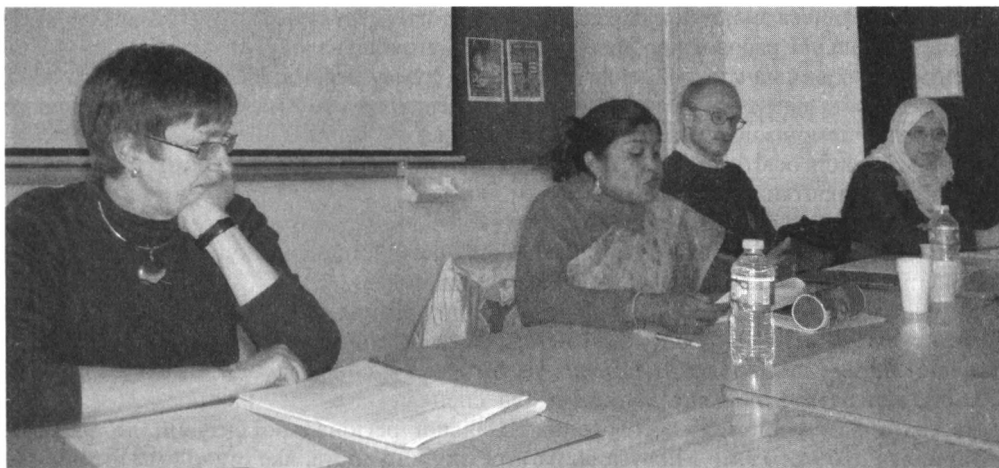
Американський мультикультуралізм сьогодні: діагнози і прогнози (постконференційні враження)

Упродовж останніх десятиліть слово «мультикультуралізм» міцно увійшло до політичного, соціального гуманітарного та медійного дискурсів США і країн Західної Європи, позначаючи тектонічні зрушення у самоідентифікації та практиках багатьох суспільств. Ставлення до цих зрушень від їхнього початку в 1970-і рр. й дотепер поляризоване – від беззастережного захоплення до різкого неприйняття (аж до оголошення лідерами

провідних держав Європи у 2010 р. суцільного провалу політики мультикультуралізму). Між тим історія вкупі з глобалізацією не залишають більшості сучасних націй вибору – всі вони тією чи тією мірою є сьогодні поліетнічними і багатокультурними, що породжує низку нагальних проблем. Прикметно, що під час їхнього обговорення деякі сучасні політологи, соціологи, культурологи у своїх працях принципово уникають вживання слова «мультикультуралізм» через розмитість його змістового наповнення, широкий семантичний діапазон, що утруднює знаходження спільної мови і нерідко веде до непорозумінь.

Однак саме воно було винесене у назву міжнародної конференції «Американський мультикультуралізм у контексті», організованої і проведеної факультетом літератур, мов і гуманітарних наук Університету Верхнього Ельзасу (м. Мюлуз, Франція) з 26 по 28 березня 2015 р. Місце, обране для наукового форуму, якнайкраще відповідало його проблематиці: адже розташування Мюлузу мало не в точці сходження трьох кордонів – між Францією, Швейцарією та Німеччиною, – символічно підкреслило неминучість «перетину кордонів» як ознаку сьогоденішньої соціокультурної парадигми. Конференція зібрала близько 40 учасників з Європи (зі Східною включно), США, Азії, Північної Африки, причому їхній склад і життєві обставини самі стали яскравими свідченнями транснаціонального характеру реальності початку XXI століття. Кар'єрні зигзаги багатьох із тих, хто взяв участь у конференції, дають змогу простежити світові міграційні траєкторії: народившись в Алжирі, людина здобула освіту у Франції і наразі викладає у США; китайський науковець займається в Швейцарії північноамериканськими

дослідженнями, а туркєня може вивчати в Німеччині арабську літературу...

Конференція була не лише міжнародною, а й інтердисциплінарною, об'єднавши фахівців у галузях політології, права, соціології, історії, літературознавства, лінгвістики, що підсилювало її евристичний потенціал.

Наукове зібрання відкрив його головний організатор, професор Семюель Людвіг (Університет Верхнього Ельзасу), який продемонстрував рівень інтеграції свого регіону у всіх сферах життя. На пленарному засіданні пролунала доповідь почесного професора Оксфорда Едварда Мортимера про права мігрантів у сфері зайнятості. Проф. Мортимер – впливовий консультант з питань прав людини та поліетнічності сучасних західних суспільств, співавтор відповідних рекомендацій для Ради Європи та уряду США. Остання за часом публікація на цю тему – «Свобода у розмаїтті» (2013) – містить «десять уроків» для розвинених країн щодо ефективної інтеграції іммігрантів різних поколінь у суспільну тканину. Йдеться про набуття громадянства, про доступ до освіти, умови входження до ринків праці, репрезентацію у ЗМІ і – один із найважливіших чинників – необхідність змін у взаємному баченні «корінного населення» та «новоприбульців».

Секційні засідання центрувалися навколо таких проблемних кластерів, як політика мультикультуралізму і, зокрема, її модифікація за часів правління адміністрації президента Обами; роль мультикультуралізму в освіті США, особливо з огляду на поточні реформи в цій галузі; прояви культурного плюралізму в літературі та естетиці.

Так, у багатьох доповідях літературознавчої спрямованості пролунала думка щодо необхідності не поверхового, а глибинного прочитання творів етнічних авторів з метою виявлення їхньої справжньої цінності, котра полягає не лише у фактуальній основі, пов'язаній з інокультурним досвідом, а, головне, в поетикальній своєрідності. Низка виступів ґрунтувалася на компаративній літературознавчій методології (скажімо, порівняння американського та британського варіантів репрезентації іммігрантського досвіду, або – в межах літератури США – творів азіато-американських та чикано авторів), що уможливило ширші теоретико-методологічні узагальнення. В цілому ж на засіданнях цих секцій мова йшла про творчість письменників різного етнічного походження – афро-американських, азіато-американських, латино-, арабо-американських, єврейських авторів, що пишуть як англійською мовою, так і мовою їдиш, тощо, охоплюючи широкий спектр літератури США в діахронії та синхронії.

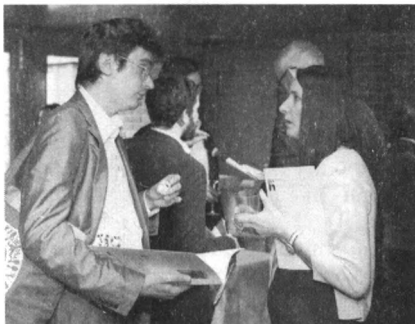
Цікавим виявився аналіз підходу сучасних урядових структур США до різних аспектів усе ще актуальної расової проблеми у країні; наголошувалося, зокрема, на зміщенні акцентів з расових на класові конфлікти, які, на думку деяких дослідників і політиків, більшою мірою визначають сьогодні статус американця і потребують для успішного розв'язання гармонізованих надрасових дій. В освітній царині перехід на єдині стандарти, прагматизація освіти та надання їй дедалі більш ринково орієнтованого спрямування, як вважають освітяни, завдає шкоди цілям виховання молодого покоління в дусі культурного плюралізму. Новим для мене було включення до програми секцій, пов'язаних з проблемами арабо-американців, що свідчить про зростання значущості цієї відносно нової спільноти у гетерогенному ландшафті суспільства.

У рамках кількох секцій відбулося порівняння американського варіанта мультикультуралізму з європейськими практиками, що також допомагало отримати ширший погляд на проблеми, спільні для багатьох суспільств, але завжди забарвлені у своїй конкретних проявах національною специфікою. Безсумнівною «родзинкою» саме цієї конференції стало обговорення локальної / регіональної ситуації, де, зокрема, говорилося про проблеми Мюлуза як багатоетнічного міста, яке стало «магнітом» для значної кількості мігрантів з країн Північної Африки через розвинену промисловість. Не менш повчальною була й оповідь про заходи з підтримки ретороманської мови, носіїв якої залишилося близько 60 тисяч, але яка має у Швейцарії повноправний юридичний статус; йшлося про нові проекти щодо її збереження та розвитку.

Ще однією особливою рисою конференції була участь у ній як почесного гостя одного з найвідоміших афроамериканських письменників і громадських активістів – Ішмаеля Ріда (1938 р.н.). Він увійшов до літератури США у буремні 1960-і, ставши одним із провісників змін як у суспільстві, так і в художній мові. Рід працює в багатьох жанрах, але найширше визнання йому принесли романи «Мамбо-джамбо» (1972), «Втеча до Канади» (1976), «Сік!» (2011) та ін., де гостра політична сатира набуває форми постмодерністської гри та органічно поєднується із заснованим на афро-негритянській міфологічно-фольклорній традиції «новим вудуїзмом». Закономірно, відтак, що одну з секцій було присвячено творчості Ріда, де про його тексти говорили дослідники з Чехії, Китаю, Великої Британії і Тунісу. Крім того, справжнім подарунком для учасників конференції став виступ Ріда у супроводі його дочки, також літератора – вони читали свої поезії у Школі джазу Базельського університету під акомпанемент молодих виконавців, вихованців цієї школи. У культурній програмі взяла участь і дружина Ріда, театральна діячка Карла Бланк. Вона показала документальний фільм, створений нею разом із славетним режисером Робертом Вілсоном і присвячений пам'яті видатної японської танцюристки Судзуші Ханаягі, з якою їх пов'язувала багаторічна співпраця.

Загальний підсумок конференції для мене полягає у розвіюванні будь-яких сумнівів щодо невпинного зростання гетерогенності суспільств у Сполучених Штатах і більшості країн Європи. У такому констативному сенсі мультикультуралізм – це реальність, яку просто не можна заперечувати. Інша річ – практичні моделі облаштування цих нових спільнот; тоді «мультикультурний» підхід як комплекс політичних і соціальних заходів, так само як і кут зору на літературно-мистецьку продукцію, виявляє свої слабкі місця. Недаремно на конференції постійно лунали альтернативні терміни і концепти – транснаціоналізм, транскультура, гібридність тощо. Цілком можливо, що вони стануть ефективнішим знаряддям у спробі гармонізувати людське розмаїття, але очевидно, що повернення до монохромності у сучасному світі – це небезпечна ілюзія.

З МІСЦЯ ПОДІЙ

«ВСЕСВІТ» У КЕМБРИДЖІ: ЗУСТРІЧ П'ЯТА

14 травня у Кембриджському університеті відбулися П'яті «Всесвіт'янські» читання на підтримку перекладацької діяльності у світі. Цього року читання були присвячені польсько-українським літературним взаєминам. «Винуватцем» читань став спеціальний номер журналу «Всесвіт», присвячений сучасній польській літературі. Цей проект було реалізовано спільно з Польським Інститутом у Києві у

2014 р. (№1–2, 2014, співкоординаторка числа – Анна Лазар). Спеціальне польське число стало першим номером «Всесвіту», що побачив світ після Революції Гідності та Євро-Майдану. Сам журнал готувався під час кривавих лютневих подій 2014 року.

Головний редактор журналу Дмитро Дроздовський розповів кембриджським студентам та викладачам про особливості цього числа, про польські сторінки «Всесвіту», про такі «голоси» українського світу у Польщі та Польщі в Україні, як Юрій Андрухович, Микола Рябчук, Роман Лубківський, Оксана Пахльовська та ін.

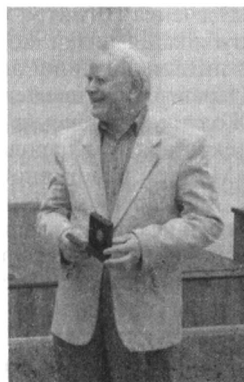
Журнал «Всесвіт» протягом останніх 5 років є партнером програми «Українські студії» Кембриджського університету. У заході взяло участь чимало студентів та викладачів університету, зокрема факультету полоністики.

Редакція

ПРИВІТАННЯ

БОРИС ШАЛАГІНОВ — ЗАСЛУЖЕНИЙ ДІЯЧ НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ

Редакція часопису «Всесвіт» радо вітає Бориса Борисовича Шалагінова, члена редколегії журналу, доктора філологічних наук, професора Національного університету «Києво-Могилянська академія», літературознавця-германіста з присвоєнням йому почесного звання «ЗАСЛУЖЕНИЙ ДІЯЧ НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ» (УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 269/2015 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня науки»). У науковому доробку Б. Б. Шалагінова понад 200 статей та кілька книжок про німецьку філософію, літературу та культуру XVIII–XIX ст. (Гете, Шиллер, Моцарт, Кант, Шеллінг, Гельдерлін, Новалис, Ф. Шлегель, Тік, Клейст, Гофман, Я. та В. Грімми, Р. Вагнер та ін.), про класиків світової літератури (Шекспір, Сервантес, Т. Манн та ін.), про західноєвропейську та російську поезію (Пушкін, Цветаєва, Маяковський та ін.). «Кіт у чоботях» Л. Тіка у перекладі Б. Шалагінова вперше був надрукований саме у журналі «Всесвіт».

Редакція.

З МІСЦЯ ПОДІЙ

УКРАЇНСЬКІ ПРОЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК, МИСТЕЦТВ І ЛІТЕРАТУРИ

Делегати Зборів ЄАНМЛ у Сенаті. Зліва направо – Атанас Ванчев де Трасі, Оксана й Павло Денишуки, Дмитро Чистяк, Жан-Патрік Коннрад, Станіслав Довгий.

6 червня у приміщенні Люксембурзького палацу, де традиційно відбуваються засідання Сенату Франції, на міжнародну конференцію зібралися члени Європейської академії наук, мистецтв і літератури (ЄАНМЛ). Ця поважна міжнародна установа була заснована понад 35 років тому з ініціативи ЮНЕСКО відомою художницею, кавалером Орденом Почесного Легіону Ніколь Лемер д'Агаджю для посилення зв'язків між різними сферами наук і мистецтв у європейському масштабі. Нині серед членів Академії – відомі вчені, лауреати Нобелівської премії, а також видатні представники різних мистецьких напрямів і течій, що спільно працюють над розв'язанням актуальних проблем сучасності.

Останнім часом суттєво поживилася співпраця між Академією й українськими науковцями та митцями. Нещодавно було засновано Товариство дружби ЄАНМЛ у Києві (почесний Президент – член Президії ЄАНМЛ і НАН України Станіслав Довгий, Президент – радник Президії, член-кореспондент ЄАНМЛ Дмитро Чистяк, відповідальний секретар – автор цих рядків), яке має на меті широкую міжнародну співпрацю з європейськими партнерами, зокрема – проведення Міжнародного конкурсу поезії «Любов до свободи», а також низки наукових змагань у різних царинах, публікацію серії наукових і мистецьких видань, організацію численних заходів під егідою Академії тощо.

Серед презентованих у Сенаті здобутків української секції ЄАНМЛ – плеяда видань серії «Українські міждисциплінарні студії». У ній вийшли вибрані твори Тараса Шевченка і Дмитра Павличка (здійснені за підтримки С. Довгого), саме тут відбулася публікація низки монографій професора КНУ ім. Тараса Шевченка Юрія Мосенкіса з питань архаїчної астрономії, наукових видань талановитих молодих учених Дмитра Переверзева (шевченкознавство, корейстика), Ольги Осадчої, Олександра та Наталії Жовтих (українська філологія), а також науково-популярної книжки національного секретаря Міжнародної асоціації естетичних і пластичних хірургів Павла Денишука «Містерії пластичної хірургії». До того ж, у цій серії побачили світ поетична книжка С. Бондаренка «Нічна розмова з Європою», а також два видання антології української поезії «Сонячні кларнети» в перекладі Д. Чистяка.

Конференція завершилася доповіддю Президента ЄАНМЛ, заслуженого професора Імператорського коледжу в Лондоні Жана-Патріка Коннрада – про новітні відкриття в історії європейської науки, в контексті співпраці між країнами середземноморського культурного ареалу. Серед подальших ініціатив Академії – міжнародні колоквиуми під егідою ЮНЕСКО з питань перспектив розвитку країн середземноморського басейну в Тунісі й Марокко, проведення Днів науки та поезії у Манчестері до 400-річчя смерті Вільяма Шекспіра, а вже через рік – збори міжнародного руху Euroscience у Тулузі, а також конференція з іспаністики у Малазі. Українська секція Академії надзвичайно вдячна Президії за дієву підтримку наших наукових і культурних проектів у важкі для нашої держави часи, коли кожен науковець і митець має якнайкраще робити свою справу, щоб не словами, а ділами наближати Україну до родини європейських народів...

Іван Рябчій

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ДЖЕРОМ СЕЛІНДЖЕР ЧУДОВИЙ ДЕНЬ ДЛЯ БАНАНОРИБКИ

Новела¹*З англійської переклав Володимир Баня*

Дев'яносто сім рекламних агентів із Нью-Йорка, які мешкали в готелі, так перевантажили міжміський телефон, що дівчині з номера 507 довелося чекати півдня, майже до пів на третю, поки її з'єднали. Хоча вона не марнувала час. У жіночому журналі кишенькового формату вона прочитала статтю під заголовком «Секс: або радість, або пекло». Потім вимила гребінець і шітку. Вивела плямку зі спідниці від бежевого костюма. Перешла гудзик на блузці від «Сакс». Вищипнула дві свіжі волосини з родимки. Коли ж оператор, урешті-решт, прорвався до її номера, вона сиділа на диванчику біля вікна й саме завершувала фарбувати нігті лівої руки.

Вона була з тих дівчат, хто не кидає справу, розмовляючи по телефону. З її вигляду можна було подумати, що відтоді, як вона стала дорослою, телефон не змовкав.

Поки апарат розривався, вона наносила пензликом лак на ніготь мізинця, ретельно обводючи лунку. Потім закурила пляшечку з лаком і, вставши, замахала в повітрі лівою – ще не сухою – рукою. Сухою правою вона взяла переповнену попільничку з диванчика й перейшла з нею до нічного столика, де дзеленчав телефон. Сіла на край двомісного, вже застеленого, ліжка й – опісля п'ятого чи шостого сигналу – підняла слухавку.

– Алло, – сказала вона, тримаючи віддалік розчепірені пальці лівої руки й намагаючись не торкатися ними білого шовкового халатика. Нічого іншого, крім тувель, на ній не було, а кільця лежали у ванній.

– Нью-Йорк на зв'язку, пані Гласс, – повідомив оператор.

– Дякую, – відповіла дівчина й поставила попільничку на нічний столик.

Крізь слухавку почувся жіночий голос:

– Мюріель? Це ти?

Дівчина трохи відсунула слухавку від вуха.

¹ Перекладено за виданням: J. D. Salinger. A Perfect Day for Bananafish. The New Yorker. – New York, 1948.

- Так, мамо. Як справи? – поцікавилась вона.
- Розпачливо за тебе хвилююся. Чому не телефонувала? Чи все в тебе гаразд?
- Я намагалася зв'язатись із тобою вчора й позавчора ввечері. Одначе телефон тут...
- Чи все в тебе гаразд, Мюріель?
- Дівчина ще трохи відсунула слухавку від вуха.
- Чудово. Правда, спекотно. Це найспекотніший день у Флориді, відколи...
- Чому не телефонувала? Я хвилювалась із приводу...
- Мамо, люба, не кричи на мене, я чудово тебе чую, – сказала дівчина. – Вчора я двічі телефонувала тобі. Й одразу після...
- Вчора я казала батькові, що ти, певне, телефонувала ввечері. Але ні, він... Чи все в тебе гаразд, Мюріель? Скажи мені правду.
- Все чудово. Будь ласка, припини запитувати одне й те ж.
- Коли ви приїхали?
- Не пам'ятаю... У середу вранці.
- Хто був за кермом?
- Він, – сказала дівчина. – Тільки не зойкай. Він кермував дуже обережно. Я навіть здивувалася.
- Він сам кермував? Мюріель, але ж ти дала мені чесне слово, що...
- Мамо, – перебила дівчина, – я ж тобі сказала: він кермував дуже обережно. До речі, впродовж усього шляху не перевищував п'ятдесяти за годину...
- Чи не намагався він викинути якогось коника, на зразок того, з деревами?
- Мамо, я ж тобі сказала: він обачно кермував. Припини, будь ласка. Я просила його триматись близько до білої смуги, він зрозумів, що я хочу, й послухав мене. Він навіть намагався не дивитись на дерева. До речі, тато вже здав той автомобіль у ремонт?
- Ще ні. Хочуть чотириста доларів. За саму лишень...
- Мамо, Сеймур обіцяв татові, що сам заплатить. Не розумію, чого ти...
- Поживемо – побачимо. А як він поведився в автомобілі й узагалі?
- Нормально.
- Не називав тебе цим жахливим...
- Ні. Тепер він інакше звертається до мене.
- Як?
- Хіба це важливо, мамо?
- Мюріель, я мушу знати. Твій батько...
- Гаразд, гаразд! Він називає мене «Святий волоцюга випуску 1948 року», – сказала дівчина й розсміялася.
- Це не смішно, Мюріель. Узагалі не смішно. Це жахливо! Й сумно. Як подумаю, що...
- Мамо, – перебила дівчина, – послухай. Пам'ятаєш книжку, котру він надіслав мені з Німеччини? Оті німецькі вірші? Куди я її поділа? Ламаю собі...
- Вона в тебе.
- Ти впевнена? – запитала дівчина.
- Звичайно. Тобто в мене. У кімнаті Фредді. Ти залишила її тут, а на полиці не було місця... У чому річ? Вона потрібна йому?

– Ні. Але він запитував мене про неї дорогою сюди. Він хотів знати, чи прочитала я її.

– Але ж вона німецькою!

– Так, люба. А йому байдуже, – сказала дівчина й закинула ногу на ногу. – Він вважає, що ці вірші написав єдиний великий поет нашого століття. Він наполягає, мовляв, я мусила дістати бодай переклад. Або вивчити мову – отак!

– Жакливо! Жакливо! Насправді це сумно, який він. Твій батько вчора ввечері сказав...

– Пожди хвилику, – попросила дівчина. Вона пішла до вікна по цигарки з диванчика, закурила, повернулася назад, сіла на ліжко. – Мамо? – запитала вона, випускаючи дим.

– Мюріель, тепер вислухай мене.

– Я слухаю.

– Батько розмовляв із лікарем Сивецьким.

– І?

– Він усе йому розповів. Принаймні він так мені сказав, ти ж знаєш свого батька. Про дерева. Про okazaцію з вікном. Про моторошні речі, які Сеймур говорив бабусі, коли та розмірковувала, як потрібно її ховати. Про те, що він зробив із тими дивовижними листівками з Бермудів. Про все.

– Ну?

– Так ось. Якщо стисло, той сказав: це справжній злочин, що військові лікарі випустили його зі шпиталю, – чесне слово! Той виразно попередив батька: є ймовірність – велика ймовірність, що Сеймур цілком утратить контроль над собою. Я кажу правду.

– У готелі є психіатр, – повідомила дівчина.

– Хто? Яке в нього прізвище?

– Не пам'ятаю... Різер, чи що. Здається, він дуже тямущий.

– Ніколи про нього не чула.

– Від цього він не стає менш тямущим.

– Мюріель, прошу, будь зі мною чемною! Ми за тебе страшенно тривожимось. Учора батько хотів вислати тобі телеграму, щоби ти повернулася додому якомога шви...

– Ні, мамо, додому я поки не повернусь, отже, заспокойся.

– Мюріель, чесне слово: доктор Сивецький непокоїться, що Сеймур може остаточно втратити контр...

– Мамо, ми щойно приїхали. Це перша відпустка за стільки років, тому я не перейматимуся дрібницями й не летітиму додому. Та й не можу я зараз приїхати. Я так обгоріла на сонці, що ледь ходжу.

– Ти дуже обпалилася? Чому ж не намастилась «Бронзовим кремом», який я поклала тобі у валізу? Він у самому...

– Я намастилась ним. І все одно обгоріла.

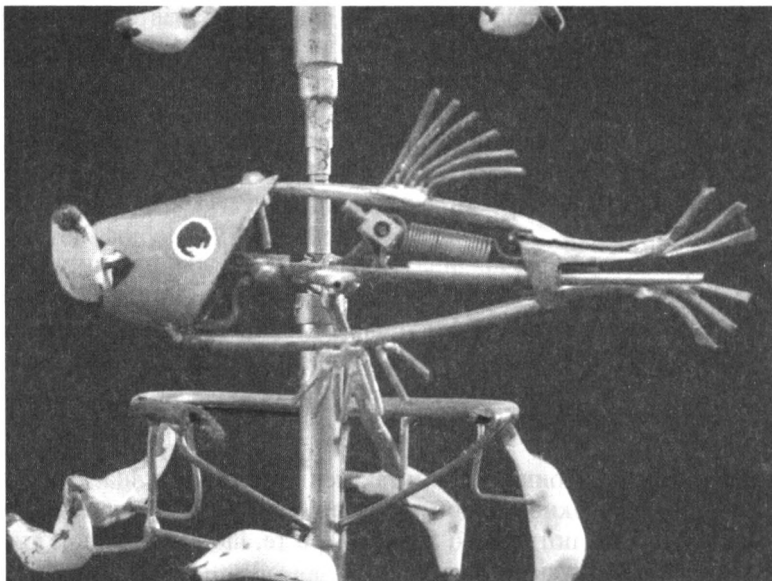
– Жакливо! В яких місцях ти обпалилася?

– Повсюди, люба, повсюди.

– Жакливо!

– Виживу.

– Скажи, ти розмовляла з отим психіатром?

- Нібито.
- Що він сказав? І де в цей час був Сеймур?
- В Океанічному номері, грав на піаніно. Відколи ми приїхали, він обидва вечори грав на піаніно.
- Ну, що сказав лікар?
- О, нічого особливого. Він перший заговорив зі мною. Минулого вечора я сиділа поруч із ним під час гри в бінго, й він запитав мене, чи то не мій чоловік грає на піаніно в іншому номері? Я відповіла ствердно, тож він поцікавився, чи не хворів Сеймур нещодавно? І я відповіла...
- А чому він цим зацікавився?
- Не знаю, мамо. Либонь, тому, що Сеймур такий блідий. Словом, опісля бінго він та його дружина запросили мене випити разом. Я погодилася. Жінка в нього – чудовисько. Пам'ятаєш страшну вечірню сукню, яку ми бачили у вітрині «Бонвіту»? Ти ще сказала, що для такого фасону потрібна тоненька-тоненька...
- Зелена?
- Вона прийшла у ній. Ото в неї стегна! Вона до мене чіплялася, мовляв, чи не рідня Сеймур тій Сюзанні Гласс, яка має капелюшну майстерню на Медісон-авеню?
- А що він сказав? Лікар, маю на увазі.
- Нічого особливого. Справа в тому, що ми сиділи в барі, де було жахливо гамірно.
- Так, але ти все ж розповіла йому, що він хотів зробити з бабусиним кріслом?
- Ні, мамо. Я не вдавалась у деталі. Можливо, пізніше матиму шанс іще раз поговорити з ним. Він цілими днями сидить у барі.
- А він не казав, що може трапитися, коли Сеймур знову стане дивний? Щось із тобою вчинить!
- Ні, – відказала дівчина. – Йому потрібно більше фактів, мамо. Про дитинство й т.д. Я ж кажу – ми майже не розмовляли: в барі було жахливо гамірно.
- Що ж... Як твоє сине пальто?

- Все гаразд. Я змушена була вийняти підплечники.
– А як цьогоріч одягаються?
– Жахливо! Ні на що не схоже. Усюди блискітки.
– Хороший у вас номер?
– Усе гаразд. Цілком непоганий. Ми не змогли взяти номер, який винаймали перед війною, – сказала дівчина. – Публіка цьогоріч моторошна. Ти би подивилась, із ким ми сидимо поруч у їдальні. Просто за сусіднім столиком. Виглядають так, наче приїхали на вантажівці.
– Ну, нині таких багато. Спідницю носиш?
– Вона занадто довга. Я ж тобі казала про це.
– Мюріель, запитаю ще раз: як ти? Все гаразд?
– Так, мамо, – відповіла дівчина. – Кажу тобі всоте.
– Й тобі не хочеться додому?
– Ні, мамо.
– Батько вчора сказав, що готовий дати тобі грошей, аби ти одна кудись поїхала й добряче все обміркувала. Ти би мала чудовий круїз. Нам обом здається...
– Ні, дякую, – сказала дівчина й розпрямила ноги. – Мамо, ця розмова влетить нам у...
– Коли думаю, як ти чекала цього хлопчиська всю війну... Тобто коли думаю про всіх сказаних молодих дружин...
– Мамо, нам краще перерватися. Сеймур ось-ось прийде.
– А де він?
– На пляжі.
– На пляжі? Один? Він пристойно там поводитьсь?
– Слухай, мамо, ти говориш про нього, немовби він схиблений.
– Нічого такого я не мала на увазі, Мюріель!
– Принаймні це так звучить. А він лежить на піску. Навіть халат не знімає.
– Не знімає халат? Чому ж?
– Не знаю. Либонь, тому, що дуже блідий.
– Боже, йому ж потрібне сонце! Хіба ти не можеш його змусити?
– Ти ж знаєш Сеймура, – сказала дівчина й знову схрестила ноги. – Він каже, що не хоче, аби різні дурні витріщалися на його татуювання.
– Але ж у нього немає татуювання! Чи, може, в армії щось наколов?
– Ні, мамо, ні, люба, – сказала дівчина, встаючи. – Знаєш, давай я тобі завтра за- телефоную.
– Мюріель, тепер вислухай мене!
– Гаразд, мамо, – сказала дівчина, переносючи вагу на праву ногу.
– Зателефонуй мені, шойно він утне або скаже щось дивне, – ти знаєш, про що я. Чуєш?
– Мамо, я не боюся Сеймура.
– Мюріель, дай мені слово!
– Домовились. Обіцяю. До побачення, мамо. Поцілуй тата, – сказала дівчина й поклатла слухавку...
– Сейалмаз, – згадала Сибілла Карпентер, яка мешкала в готелі з матір'ю. – Де Сейалмаз?
– Кицю, припини. Це доводить маму до сказу. Стій сумирно, будь ласка.

Пані Карпентер розтирала кремом од засмаги плечико Сибіллі, спускаючись до низу й масажуючи ніжні крильцеподібні лопатки. Сибіллі, сидячи обличчям до океану, ледь трималася на величезному туго надутому м'ячі. На ній був жовтенький, мов канарка, купальник, що складався з двох частин, хоча на найближчі дев'ять або десять років вона могла б обійтись і без верхньої.

– То була звичайна шовкова хустинка, проте це помітно тільки зблизька, – сказала жінка, яка сиділа в кріслі поруч із пані Карпентер. – Цікаво, як вона примудрилась отак зав'язати її? Це дуже мило.

– Мабуть, – погодилася пані Карпентер. – Сибілло! Стій сумирно, кицю.

– Де Сейалмаз? – запитала Сибіллі.

Пані Карпентер зітхнула.

– Ось і все, – сказала вона, закручуючи пляшечку з кремом. – Біжи тепер, кицю, грайся. Мама повернеться в хол і вип'є «Мартіні» з пані Хаббель. Оливку я принесу тобі.

Вибравшись на волю, Сибіллі стрімголов добігла до рівнинної частини пляжу, відтак повернула до Рибальського павільйону. Дорогою вона зупинилася, копнула ніжною мокрий зруйнований палац із піску й уже невдовзі була далеко від зони, призначеної для поселенців готелю.

Вона пройшла з чверть милі, аж раптом полетіла, насолоджуючись м'яким піском під ступнями. Вона зупинилася точнісінько біля місця, де на спині лежав молодик.

– Підемо до води, Сейалмазе? – запитала вона.

Молодик здригнувся, схопив рукою поли купального халата. Потім перевернувся на живіт, і скручений ковбасою рушник сповз із його очей. Він підняв погляд на Сибіллі.

– Привіт. Здрастуй, Сибілло!

– Підемо до води?

– Саме на тебе й чекав, – промовив молодик. – Що нового?

– Га? – перепитала Сибіллі.

– Новини є? Програма у нас яка?

– Мій тато завтра прилетить на пароплані, – сказала Сибіллі, ворущачи ніжною пісок.

– Тільки не в очі, крихітко! – попросив молодик, поклавши руку на щиколотку Сибіллі. – Справді, час твоєму татові приїхати. Я чекаю його з години на годину. З години на годину.

– А де пані? – запитала Сибіллі.

– Пані? – перепитав молодик і витрусив пісок із рідкого волосся. – Складно сказати, Сибілло. Вона може бути в одному з тисячі місць. Скажімо, фарбується в рудий колір у перукаря. Або ж у себе в номері шиє ляльки для знедолених діток. – Він усе ще лежав ниць, але тепер стис кулаки, поклав їх один на одного, а згори зіперся підборіддям. – Спитай мене про щось інше, Сибілло. Гарний у тебе купальничок. Найбільше на світі мені подобаються сині купальнички.

Сибіллі подивилася на нього, потім на свій випнутий животик.

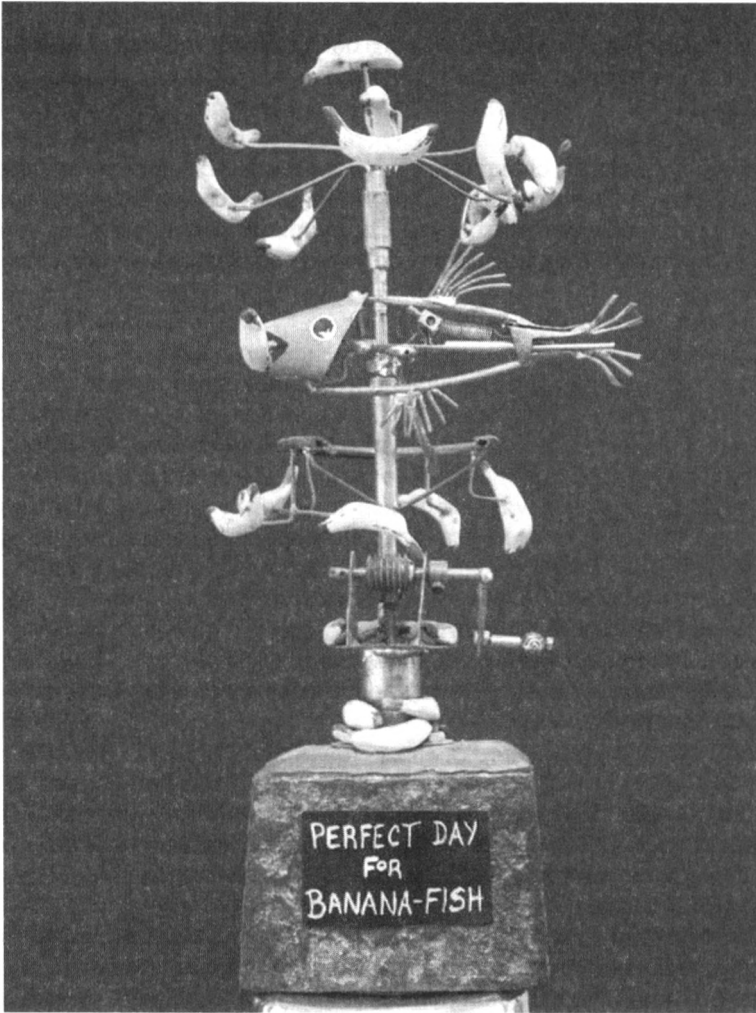
– Але ж він жовтий, – заперечила вона, – жовтий.

– Хіба? Підійди ближче!

Сибіллі зробила крок уперед.

– Маєш слухність. Який же я дурень!

- Підемо до води? – запитала Сибіллі.
- Треба обміркувати. Ти зрадієш, Сибіллі: я всерйоз обмірковую твою пропозицію. Сибіллі тицьнула ніжкою надувний матрацик, якого її співрозмовник підклав під голову замість подушки.
- Надути треба, – сказала вона.
- Маєш слухність. Причому надути сильніше, ніж я досі хотів. – Він вийняв кулаки й уперся підборіддям у пісок. – Сибіллі, ти дуже гарна. Радий тебе бачити. Розкажи про себе. – Він простяг руки й обхопив щиколотки Сибіллі. – Я Козеріг, а ти?
- Шерон Ліпшюць розповіла, що ти посадив її поруч із собою на табуретку біля піаніно, – мовила Сибіллі.
- Невже Шерон Ліпшюць сказала таке?
- Сибіллі енергійно закивала.
- Він випустив її ніжки, схрестив руки, відтак притиснувся щокою до правого ліктя.
- Нічого не вдієш, – мовив він. – Сама знаєш, Сибіллі, як це буває. Сиджу, граю. Тебе ніде нема. А Шерон Ліпшюць підходить і залазить на табуретку поруч зі мною. Хіба я міг зіштовхнути її?
- Міг.
- О, ні. Ні! Я на таке не здатен. Але ти не вгадаєш, що я зробив!
- Що?
- Я вдав, ніби це ти.
- Сибіллі вмить нагнулась і почала ворухити пісок.
- Ходімо до води, – запропонувала вона.
- Гарзд, – погодився молодик. – Гадаю, я можу попрацювати в цьому напрямі.
- Наступного разу зіштовхни її.
- Кого?
- Шерон Ліпшюць.
- А, Шерон Ліпшюць, – сказав молодик. – Це ім'я їй личить. Воно змішує мрії зі снами... – Раптом він зіп'явся на ноги, поглянув на океан. – Сибіллі, ось, що ми зробимо: спробуємо зловити бананорибку.
- Кого?
- Бананорибку, – повторив він і розв'язав поли халата. Потім зняв його. Плечі в нього були білі й вузькі, плавки – яскраво-сині. Він склав халат спочатку навпіл у довжину, за мить згорнув утричі. Розмотавши рушник, яким перед тим закривав собі очі, розстелив його на піску, а згори поклав згорнутий халат. Нагнувшись, підняв надувний матрацик і засунув його під пахву. Вільною лівою рукою взяв Сибілліну ручицю.
- Удвох вони почали спускатися до океану.
- Мені здається, ти вже бачила бананорибку, – допустив молодик.
- Сибіллі похитала головою.
- Ні? Де ж твій дім?
- Не знаю, – відповіла Сибіллі.
- Звісно, знаєш. Мусиш знати. Ось Шерон Ліпшюць знає, де її дім, а їй усього три з половиною.
- Сибіллі зупинилась і висмикнула ручицю. По тому підняла якусь мушлю, розглядаючи її з награним інтересом. Кинула.
- Сосновий ліс, Коннектикут, – мовила вона й пішла далі, випнувши животик.

– Сосновий ліс, Коннектикут, – повторив молодик. – А це часом не біля Соснового лісу, в Коннектикуті?

Сибілла поглянула на нього.

– Я там мешкаю, – сказала вона нетерпляче. – Я мешкаю у Сосновому лісі, в Коннектикуті.

Вона пробігла кілька кроків, підхопила ліву ступню лівою ручицею, двічі-тричі стрибнувши.

– Не уявляєш, як чітко ти все пояснила, – сказав їй молодик.

Сибілла випустила ступню.

– Ти читав «Негренья Самбо»? – запитала вона.

– Дивно, що ти запитуєш про це: якраз учора

ввечері я дочитав його, – він нахилився, взяв Сибіллину ручицю. – Тобі сподобалось?

– А тигри бігали навколо дерева?

– Бігали. Я навіть подумав, що вони не зупиняться. Стількох тигрів я ніколи не бачив.

– Їх усього шість, – мовила Сибілла.

– Усього? – перепитав він. – Гадаєш, це мало?

– Ти любиш віск? – поцікавилася Сибілла.

– Люблю що? – перепитав він.

– Віск.

– Дуже люблю. А ти?

Сибіллі кивнула.

– А оливки любиш? – запитала вона.

– Оливки? Ще б пак! Оливки з воском. Я без них нікуди.

– Ти любиш Шерон Ліпшюць? – не вгавала Сибілла.

– Так, так, люблю, – відповів молодик. – Особливо я люблю її за те, що вона ніколи не ображає маленьких собачок у холі готелю. Наприклад, карликового бульдога тієї пані з Канади. Ти, либонь, не повіриш, однак є дівчатка, котрі полюбляють тицяті палицями в оте собача. Шерон – ні! Вона нікого не ображає, не дражнить. Тому я люблю її.

Сибілла мовчала.

– Я обожаю жувати свічки, – за мить сказала вона.

– А хто ні? – промовив молодик, пробуючи ногою воду. – О, холодна! – він опустив надувний матрацик на воду. – Ні, постривай, Сибілло. Давай пройдемо трохи далі.

Вони пішли вбрід, поки вода не сягнула пояса Сибілли. Тоді молодик підняв її на руки й поклав животиком на матрацик.

– Ти ніколи не носиш купальної шапочки? – запитав він.

– Не відпускай мене! – наказала дівчинка. – Тепер тримай!

– Даруйте, панянку Карпенгер, я своє діло знаю, – сказав молодик. – Краще дивись у воду, чатуй бананорибку. Сьогодні чудовий день для бананорибки.

– Я не бачу жодної, – сказала Сибілла.

– Зрозуміло: їхній норів дуже своєрідний, – він штовхав матрацик уперед. Вода ще не дійшла йому до грудей. – І життя їхнє вельми сумне. Знаєш, Сибілло, чим вони займаються?

Дівчинка похитала головою.

– Ну, вони запливають у печеру, де багато бананів. Глянеш на них, коли проникають туди, – риби як риби. Але там вони поводяться по-свинські. Знаю бананорибку, котра запливла в печеру і з'їла там сімдесят вісім бананів. – Він підштовхнув матрацик із пасажиркою ще ближче до горизонту. – Звісно, від цього вони так роздмухуються, що їм несильно виплисти з печери. Не влязть у прохід.

– Далі не заходь, – наказала Сибілла. – А потім?

– Тобто потім? Про що ти?

– Про бананорибок.

– О, хочеш сказати – після того, як вони з'їдають стільки бананів, що не можуть вибратись із бананової печери?

– Так, – сказала Сибілла.

– Прикро говорити про це. Вони помирають.

– Чому? – запитала Сибілла.

– Хворіють банановою лихоманкою. Страшна недуга.

– Хвиля йде, – занервувала Сибілла.

– Ми ігноруватимемо її, – запропонував молодик. – Ми зневажатимемо її. Ми – сноси.

Він узяв у руки щиколотки Сибілли й натиснув униз і вперед. Ніс матрацика розрізав гребінь хвилі. Вода намочила світле волосся дівчинки, проте в її вереску чувся лише захват.

Коли матрацик випрямився, вона відкинула з чола прилиплу мокру прядку й заявила:

- Я щойно побачила її!
- Кого, любове моя?
- Бананорібку.
- Мій Боже, ні! – вигукнув молодик. – А в її роті були банани?
- Були, – кивнула Сибіллі. – Шість.

Молодик раптом схопив мокру ніжку Сибіллі, яку вона звисила з матрацика, і поцілував п'яту.

- Фу! – сказала власниця п'яти, обертаючись.
- Сама ти – «фу». Поїхали назад. Досить із тебе?
- Ні!
- Вибач, – сказав він і підштовхнув матрацик до берега, де Сибіллі зістрибнула на пісок. Він узяв під пахву матрацик і проніс його залишок шляху.

– Прощай! – крикнула Сибіллі й без найменшого жалю побігла до готелю. Молодик одягнув халат, щільніше загорнув закоти, сунув рушник до кишені. Він підняв мокрий, слизький, незручний матрацик і взяв його під руку. Відтак самотньо попрямував до готелю, йдучи по м'якому гарячому піску.

На підвальному поверсі – дирекція готелю просила пляжників підніматися нагору саме звідси – якась пані з намазаним цинковим бальзамом носом увійшла в ліфт разом із молодиком.

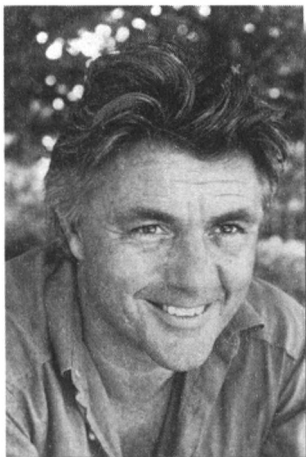
- Бачу, ви дивитеся на мої ноги, – зауважив він, коли ліфт почав підійматися.
- Перепрощую?
- Я сказав: бачу, ви дивитеся на мої ноги.
- Даруйте, але я дивилася на підлогу! – пробелькотіла пані й одвернулася до дверцят ліфта.
- Хочете дивитися на мої ноги, так і скажіть. Але, чорт забирай, не робіть цього крадькома!

– Випустіть мене, будь ласка! – квапливо попросила пані ліфтерку. Дверцята відчинилися, й вона вийшла не озираючись. – У мене дві нормальні ноги, і я, чорт забирай, не бачу причин витріщатися на них, – сказав молодик. – П'ятий, будь ласка. – Він вийняв ключ од номера з кишені халата.

Він вийшов на п'ятому поверсі, промайнув коридором, відтак увійшов у 507-й. Номер пахнув новими шкіряними валізами й лаком для нігтів.

Він подивився на дівчину, котра спала на половині двомісного ліжка. Він підійшов до своєї валізи, відкрив її й витяг із-під купи сорочок та трусів автоматичний «Ортгіс» калібру 7,65. Він вийняв магазин, подивився на нього, потім вставив назад. Пересмикнув затвор. Потім підійшов до незайнятої половини ліжка, сів, подивився на дівчину, підняв пістолет і пустив собі кулю у праву скроню.

Про перекладача: Володимир Володимирович Баняс – народився 2 червня 1983 р.
Кандидат філологічних наук.

ДЖОН ІРВІНТ

ДВЕРІ В ПІДЛОЗІ

КАЗКА

Із англійської переклав Володимир Баняс

Жив собі малюк, який не знав, чи хоче народжуватися.

Його мама також не знала, чи хоче, аби він з'явився на світ.

Це тому, що вони мешкали в лісовій хатиночці на острові посеред озера, а довкола нікого не було.

У підлозі їхньої хатиночки виднілися двері.

Малюк боявся того, що було за дверима в підлозі, його мама також.

Від перекладача

Казка-притча «Двері в підлозі» не виходила окремим виданням: цей невеличкий текст на 17 речень є частиною «Вдови на рік» – найвідомішого роману американського письменника Джона Ірвіна (саме так – без «г» наприкінці!).

Згаданий роман став по-справжньому популярний наприкінці літа 2004-го (хоча вийшов друком за шість років до того), коли кінотеатри США запустили прокат фільму «Двері в підлозі» режисера Тома Вільямса, знятого за мотивами «Вдови...».

В одному з ключових моментів кінострічки письменник-художник Тед Коул (актор Джейф Бріджес) читає перед аудиторією свій твір про малюка, котрий боявся відчиняти таємничі двері в підлозі, супроводжуючи читання демонстрацією картин, спеціально намальованих під цю подію (в реальності їх створив виконавець головної чоловічої ролі). Похмура казочка про людський страх перед життям здійснила на глядачів настільки потужний вплив, що відтоді, не перебільшенням буде сказати, «живе» окремо від роману, частиною якого є.

Колись, на Різдво, до їхньої хатиночки прийшли інші діти, які відчинили двері в підлозі й зникли в дірці.

Мама намагалася знайти дітей, але коли відчинила двері в підлозі, почула такий страшний звук, що все її волосся вмить посивіло, мов у примари.

До того ж вона побачила там щось настільки страшне, що ви навіть не можете собі уявити.

Тому вона не знала, чи хоче мати малюка, – через усе те, що було за

дверима в підлозі.

Відтак подумала: «Чому б і ні? Я скажу йому не відчиняти дверей у підлозі».

Тим паче сам малюк не знав, чи хоче з'явитися на світ, де є двері в підлозі.

Проте на їхньому острові, в лісі, в озері було багато красивих речей.

«Чому б не скористатися цим шансом?» – якось подумав малюк.

Отже, він народився і був дуже щасливий.

І його мама знову стала щасливою, хоча вона щонайменше раз на день казала йому: «Ніколи, ніколи, ніколи, ніколи, ніколи не відчиняй дверей у підлозі!»

Однак він, звісно, був усього-на-всього малюком.

Якби ви були на його місці, невже не відчинили б оті двері в підлозі?

«Всесвіт» – журнал іноземної літератури № 5—6 травень—червень, 2015.

Засновник: ТОВ Журнал «Всесвіт».

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: КВ, № 19840–9640 ПР від 04.03.2013.

Адреса редакції журналу «Всесвіт»:

Україна, 01030, Київ, вул. Золотоворітська, 6-а, оф. 9.

Телефон/факс: (38044) 235-6341

E-mail: vsesvit.vsesvit@gmail.com – шеф-редактор;

vsesvit.journal@gmail.com – головний редактор.

www.vsesvit-journal.com

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру Журналу «Всесвіт».

Підписано до друку 30.06.2015. Формат 70 x 100/16.

Наклад 1010 прим. Зам. 15-185. Ціна – за каталогом МЗУ.

Друк: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф». Київ, вул. Віскозна, 8.

Телефон/факс: (38044) 503-0045

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: ДК, № 2715 від 07.12.2006.

Для України — з любов'ю!

